

Népiblog

Az elmúlt évek írásai (2014–2016)

Népi blog

Az elmúlt évek írásai (2014–2016)

Szerkesztette:

Bartha Ákos – Paár Ádám – Péterfi Gábor

L'Harmattan

Budapest, 2016

Felelős szerkesztő: Papp István

Gödöllői VÁROSI KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT

Gödöllő, Dózsa György út. 8.

Telefon: +36-28-515-280

E-MAIL: konyvtar@gvik.hu www.gvik.hu

A kötet megjelenését az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium és Kollégium,
Iklad község önkormányzata, a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ,
valamint az alábbi magánszemélyek támogatták:

Ablonczy Balázs, Ablonczy Bálint, Bartha Ákos, Ecker Attila,
Koncz István, Németh Endre, Paár Ádám, Papp István, Péterfi Gábor, Sz. Kovács Éva,
Szabó András és Veres Sándor

© L'Harmattan Kiadó, 2016

© Szerzők, 2016

L'Harmattan France

5-7 rue de l'Ecole Polytechnique

75005 Paris

T.: 33.1.40.46.79.20

E-mail: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL

Via Degli Artisti 15

10124 TORINO

Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198

E-mail: harmattan.italia@agora.it

ISBN 978-963-414-141-9

A kiadásért felel Gyenes Ádám

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

Tel.: +36-1-267-5979

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.

harmattan@harmattan.hu

www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt

Tel.: +36-1-445-2775

1085 Budapest, Horánszky utca 20.

parbeszedkonyvesbolt@gmail.com

www.konyveslap.hu

Olvasószerkesztő: Bellus Ibolya

Borítóterv: Kára László

Tördelés: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Robinco Kft., felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalomjegyzék

Előszó	9
Bevezető	15
Minőség – Valóság – Együttérzés	17

I. AZ I. VILÁGHÁBORÚ ÉS TRIANON

<i>Péterfi Gábor</i> : A világháború mint az individualizmus csődje	19
<i>Bartha Ákos</i> : Hallgat a mély? A magyar társadalom a Nagy Háború előestéjén	22
<i>Papp István</i> : Keresztelő	29
<i>Paár Ádám</i> : A Tanácsköztársaság helyben (Egy epizód 1919-ből)	31
<i>Ecker Olivér</i> : Iklad az I. világháborúban	33
<i>Veres Sándor</i> : Világháború, összeomlás, fegyverszünet. Gondolatok a történelmi Magyarország összeomlásáról	41
<i>Veres Sándor</i> : Kényszerpálya vagy mozgástér. A fegyveres honvédelem lehetőségei az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után	47

II. HORTHY-KORSZAK ÉS A II. VILÁGHÁBORÚ

<i>Paksy Rudolf</i> : Népi út a szélsőjobbra – Matolcsy Mátyás politikai pályaképe	57
<i>Paár Ádám</i> : A Nemzeti Parasztpárt Győr-Moson megyében	58
<i>Péterfi Gábor</i> : Fėja Géza a második bécsi döntésről	60
<i>Barta Tamás</i> : Népi ellenállók a II. világháborúban	66
<i>Veres Sándor</i> : A népi-urbánus ellentétéről	70
<i>Bartha Ákos</i> : Gondolatok Kodolányi János II. világháborús publicisztikájához	71
<i>Paár Ádám</i> : „Kihúztuk a sváb tüskét Szigetközünk színmagyar, dunacipkés [sic!] testéből”	75
<i>Paár Ádám</i> : Jászi Oszkár és a népiség.	79
<i>Bartha Ákos</i> : Egy újragondolásra érdemes életmű: Bajcsy-Zsilinszky Endre	82

III. KELET-KÖZÉP-EURÓPA

<i>Péterfi Gábor</i> : „Dunának, Oltnak egy a hangja”	87
<i>Veres Sándor</i> : Népiek és polgári radikálisok	89
<i>Péterfi Gábor</i> : Hidak	91
<i>Bartha Ákos</i> : Parasztpártok, népiség, agrárpopulizmus a két világháború közti Kelet-Közép-Európában	93
<i>Péterfi Gábor</i> : Szárszói dilemmák	96
<i>Németh Endre</i> : A bölcsőben nyugvó puskagolyó	105
<i>Paár Ádám</i> : A nemzetiségi kérdés és a szociáldemokrácia	107

IV. IRODALOM ÉS MŰVÉSZETEK

<i>Papp István</i> : Rambo és Nagy László	III
<i>Papp István</i> : Búcsú egy múzsától	II3
<i>Papp István</i> : Brainstorming – Gondolatok Németh Lászlóról	II3
<i>Pál Zoltán</i> : A Kádár-kor nép-nemzeti ellenzéke	II5
<i>Papp István</i> : Borbély Szilárd (Nincstelenek, avagy az otthonosság jóleső érzése)	II7
<i>Paár Ádám</i> : A Bethlen-rendszer szatírája (Szabó Dezső: Feltámadás Makucskán)	II9
<i>Vári György</i> : Az otthon és az eredet (Oravecz Imre regényéről)	122
<i>Papp István</i> : Illyés öröksége	124
<i>Papp István</i> : Egy darabka Magyarország – Borbándi Gyula emlékére	126
<i>Hegedűs Gyula</i> : A harmadik magyar reformnemzedék sorsfordulói – Sztáray Zoltán emlékezete	128
<i>Barta János</i> : Pista bácsi	131
<i>Péterfi Gábor</i> : Népiség és szecesszió kapcsolata a gödöllői művésztelep példáján	132
<i>Barta Tamás</i> : Az iszkázi Nagy Varázsló	135
<i>Németh Endre</i> : Gondolatok az ember egyik hú társáról	137
<i>Barta Tamás</i> : Társadalmi látkép, tánczázi partyfilm	143

V. JELES NAPOK, ÉVFORDULÓK

<i>Németh Endre</i> : Március 15-e aktualitása	147
<i>Németh Endre</i> : Székelyek	149
<i>Péterfi Gábor</i> : Felvidéki kapcsolódások Aszódon Trianon évfordulóján	151
<i>Papp István</i> : Illyés Gyula – „szem a láncban”	155
<i>Papp István</i> : Az elveszett reformkor	157

<i>Németh Endre: A holokauszt, a szabadság és a szolidaritás</i>	163
<i>Paár Ádám: Az elfeledett „státusfogoly”</i>	163
<i>Papp István: Újvidéki képek</i>	165
<i>Németh Endre: Az államalapítás és előzményei</i>	167

VI. POLITIKA A NAGYVILÁGBAN

<i>Papp István: Miért jó a kapitalizmus?</i>	173
<i>Németh Endre: A népi gondolat időszerűségéről</i>	175
<i>Péterfi Gábor: Ukrajnáról – röviden</i>	177
<i>Paár Ádám: A populizmus alakváltásai</i>	178
<i>Paár Ádám: Tea Party: a harmadik út libertáriánus változata.</i>	179
<i>Németh Endre: Búcsú az Észt Nagykövetségtől</i>	182
<i>Paár Ádám: A harmadik út elvetője. Egy liberális gondolkodó – népi szemszögből</i>	185
<i>Hunyadkiúrti Soma: Egy amerikai harmadik út?</i>	188
<i>Paár Ádám: Népi mozgalom az Egyesült Államokban</i>	191
<i>Paár Ádám: Agrárproletárok mozgalma Amerikában.</i>	196

VII. POLITIKA MAGYARORSZÁGON

<i>Paár Ádám: A Hajdúságtól a Mosoni-síkságig.</i>	
Egy parasztpárti politikus útja	201
<i>Bartha Ákos: A társadalomreformok alapfeltételéről</i>	203
<i>Paár Ádám: Populista vagy szélsőjobboldali? A MIÉP</i>	205
<i>Paár Ádám: Egy magyar populista párt. A Független Kisgazdapárttól</i> . . .	208
<i>Paár Ádám: Lehet, vagy nem lehet – zöld fordulat Magyarországon?</i> . . .	211
<i>Paár Ádám: A Jobbik és a harmadik út.</i>	213
<i>Paár Ádám: A Dózsa-emlékév és a 4K</i>	216
<i>Papp István: Egy Kossuth-hívő konzervatív liberális, avagy a népiség ága-boga</i>	219

VIII. MINI SZOCIOGRÁFIÁK

<i>Papp István: Csorvási pillanatok</i>	223
<i>Bartha Ákos: Torony a magasban</i>	227
<i>Péterfi Gábor: Borozgatás közben</i>	228
<i>Eszenyi Klaudia: Alig érintette a lábunk a talajt</i>	229
<i>Hajdú Rebeka: Mi lesz veled Zalacsány?</i>	231
<i>Papp István: Föld, föld!</i>	235
<i>Papp István: Laci egy napja</i>	237

<i>Szabó András: Házról házra</i>	238
<i>Paár Ádám: Egy magyaróvári cseléd emlékei</i>	241
<i>Papp István: Egy cselédkönyv olvasása közben</i>	245
<i>Papp István: A mesztegnyői fenyőárus</i>	247
<i>Papp István: Egy süítő szociográfiája</i>	249
<i>Szabó András: Pislákoló fények</i>	250
<i>Hegedűs Gyula: Egy parasztnemesi eredetű család története</i> a 18. századtól a 20. századig	252
<i>Papp István: Sofőrök, májak, papucsok (Pusztainé)</i>	256
<i>Papp István: Cigányfilm.</i>	258

IX. TEHETSÉGMENTÉS – OKTATÁS

<i>Papp István: Öregdiákok</i>	263
<i>Papp István: Út a tanyáról</i>	264
<i>Bartha Ákos: Egy „népi skóla” története</i>	266
<i>Kattein-Pornói Rita: Harsányi István,</i> a népi tehetségek pataki gyámolítója	268
<i>Révész Rita: Az evangélikus népfoiskolai kezdetek</i> a finn kapcsolat tükrében	272

X. INTERJÚ, RIPORT

<i>Szécsényi András: „Zsidónak lenni falun”.</i> Cséri Lajos emlékei Sárrétudvariról	277
<i>Szécsényi András: A „Sárrét rímkovácsa”. Töredékek</i> Nagy Imre költőről	282
Kortárs bárdköltészet? Bartha Ákos interjúja Asbóth Balázssal a slam poetry-ről	287
Papp István interjúja Haas Györggyel	290
„Annyit dőgoznak, de a nőknek nem köllenek”. Takács Rajmund riportja a vajdasági falvak mindennapjairól	293
„Ahol a gyermekek megszületnek”. Péterfi Gábor interjúja egy kisvárosi nagycsaládos közösségről	297
Riótól Nógrád megyéig. Péterfi Gábor interjúja a cigánypasztoráció lehetőségeiről	300

ÉLETRAJZOK	305

Előszó

A népi gondolat és mozgalom a 20. századi magyar eszme- és politikatörténet sajátos és kiemelkedően fontos jelensége. A konzervativizmustól, liberalizmustól, faszizmustól és szocializmustól eltérően, amelyek átfogó világmagyarázattal és emberképpel rendelkező szekuláris ideológiák, a népiség a nacionalizmusnál is partikulárisabb eszmevilágot és cselekvési programot jelöl. A Horthy-korszakban, amikor kialakult, olyan emancipatórikus és modernizációs törekvésként volt azonosítható, amelynek középpontjában a parasztság, s ezen belül a szegényparasztság nyomorúságos helyzetének a bemutatása és nemzetbe emelésének a programja, valamint a régió népei közötti történelmi ellentétek meghaladásának és együttműködésük megalapozásának a szándéka állt. Egyebekben a népi tábor meglehetősen megosztott, illetve heterogén képet mutatott. A szocializmus irányába tájékozódó Darvas József, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Szabó Pál és Veres Péter éppúgy idetartozott, mint a nácizmussal és faszizmussal rokon hazai szélsőjobboldal táborába sodródott Erdélyi József, Sinka István és Matolcsy Mátyás, a demokratikus centrumhoz tartozó Bibó István, Kovács Imre, Szabó Zoltán és Keresztury Dezső, vagy az Európában meggyökeresedett nagy eszmei és politikai irányzatokhoz legkevésbé köthető „harmadik utas”, vagyis leginkább eklektikus Németh László. Mindezek miatt sem az orosz narodnyikok köreivel, sem a német völkisch mozgalommal, sem a bulgáriai parasztszocializmussal, sem az amerikai farmerek különböző érdekvédelmi szervezeteivel nem azonosítható. Napjaink populista mozgalmaival, amelyek demagóg követelésekkel és az egyszerű, mindennapi emberek ízléséhez és gyakran diszkriminatív érzelmi világához alkalmazkodva törnek hatalomra, s konzisztens jövőképpel ugyanakkor nem rendelkeznek, pedig végképp nem. Leginkább Finnországból mutathatók fel analógiák, ahol azonban a népiség inkább kormányprogram, s nem ellenzéki mozgalom volt.

A II. világháborút követő szovjetizáció körülményei közepette a népi mozgalom nagyrészt talaját veszítette. Képviselőinek egy része emigrált, mások börtönbe kerültek, ismét mások a kommunista hatalommal való együttműködés útjára léptek. Az 1945 és 1949 közötti koalíciós időszakról és 1956 néhány napjától eltekintve sem saját szervezettel, sem saját orgánummal nem rendelkeztek. Ennek ellenére érdemben formálták a magyar történelmet. A szovjet kolhozrendszerrel előnyére különböző és idővel jelentős eredményeket felmutató magyar téeszmodell kialakításában Erdei Ferenc és a hozzá, valamint Fehér

Lajoshoz kötődő egykori népi kollégisták és fiatal parasztpárti aktivisták műhatatlan érdemeket szereztek. Illyés Gyula ugyanakkor a határokon túli magyar kisebbségek keserves sorsának a felmutatásával, valamint Európa és az anyaország lelkiismeretének ébrentartásával vállalt alig túlértékelhetően pozitív közéleti szerepet. 1983-as halála után Illyés helyére Csoóri Sándor lépett, míg Erdélyben Sütő András drámái sugallták: *Ne bántsd a magyart!* S végül nem lenne teljes a kép, ha nem utalnánk Bibó Istvánra, aki demokratikus elkötelezettsége és a kádári liberalizmus körülményei közepette is megingathatatlan morálitása okán az 1980-as években megszerveződött ellenzéki mozgalmak mindegyikének példaképévé magasodott.

A népi gondolat utoljára a rendszerváltás pillanatában jelent meg hivatkozási alapként és lehetséges programként. A kezdeti egy-két évben a Magyar Demokrata Fórum kifejezetten törekedett az új helyzetnek megfelelő népi program kidolgozására. A kibontakozás legfontosabb pillére – jelentette ki a szervezet egyik alapítója, Csurka István az 1987-es lakiteleki találkozón: a „népre tekintő megközelítése minden dolognak”. „Mindenekelőtt – konkretizálta elképzeléseit – meg kell alkotnunk az új magyar népfogalmat, hogy megkezdődhessék a népnek valódi felemelkedése által való megszüntetése, a klasszikus európai igényekhez emelése. Azzal, hogy a magyar parasztság az elmúlt évtizedekben megszűnt, vagy legalábbis lesóványodva átalakult, még nem szűnt meg az a nemzet ötven százalékát kitevő tömeg, amely most éppen úgy a kultúra alatt él, mint a parasztság élt hetven évvel ezelőtt. Sőt, még elhagyatottabban, mivel a paraszti társadalom kulturális és erkölcsi abroncsai is lepattantak róla. Itt él a hazában, és mégis a senki földjén négy-öt millió ember egy sajátos eufóriában: visszavítva jogát a látástól vakulásig dolgozásra. Ne ámítsuk magunkat: ma is ezek a gürcölő milliók tartják el ezt az országot.

Ha ezeknek a millióknak nem tudunk valami új földosztással, szellemi földosztással és gyakorlival is, ha kell, jövőképet felrajzolni, akkor a magyarság menthetetlen. [...] A magyarságot csak ennek a négy-ötmilliónak feltöltése, ennek a népnek az alávetett mivoltból való kiemelése mentheti meg. A magyarság értékeinek java még mindig itt van ezekben a pörköltszagú, falvédős szobakonyhákban, ezekben a göcsörtös kezekben és ebben a csendes szívósságban, amellyel ez a nép teszi a dolgát, megcsinálja az Ikarusz buszokat és tömi a libát és vezeti a pesti villamosokat. Más rétegeink már régen elvesztették az élet és a munka iránti alázatukat, a kötelességteljesítésnek azt a csendes imperatívuszát, amely nélkül itt már régen nem volna semmi. Amit ez a társadalom művel ezzel az úgynevezett dolgozó néppel, az súlyos felelőtlenség. A népi irányulás tehát a megmaradás ultima rációja. Itt nincs más út.”¹

¹ *Lakitelek 1987. A magyarság esélyei.* Szerk. AGÓCS András, MEDVIGY Endre, Lakitelek, Antológia-Püski, 1991, 31–32.

Hasonló szellemben beszélt Csengey Dénes, aki az „alulról kiépülő képvisleti demokrácia” megteremtését Erdei Ferenc és Bibó István 1945-46-os közgazgatási reformeszméiből kiindulva javasolta megkezdeni.²

Részben vagy egészben a többi rendszerváltó párt is elődei közé sorolta a népi mozgalmat. Kifejezetten a népi gondolat aktualizált változatának képviselőjére szerveződött a Veres Péter Társaságból alakult Magyar Néppárt, amelynek emblemikus alakjai Fekete Gyula, Czine Mihály és Márton János agrárközgazdász voltak. A Fidesz szellemi orgánumának tekinthető *Századvég* című folyóirat címlapra kitett hét ikonja közül három – Szabó Dezső, Németh László és Bibó István – tartozott a népi mozgalomhoz. 1989-ben még a népiekkel legkevésbé rokonszenvező SZDSZ is szellemi elődjei között tartotta számon a „magyar népi mozgalmat”, amely „radikálisan szembefordult a nagybirtokkal és a magyar úri társadalommal, és amely nyomasztó körülmények között is folytatta harcát a társadalmi demokráciáért. Elődünk Bibó István és Szabó Zoltán”.³

Aztán a rendszerváltás sok szép gondolatával együtt a népi eszmekör aktualizálásának programja is elfelejtődött. Azok, akik erre hivatottak és képesek is lehetek volna, vagy meghaltak, vagy olyan utakra tévedtek, amelyek ugyan sokfelé vezethetnek, ám a népi gondolat demokratikus változatának gyakorlatba való átültetése és az alul lévő milliók szociális és kulturális felemelése irányába bizonyosan nem. Szimptomatikus, hogy Bibó István Parlament közeli szobrájának minden év november 4-re időzített koszorúzásán évek óta másfél-kétfutcat értelmiségi jelenik meg, akik között politikus, akár kormánypárti, akár ellenzéki, eddig még véletlenül sem bukkant fel. Erdei Ferencről pedig – a Magyar Tudományos Akadémia botcsinálta szakértőinek nagyobb dicsőségére – ma utcát sem lehet elnevezni. Ezért okozott nagy meglepetést számomra, amikor 2014 januárjában arról értesültem, hogy néhány fiatal a Facebook közösségi portálon olyan blogot („Népi blog”) indított, amelyen „a magyar népi mozgalom örökségét, értékeit, jelenkori hatását boncolgatják bejegyzéseikben”. A kezdeményező Papp István történész volt, aki doktori disszertációját közel egy évtizeddel ezelőtt az 1945 előtti népi kollégiumi mozgalom történetéről írta⁴, s aki azóta – 2012-ben – a magyar népi mozgalom 1920 és 1990 közötti történetéről is közzétett egy rövidsége ellenére is tartalmas és informatív összefoglalást.⁵ Rajta kívül az alapítók közé tartozott még három másik fiatal történész – Bartha Ákos, Péterfi Gábor és Veres Sándor –, valamint Falusi Márton költő-szerkesztő és Németh Endre informatikus. Büszkeséggel tölt el, hogy a négy történész-alapító közül háromnak a tanára lehettem.

Az elmúlt két évben a fórum több tucat olyan írást közölt, amelyek vagy a népi mozgalom történetével foglalkoznak, vagy annak szellemiségéből kiindul-

² Uo. 68.

³ *A rendszerváltás programja*. SZDSZ. Bp., Szabad Demokraták Szövetsége, 1989, 9–10.

⁴ PAPP István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig*. Bp., Napvilág, 2008.

⁵ PAPP István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990*. Bp., Jaffa, 2012.

va értékeli a magyar történelem egyes eseményeit és személyeit, vizsgálják a mai magyar társadalom mélyrétegeit, illetve boncolgatják a világ- és a magyar politika aktuális kérdéseit. A cikkek többségét a hat alapító írta, de mellettük sokan mások is megszólaltak. Legtöbbször Barta Tamás történész-doktorandusz, Paár Ádám politológus, Szécsényi András társadalomtörténész, s egyszer-egyszer Paksa Rudolf történész, Vári György újságíró és sokan mások. A szerkesztő – Papp István – ezek közül az írások közül válogatott ki közel 100-at, s döntött úgy eszme- és munkatársaival, hogy visszalépve a Gutenberg-galaxis hagyományos világába a közösségi portáloktól idegenkedő idősebb nemzedék számára is megmutatják magukat. E másként szocializálódott, konzervatív olvasási szokásokba merevedett generációhoz tartozván, ám a népi mozgalom demokratikus örökségét nagyra értékelő emberként döntésüket csak üdvözölni tudom: érdekes, elgondolkodtató és olykor megrázó erejű írásokat olvashattam a 2015-ös év utolsó napjaiban.

A tíz tematikus és műfaji fejezetbe sorolt közel száz szöveg természetesen nem azonos értékű és minőségű. Eredetileg jegyzetekkel ellátott, s folyóiratban már megjelent hosszabb tanulmány éppúgy található közöttük, mint rövid és valamely aktualitáshoz kötődő szubjektív reflexió. A szerzők a magyar nyelvet sem egyformán uralják: nehezkesebb eszmefuttatások váltják egymást kifejezetten irodalmi kvalitásokat felvillantó karcolatokkal és életképekkel. A szerzők egy része gyakorlott tollforgató; mondhatni: mesterségük az írás. Másik részük számára viszont alkalmi kirándulás gondolataik írásban történő rögzítése. Ők azok, akiknek a szövegei a hagyományos közlési formák szerkesztői és/vagy lektori rostáján valószínűleg nem mennének át, ám az internetes világ demokratikus, vagyis kontroll nélküli közegében minden további nélkül megjelenhetnek. A legkiérleltebb gondolatokkal Papp István rendelkezik, akinek a stílusa is a legigényesebbek közé tartozik. A vidéki élet egy-egy pillanatának és alakjának a megragadása és felmutatása kifejezetten irodalmias élménnyel ajándékozza meg az olvasót. Bartha Ákos az I. világháború előtti magyar társadalom jellegzetességeiről közölt nagyobb lélegzetű írást. A teoretikus vénájú szerző, Erdei Ferenc társadalomfelfogását részben elfogadva, részben elutasítva fejti ki nézeteit a polgárosodás dilemmáiról – helyenként vitára ingerlő módon. Péterfi Gábor – doktori disszertációjából⁶ kiindulva és azt továbbgondolva – több írásában a két világháború közötti népiek külpolitikai nézeteit boncolgatja – tanulságos módon. Veres Sándor Károlyi Mihállyal és a történelmi Magyarország felbomlásával kapcsolatos írását általában véve egyetértéssel olvastam; a szakemberek erről nagyjából ugyanezt gondolják. Kevésbé mondható ez el Németh Endrének az államalapításról és annak előzményeiről foglalkozó eszmefuttatásáról, amelyről a szakemberek is késhegyre menő vitákat folytatnak.

A mozgalom nagy alakjai közül szóba kerül Bibó István, Borbándi Gyula, Illyés Gyula, Féja Géza, Kodolányi János, Németh László és Szabó Dezső, a

⁶ PÉTERFI GÁBOR: *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*. Bp., L'Harmattan, 2011.

hozzá kötődők közül Bajcsy-Zsilinszky Endre és Jászi Oszkár. Az elmúlt húsz év pártjai közül olvashatunk a MIÉP-ről, a Független Kisgazdapártról és a Jobbikról, nem olvashatunk viszont a Fidesz fordulatáról, a régi MSZP ún. népi-nemzeti szárnyáról, valamint Pozsgay Imre sok tanulsággal szolgáló, és a népi gondolattal több ponton érintkező politikai pályájáról sem. Ne legyünk azonban maximalisták! Ez a kötet nem egy kutatócsoport többéves szisztematikus munkájának az eredményeit foglalja össze, hanem néhány rokon lelkű fiatalember és hölgy kétéves önkéntes, szabadidejükben végzett munkájába enged bepillantást. Vagyis a kötet ama bibói szabadság kis körei egyikének a bemutatkozása. S mint ilyen: példamutató.

Göd, 2016. január 1.

Romsics Ignác

Bevezető

A *Népi blog* indításának ötlete jelen sorok írójában fogalmazódott meg 2013 első hónapjaiban. Részben a népi mozgalom történetével foglalkozó kutatóként, részben pedig családtörténetem folytán fontosnak tartottam, hogy immár a megváltozott, mediatizált kommunikációs térhez alkalmazkodva szóljunk a XX. századi magyar eszmétörténet egyik legfontosabb irányzatáról. De nem csupán a múltidézés, hanem az újrakezdés szándéka is munkált e kötet szerzőiben. Ugyanis a hajdani népi, majd az örökébe lépő népi-nemzeti mozgalom a rendszerváltást követően kimerült, s nem csupán a jelen magyar valósággal, hanem önnön múltjával való kapcsolatát is elvesztette. Előbb csupán megritkult a hajdani bőséges forrás vize, majd immár visszavonhatatlanul eliszaposodott. A népi mozgalom hajdan fiatal értelmiségiek és parasztfiak duzzadó áramlata volt, ma pedig alig pislákol, s a felnövekvő generációk tagjai semmit sem tudnak róla.

Úgy véltük, hogy három alapvető dolgot kell tisztázni. Először is azt, hogy mit gondolunk a népi mozgalom múltjáról, mit a tartunk megőrzendő értéknek, s miről véljük azt, hogy inkább csak a történészek érdeklődésére tarthat számot. Másrészt alapvetőnek tartottuk a nyelvi megújítást: az igényes magyar próza hagyományainak megőrzését, de egyben a korszerű, nívós mondanivaló közlését. Harmadrészt pedig a szociográfiai hagyomány felelevenítését tűztük célul, mely tevékenység napjainkban ismét rendkívül fontossá vált, bár véleményünk szerint sosem avult el igazán.

A *Népi blog* működése során magunk is sokat tanultunk, igyekeztük egyre professzionálisabban, szakszerűbben, megbízhatóbban működtetni a blogot. A napi politikától távolságot tartva, de fontos közösségi ügyekben véleményünknek hangot adva próbáltunk létezni. A szerkesztők és a szerzők minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül, családjuk és munkájuk mellett végezték e munkát, s e kötet is – régi formulával szólva – közadakozásból készült, úgy véltük, ez illik leginkább a népi mozgalom szellemiségéhez.

A jelen könyvben 2014 és 2016 között megjelent írásainkat tesszük közzé, tematikusan csoportosítva, de mindenütt jelezzük a publikálás időpontját. Bár tisztában vagyunk az internet térhódításával és jelentőségével, úgy véljük, hogy az egymás mellé helyezett írások többet adnak, mint a külön-külön szétszórt cikkek. Fiatal, zömmel 20-as és 30-as éveiben járó szerzők írásait ajánljuk sok szeretettel az olvasók figyelmébe.

Hogy mi lesz a *Népi blog*, s a mögötte lévő szellemi kör jövője? Még nem tudjuk. Talán megmaradunk a „szabadság kis körének”, ahogyan az egyik legnagyobb népi gondolkodó, Bibó István kíváncsnak tartotta. Talán példánk másokat is elmélkedésre, cselekvésre ösztönöz. Lehet, hogy mindnyájan visszatérünk szűkebb szakmánkhöz, s főként gyermekeinkbe plántáljuk a minket fűtő eszméket. Akárhogyan is alakul, csupán türelmet kérünk érveinkhez, elnézést tévedéseinkhez és biztatást erényeinkhez.

Budapest – Zugló, 2015. december 14.

Papp István

Minőség – Valóság – Együttérzés

Mi, akik e blogot útjára indítjuk, szerény feladatra vállalkozunk. Az információk áradatában nehezen tájékozódó Magyarországon az a célunk, hogy egy nem is régen volt szellemi irányzat, a magyar népi mozgalom értékeit megismertessük az olvasókkal. Tesszük ezt a minőség, a valóság és az együttérzés jegyében. Nem kívánjuk meghirdetni a minőség forradalmát, de magunkénak valljuk a magas szellemi és emberi minőség jegyében a korunk kihívásaira történő válaszadás jogát. Hiszünk abban, hogy az értelmiség felelőssége a közösségi cselekvés, és ennek jegyében a valóság ismerete. Jelen esetben a magyar valóságé, a népé, amelyhez magunk is tartozunk. És fontos számunkra az együttérzés mindazokkal, akik nehéz anyagi körülmények és szellemi kihívások közepette elhagyatva érzik magukat, éljenek düledező tanyákon, kis falvakban, fogyatkozó kisvárosokban vagy Budapest körüli erdőkben. S éljenek Ópécskán vagy Buenos Airesben, Detroitban vagy Nagydobronyban. Szeretnénk a köz iránt elkötelezett emberekkel megismertetni azt a gazdag szellemi örökséget, amit a magyar népi mozgalom ránk hagyott. Nézőpontunk a miénk, fontosnak tartjuk a kritika jogát, annak a szellemi pezsgésnek a jegyében, amely hajdanán e mozgalom legjobbjait jellemezte. Kíváncsi olvasókat várunk, akik nem fenntartás nélküli hódolatra, de nem is igazságtalan, fölényes ítéletre szomjaznak. Olvassák írásainkat szeretettel. Németh László minőségigénye, Szabó Zoltán hazaszeretete és a népi szociográfusok bátorsága ad erőt számunkra.

Bartha Ákos történész

Falusi Márton költő, szerkesztő⁷

Németh Endre informatikus

Papp István történész

Péterfi Gábor középiskolai tanár, történész

Veres Sándor levéltáros – történész

⁷ Falusi Mártont Paár Ádám politológus és történész váltotta 2014 tavaszán.

I. Az I. világháború és Trianon

PÉTERFI GÁBOR: A VILÁGHÁBORÚ MINT AZ INDIVIDUALIZMUS CSÖDJE

2014. július 9.

„A trónörökös meggyilkolása végett született vérvádra, amelyet a bosszúért libegő közvéleményben Szerbia ellen emeltek, szerdán Belgrádból indulatos tiltakozás érkezett. A szerb kormány kijelenti, hogy megvetés tölti el a merénylők iránt; hogy egész figyelmét a gyanús elemek üzelmekre fordítja, s ezeket, amennyiben ez lehetséges, megbíúsítja; hogy a szerb kormány semmit se mulaszt el, hogy a lelkeket megnyugtassa s Ausztria–Magyarország és Szerbia közt a gazdasági viszony meg ne szakadjon olyan események miatt, amelyekért Szerbiát felelőssé tenni nem lehet.” A fenti sorok a *Pesti Napló* 1914. július 2-i számában jelentek meg, pár nappal az osztrák–magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceg elleni merényletet követően. A kezeit mosó szerb vezetés helyzetét két tényező is megnehezítette: egyfelől a gyilkos fegyvert elsütő diákot, Gavrilo Principet a belgrádi Fekete Kéz nevű nagyszerb szervezet készítette fel a merényletre, másfelől a Nikola Pašić vezette szerb politika a merényletet megelőzően már célzott arra, hogy a nagyszerb álmokat az északi szomszéd rovására kívánja megvalósítani.

Utóbbira példa Pašić miniszterelnök kijelentése a második Balkán-háborút lezáró bukaresti békét követően: *„Az első menetet megnyertük, most a másodikra kell készülniünk Ausztria ellen.”* Közismert tény, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia vezetői közel egy hónapnyi tanácskozás után üzentek hadat Szerbiának, s ezt követően a lavina elindult: a szövetségi rendszerek logikáját követve felsorakoztak a szembenálló felek (központi hatalmak és antant), Tisza István magyar kormányfő kezdeti óvatosságát felülírta a berlini nagyhatalmi álláspont, s 1914. augusztus elején kitört az I. világháború. A magyar társadalom, a politikai élet szereplői, a parlamenti pártok és a sajtó – hasonlóan Európa többi hadba lépett országához – összességében helyesléssel fogadták a háború hírét.

„Kellőleg megtágított horizontból élesen látható, hogy a világháború a százötven év óta dübögő individuális folyamat paroxizmusa, logikus legvégző kifejlése.” Ezt a – balkáni merénylettel, s a diplomácia háttérfolyamataival nem bajlódó – mondatot az első világháború második évében vetette papírra Szabó Dezső *Az individualizmus*

csődjé c. írásában⁸. A „pamflet Michelangelójának” is nevezett író (1879–1945) Kolozsváron végzett középfokú tanulmányai után Budapestre kerülve az Eötvös Collegium hallgatója lett a századfordulón. Finnugor nyelvészeti tanulmányait feladva magyar és francia szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1910-ben szervezőként vett részt egy tanári tiltakozó mozgalomban, s ennek keretében éles vitába került az akkori miniszterelnökkel, a már említett Tisza Istvánnal. A polémia, amelynek révén országos ismertséget szerzett, a *Nyugat* és a *Huszadik Század* köreihez közelítette őt. Azonban ebből a körből (is) hamarosan kitűnt különvéleményével: Adyhoz hasonlóan ellenezte a világháborút, a franciákkal rokonszenvezett, s bírálta a német Közép-Európa terveket, melyekben fenyegetést látott a magyarságra nézve.

1915-ben jelent meg a már említett írása, *Az individualizmus csődjé a Huszadik Század* hasábjain. Ebben a reformáció és a felvilágosodás koráig visszanyúlva arra a következtetésre jutott, hogy az egyéni szabadságjogok kiterjesztése a közösségi értékek lerombolását eredményezte. Az egyén jogainak túlzott erőltetése egy korlátok nélküli, az embert gazdaságilag kizsákmányoló „szabad versenyt” hozott létre, amelyik önzésében háborúba sodorta Európát. Szabó szerint a világháború kitörése az előző másfél évszázad törekvéseinek elkerülhetetlen következménye volt. „*Romanticizmus, individualizmus, kapitalizmus, szabadverseny demokrácia: íme az utolsó százötven év nebéz nyavalyája.*”⁹ foglalta össze tömören a világégés előzményeit.

Véleménye szerint a gazdasági életben az énközpontú gondolkodás felszabadította az addig féken tartott ősi, kegyetlen ösztönöket, a politika pedig szintúgy az egyéni erők gátlástalan versenyévé vált. Innen nézve szükségszerű volt a nagy összeomlás, amelynek során az individualizmus kitombolhatta magát. A megoldás: az individualizmust el kell pusztítani, s a lelki egységet termő kollektív rend uralmát kell megvalósítani. Az egyénközpontú lelkiséggel szemben szerte csak a hierarchikusan tagolt közösség összetartó ereje jelenthet védelmet. A „kollektív lelki egység” szükségességét hirdető író a keresztény-monarchikus rendi világ mintájára képzelte el egy olyan központosított hatalmat, amelyből „bizonyos zsarnoki princípium” nem hiányozhat. Szabó szerint a liberális kapitalizmus bukását csak egy szociális forradalom hozhatja el, amelyben helyre kell állítani a közösség elsőbbségét az egyéni érdekekkel szemben.

Hogy megértsük az erdélyi származású író gondolatmenetét e szociális fordulat kapcsán, jeleznünk kell, hogy a publicista a tízes években megszületett írásaiban Georges Sorel francia szindikalista gondolkodó nyomán vallotta, hogy a társadalomban az idealizált egységet csak egy szociális forradalom hozhatja meg, s az számára másodlagos volt, hogy ezt milyen politikai jelszóval lehet elérni. Az individualizmussal szemben tehát Szabó Dezső a kollektivizmus hívének vallotta magát, s egy nagy kollektív rend megteremtését tűzte ki célul. Így került szembe az általa szabad verseny demokráciának nevezett és kizsák-

⁸ SZABÓ Dezső: Az individualizmus csődjé. *Huszadik Század*, XVI. (1915) 8. sz. 81.

⁹ Uo.

mányolónak tartott kapitalizmussal, s annak filozófiájával, a liberalizmussal. A liberalizmussal való szakítás következtében Szabó Dezső egyre jobban eltávolodott a *Nyugat* és a *Huszádik Század* szellemiségétől. Az *individualizmus csődje* című írás megjelenése után követően Jászi Oszkár és Szabó Dezső viszonya végképp megromlott, minek eredményeként Szabó többet nem publikált a *Huszádik Században*, s a *Nyugatban* is egyre ritkábban jelentek meg írásai.

A világháború kitörésének második évében látott napvilágot *A francia pszichéhez* című írása.¹⁰ A tanulmány előzménye, hogy Laczkó Géza írt egy elmarasztaló cikket a háborúban a magyarokkal szembenálló franciákról a *Nyugatban*.¹¹ Szabó tüntetőleg védelmébe vette a franciákat, s kijelentette: most minden veszteség az emberiség vesztesége, a frontok bármelyik oldalán legyen is. Elfogadhatatlannak tartotta, hogy hazafias kötelességből gyalázzuk a franciákat és az angolokat, mert e két nép éppoly ártatlan a háborúban, mint mi. Ezen tanulmányához négy rövid megjegyzést teszünk: 1. Bátor, humanista hangvételű írás volt ez, főként, ha figyelembe vesszük, hogy a *Nyugat* publicistáinak java része – a szerzővel ellentétben – üdvözölte a háborút, s Friedrich Neumann Mitteleuropa-tervére hivatkozva a németekkel való sorsközösség előnyei mellett érvelt. 2. Szabó Dezső írásaiban a háborút mindvégig – Ady Endréhez hasonlóan – következetesen elítélte. Korán felemelte szavát a – háborús propaganda szerint – „ellenséges népek” divatos gyalázása ellen.

A háború borzalma az ungvári tanárkodás éve alatt (1914–1917) vált alapvető élményévé. Jellemző momentum, hogy cikkei miatt állandó zaklatásban volt része, s egy alkalommal – Ungváron – perbe is fogták a német haderő elleni lázítás és az ellenség iránti rokonszenv miatt. 3. A magyarságot is fenyegető német terjeszkedés bírálata, amint azt ungvári pere is bizonyítja, már megjelent az I. világháború idején született írásaiban. A per előzménye, hogy 1917 folyamán egy személyes ügyek miatt sértett tanártársa (Bódis Ferenc) beperelte őt franciabarát és németeket becsmérő kijelentéseiért, és mindenképpen hazaárulási pert szeretett volna csinálni az ügyből. Az eset veszélyes volt Szabóra nézve, mivel Ungvár frontváros volt akkoriban, és szigorú katonai bírászkodás folyt. Ügyét a katonai bíróság a polgári bíróságnak adta át, amely a vádat bizonyítékok hiányában elejtette. A bírósági huzavona fokozta az író instabil idegállapotát, aki áthelyezését kérte. A minisztérium végül mindkét tanárt elhelyezte Ungvárról: Szabó Dezsőnek a következő tanévet Lőcsén kellett kezdenie. 4. Az író politikai tárgyú írásaiban – élete végéig – nagy tisztelettel és rajongással beszélt Franciaországról, a francia kultúra vívmányairól, így nem véletlen, hogy ebben az írásában is védelmére kelt az alaptalanul megrágalmazott francia népnek.

A több nyelvet beszélő Szabó Dezső a franciát szerette legjobban, s a nyugat-európai kultúrkörön belül is a francia kultúra állt hozzá legközelebb. Ez nyilván összefügg azzal, hogy az eredetileg nyelvésznek készülő magyar–francia szakos ifjú az 1905–06-os tanévet állami ösztöndíjként Párizsban töltötte, s életének

¹⁰ SZABÓ Dezső: A francia pszichéhez. *Huszádik Század*, XVI. (1915) 1. sz. 38–44.

¹¹ LACZKÓ Géza: A francia lélek keresztmetszete (Disputa). *Nyugat*, VIII. (1915) 1. sz. 24–27.

további menetére meghatározó fontosságúnak bizonyult ez az év. (1928-ig még hét alkalommal járt Franciaországban.) Az első franciaországi út valósággal lenyűgözte a fiatal nyelvészpalántát. Erről tanúskodik első párizsi útjáról beszámoló levele, amelyet barátjához, a hozzá hasonlóan francia szakos Tóth Andrásnak írt.

Az elsodort falu című regényében¹² – amelyik 1918 őszére készült el – Szabó Dezső a kollektív világnézetre vonatkozó, már ismertetett nézeteit fogalmazta meg szépirodalmi keretek között. A történelmi Magyarország hanyatlását vizsgáló regényében az író minden társadalmi réteget bírál: a sváb hivatalnokot, a zsidó hadiszállítót, s a lebzselő arisztokratát éppúgy, mint az alkoholizmusba menekülő dzsentrit. Az egyetlen kivétel a magyar parasztság, amelynek ábrázolásánál az ítélezést fölvaltja a csodálat. Az író *Az elsodort faluban* (az „idegekkel” szemben) a faluhoz, a parasztsághoz és az azzal azonosított örök magyarsághoz menekül. A regény hatása ellentmondásos volt. Azt pontosan ismerte fel Szabó, hogy a parasztság felemelése nélkül nem lehet végbe egy modern Magyarország megteremtése. Ez azonban nem azért volt így, mert csak a parasztok voltak magyarok, hanem azért, mert ők voltak a legnyomorúságosabb helyzetben a korabeli Magyarországon. Ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert egyfelől a regény nyomán a szociális kérdés nagyobb hangsúlyt kapott a közgondolkodásban (a népi írók mozgalma – kis túlzással – ebből a regényből „nőtt ki”), másfelől 1919–1920-ban számos szélsőjobboldali társaság is hivatkozott *Az elsodort falura* annak antiszemita részletei miatt.

A Tanácsköztársaság bukása után Szabó Dezső kezdetben az ellenforradalmi rendszer aktív támogatója volt, majd az általa is remélt reformok (pl. földosztás) elmaradása után a Horthy-korszak ellenzékeként fejtette ki haláláig írói, publicisztikai és pamfletista tevékenységét.

BARTHA ÁKOS: HALLGAT A MÉLY? A MAGYAR TÁRSADALOM A NAGY HÁBORÚ ELŐESTÉJÉN¹³

2014. július 16. és 23.

Akár jelzésértékűnek is vehetjük azt a vihart, ami a Szerbiának küldött ultimátum napján, 1914. július 23-án tombolt Budapesten, megrongálva olyan szimbolikus tereinket, mint a Szent István-bazilika, a Mátyás-templom, vagy a Lánchíd. Valójában azonban a „vihár” előszelei már jóval korábban elérték az országot, és nemcsak katonai értelemben (Bosznia annexiója 1908-ban), hanem – és elsősorban – társadalmilag. Ami a századelős parlamenti politikát illeti, a „67-esek”

¹² SZABÓ Dezső: *Az elsodort falu*. Bp., Püski, 1995.

¹³ Az írás a *Hitel* folyóirat 2014/2-es számában megjelent tanulmány alapján készült. A teljes verzióhoz: <http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/04-bartha.pdf> (Letöltve: 2015-12-11)

és „48-asok” ellentéte látszólag minden egyéb törésvonalat felülírt és minden korábbi színvonalat alulmúlt: „zsebkendővel irányított” szavazás (Tisza István mellett), pisztolyhasználat (Tisza István ellen), obstrukció, verekedés, karzatrongálás, parlamenti őrség megverése, ellenzék kivezettetése – így lakták be képviselőink a Steindl Imre által tervezett, éppen csak átadott, párját ritkító szépségű neogótikus épületet.

Ami nem a pártalapítósdíval túlfűszerezett politikát, hanem a hús-vér politikusok személyét illeti, szeretjük a korszakot Tisza István és Károlyi Mihály konfliktusaként láttatni. Adott is minden, ami egy jó drámához kell, vagy amire a szenzációra éhes utókor, esetleg egynémely identitását veszített politikus vágyik: párbaj, merénylet, háború, forradalom, nagy tervek, gyilkosság, bukás. Tisza a daliás, nyakas kálvinista, aki „jó magyar családból” származik és a fontolva haladás konzervatív ethoszának megtestesítője és Károlyi, az „európai tájékozódású” reformer arisztokrata, a béke, a földreform és a választójog apostola, másként a farkastorkú nemzetvesztő, idealista dandy, óriási kártyaadósságokkal. Egykoron az ország volt kicsi számukra (nem a trianoni), ma már egy téren sem férnek meg. Lehet, hogy a kisebb területekhez szűkebb látókör dukál? Alighanem az 1989 utáni politikai garnitúra egyik (újabb) szegénységi bizonyítványával van dolgunk. Jó hír, hogy a kép igazításán, a toposzok lebontásán dolgoznak történészek, rossz, hogy ez nem mindig sül el jól, a legrosszabb pedig, hogy fáradozásuk nem sokakat érdekel igazából, minthogy a vita nem történelmi személyekről, hanem politikai szimbólumokról folyik.

Modernkori társadalomfejlődésünk egyik alaptétele a történelmi, rendies („nemzeti”) és a polgári („zsidó”) közép- és felsőrétegek egyidejű, ám szeparált jelenlétéről szól. A közismert állítást nyomatékosítja, hogy az Országos Antiszemita Párt (1883) az egyik első, ideológiai alapon létrejövő – bár tiszavirág-életű – politikai alakulat volt hazánkban. Az újabb kutatások ugyanakkor sokat árnyalnak ezen a képleten, hiszen társadalmi státusz szempontjából az anyagi bázis gyakorta meghatározóbb volt a származásnál (az identitás sokrétűségéről nem is szólva). A zsidó asszimiláció kérdésében pedig ma sincsen konszenzus a kutatók körében.

Ha hermetikusan zárt és egységes rétegek nem is jellemezték a századelőt, markáns csoportkonfliktusok annál inkább. Már 1900 tavaszán fellángolni látszott az antiszemitizmus hamvadni látszó parazsa, aminek egyik első jele az úgynevezett kereszt-mozgalom volt. (Ismeretlen tettesek letörték a kereszteteket a budapesti tudományegyetem auláját díszítő 14 címerről, melyre vehemens antiszemita reakció volt a válasz.) A lappangó indulatok felszínre törtek, s a rövid életű mozgalom olyan ideológiai polarizációnak ágyazott meg, amely máig kísért közéletünkben. A Horthy-kor politikai elitjének több tagja itt kezdte közéleti pályafutását, de a mozgalom sok tekintetben mintául szolgált a két világháború közti egyetemi életet meghatározó bajtársi szervezeteknek is.

Ám nemcsak az egyetemen, hanem a közéletben is éleződtek az ellentétek, létrejöttek olyan gyűjtőhelyek, mint a Néppárt (1895), vagy a Magyar Gazdaszövetség (1896), számos más társadalmi egyesület (például Szent István Tár-

saság, Katolikus Népszövetség) és folyóirat (például *Új Idők, Magyar Kultúra*) mellett. Az „újkonzervatívnak” is nevezett ideológiát keresztény szellemiség, erős liberalizmusellenesség – ezzel összefüggésben gyakorta antiszemita retorika – és az agrárius érdekek határozott képviselője jellemezte. A másik póluson találjuk a *Huszádik Század* (1900) és a Társadalomtudományi Társaság (1901) radikális reformer – ám a nemzetiségi problémára süket – gondolkodóit, valamint a nép-nemzeti esztétikával szakító, modern európai művészeti trendekhez igazodó *Hét* (1890) és *Nyugat* (1908) folyóiratát, az előadóművészeket tömörítő Thália Társaságot (1904), valamint a festőművészek *Nyolcok* körét (1908). Végezetül 1914 nyarán Jászi Oszkár vezetésével megalakult a liberális demokrata politikát követők gyűjtőhelye: a Polgári Radikális Párt.

A zsidókérdés másik oldala a dzsentrikérdés, vagyis a deklasszáldó „úri” középosztály problémája, mely 1914-re már szintén kész interpretáció volt (jóllehet a dzsentri kifejezésnek a kilencvenes évekig nem volt pejoratív mellékzöngéje). Az állami hivatalokba „beáramló” vármegyei középneveltség szépirodalmilag konstruálódó képén sokat finomított a történelemtudomány, rámutatva a „nemzeti” (hivatalnok) közép rétegek esetenként jelentékeny szakszerűsödésére, vagy például a lokális identitás fontosságára, mely – életútinterjúk tanúsága szerint – nem ritkán a származást is képes volt felülírni. Ettől azonban még többnyire a „dzsentroid elemek” habitusa határozta meg a vármegyei apparátust. Lényegében tehát itt is asszimilációs problémával állunk szemben, jóllehet annak szociokulturális vetületével, hiszen az úri középosztályba áramló, gyakorta idegen eredetű (német, szláv stb.), és/vagy nem úri háttérű (iparos, lateiner stb.) elemek számára a Mikszáth, Krúdy és Móricz tollából jól ismert dzsentri viselkedéskultúra volt mérvadó.

Ám nemcsak a politikai elit és a középosztály forrt, a mély sem hallgatott. A munkásság reprezentatív szervezete az 1890-ben alapított Magyarországi Szociáldemokrata Párt volt, amelyik a korabeli pártszerveződésektől eltérően országos hálózatként működött. A párt a kapitalizmus megdöntésén munkálkodott, de a napi politikában is hallatta hangját, főként a polgári szabadságjogok, a választójog, a munkásvédelem és a népoktatás kérdésében. Azonban a nemzet(iség)i kérdés internacionalista válasza, az agrárkérdés Kautsky-féle felfogása (a földosztás elvetése) és a zsidókérdés negligálása három neuralgikus ponton is kikapcsolta a szociáldemokratákat a politikai sakkjátszmákból. Ráadásul új ellenfél jelentkezett az 1891-es pápai enciklika nyomán szerveződő keresztényszocializmus „személyében”, olyan nagyságokkal, mint Giesswein Sándor, vagy Prohászka Ottokár. Küzdelmeikről, esetenként szó szerinti összecsapásaikról többek között Kassák Lajos önéletírása számol be, nem elfogulatlanul, de nagy láttató erővel. Úgy tűnik, a honi szociáldemokráciából hiányzott egy Prohászka-hoz hasonló karizmatikus vezető, s vélhetően ez a hiány is szerepet játszott a Tanácsköztársasághoz vezető útban. Vidék és város kapcsolata sem volt éppen harmonikus. A modernitáskritikaként, fogyasztó–termelő érdekelentétként, nem is oly ritkán antiszemizmusként jelentkező Budapest-ellenesség a világháború és a forradalmak idején kulminált, a földféltéssel az egyik, a

terményeiből megtollasodó paraszt képével a másik oldalon. Ami az előzményeket illeti, a birtokos parasztság eleinte nehezen tudott tájékozódni a piaci viszonyokban, a fejletlen ipar pedig nem volt képes felszívni a mezőgazdaság munkaerő-többletét, mely a volt zsellérek mellett az elszegényedő, eladósodó kisbirtokosságból verbuválódott.

A feszültségeket ideiglenesen tompította, hogy a mezőgazdasági konjunktúra, az út- és vasútépítési munkálatok, a vízrendezés egy ideig többnyire le tudta kötni ezt az óriási munkaerőt, ám ezek megszűntével a külföldi (orosz, amerikai) gabona versenye, a gépesítés és néhány aszályos év azonnal felszínre hozta az alapvető szerkezeti ellentmondásokat. S míg a hatóságoknak a géprombolás, az aratósztrájk, az agrárszocializmus, vagy éppen a tömeges kivándorlás jelenségeivel kellett szembesülniük a századfordulón, addig az itthon maradóknak új kihívásokkal, módszerekkel, jelenségekkel kellett nap mint nap megbirkózniuk a talpon maradáshoz. Ennek következtében elkezdődött a tradicionális paraszti kultúra (ekkor még lassú) erodálódása, megannyi fehér foltot hagyva maga után emlékezetkultúránkban. Ezért is különösen öröndetes vállalkozások Oravecz Imre lebilincselően olvasmányos – a *Népi blog* olvasói számára sem ismeretlen – nagyregényei.

A nagybirtokstruktúrán a századforduló jó szándékú, állagvédő reformpolitikát folytató politikusainak – egyébiránt elszánt és kitartó – erőfeszítései sem változtattak, mivel még ezek a kismértékű beavatkozásokat indítványozó javaslatok is megakadtak a magántulajdon szentségét hangoztató törvényhozás rostáján. Itt főként minden idők leghosszabb ideig regnáló magyar földművelésügyi miniszterének, Darányi Ignácnak a munkásságát kell megemlíteni, bár a dualizmus korszakának legátfogóbb, mérsékelt birtokpolitikai koncepciója (1909) nem valósulhatott meg. Darányi megítélése ugyanakkor jól példázza egyrészt a századforduló parlamentjének szűklátókörűségét, másrészt e megítélés aktuálpolitikai megformáltságát. Saját korában ugyanis még „a szabadkőművesekkel chórusban üvöltőnek” titulálták a minisztert, ellenben 1948 utáni történetírásunk „reakciós” politikusként mint a „rabszolgatörvény” (1898) és a „derestörvény” (1907) agrárius megalkotóját tette inkább hírhedté, mintsem ismertté a köztudatban. Tény, a parasztság helyzetét nem sikerült szanálni, az agrárszektor jellemző szerkezeti ellentmondások a nagybirtok lassú visszaszorulása ellenére is megmaradtak, a világháború alatti rossz termések pedig a bevonulásokból adódó munkaerőhiánnyal együtt tovább rontottak a helyzeten. (A Monarchia 1916-os termése már csak a szükségletek 63%-át fedezte.)

Visszakanyarodva Darányihoz, annyi hozadéka mindenképp lett a terveknek, hogy a földkérdés közéleti szintre emelkedésével egy időben a politikai játéktér több fajsúlyos tényezője is foglalkozni kezdett a birtokmegosztás hazai aránytalanságaival. A Gazdaszövetségben Károlyi Sándor, Bernát István, a keresztényszocialisták közül Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor, a polgári radikálisok köreiben pedig mindenekelőtt Jászi Oszkár pártjának agrárszakértői támogatták volna valamilyen formában – igen mérsékelt módon – a változásokat. Utóbbiak keresték a kapcsolatot más ellenzéki erőkkal, és Áchim L. András

agrárprogramját vitára bocsátották lapjuk, a *Huszádik Század* hasábjain. A várt konszenzus helyett azonban az alapvető ideológiai különbségekből sarjadó kölcsönös elidegenedés következett be a felek között. De nem több mint eszméletörténeti érdekesség az alapvetően szabadelvű Beksics Gusztáv földművesség ügyét felkaroló, a középosztályt a parasztságból felfrissíteni igyekvő, nacionalista szempontú telepítési javaslata sem (1896).

A világháború előestéjén Bethlen István is próbálkozott legalább az erdélyi viszonyok rendezésével, ám hamarosan beteljesedett Darányi 1911-es „próféciája”: *„Végzetes lépés volt az addig követett telepítési politika leállítás. (...) A nemzetekre is áll az Írás szava: dolgozzunk addig, amíg nappal vagyunk, mert eljön az éjszaka és akkor nem dolgozhatunk többé”*.¹⁴ Az „éjszaka” hamarabb érkezett és sötétebb volt, mint a felelős politikai döntéshozók gondolták volna, és mivel a dualizmus-kori telepítések a trianoni országhatáron kívülre estek, az esetleges eredmények 1920 után már nem is mutakozhattak. Ez a mintegy kétmillió holdnyi terület ugyanakkor hivatkozási ponttá vált nagybirtokos körökben, hiszen ők éppen ezek „feláldozásával” próbálták megtartani a nagyobb bevételeket jelentő belső területeiket. Álláspontjuk ennek következtében konzerválódott, ami természetesen nagy hatással volt a háború utáni politikai kurzus lehetőségeire, reformelképzeléseire is.

Míg tehát a zsidókérdés másik oldala a dzsentrikérdés, a földkérdést a nemzetiségi kérdéssel lehetett közös nevezőre hozni – nacionalista telepítések révén. Ez azonban másként, mint tűzoltás, bajosan értékelhető, hiszen a meghatározó nemzetiségek (románok, szlovákok, szerbek) politikai elitcsoportjainak már az 1890-es évek közepére összehangolt politikája az 1910-es évekre egyértelműen szeparatista irányt vett. A másik oldalon a magyar törvényhozás még a föderatív elképzeléseket sem tartotta szalonképesnek, és bízott a magyarosítás eredményeiben. Bizakodásuk nem nélkülözött minden alapot, hiszen a ruszin és a szlovák népesség körében érzékelhető volt a tendencia, noha a sokszor félreért(et)ett Lex Apponyi (1907) nem a magyar nyelvű oktatást, „csupán” a magyar nyelv oktatását írta elő nemzetiségi környezetben.

Az efféle legendák elültetésében komoly szerepet játszott két brit véleményformáló újságíró, Robert W. Seton-Watson és Wickham Steed, akik a későbbi utódállamok sikeres lobbistáiként tevékenykedtek a nyugati kormányoknál. Ám nem nekik, hanem a szűkkeblű, szemellenzős magyar törvényhozásnak köszönhetően *„1914 augusztusában Magyarország úgy lépett be a háborúba, hogy a lakosságának közel felét alkotó nemzetiségiek, vagy legalábbis azok közvélemény-formáló elitcsoportjainak politikai lojalitása a legmesszebbmenőig megkérdőjelezhető”*.¹⁵ A nemzetközi kontextusban egyáltalán nem kirívó, kétes eredményű, de eszközként kétségkívül bevetett erőszakos magyarosítás olaj volt a tűzre, és döntően járult

¹⁴ Darányi 1911-es kecskeméti beszédét idézi KERÉK Mihály: *A magyar földkérdés*. Bp., Mefhosz, 1939, 120.

¹⁵ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., Osiris, 2003, 87.

hozzá nemcsak a nemzetiségek szeparatizmusához, de a Trianon utáni iskola-rendszer szörnyű helyzetéhez is. 1920-ra az elemi iskolai hálózat állami intézményeinek csaknem háromnegyede az új határokon túlra került, mindenekelőtt azért, mert a dualizmuskori kormányok főleg nemzetiségi területeken emeltek állami iskolákat. (Ebből a startpozícióból értelmezendő a húszas évekbeli klebelsbergi iskolareform is.)

Mint láthatjuk, válaszfalak valóban léteztek, még ha nem is zártak hermetikusan. A már a dualizmus évei alatt – főként az 1905-06-os válság idején – érzékelhető polarizálódás az I. világháború éveiben tovább fokozódott. Ebben a sűrű évtizedben haza és haladás reformkorban oly elementáris erővel felszínre törő kíváncsi szétválás szétválódott, akkor, amikor „minden egész eltört”, menthetetlenül és talán javíthatatlanul. Innen nézve Tisza István 1911-es pengeváltása a székelyudvarhelyi állami főreáliskola egyik ifjú tanárával, bizonyos Szabó Dezsővel kifejezetten szimbolikusan véendő. A sok tekintetben igazságtalan írás, és mindenekelőtt maga a kérdés, hogy meddig lehet a *Himnusz*-t üres gyomorral énekelni, épp a fenti szétválódást fogalmazza meg és bizonyára nem véletlen, hogy pont ahhoz kapcsolódik, aki aztán fő hivatkozási pontja lett az újraforrasztáson munkálkodó népi mozgalomnak. A sokat emlegetett „harmadik út”, „harmadik oldal” ugyanis nemcsak a kapitalista–szocialista, vagy a fasiszta–kommunista dichotómiákra igyekezett választ adni, hanem a már a századelőn kirajzolódó ideológiai-politikai székértáborokon túlmutató alternatívákat is kereste.

Érdekes kettősség – egyben a társadalomban forró indulatokat is érzékelteti –, hogy míg a századelős Budapest az újságírás, a színház, a kávéházi élet, magyarán az urbánus polgári kultúra fénykorát jelenti, addig a politikai életben a parlamenti atrocitások kapcsán már érintett feszültségek vibráltak. A Millennium színes kavalkádja, hazafias díszletei sokak józanságát megzavarta, és ne csak Rákosi Jenő, vagy Hoitsy Pál harmincmillió magyar birodalmat célzó ábrándjaira gondoljunk, hiszen a sovinszta illúziókban a dezillúzió korának kiemelkedő költője, Vajda János is osztozott például. De emelhetjük a tétet a világháború alatt igen népszerűvé váló turanizmussal, annak hatszázmillió álomállamával is, így összességében bizonyosnak vehetjük, hogy az 1910-es évek magyar társadalmát nem lehet megérteni a szociálpszichológia eredményeinek bevonása nélkül. A szomorú tabló ekkor már készen állt: megosztott közéletünk egyik oldalán a „radikális”, „zsidó”, „kozmodopolita”, „baloldali”, a másikon a „keresztény”, „magyar”, „nemzeti”, „jobboldali” pecsét díszelgett.

E bipoláris közélet az I. világháború alatt tovább radikalizálódott, olyan, ismerős jelenségeket hozva felszínre, mint a szimbolikus politizálás (IV. Károly megkoronázása körül), vagy az etatista centralizáció (hadigazdaság). Ekkor már komoly minőségű, politikailag a liberális Monarchiában szocializálódott képviselők vallották a gyengülő állam erősebb szerepvállalását (Apponyi Albert). „A magyar köztudatban feltehetően máig érzékelhető ez a kettős tapasztalat: egyfelől mindent az államtól lehet és kell várni, másfelől mindenki tudja, hogy

ugyanez az állam gyenge és kijátszható.”¹⁶ Másrészt a liberális közbeszédet, szóhasználatot a politikai nyelvvé lett harci retorika váltotta fel (véltetően ez sem cseng ismeretlenül napjainkban). Ezzel egy időben a háborús hátországnak – amely szinte egy emberként üdvözölte a háborút – meg kellett ismerkednie a nélkülözéssel, a 900%-os inflációval, a reálbérek drasztikus zuhanásával, a hadibeszállítók körüli visszaélésekkel, és nem utolsósorban a minden képzeletet felülmúló vérvesztéssel. A nagy karriert befutó vasúti lopás, az elharapódzó fiatalkori bűnözés és a feljelentési pszichózis is aggasztó méreteket öltött.

A világháborús nehézségeket az a középosztály érezte meg leginkább, amelyet Erdei „történelmiként” definiált. S bár Budapest jobb helyzetben volt, mint Bécs vagy Berlin, „míg az ínség Berlinben segített nivellálni a társadalmi különbségeket, addig Budapesten a polarizáció élesebbé vált”.¹⁷ Az árkok betemetése helyett a bűnbakképzés („zsidó destrukció” vs. Tisza, a „csóvás ember”) ideje jött el, a társadalom evolucionista, harmonikus felfogását pedig a konfliktuselméletek interpretációi szorították vissza. A Monarchia államcentrikus nemzetfogalmán rések keletkeztek, és megkezdődött az esetenként már a faji nacionalizmus irányába nyitó etnikai nemzetfogalom térhódítása. E mentalitásbeli változások a középosztályban váltak dominánssá, és az 1920-as évek fajvédő nemzedékében teljesedtek ki. Az I. világháborúban átélt borzalmak, a forradalmak egyéni tapasztalattörténete és a Trianon okozta sokk nemzedéki életérzést és újszerű nemzetkonceptiót konstruált, vagyis a monarchiabeli államnemzeti felfogás helyébe olyan dinamikus modellek léptek, melyek a történelmet fajok, nemzetek, osztályok szüntelen harcaként fogták fel.

S, hogy mi mindennek a mai öröksége? Lényegében a fenti elméletek határozták meg kötelező érvénnyel az államideológiát hazánkban egészen 1989-ig, hiszen az őszirózsás forradalom röpké demokratikus/republikánus kísérletét a Tanácsköztársaság 133 osztályharcos napja követte, majd a Horthy-korszak negyedévszázados, egyre radikalizálódó etnocentrikus koncepciója dominált, hogy aztán az 1945 utáni, gyorsan tovaszálló „fényes szeleket” ismét marxista szellemi beállítódás kövesse – ám ezúttal cirka negyven éven át. A rendszerváltozás óta az államideológia neutralizálódását, ezzel párhuzamosan az identitások sokszínűségét figyelhetjük meg, és bár az új alkotmány körüli viták felszínre hoztak egy s mást a korábbi koncepciókból, a fenti értelmezési keretek mára, a globalizáció korában lényegében értelmüket veszítették.

¹⁶ BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátországhban*. Bp., Napvilág, 2008, 120.

¹⁷ BIHARI: *i. m.* 102–103.

PAPP ISTVÁN: KERESZTELŐ

2014. július 28.

Anyai nagyapámat Molnár Jánosnak hívták. Elsőszülött fiú létére mégsem ő viselte édesapja nevét, hanem öccse, aki e sorok írásakor talán még él egy mesz-szi idők otthonában, valahol Észak-Karolinában. És lehullt nevééről az ékezet. Miért történt e paraszti hagyománytól felettébb idegen névcseré? A választ az I. világháború löporfüstös, gránátszilánkos éveiben lelhetjük meg.

Öcsödről nem sokat tud a művelt magyar olvasó, talán József Attila gyermek-kori évei villannak az eszébe. Ez volt az a falu, ahol Pistának hívták, még nem a költőt, hanem a Pestről jött szegény sorsú munkásfiút. A Hármaskörös menti tájon éltek jó száz évvel ezelőtt történetem főszereplői is, igen-igen távoli őseim, Molnár József és Egri Róza. Ők valamikor a kiegyezés táján látták meg a napvilágot, és a Békés megyei uradalmak egyikében, Wenckheim báróéknál morzsolgatták dolgos mindennapjaikat. A családi legendárium szerint ez a világ nem írható le csupán sötét tónusokkal. T. Molnár József, vagyis üknagyapám a téli estéken az egyik istálló ablakán tanította betűvetésre a kis zsellérgyerekeket. Tán a fagyos ablakra rajzolt, és a néha fordított s betűk először jelezték, hogy mocorog valami tudomány iránti szomjúság a Molnár család génjeiben.

Egri Róza méhe szaporán hordozta a gyermekeket, tíz kis lurkót hozott a világra a millennium korának éveiben. Töpreődött, korán öszülő, koravén asszony lehetett, olyan valószínűtlenül öreg, mint Kiss Manyi a *Körhintában*. Bizony, mai szemmel nézve ezek a harminc-harmincöt éves asszonyok legalább húsz évvel idősebbeknek látszanak a rojtos szélű fényképeken. Hajlott derekak, kérges ujjak, szikkadt bőr és fekete-fe fekete ruhák jelezték a nyomorúságos élet mindennapjait. A sors sem volt kegyes a Molnár családhoz, a kis Juliskák és Mihálykák bizony alig-alig érték el az iskoláskort. A tudóvész lázrózsái túl hevesen és sokáig nyíltak számukra..

Főként a háborús években aratott a halál, volt olyan hónap, hogy két kis koporsót kísérték ki az öcsödi temetőbe a márciusi hidegben. Két fiú érte meg a felnőttkort, János és József. Őket sokat dédelgette Egri Róza, s rettegéssel telve várta az időt, amikor megérkezhet a behívó. Először Jánosnak kellett mennie, s úgy tűnt, kegyes lesz hozzá a *Történelem Ura*. A doberdói mészakoszirteken patogó golyók elkerülték mellkasát, és sértetlenül tért haza. De az átmeneti szabadság után már várta őt a galíciai front, ahol újból a tűzvonalba került. S itt már nem tudta kicselezni a halált, egy nagy roham után nem tért vissza többé. Úgy mondják, éppen akkor kezdett el Egri Róza fel-alá futkosni Öcsöd utcáin, és csak annyit kiabált, hogy nem hallottátok ezt a lövést, nem hallottátok ezt a lövést! A falubeliek némán lesütötték a szemüket. Molnár József nem tért haza, eltűntként tartotta számon a statisztika.

1918 őszén a századdal egyidős kisebbik fiúra, Józsefre is rákerült a sort. Gyalog járta meg Szerbiát, de neki csupán fájós térdei őrizték meg a saras, ködös, fázós hetek emlékét. Az ifjú legény hazatért, és néhány év múlva kivált az ura-

dalom népéből, saját családot alapított. Nem ment messzire, a szomszédos falu, Békésszentandrás határában telepedett le, egy aprócska, sötét kis tanyában. Gyakran ellátogatott hozzá Egri Róza, aki már nem sokat beszélt, csendesen dalolt néha, s került rokont és ismerőst. 1926-ot írtak, amikor híre érkezett, hogy Molnár József hamarosan apa lehet. Ekkor újra felkereste őt anyja, és kérte, hogy a százados hagyomány ellenére a kis újszülöttet halott nagybátyja emlékére (mert ő tudta, hogy megholt) Jánosnak kereszteljék. Így is történt, s a négy évvel később született második fiú vitte tovább apja nevét.

Egri Róza több mint nyolcvan évet élt, még hallotta a második nagy háború kitörését. Elfordult mindenkitől, csak nagyapámat szerette, becézte, ölelgette, védte végtelen odaadással. Még fiatal kovácsinas korában is mestere gyorsan eljáró keze és szilaj természete elől nem egyszer keresett menedéket a nagymama öreg kis házában. A világháború 18 éves levontként nagyapámat is harcba állította, de ezt már Egri Róza nem élte meg. Többé már nem visszhangzott fülében a lövés, nem reszketett lelke a fiáért, akit unokájában látott tovább élni.

Apám fogságban, 1916 (Szipál Márton)¹⁸

¹⁸ „Ez a kép Szibériában készült, 1916–’17 telén, ahol apám orosz fogságban volt az első világháborúban. Ő ül jobboldalt egy hölgy mellett. Érdemes nézni, hogy a kezét hogy rakta le. Egy fényképész tudja, hogy kell egy kezét lerakni... Szépen beállította magát is. Mellette a bajszos-szakállas a későbbi üzlettársa, Ábrahám bácsi. Tudomásom szerint a karácsonyfá mellett van baloldalt Károlyi Mihály gróf, mellette pedig Kun Béla.” Történelemtanárok Egylete, Családtörténeti életútinterjúk. <http://www.tte.hu/toertenelem/csaladtoerteneti-es-eletutinterjuk> (Letöltve: 2016-01-22)

PAÁR ÁDÁM: A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HELYBEN. (EGY EPIZÓD 1919-BŐL)

2014. júl.31.

1919. augusztus 1-jén megbukott a Tanácsköztársaság. Ezzel véget ért a 133 napos szocialista kísérlet, az első ilyen Magyarország történetében. Az 1919-es forradalmi és ellenforradalmi időszak jellemzője a terror, amelynek mindjárt két – vörös és fehér – változatával volt szerencsétlensége a magyar társadalomnak megismerkednie. Összehasonlíthatjuk a két terror, a vörös és a fehér áldozatainak a számát, de ennek a fajta, és Magyarországon nem ritka számháborúnak semmi értelme. Túl sokáig fedte el a statisztika a valós emberi tragédiákat. Sokszor hajlamosak vagyunk túlértékelni az események szereplőinek ideológiai tudatosságát, és azt gondolni, hogy mindenki, aki bármilyen apró szerepet vállalt egyik vagy másik rezsim időszakában, úgy érzett, mint az országos politika híres vagy hírhedt főszereplői. Holott nem csak Szamuely Tiborok és Cserny Józsefek működtek a Tanácsköztársaságot, ahogyan az ellenforradalom oldalán sem csak Prónay Pálok és Héjjas Ivánok álltak.

Sokszor csak a véletlen, emberi gyengeség, vagy a túlélési stratégián múlt, ki hogyan reagált a feje fölött zajló, és tőle független politikai folyamatokra. Sok egyszerű, jóindulatú ember, értelmiségi, iparos, paraszt vállalt szerepet a proletárdiktatúra alsó szintű szervezeteinek működtetésében: akár elvi meggyőződésből, akár mert a lakosság bizalmát élvezték, és tartottak attól, hogy ha ők nem vállalják a helyi tanácsban vagy a direktóriumban való részvételt, akkor helyettük egy hatalmaskodó személy kerül a posztra. A nép bízott a helyi emberekben, véleményvezérként tekintett rájuk. Ez a bizalom azonban egyéni tragédiák előidézőjévé válhatott.

Erre figyelmeztet idősebb Timaffy Endre tanító példája is, aki 36 éven keresztül lakott a Pozsony megyéhez tartozó Szigetközben. Alig vette kézhez tanítói oklevelét, búcsút intett szülőföldjének, a partiumi Szatmárnémetinek, és a sors az ország túlsó végébe, Pozsony megyébe vezette. Előbb Pozsonyszentgyörgyön dolgozott házitanítóként, majd 1883-ban a szigetközi Vajkára nevezték ki tanítónak. A Szigetköz, az árterekben és a szigeteken élő pásztorok, halászok, kertészek, aranyászok, révészek világa kezdetben idegen volt Timaffy számára, aki egy pezsgő vidéki várost és a grófi családnál eltöltött házitanítóságot hagyta ott, hogy szolgálja a vajkaiakat. A 23 éves értelmiséginek nem kis feladatába került, hogy eloszlassa a helyi lakosok bizalmatlanságát, és becsalogassa az iskolába a környék gyermekeit (Illyés Gyula *Puszták népéből* is tudjuk, hogy a paraszti szülők gyakran ellenségesek voltak az iskolával szemben, mert az elvonta a gyerekeket a munkától). Főleg, hogy saját faluján kívül három másik falu, Sérfenyősziget, Tejfalusziget és Doborgaz gyermekei is a vajkai iskolába jártak, és a gyerekek nagy részének vízi úton, ladikkal kellett megtennie az utat Vajkáig, illetve az iskoláig. Tisztességével, tenni akarásával, közvetlen modorával azonban hamar elnyerte a helyiek rokonszenvét.

Timaffy Endre építtette fel az iskola épületét, ő szervezte a falu életét, postát alapított, temetőt hozott létre, elindította a községben az állami anyakönyvezést, majd cikksorozatban sürgette a Szigetköz közlekedésének fejlesztését, a szociális és közigazgatási bajok orvoslását. Nevezték őt a „falu mindenésének” is, hiszen egyszerre látta el Vajkán a tanító, jegyző, postamester és anyakönyvvezető hivatalát. Timaffy elhivatottságát jelzi, hogy képes volt egész napos ügyesbajos teendői után 8-10 kilométert gyalogolni éjszakánként, hogy a feketeerdei postamestertől kitanulja a postahivatal vezetését. A vajkai lakosok Somorjára jártak ügyeik intézésére, hiszen itt székeltek a járási hivatalok. Timaffy rámutatott a megyei hatóságoknál, hogy ez indokolatlanul megterhelő út a falusiak részére, amelyet részben vízi úton, részben gyalog kell megtenniük. A tanító azzal érvelt, hogy a falusiaknak kevesebb fáradtságába kerülne, ha Somorja helyett a könnyebben elérhető magyaróvári járásbírószágra járnának panaszaikkal. A nyugalmazott tanító szociális érzékenysége, népszerűsége miatt nem viselte el a tisztviselők hatalmaskodását, kiállt a nép érdekei mellett. A főszolgabíró, akit Timaffy feljelentésére megróttak egy visszaélésért, kitoloncolással fenyegette, ha nem hagyja abba a cikkek írását.

A Tanácsköztársaság idején Timaffy 60 éves fejjel vállalta, hogy a falu tanácselnöke legyen: „az itt állok, és nem tehetek másként” lutheri mondásának szellemében nem tudta és nem akarta cserbenhagyni a közösséget. A vajkaiak tudták, hogy amíg ő áll a falu élén, addig biztonságban vannak, és Timaffy emberi tisztességében gátat láttak a rezsim kilengéseivel és visszaéléseivel szemben. Ő ismerte a tájat és népét, minden árteret és szigetet a Szigetközben, benne jobban megbíztak, mint más „nadrágos emberben”. A proletárdiktatúra bukásával Timaffy helyzete veszélyessé vált, hiába övezte a Szigetköz népének szeretete, hiába nem foglalkozott az országos politikával. Nem a tárgyilagos megítélés, hanem a megtorlás szelleme érvényesült. 1919. augusztus 28-án egy fehér különítmény tagjai elhurcolták, máig nem tudni, kinek a feljelentésére és parancsára, és meggyilkolták. Négy gyermek maradt utána.

Egyik fia, aki katolikus papi pályára lépett, írta az alábbi versrészletet Timaffy Endre halálára:

*Papunk helyett kommiun alatt is
Hitoktató volt az apám
Halálba hurcolta mégis
A fehér düh egy éjszakán*

*Eltemettük kis falunkban
Ismerős sírdombok között
Három pap szentelte be díszen
A bűnös „tanácselnököt”.*

*Kinek az volt szörnyű vétké,
Hogy nagy viharok idején
Ijedt népét magára hagyni
Nem tudta, nem bírta szegény.*

Ma Dunasziget iskolája viseli id. Timaffy Endre nevét, és évente hagyomány-örző versenyt rendeznek a tiszteletére. A dunaszigeti iskolában emlékszobát rendeztek be a mártír tanító használati tárgyaiból és könyveiből.

ECKER OLIVÉR: IKLAD AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN

2015. április 7. és 10.

A magyar népi mozgalom története során nagy bangsúlyt helyezett a tehetésgondozásra. Mi ennek nyomán azt a célt fogalmaztuk meg, hogy a blogunkon olyan dolgozatoknak is teret adunk, amelynek szerzői középiskolás diákok. Az alábbiakban az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium 2015-ös esszéíró pályázatának legjobb pályaművét adjuk közre lerövidítve. Ecker Olivér 17 éves gimnazista szülőfalujának, Ikladnak I. világháborús történetét vette górcső alá. Az írást két részletben közöljük. (Szerk.)

A mintegy 2200 lelket számláló német nemzetiségű község Pest megye észak-keleti részén, a Gödöllői-dombság területén, a Galga-mentén helyezkedik el. A falu első okleveles említése 1356-ban történt, de a település középkori történetéről szinte semmi bővebbet nem tudunk. A török uralom után újra elnéptelenedett, közel kétszáz évig lakatlan pusztá volt. 1728-ban Iklad birtok már teljesen a református Ráday I. Pál tulajdonába került. Elsőként majorságot létesített itt, ahol magyarok és a Felvidékről származó szlovákok dolgoztak. Ráday a Rákóczi-szabadságharc alatt II. Rákóczi Ferenc fejedelem titkára volt, de a szabadságharc bukása után kegyelmet kapott, birtokait is megtarthatta. Az ikladi birtok újratelepítését fia, Ráday I. Gedeon végezte el. A svábok betelepítése két nagy hullámban történt meg. 1752-től tekintik Ikladot újratelepítettnek, amikor is egy viszonylag népes evangélikus csoport érkezett, részben a badeni Kraichgauból, részben Württemberg középső részéről. 1753-ban pedig egy Hartán rekedt stájer csoportot fogadott be Ráday I. Gedeon. Ez utóbbiakat evangélikus hitük miatt telepítették ki az osztrák örökös tartományokból. Volt, akit azért, mert többször is lebukott a hatóságok előtt, hogy lutheránus bibliafordítást tartott otthon vagy csempészett be Ausztriába Regensburgból. A csoportjuk 1752. augusztus 1-jén indult el Stainachból. Az Ennsen, majd a Dunán hajóztak le, télire Hartán ragadtak, amely szintén Ráday-birtok és ugyancsak evangélikus sváb telepítés volt. Ráday 1753 márciusában megadta nekik az engedélyt, hogy Ikladra jöjjenek. Részükre házhelyet és földet mért ki.

Jellemzően a szegényebb sváb parasztok voltak azok, akik hallgattak gróf Ráday I. Gedeon és az aszódi földesúr, báró Podmaniczky ágenseinek biztatására, és egy jobb élet reményében vállalták, hogy kivándorolnak a Magyar Királyságba. Az én őseim, azaz az ikladi Eckerek őse, Josef Egger néhány évvel később, 1760-ban érkezett a felső-stájerországi Tauplitz faluból. Az ő nevét az anyakönyvezés során elírták, így lett az Eggerből Ecker. Az ikladiak elbeszélései

szerint a telepések pénzen kívül csak szőlőtőkét hoztak magukkal, hogy az új hazában is tudjanak szőlőtermesztéssel és borászattal foglalkozni. A falu címerében 1768 óta folyamatosan mind a mai napig szőlőfürt van. Később még érkeztek innen-onnan német nyelvű telepések, főleg Stájerországból, Karintiából és Felső-Ausztriából, de a betelepítés kora az 1770-es évek végére lényegében lezárult. 1788-ban a falu lakói haranglábat építettek, majd 1834-ben felszentelték a kis evangélikus templomot is.

Az I. világháborút megelőző évtizedek Ikladon

A feudális viszonyokat a tagosítás számolta fel, ezt Ráday IV. Gedeon hajtotta végre 1837–1839 között. A jobbágyi kötelek végleges eltörlését az 1852-ben kiadott úrbéri pátens biztosította, a békés polgári fejlődés kereteit pedig az 1867-es kiegyezés teremtette meg. A 19. század utolsó harmadában a község gyors fejlődésnek indult, amit csak gyorsított az 1896-ban megnyitott Aszód–Balassagyarmat–Losonc vasútvonal. A templom kibővítésére és felújítására 1901–1903 között, az egyházközség önállósulására 1905–1906 között, míg új, korszerű iskola építésére 1909–1911 között került sor. Kezdetben a vonatozás főleg a felső- és a középosztály kiváltsága volt, de miután a 19. század végétől több fázisban csökkentették a viteldíjakat, a parasztság módosabb rétege számára is elérhetővé vált az akkor legkorszerűbb közlekedési forma. Bizonyos piacnapokon az ikladi asszonyok – köztük nagyapám nagymamája is – egy része kora hajnalban átgyalogolt a bagi vasútállomásra. Hátikosarakkal vitték fel az árut Pestre. Minden parasztszaládnak szüksége volt jövedelme kiegészítésére. Később a II. világháborús és az 56-os események hírére is ezek az asszonyok hozták.

A régi paraszti világban a szombat este volt a legények, leányok társasági életének, az udvarlásnak, a báloknak is az időpontja. Bár ebbe a vallási szokások is eléggé beleszóltak, például a Nagyböjt időszakában, de többnyire az Advent időszakában is tilosak voltak a mulatságok. Aratáskor, szüretkor, betakarításkor sem nagyon voltak mulatságok. A férfiak feladata volt a mezei munka, szántás, vetés, aratás, kaszálás, cséplés, a lovakkal, ökrökkel bánás, fuvarozás, favágás. Az asszonyok a házimunka, gyermeknevelés mellett csak a nagyobb mezei munkákban segítettek: szénagyűjtéskor, aratáskor és szüret idején. Télen szőttek, fontak, tollat fosztottak. A betakarítások utáni időszak, főleg a szüret befejezése utáni időszak volt Ikladon igazából a bálók, lakodalmak és az udvarlás időszaka. A 19. század utolsó harmadára lényegében Ikladon is probléma lett a földhiány, amely abból fakadt, hogy elfogytak a megművelhető szabad földterületek, a népesség ugyanakkor tovább nőtt. Ezért a lakosság egy része a 20. század elején már főként az építőiparban, a fiatal nők pedig cselédként próbáltak megélhetéshez jutni. A módosabb gazdák a szomszédos Aszód és Domony települések határában béreltek földterületeket.

A II. világháború kezdetéig a falvakban a magyárosodás keveset haladt előre, a sváb falvakban az emberek a hétköznapiakban ugyanúgy a saját dialektusukat használták. Az I. világháború előtt még inkább ez lehetett a helyzet: a férfiak a

katonaságnál vagy éppen állami tisztségviselőkkel való érintkezés miatt úgyahogy csak megtanultak magyarul, de a nők, akik életük nagy részét a háztartásban töltötték, jó, ha egy-két magyar szót ismertek. Van egy – jöllehet, nem teljes – lista a falusi bíróról, ebből megállapítható, hogy ezt a tisztséget szinte kizárólag a falu módosabb sváb családjai töltötték be. A Mayer, a Braun, az Ecker és a Kreidlmayer családok adták a legtöbb falusi bírót 1752 és 1945 között. Miután a magyar országgyűlés 1844-ben a magyart tette államnyelvvé, nyilván volt egyfajta elvárás a hatóságok részéről, hogy a községi elöljárók valamilyen szinten ismerjék a nyelvet. A szlovákok második hulláma 1880 és 1914 között települt be Ikladra, amikor a Felső-Galgamente szlovák településeiről, főképpen Galgaguta, Csövár, Acsa, Galgagyörk falvakból, valamint Váckisújfaluról, Zsidóról (ma Vácegres) és a szomszédos Domonyból érkeztek ide szlovák ajkúak.

Az ezzel a hullámmal érkező szlovákok jelentős része az építőiparban tevékenykedett. Kőművesek, ácsok, trógerek (építőipari segéd munkások) voltak, de volt közöttük cipész, földműves is. Ezek általában helyi sváb családok lányait vették feleségül, az ilyen házasságból születő gyerekek a közösség szemében már sváboknak számítottak. Ősi történelmi tapasztalat ugyanis, hogy a vegyes házasságokból születő gyermekek általában az édesanya nyelvét, nyelvjárást tanulják meg legelőször. Ez a házasságkötésekben is megnyilvánult: a II. világháború előtti falusi társadalmakban a vallási hovatartozás fontosabb volt, mint a nemzetiségi és nyelvi, de leginkább egymás között házasodtak. Az idősebbek elbeszélései szerint a régi időkben a vasárnapi istentisztelet előtt az ikلامي férfiak már összegyűlekeztek a templomkertben és szlovák szavakkal és kifejezésekkel kevert sváb nyelven beszélgettek a falu dolgairól. Az I. világháború ezt a békés fejlődést megszakította, sok férfi a csatamezőkön áldozta életét.

A „Nagy háború” Ikladon

1914. június 28-án Gavrilo Princip, a Fekete Kéz nevű titkos szerb szervezet tagja pisztollyal halálosan megsebesítette Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét. Az I. világháború előtti feszült nemzetközi helyzet nem tükröződött a fellelhető helyi ikلامي dokumentumokban. Országos lap legfeljebb a pap, jegyző, tanító kezébe került. Azok hozhattak hírt a háborús helyzetről, akik Budapesten dolgoztak vagy rendszeresen Aszódra jártak. Az *Aszódi Hírlap* országos eseményekről is tájékoztatott: a Ferenc Ferdinánd és felesége elleni merénylet híre azonnal elterjedt. A Pest Megyei Levéltárban található jegyzőkönyv szerint az ikلامي képviselőtestület másnap, 1914. június 29-én részvétlétátvitelt küldött Bécsbe. Egy hónappal a szarajevói merénylet után megkezdődött az I. világháború: a Monarchia hadat üzent Szerbiának. Ez a lépése hat nappal később kiváltotta az Orosz Birodalom hadüzenetét, amely az általános mozgósítást vont maga után a dunai monarchia államaiban. A július 25-én elrendelt részleges, illetve a hat nappal később bejelentett általános mozgósítás során Magyarország területéről további 1.663.500 fő vonult be.

Az Ikladai Evangélikus Egyház Irattára szerint 1915 végéig 95 evangélikus vonult be néhány más felekezetével együtt. 1916. február 27. és március 3. között

vitték el az összes 42–50 év közötti egészséges férfit is, köztük például Kühn Ernő kántortanítót is. A frontra indulókat Mayer Pál lelkész látta el úrvacsorával, a távol lévő katonákért minden szombat este nagy létszámban imádkoztak a templomban. 1914 nyarán Ráday Gedeon, a megyei főispán még dagadó önbizalommal buzdította a fősolgabírókat: „Most kell a magyarságnak minden vonatkozásban megmutatni, hogy valóban uralkodó faj, amely kormányozni, imponálni és vonzerőt gyakorolni tud.” Ráday gróf vezetésével Ikladon segélybizottságot szerveztek. Az iskolában felállítandó ideiglenes hadikórházra pénzt szavaztak meg. Ráday Gedeon ezen a néven a hetedik férfi tagja volt a nagy múltú nemesi családnak. Ikladon halt meg 1937-ben, síremlékét ma is gondozzuk. Temetésekor az ősi címert lefelé fordították, mert vele kihalt a Ráday nemzetség. Édesapja, Ráday Gedeon, honvédelmi miniszter volt. 1910-ig gazdálkodással foglalkozott, ekkor Pest vármegye főispánjává nevezték ki.

Ezt a méltóságot 1917-ig töltötte be, mert ekkor bevonult csapattestéhez, a hetedik huszárezredhez. Szolgálatai elismeréséül a Lipót-rend lovagjává választották. A proletárdiktatúra kitörése után azonnal letartóztatták, s hetekig tartották fogva. Miután Iklad község népe kiszabadította a fogságból, Bécsbe menekült, ahol a Bethlen István-féle Anti-Bolsevista Comité alelnöke, később pedig a szegedi ellenforradalmi kormány tagja lett. 1919 szeptemberétől 1920 januárjáig Pest és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, valamint Kecskemét kerületi kormánybiztosa. 1921. április 14-től december 1-ig a Bethlen-kormány belügyminisztere volt. A kormányzó 1928-ban az I. osztályú Magyar Érdemkereszttel tüntette ki, 1935-ban pedig felsőházi taggá nevezte ki. Az I. világháború alatt Ráday Gedeon minden téren kiemelkedő módon teljesítette kötelességét: élen járt a jótékonyságban, méltányos volt a segélyezési kérdésekben, szakszerűen látta el a hivatali ügyeket s minden tekintetben lelkesítő tudott maradni a felfordult világban.¹⁹

A háború előrehaladtával Ikladon is egyre nehezebb lett az élet. A gyors sikerekben bizakodó központi hatalmak az antant ellenállását tekintve kénytelenek voltak egy hosszú és kilátástalan „állóháborúba” belemenni. A lelkész 1915. március 3-án az éves jelentésében már szomorú helyzetéről számol be: férfiak a fronton, a nők kénytelenek a helyükre állni és művelni a földeket. A jelentés szól a sebesülésekről, s az első halotról, Blaubacher Pálról, aki 1914. szeptember 29-én Homonnán (Szlovákia) kolerában hunyt el. Édesapám dédnagypja, akit ugyancsak Blaubacher Pálnak hívtak, 36 évesen tifuszban halt meg a szerb fronton, Valjevóban 1914. december 20-án. Az emlékhely felkeresésével még tartozik családnak.

Iklad területén harcok nem folytak, de egyre többen siratták a többé vissza nem térő apát, testvért, fiút. Volt, aki betegen jött haza, volt olyan, aki hadifogságban maradt. Mayer József (1875 – 1959) megőrzött német nyelvű frontnap-

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára – Az I. világháború Pest megyei forrásai. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/raday_gedeon_foispan_es_a_megyei_tisztikar; utolsó letöltés: 2015. 01. 16.

lója nagyban hozzájárul ahhoz, hogy még ma is át tudjuk érezni, miképpen élték át a fronton harcoló ikladi katonák a háború viszontagságait. A *Szenvedésem története a világháborúban 1914-től* című naplót Blaubacher József fordította magyar nyelvre. Mayer József 1914 augusztusában vonult be, és 1915. április 13-án indult a Kárpátok felé társaival, s Vranovban (Szlovákia) szálltak le a vonatról. Két nap gyaloglás után érték el a lövészárkokat. Mayer József az ottani viszonyokra így emlékszik vissza: „*En ott az 1. honvéd ezred 5. századába lettem beosztva, ahol sajnos megint egy istentelen századparancsnok, név szerint Indrikovits lett a vezetőnk, aki szíváfájdalmasan bánt mindnyájunkkal. Napokon át kellett ásnunk leszerelés nélkül, éjjel 3-4 órát figyelőként kellett fenn lenni. Akkoriban nagy hideg volt a Kárpátokban. A koszt pedig nagyon gyenge, 4 ember kapott egy komiszkenyeret, kevés búst rizsával, ezt is csak egyszer naponta. Éjjel, nappal teljesen felszerelve, még aludni is bátizsákkal a vállunkon kellett. A védőállások teli voltak sárral és vízzel, nekünk pedig ott kellett feküdnünk fáradtan, az ellenség előtt. Az én gondolatom az volt, hogy rövidesen el fogok pusztulni, ha nem is a golyó által, de a betegségtől...*”²⁰ Ír arról is, amikor 1915. május 2-án a Monarchia és Németország csapatai áttörték az orosz frontot Gorlicénél, Nyugat-Galíciában, és 200 ezer foglyot ejtettek. A nagy csata során több mint félmillió katona állt szemben egymással. Az előkészítésben nagy része volt az első honvéd gyalogezrednek, amelyik „*az állandóan ide-oda hullámzó téli harcokban a Kárpátok zord vadonában hat hónapig viaskodik és élet-haláltusát vív az orosz túlerővel*”.²¹

Részt vett a csatában 1915. május 7-én Laborcő fölött, amely után éjfél-től hajnal három óráig aludtak, majd „*az ezredes beszédet mondott, megköszönte nekünk a hősiességünket, azt, hogy elüldöztük az oroszokat a magyar határtól. A menet megint folytatódott heggyen-völgyön keresztül Galíciában...*”²² Május 22-én tudták meg, hogy a szövetséges olaszok hadat üzentek nekünk: „*Mi megértettük, hogy megint több országgal vagyunk háborúban, s oda kell mennünk, ahol a legnagyobb szükség van ránk. Végigmeneteltünk a következő városokon: Homonna, Töketeres, Sátoraljaújhely, Szerencs, Miskolc, Hatvan, Aszód. Május 23-án, Pütkös napján, mikor megláttam a falumat, elszomorodtam. Olyan jó lett volna valami hazait enni, mert mi nagyon éhezünk. Budapesten, a Nyugati pályaudvaron megállt a vonatunk, de a brutális tisztek miatt senkinek sem volt szabad elmenni valami ennivalót venni.*”²³

A napló szerint a karintiai Raj melletti lövészárkok következtek, ahol a negyedik század váltotta fel őket, itt két ikladival is találkozott. Július 4-én Tarvisióba mentek, „*ott bevagoníroztak, és elindultunk az úgynevezett örök helyünkre Doberdóra, a tengerpartra, ahol oly sok magyar katona van eltemetve.*”²⁴ Ott találkozott utoljára

²⁰ ASZTALOS István, BRANDTNER Pál: *Iklad – Egy magyarországi német falu története*. 1991, Aszód, 238.

²¹ A m. kir. „IV. Károly király” volt 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma; http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/konyv/info/m/mkir1_i.html; utolsó letöltés: 2015. 01. 15.

²² ASZTALOS: i. m. 240.

²³ Uo.

²⁴ ASZTALOS: i. m. 241.

a két ikladival, Ecker Pállal és Braun Jánossal: „*Ecker Pállal imádkoztunk a jó Istenhez, hogy segítsen hazá a mieinkhez.*”²⁵ Kezdetét vette a II. isonzói csata. Isonzo gyönyörű vidékén járó magyar turisták többsége valószínűleg csak úgy nagyjából tudja, hogy erre fele harcok folytak az I. világháborúban, pedig ha másért nem is, a 12 isonzói csatában elesett több mint 30 ezer és majd 300 ezer sebesült magyar katona emlékéért illene jobban ismernünk az olasz front történetét. Később megkapták a hírt Ikladon, hogy 1915. július 22-én a 40 éves Ecker Pált a fronton gránát találta el, majd kórházban halt meg Zágrábban. A fent említett ötödik század, majd a negyedik is visszavonult Bigliába. Július 26-a után az ezredet leváltották: „*2100 emberből már csak 150-et számoltak. Húsz helyen indult meg a támadás, borzasztó öldöklések voltak.*”²⁶ A frontnaplójában magyarul olvashattunk egy még ma is ismert I. világháborús katonadalt:

ELVÁLÁS HITVESTŐL HARCBA INDULÁSKOR

*Nem látlak én Téged többé. Soba, sobasem!
 És Te sem látod, hogy érted. Könnyes a szemem... |:
 Nevemet hiába mondod, Könnyedet hiába ontod;
 Harcok mezején, Valabol Tétőled távol,
 Ott, ahol senki sem gyászol, Ott halok meg én...
 Nem lesz egy tenyérnyi hely sem puszta síromon,
 Elesett katonák teste lesz a vánkósom;
 |: Abová le fognak tenni,
 Síromra nem borul senki,
 Senki, aki él...
 Tavasz sem fakaszt rám zöldet,
 Elfújja rólam a földet
 Messze majd a szél...*

A legyengült szervezeteket egyre könnyebben támadták meg a betegségek. Mayer József a napló szerint Rausionovba került tifusszal. Decemberben a magas lázból, súlyos betegségből felépülve 14 napi szabadságra indulhatott haza. Február 12-től újra az olasz határnál állomásozott, május 11-én indultak a frontra. Doberdónál „*nagy meleg volt. A jószágos Isten megvédett engem, és ami még borzasztó volt: az aknák, amelyeket katonagyertyáknak neveznek, ezek állandóan dörögtek és ropogtak... az ennivalót csak éjjel tudták hozni... a vizet is csak a legnagyobb csendben tudták hozni, mert ha az ellenség észrevette, akkor azonnal aknákkal lőtték.*”²⁷ 1916 júniusában az oroszok áttörték az osztrák–magyar frontot. A napló szerint június 10-én utaztak az orosz frontra: „*a harc során mi az oroszok drótaskadályai mögé*

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ ASZTALOS: i. m. 241.

*értünk, és bevettük az állásaikat. Borzasztó látvány volt az, hogy mennyi halottjuk volt.*²⁸ Ezután lőszerük elfogyott, utánpótlás nem érkezett.

1916. június 24-én reggel az alezredessel és a századossal együtt – akik nem engedélyezték még időben a visszavonulást – hetvenen orosz fogságba kerültek. Mayer József számára 1918. május 5-én ért véget a hadifogság. Ekkor érkezett haza Ikladra: „26 hónapig semmi hírt sem hallottak rólam... Én csak a Jó Istennek köszönhetem, hogy az egész háborúban, 1914-től 1918-ig kegyelmes volt hozzám, és minden veszélytől megmentett. A nagy Világból egészségesen hazajöttem, ezer szerencsétlenségtől és bajtól menekülve.”²⁹ Sárkány Ernő aszódi főszolgabíró 1916-os jelentésében már azt olvashatjuk, hogy „a közélet szűkös keretei minden vonalon s nap-nap után nagyobb s illetve sajnosabb dimenziókat öltenek, a lakosság színe java a harctereken, vagyonunk pusztul, erőnk fogynak.”³⁰ Országszerte vitték el a templomtornyokból a harangokat. 1916. december 21-én történt meg az ikladi harangok elrekvirálása. A hadsereg többek között így is megpróbálta fedezni fém- és nyersanyagigényét, hiszen a háború folytatásához fegyverekre volt szükség. „Anglia vak düibe és önző kapzsisága miatt a vég beláthatatlan”³¹ – indokolja a háború elhúzódását az ikladi lelkész 1917-ben az akkori félrevezető propagandának megfelelően. A modern propaganda nyomai már egyértelműen megjelentek az I. világháborúban, hiszen a háború hosszát, veszteségeit tekintve mindkét oldalon egyre nagyobb szükség volt a civilek és katonák meggyőzésére különböző célokból. Az antant hatalmak (mint az később bebizonyosodott) több esetben emlegettek a központi hatalmak által valójában nem elkövetett cselekményeket. Az osztrák–magyar propaganda középpontjában gyakran az orosz hadsereg erőszakos galíciai viselkedése állt.

„Montecuccoli mondásából mindenki tudja: a háborúhoz három dolog kell: pénz, pénz, pénz. De volt a Montecuccolinak csak halavány sejtelme is arról, hogy a háborúhoz manapság mennyi pénz kell és mennyi katona!”³² – írták 1917 novemberében, a hetedik hadikölcsönt népszerűsítő kiadvány egyik cikkében. Egyértelmű, hogy a hátszországban az elsődleges feladat az elegendő pénzösszeg biztosítása a hadsereg és az otthoni, egyre több szükségét szenvedő ellátására. A Pest Megyei Levéltár honlapján az áll, hogy a korabeli becslések szerint Magyarország I. világháborús kiadásainak összege mintegy 32,7 milliárd koronára – a háború előtti normál éves állami bevétel mintegy harmincszorosára – rúgott, amelynek 5%-át pótdadókból, 95%-át pedig kölcsönből, ezen belül 53%-ot az ún. hadikölcsön-jegyzésekből (kötvényekből) befolyt pénzből fedeztek. Ezenkívül azonban szinte felmérhetetlen az az összeg, amit a hátszországban szervezett jótékonyági akciók eredményeként gyűjtöttek össze, akár készpénzben, akár adományok formájá-

²⁸ Uo.

²⁹ ASZTALOS: i. m. 242.

³⁰ ASZTALOS: i. m. 237.

³¹ Uo.

³² Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára – Az otthon maradottak háborúja. http://pest.archivportal.hu/index.php?action=gallery&category_id=108, utolsó letöltés 2015. 01. 16.

ban. A hadsegély-államsegély-hadikölcsön hármasa tehát alapvetően meghatározta a hátország életét. A kötvényeket tekintve a csábító (bár sajnos a későbbiekben be nem váltott) pénzügyi ígéretek mellett a propaganda legfőbb érve azonban természetesen a hazafias kötelezettség hangsúlyozása volt. Az első kibocsátások alkalmával, amíg kitartott az általános lelkesedés, nem is volt szükség különösebb győzködésre – Pest vármegyében az első jegyzés alkalmával 34 millió forintos összeget értek el.

1917. április 6-án az USA belépett a világháborúba, majd megkezdte szárazföldi hadseregének felállítását és kétmillió katonának Európába szállítását. Az amerikai katonák európai megjelenése azonban csak 1918-ban volt érezhető. A tartalékok azonban fogyni kezdtek, a termelés csökkenésével az árak emelkedtek. Az 1918. január 30-i ikladi gyülekezeti közgyűlés jegyzőkönyvében a lelkész azt írja, hogy *„a háború hatása inkább gazdasági téren érezhető, amennyiben nemcsak a drágaság ért el soha nem képzelt méreteket, de a legtöbb közhasználati cikk egyáltalában be sem szerezhető”*.³³ 1918. január 31-én a Hadisegély Véleményező Bizottság Ráday grófné vezetésével már számos ikladi hadbavonult családjának a segélyezéséről döntött. A fizetések egyre kevesebbet értek, a képviselőtestület a nagy költségvetési hiány ellenére megemelte a jegyző, a kisbíró, a mezőőr, az éjjeliőrök, a szülésznő bérét. Csorba György intéző pedig az éhező lakosok ellátására Közélelmezési Bizottságot szervezett gabonavásárlásra. A községi pénztár üres volt, Haas Dániel – akkori legmódosabb gazda – 20 ezer korona kölcsönt ajánlott fel ehhez.

A „nagy háború” nemcsak gazdaságilag, hanem társadalmilag is borzasztó helyzetet eredményezett a településeken. Ennek ellensúlyozásával és a harci szellem megőrzésével próbálkozott a képviselőtestület falunkban is, amikor egyhangú határozatot hozott arról, hogy a *„reánk kényszerített világháborúban a hazáért hősi halált halt községi illetőségű véreink emlékéért az utókor részére méltóképpen és maradandóan megörökítjük”*.³⁴ Braun József – 1910 és 1921 között bíró Ikladon – vezetésével Gyűjtési Bizottságot hoztak létre a templom kertjében felállítandó emlékműre. 1918 a háború utolsó éve volt. Olaszországban, a Piavénál összeomlott a front, az orosz arcvonalon is nagyok voltak a veszteségek. A hazatérő katonák és a Budapesten gyülekező tömeg október 30-án kirobbantotta az őszirózsás forradalmat. Aszódon a magyar Lloyd Repülőgép- és Motorgyár Rt. munkásai voltak kezdeményezői és vezetői a mozgalmaknak. Ikladon e forradalmi mozgalmak nem tudták a lakosságot mozgósítani. Az okokra Zachara Gyula – 1916–1944 között plébános Vértesszőlősen – sorai így világítanak rá a Historia Domus-ban: *„A borzasztó háborúnak mindig keserűbbek a gyümölcsei. A fronton levők ébeznek és véreznek, az élelmесek dőzsölnek, itthon. A szegények, végső nyomorban vannak, a háborús konjunktúra kibasznlói majdnem zsírjukba fulladnak. Az erkölcs*

³³ ASZTALOS: i. m. 237.

³⁴ ASZTALOS: i. m. 238.

szenved legtöbbet. Általános a meggyőződés, hogy bármilyen béke többet érne a legfényesebb győzelmeknél. A gyászos visszavonulás a Piavén végleg elveszi az emberek bizalmát.”³⁵

1918. november 11-én megszűntek a harcok, és ezzel véget ért az I. világháború. Ikladról összesen 313 katona vonult be a háború alatt, a hősi halottak száma 31, hadiözvegyeké 14, és 9 hadiárva maradt utánuk. A Hősök emléktábláját (Hirosik J. gödöllői kőfaragó munkája) végül 1926-ban helyezték el a templom falán. Az evangélikus temető mellett pedig 160 m²-en, a Hősök ligetében 31 fát ültettek el a 31 hősi halott emlékére, akik *„úgy tudták, hogy a hazáért áldozták fiatal életüket, de mi, ma élők már tudjuk, hogy a XX. század világháborúiban elesett katonák, elpusztított civilek inkább áldozatok voltak. Áldozatai egy kegyetlen kornak, a hatalom tébolyultjainak, a haszontalan és értelmetlen emberi gyűlölködésnek.”³⁶*

1920. június 4-én a versailles-i palotában megszületett a trianoni békeszerződés. A békeszerződés eredményeként a 325 411 km² összterületű Magyar Királyság elveszítette területének több mint kétharmadát, lakosságának több mint a felét, az 1910-ben még 20 886 487 fős ország lakossága 7 615 117 főre esett vissza. A magyar nemzet történetének egyik legnagyobb tragédiáját az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés jelentette. Nem elsősorban azért, mert ennek értelmében Magyarország elvesztette területének és nemzeti vagyonának mintegy 2/3-át. Hanem azért, mert az elcsatolt területeken több mint 3 millió magyar is élt. Ráadásul ezek mintegy harmada közvetlenül az új határok túloldalán, vagyis az új Magyarország magyarjaitól karnyújtásnyi távolságra.

VERES SÁNDOR: VILÁGHÁBORÚ, ÖSSZEOMLÁS, FEGYVERSZÜNET. GONDOLATOK A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG ÖSSZEOMLÁSÁRÓL

2015. október 29.

Az I. világháború végén, illetve azt követően az Osztrák–Magyar Monarchia, majd a történelmi Magyarország ijesztő, a kortársak számára alig felfogható gyorsasággal omlott össze. Az összeomlás oka és a felelősség kérdése ma is élénk vitákra ad okot. Egyesek a háború előtti (szociálpolitikai és nemzetiségpolitikai) hibákat, mások a világháború alatti bomlás jelenségeit, ismét mások (Magyarország vonatkozásában) a Tanácsköztársaság hibáit és bűneit hangsúlyozzák, míg a legtöbben elsősorban az őszirózsás forradalommal hatalomra jutó kormányzatot teszik felelőssé a történelmi Magyarország totális összeomlásáért.

³⁵ Szűcs Imre, Szabó Mária: *Szöllősi Krónika*. 2006., 5. rész 2. fejezet. http://www.sulinet.hu/orok-segtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/szlovakok/vertesszolos/szollosi_kronika/pages/006_5_resz.htm. Utolsó letöltés: 2015. 01. 15.

³⁶ ASZTALOS: i. m. 243.

A vád első pillantásra megalapozottnak tűnik, hiszen amíg 1918. október 31-én, a hatalomátvétel pillanatában az ország egész területe magyar kézen volt, addig 1919. március 21-ére az ország területének nagyobbik fele idegen hatalmak megszállása alá került. Felmerül persze a kérdés, hogy az időbeli egybeesés oksági viszonyt takar-e, vagy pedig éppen ellenkezőleg, csak eltakarja a mélyebben fekvő, valódi okokat. Pethő Sándor *Világostól Trianonig* címe művében Károlyi Mihályt olyan lovashoz hasonlította, aki, mivel minden erejét igénybe veszi, hogy a vágató lóról le ne zuhanjon, egyszerűen képtelen a lovat irányítani, vagyis a ló arra megy, amerre akar. Pethő Sándor képe érzékletesen jeleníti meg az eseményeket, hiszen Károlyi sodródott az eseményekkel, terveiből semmit sem tudott végrehajtani, végül pedig minden komolyabb ellenállás nélkül tűrte, hogy a hatalomtól is megfosszák, tudomásul véve, elfogadva a kommunista hatalomátvételt.

Pethő Sándor könyvében nem hagyott kétséget afelől, hogy a történelem lovának eszeveszett száguldása elsősorban a lovas ügytelenségének, vagyis Károlyi teljes alkalmatlanságának volt köszönhető. A valóságban a Károlyi hatalomra kerülését megelőző hetek eseményei azt mutatják, hogy az őt megelőző vezetők is sikertelenül, kapkodva, átgondolatlanul, kétségbeesetten próbálták a helyzetet kezelni, menteni a menthetőt, miközben minden lépésük csak súlyosbította a válságot. Ezek az események valószínűsítik, hogy a válság olyan mély és annyira kezelhetetlen volt, hogy Károlyinak és vezetőtársainak a hibái csak árnyalták és kismértékben súlyosították az ország adott állapota mellett kezelhetetlen válságot.

A frontvonalak felbomlása 1918 szeptemberében kezdődött meg, de már előtte is sokasodtak az aggasztó jelek. A Monarchia hadseregének állapotát jól mutatja, hogy csak 1918 első negyedében több mint 40 000 katonaszökevényt fogtak el a hatóságok. A munkásság elégedetlenségére és szervezkedésére utalt, hogy a szociáldemokrata szakszervezetek taglétszáma 1917 folyamán, vagyis egyetlen év alatt több mint a háromszorosára növekedett. Az ipari és a mezőgazdasági termelés rohamosan csökkent, így például az 1918. évi burgonyatermés a háború előtti termésnek kevesebb, mint a felét tette ki. A Monarchia erőforrásainak kimerülését és a hadsereg állapotának romlását legjobban talán az mutatja, hogy hiába szenvedett vereséget a korábban a Monarchia hadseregének nagyobbik felét lekötő cári Oroszország, nem sikerült a meglévő frontokon a felszabaduló erők átcsoportosításával erőfölényt vagy akár erőegyensúlyt is kialakítani. 1918 szeptemberének közepén a helyzet megváltozott, és a számos jelből előre sejthető összeomlás rohamos gyorsasággal bekövetkezett.

1918. szeptember 14-én a Monarchia külügyminisztere jegyzékkel fordult az antanthatalmakhoz, amelyben arra kérte őket, egy semleges országban folytatásnak megbeszéléseket a béke lehetőségeiről. Az antant a tárgyalások lehetőségét azonnal elutasította, és félreérthetetlenül kifejezte, hogy tárgyalásokról már szó sem lehet. Szintén szeptember 14-én a balkáni fronton megindult az antant offenzívája. A front nyugati, albániai szakaszát kis létszámú osztrák–magyar

csapatok, középső és keleti részét bolgár erők tartották. A Monarchia haderejének állapotát és lehetőségeit az is jól mutatta, hogy a Monarchia legfontosabb frontját ekkor már túlnyomóan bolgár alakulatok tartották! A front középső, macedóniai szakaszán induló támadás az arcvonalat szétszakította, mire a bolgár alakulatok jelentős része fellázadt, és Bulgária szeptember 29-én fegyverszünetet kötött.

Időközben nyugaton, Németország ellen is megindult az antant offenzívája, amelyik néhány nap alatt olyan veszteségeket okozott, hogy szeptember 29-én Németország vezetői úgy döntöttek, ők is fegyverszünetet és békét kérnek az antanttól, mégpedig a wilsoni pontok (vagyis az ellenfél egyik képviselője által korábban megfogalmazott célok) elismerésével. Október 4-én a Monarchia külügyminisztere (a hasonló német kezdeményezéssel egy időben) ismét fegyverszünetet és békét javasolt, mégpedig már (eltérően a néhány héttel korábbi jegyzéktől) a wilsoni pontokat elfogadva.

A katonai helyzet hatására a Monarchia területén a nemzetiségi mozgalmak is aktivizálódtak. Ez különösen a Monarchia osztrák felében és Horvátországban volt szembetűnő október elején, míg a szűkebben vett Magyarországon kevésbé volt érzékelhető. A Reichsratban a cseh, a szlovén és a lengyel képviselők nem ismerték el a bécsi kormány azon jogát, hogy nevükben nyilatkozzék, és követelték, hogy saját nemzetük sorsát maguk intézhessék. Szintén október elején Zágrábban megalakult a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa, amelyik magát a Monarchiában élő délszláv népek képviselőének nyilvánította, majd ideiglenes alkotmányt fogadott el.

A zágrábi események két szempontból is figyelemre méltóak: egyrészt kijelentették a Monarchia osztrák feléhez tartozó szlovének és a Monarchia magyar feléhez tartozó horvátok egyesítését, vagyis a dualizmus struktúráját elvetették, másrészt pedig az ideiglenes alkotmányban kimondták, hogy a Vajdaság és a Muraköz is beletartozik az új tömörülésbe, vagyis a szűkebben vett Magyarország integritását is negligálták Zágrábban, a hivatalosan még Magyarországhoz tartozó Zágrábban. A horvát képviselők ezután a magyar országgyűlésen nem jelentek meg, kifejezván Magyarországtól való elszakadásukat. Október 12-én a Román Nemzeti Párt nagyváradi gyűlése nyíltan követelte az erdélyi és magyarországi románság önrendelkezési jogát. Deklarációjuk ugyan nem mondta ki sem az elszakadást, sem a Romániához csatlakozást, viszont egyértelműen kifejezte, hogy önrendelkezésen nem belső önrendelkezést (autonómiát) ért, hanem azt, hogy az erdélyi és magyarországi románság „teljesen szabadon (...) önmaga határozhassa meg intézményes állami elhelyezkedését”.

Október 16-án IV. Károly osztrák császári minőségében manifesztumot bocsátott ki, amelyben bejelentette a Monarchia osztrák felének föderalizálását, és felhatalmazta az egyes nemzetek Reichsratban ülő képviselőit, hogy nemzeti tanácsokat hozzanak létre. Az uralkodó ezzel a Monarchia osztrák felén kialakuló kettős hatalmat legalizálta, és elősegítette Ausztria „békés” felbomlását. A manifesztum Ausztria lengyelek lakta területeire nézve elismerte a Lengyelországhoz csatlakozás jogát, vagyis lemondott a Monarchia területi épségéről.

Október 19-én megérkezett Wilson válasza az október 4-i békekezdeményezésre. Wilson kijelentette, hogy az általa 1918 januárjában megfogalmazott 14 pont nem képezheti a tárgyalások alapját, mivel az USA már időközben elismerte, hogy a csehszlovákok hadban állnak Németországgal és a Monarchiával, elismerte, hogy a csehszlovák nemzeti tanács hadviselő kormány, elfogadta a jugoszlávok jogát a nemzeti szabadságra, ezért az USA „nincs már abban a helyzetben, hogy e népek pusztá autonómiáját ismerje el a béke alapjának”. Időközben a bomlás jelenségei egyre erősebben kiütköztek a magyar politikai életben is. Wekerle Sándor miniszterelnök először szeptember 30-án, majd október 14-én lemondott, de a király a lemondást egyik alkalommal sem fogadta el. Nemcsak a miniszterelnök, hanem a korabeli Magyarország legformátumosabb politikusa, Tisza István sem árasztott már erőt, nyugalmat és biztonságot. Tisza a Munkapárt október 15-i értekezletén azt javasolta, hogy a Munkapárt csatlakozzon az ifj. Andrássy Gyula vezetése alatt álló Alkotmánypárthoz.

Tisza javaslata a Munkapárt és Tisza népszerűségének ijesztő csökkenését mutatja, hiszen semmi más nem magyarázhatja azt, hogy pártját egy sokkal kisebb pártba történő beolvasztással próbálta nevétől megszabadítani és átmenteni. Október 17-én a parlamentben Tisza beismerte a háború elvesztését. A kortársak szerint az addig kitartást és győztes befejezést hirdető, a magyar parlament legnagyobb pártját irányító, tekintélyes államférfi bejelentése katasztrofális hatással volt, és a vérszesen fogatkozó harci szellemet (az uralkodó egy nappal korábbi manifesztumával együtt) teljesen aláásta. Talán nem független ezektől az sem, hogy másnap, október 18-án Alexandru Vajda-Voevod román képviselő a magyar országgyűlésben felolvasta a Román Nemzeti Párt október 12-i deklarációját. Október 19-én a leggyengébb magyarországi nemzetiség, a szlovákság is elérkezettnek látta az alkalmat a nyílt és radikális fellépésre. Ezen a napon Ferdinand Juriga szlovák képviselő a magyar országgyűlésben tolmácsolta a Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozatát. A nyilatkozatban követelték a szlovák nemzet számára azt „a jogot, hogy teljesen szabadon ... határozhassa meg intézményes állami elhelyezkedését”, és kijelentették, hogy „a szlovák nemzet nem ismeri el ezen parlamentnek és kormányának létjogosultságát, hogy magát a szlovák nemzet képviselőjének tekintse”.

Mialatt a Balkánon a bolgár fegyverszünetet követően szinte akadálytalanul nyomultak észak felé a szerb és a francia csapatok, az antant az olasz fronton is támadásra készült. Mielőtt ez megindult volna, október 23-án a nem Horvátországhoz, hanem közvetlenül Magyarországhoz tartozó, olasz többségű Fiumében az ott állomásozó horvát csapatok fellázadtak, átvették a hatalmat és a középületekre kitűzték a horvát zászlót. Az esemény híre a magyar országgyűlésben pánikot váltott ki, amelynek kezelésére Wekerle miniszterelnök nem látott jobb eszközt, mint azt, hogy ismét (egy hónapon belül harmadszor!) bejelentse lemondását. A fiumei alakulatok lázadása és az, hogy a lázadás felszámolására már kísérletet sem tettek, a hadsereg bomlásának ijesztő méreteire világított rá. Október 24-én az olasz fronton is megindult az antant támadása, mely október

29-ére több helyen is áttörte az osztrák–magyar arcvonalat. Még a támadás első napján lemondott a Monarchia külügyminisztere, Burián István, akinek székét Andrássy Gyula töltötte be. Október 25-én az olasz fronton a Monarchia több alakulata fellázadt.

Még folytak a harcok, amikor október 27-én a Monarchia új külügyminisztere, ifj. Andrássy Gyula jegyzéket juttatott el Wilsonhoz, amelyben elfogadta Wilson október 18-i válaszát. Elfogadta, amit Wilson a Monarchia „népeinek, elsősorban a cseh-szlovákoknak és a jugoszlávoknak a jogaira vonatkozóan kijelentett”, vagyis egy tekintélyes magyar arisztokrata gyakorlatilag elismerte a „csehszlovák” és „jugoszláv” nép „önrendelkezési” jogának wilsoni értelmezését, vagyis az önálló Csehszlovákiát és Jugoszláviát. Október 28-án Prágában deklarálták Csehszlovákia megalakulását. Október 29-én a horvát tartománygyűlés kinyilvánította Horvátország függetlenségét és csatlakozását a szerb–horvát–szlovén államhoz. Október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács kimondta Szlovákia csatlakozását Csehszlovákiához. Az október 30-áról 31-ére virradó éjjel a Magyar Nemzeti Tanács Budapesten átvette a hatalmat. A budapesti események is élesen rávilágítottak a hadsereg fokozódó bomlására. A „forradalomban” számos katona részt vett, az alakulatok jelentős része pedig egyszerűen nem engedelmeskedett előljáróinak.

Jellemző, hogy a forradalom elleni fellépésre csak az itt állomásozó bosnyák alakulatok tettek érdemi kísérletet, de ők is visszavonultak, amikor ellenállásba ütköztek. A hadsereg felbomlása az olasz fronton teljesedett ki. November 3-án sor került a fegyverszünet aláírására azzal, hogy a fegyverszünet csak az aláírást követő 24 óra elteltével lép hatályba. Az osztrák–magyar parancsnokság a fegyverszünetet már aláírás előtt kihirdette, ami ahhoz vezetett, hogy a harcokat be nem fejező olaszok a fegyverszünet hatályba lépése előtt egész alakulatokat ejtettek fogságba. Egyes vélemények szerint az osztrák–magyar parancsnokság szándékosan juttatta fogságba az alakulatokat, mivel a forradalmi hangulatú és széttűllött haderő hazatérése a hátszországba az addig békés mederben tartott átalakulás radikalizálódásához, az oroszországihoz hasonló eseményekhez vezethetett volna. Akár igaz ez a feltételezés, akár csak egyszerű „hibáról” van szó, a jelenség tünetértékű, miképpen az is, hogy a téves utasítás korrekciójára sem központilag, sem az alakulatok szintjén nem került sor. A november 3-án Padovában aláírt fegyverszünettel kapcsolatban gyakran felmerül, hogy Károlynak ragaszkodnia kellett volna ehhez a magyar területek megszállásáról nem rendelkező fegyverszünethez, és nem lett volna szabad a Balkánon előrenyomuló antanterőkkel november 13-án a Magyarország déli részének megszállásáról rendelkező belgrádi fegyverszüneti szerződést megkötnie. Elvileg (nemzetközi jogilag) a padovai fegyverszünet talán Magyarországra is vonatkozott, de ez gyakorlati szempontból teljesen irreleváns volt. Károlyi maga is megpróbálta a balkáni antanthadsereget a fegyverszünetre hivatkozva megállásra bírni, de választ sem kapott. A francia–szerb erők előrenyomulása a két fegyverszünet között is folyt, vagyis Magyarország déli határát nem a belgrádi fegyverszünet

nyitotta meg (november 5-én Pancsova, 6-án Fehértemplom, 9-én Újvidék, 12-én Temesvár került megszállás alá).

Ebben a helyzetben Károlyi csak a harc folytatása és a fegyverszünet megkötése közül választhatott. A harc folytatása nem ígért sikert. A Monarchia magyarországi feltöltésű alakulatai a Tiroltól Ukrajnáig, Montegrótól Lengyelországig terjedő területen voltak szétszórva, ausztriai és németországi alakulatok közé ékelten. Az általában vegyes nemzetiségű magyarországi alakulatok katonái közül sem lehetett a nemzetiségekre számítani, vagyis a legtöbb magasabb egység adott szervezetében alkalmazhatatlan volt. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a magyar származású katonák túlnyomó többsége is teljesen belefáradt a harcba, és vágyai a tisztességes ruhán, a jó ételen és az otthon melegén kívül legfeljebb a földosztásig terjedtek. A kevés harcra kész alakulat többsége erősen szélsőbaloldali befolyás alatt állott, míg a tisztikaron belül a szélsőségesen jobboldali eszmék szereztek egyre több hívet. Az alakulatok állapotától függetlenül is problémát jelentett a háború folytatásához szükséges nehézfegyverzet hazajuttatása.

A Monarchia hadseregének 1918. novemberi állapotát jól mutatja, hogy nemcsak a naiv magyarországi vezetés, de senki más nem tudta a Monarchia hadseregétől a saját etnikumához tartozó egységeket harcra alkalmas állapotban átvenni és a továbbiakban felhasználni. Nem volt erre képes Ausztria, de nem volt képes a naivnak és pacifistának nem nevezhető Benes sem, hanem ő is arra kényszerült, hogy a régi egységeket és szervezeti kereteket mellőzve hozzon létre új és kis létszámú haderőt. Az újonnan megszervezett csehszlovák haderő gyengeségét a Tanácsköztársaság északi hadjáratának sikerei jól mutatják. Ugyanezekből a sikerekből viszont hiba lenne arra következtetni, hogy megfelelő szervezés mellett Károlyi is ütőképes hadsereget hozhatott volna létre. A Tanácsköztársaság hadserege valóban ütőképes volt a szintén újonnan szervezett csehszlovák hadsereggel szemben, de a román hadsereggel szemben nem. 1919 áprilisában a román hadsereg körülbelül 10 nap alatt elfoglalta az egész Tiszántúlt és Kárpátalját, 1919 júliusában pedig a tiszántúli támadással próbálkozó magyar haderőre olyan vereséget mért, hogy az teljesen összeomlott, és a román ellentámadást a Tisza vonalán (vagyis egy természetes védelmi vonalon) sem volt képes megállítani. A Monarchia hadseregének utolsó hónapjai, a hadseregszervezés nemzetközi (osztrák, csehszlovák) párhuzamai és a Tanácsköztársaság tapasztalatai álláspontom szerint egyértelműen kizárják annak a lehetőségét, hogy Magyarország 1918. novemberben sikeresen szálljon szembe a francia, szerb, román és cseh erők összehangolt támadásával. Ez a megállapítás nem tagadja Károlyi és vezetőtársai hibáit, de állítja, hogy a történelmi Magyarország összeomlásának folyamatában ezek a hibák legfeljebb másodrendű tényezőként játszottak szerepet.

**VERES SÁNDOR: KÉNYSZERPÁLYA VAGY MOZGÁSTÉR.
A FEGYVERES HONVÉDELEM LEHETŐSÉGEI AZ OSZTRÁK–MAGYAR
MONARCHIA ÖSSZEOMLÁSA UTÁN**

2015. október 31.

Az Osztrák–Magyar Monarchia helyzete 1918 késő őszén válságosra fordult. A válság nagyságát legjobban az antant tárgyalási hajlandóságának teljes hiánya, a Monarchia és Magyarország felelős vezetőinek (íjf. Andrássy Gyula, Tisza, Wekerle és az uralkodó) a helyzetet csak súlyosító kapkodása és az elszakadni vágyó nemzetiségi vezetőknek a fennálló helyzetet egyre nyíltabban és radikálisabban megkérdőjelező megnyilatkozásai mutatják. A helyzetet különböző nézőpontokból, de ugyanúgy látó szereplők megnyilatkozásai ugyanazt mutatják, ugyanazt az ekkor már le nem tagadható válságot öntötték szavakba.

A katonai összeomlás az Osztrák–Magyar Monarchia és benne a történelmi Magyarország fenntartását lehetetlenné tette, figyelemmel a győztesek terveire, vállalásaira (román, délszláv és csehszlovák egység) és elsöprő erejűvé vált erőfölényére. Fel kell tenni azonban a kérdést: a történelmi Magyarország összeomlásának szükségszerű következménye volt-e a későbbi határ, vagy az összeomlás és felbomlás tényének tudomásulvétele mellett is volt lehetőség a „részek” alakítására, egy jobb határ elérésére? A válasz azért is fontos, mivel ezek a „részek”, ha nem a történelmi Magyarország megtartása, hanem a magyarlakta területek megőrzése felől közelítjük meg a kérdést, nagyon is lényegesek voltak.

A történelmi Magyarország területe 282 ezer km² volt, amit a békeszerződés 93 ezer km²-re csökkentett. A központi magyar nyelvterület (a békeszerződés utáni ország és a hozzá szorosan tapadó elcsatolt magyar többségű terület) körülbelül 116 ezer km²-t tett ki. Itt élt a Kárpát-medencei magyarság több mint 80%-a. Emellett létezett egy körülbelül 14 ezer km² kiterjedésű, többé-kevésbé a történelmi Székelyfölddel egybeeső kisebb magyar nyelvterület is. A két magyar nyelvterület együttes kiterjedése 130 ezer km² volt, és itt élt a történelmi Magyarország magyarságának több mint 85%-a, az elcsatolt magyarságnak pedig több mint a fele. Az elcsatolt magyarság 40%-a közvetlenül az új határ mellett élt, vagyis a 189 ezer km² elcsatolt terület csekély részének, 23 ezer km²-nek (12%) a megtartása az elcsatolt magyarság 40%-ának megtartását jelentette volna, lehetőséget teremtve az etnikai határok kialakítására és a megbékélésre magyar–szlovák, magyar–szerb és magyar–ruszin relációban.

Ebben a helyzetben három kérdésre keresem a választ: volt-e lehetőség az etnikai határ (legalább részleges) megvédésére; ha igen, konkrétan melyek voltak azok az időpontok, helyzetek, ahol ezt meg lehetett volna kísérelni; miért nem sikerült eredményeket elérni?

1918. november elején a Balkán felől érkező francia–szerb haderő átlépte Magyarország határait. Az offenzíva feltartóztatására az adott pillanatban semmi lehetőség sem mutatkozott. A magyar nemzetiségű alakulatok a Monarchia

hadseregébe olyan módon voltak integrálva, hogy önállósításukra és gyors hadrendbe állításukra esély sem nyílt. A Monarchia lakóinak 20%-a, a Monarchia magyar felében élők 48%-a, a Horvátország nélküli Magyarország lakosságának pedig 54%-a volt magyar anyanyelvű. A magyarok aránya a Monarchia haderején belül ennek megfelelően 20% körül volt. Az alakulatok sorozási területeit alapvetően korabeli közigazgatási határok (megyehatárok) választották el, ezért a magyarországi alakulatok jelentős része magyar többségű volt, viszont túlnyomó többségük nemzetiségileg vegyes, adott formájában magyar nemzeti célokra felhasználhatatlan volt. A magyarországi alakulatok a Monarchia más részeiből származó alakulatokkal vegyesen voltak elhelyezve, vagyis nem a Monarchia valamely frontszakaszát tartották, hanem Tiroltól Ukrajnáig, Boszniától Lengyelországig voltak szétszórva. Az alakulatok nehézfegyverzetének idegen (az esetek jelentős részében ellenséges) területen át való hazajuttatása még egy kiváló harci szellemű, etnikailag egységes hadsereg számára sem lett volna végrehajtható. A hadsereg egységeinek túlnyomó többségét a háború utolsó hónapjaiban sem élelemmel, sem ruházattal, sem fegyverzettel nem tudták megfelelően ellátni, ezért azok lerongyolódott és demoralizált állapotba kerültek. Elterjedt a hadseregben a békevágy, a fennálló rendszer gyűlölete, anarchikus tendenciák ütötték fel a fejüket. 1918. október végén becslések szerint egyedül a fővárosban 30 ezernél több szökött katona volt. Nagy problémát jelentett, hogy a legénység és a mozgósított tartalékos tisztek körében a szélsőbaloldali, a hivatásos tisztek körében a radikális jobboldali nézetek tömegesen szereztek híveket.

A katonai helyzetet tovább nehezítette a Monarchia szétbomlásának folyamata. 1918 októbere folyamán a katonai vezetés elképzelései szerint a Monarchia déli határai mentén, a Drinára, a Szávára és a Dunára, valamint a Románia déli határain keletre tovább haladó Dunára támaszkodva kellett volna új arcvonalat kialakítani. Az arcvonalat a Monarchia déli határán osztrák–magyar csapatok, a román szakaszon pedig német erők alkották volna. A Monarchia felbomlása, a cseh és a horvát kiválás, a németekkel való szakítás és a padovai fegyverszünet után nem lehetett sem a Monarchia nem magyar katonáira, sem a német alakulatokra építeni, vagyis az eredetileg is kis létszámú, a korabeli vélemények szerint a védelemre nem alkalmas erőnek is kiesett a túlnyomó többsége a felhasználható alakulatok közül. A helyzetet tovább nehezítette, hogy november elején a Felvidék nyugati szélén cseh alakulatok jelentek meg, Erdélyt pedig Moldva felől román egységek közelítették meg. Ilyen helyzetben a magyar kormány kénytelen volt aláírni a belgrádi fegyverszünetet, aminek értelmében Baranya, Bácska és az ország Marostól délre eső része megszállás alá került. A fegyverszünet rögzítette a központi magyar nyelvterület déli részének (Baranya, Bácska) már bekövetkezett szerb megszállását, vagyis szerb–magyar viszonylatban az etnikai határ védelmének a lehetőségét is kizárta.

A fegyverszünet nagy előnye volt viszont, hogy az ország háromnegyed része magyar kézen maradt, és megállt a francia–szerb offenzíva. Míg a harcok beosztetése előtt az ellenállásra remény sem volt, hiszen az antant nemcsak erő-

főlényben volt a magyarországi fronton, de sikeres ellenállás esetén sem tűrte volna el, hogy a világháború egy frontján tovább folytatódjék a küzdelem, addig a fegyverszünettel a világháborús harcok véget értek. Ezután már úgy vetődött fel a kérdés, hogy Franciaország szükség esetén újrakezdte volna a harcot vagy nem. Ez döntő változás, hiszen amíg Franciaorzággal szemben esély sem volt a katonai sikerre, addig kis szövetségeseivel szemben a sikeres ellenállás lehetősége elvileg nem zárható ki.

A kérdésre nem adható egyértelmű válasz. Tény, hogy a háborút egyszer már befejező hadsereget egy demokratikus országnak nagyon nehéz egy távoli hadszíntéren a lakosság többsége számára teljesen idegen célokért ismét bevetni. Az is tény viszont, hogy a francia politikai elit határozott koncepcióval rendelkezett arról, hogy mely közép-európai államokat kell megerősíteni, hogy ellensúlyt képezzenek mind a kommunista Oroszországgal, mind Németországgal szemben, vagyis a román, jugoszláv és csehszlovák állam megerősítése egy nagyobb koncepcióba szervesen illeszkedett.

Tény, hogy a Kárpát-medencében 1918 novembere után a francia hadsereget még a legváltáságosabb pillanatokban (a Vix-jegyzék visszautasítása, a Tanácsköztársaság kikiáltása és a Vörös Hadsereg felvidéki hadjárata) sem vetették harcba. Ezt árnyalja viszont, hogy Franciaország gazdasági és politikai eszközökkel (katonai tanácsadók és fegyverek küldése, közvetlen beavatkozás kilátásba helyezése) a legváltáságosabb pillanatokban is úrrá tudott lenni a helyzeten, vagyis nem kényszerült a kudarc és a közvetlen beavatkozás közötti választásra (a Vörös Hadsereg kivonult a Felvidékről, a román hadsereg először megszállta a Tiszántúlt, majd megdöntötte a Tanácsköztársaságot).

A korabeli francia tervek alapján valószínűsíthető, hogy a franciák saját alapkoncepciójuk, ígéreteik megvalósítása és hatalmi túlsúlyuk nyilvánvalóvá tétele érdekében készek lettek volna a fegyveres beavatkozásra, de az is valószínű, hogy kisebb, francia szempontból mellékes célokért nem vetettek volna be francia haderőt. Ebben a helyzetben a magyarországi szerbek, szlovákok és románok kiválása ellen nem lehetett tenni, a magyarlakta területek megtartása érdekében viszont esetleg fel lehetett volna lépni.

A magyar etnikai terület védelmének az esélyeit növelte, hogy a szerbek az általuk követelt területeket már birtokba vették, és valószínűtlen, hogy csehszlovák és román célokért hajlandóak lettek volna ismét harcba szállni (ezt valószínűsíti, hogy a franciákhoz hasonlóan a Tanácsköztársaság elleni invázióban sem vettek részt, viszont fenyegető határ menti jelenlétükkel jelentős erőket kötöttek le). Ilyen körülmények között a magyar hadsereg valószínűleg a csehszlovák és a román haderővel került volna szembe a központi magyar etnikai terület védelme során.

Álláspontom szerint az ellenállás és alkalmazkodás észszerű egyeztetésére a legjobb lehetőség 1918. december végén adódott. A Felvidék területére 1918. november elején cseh alakulatok léptek. Megszállták Trencsént, Szokolcát, Nagyszombatot, benyomultak Túrócba, vagyis komoly sikereket értek el, viszont november 13-án a belgrádi fegyverszünet a cseh igényeket teljes mértékben fi-

gyelmen kívül hagyta, vagyis jogilag az egész Felvidék magyar kézen maradt. November közepére a magyar kormány jelentős katonai erőt vont össze, amely a terület nagy részét néhány nap alatt visszafoglalta. November végén a csehek részben a franciákat próbálták rávenni arra, hogy a már elismert Csehszlovákia számára tegyék lehetővé a szlovák területek birtokbavételét, részben a magyar kormánnyal kezdtek tárgyalásokat. A csehszlovák kormány küldötte, a szlovák Hodza, látva a megszállási kísérlet kudarcát, függetlenítette magát Prágától, és hajlandó volt a szlovák–magyar megegyezésről, a szlovák kérdés Magyarországon belüli megoldásáról tárgyalni a magyar kormánnyal. A megegyezési kísérleteknek december 3-án az antant véget vetett, ugyanis elrendelte „Szlovákia” átadását. A magyar kormány úgy látta, hogy nincs esély az ellenállásra. Mivel az antant jegyzéke semmilyen konkrét határt nem tartalmazott, december 6-án Hodza és Bartha Albert magyar hadügyminiszter az etnikai határ közelében húzódó demarkációs vonalban állapodott meg. December 23-án az antant újabb jegyzéket küldött, miszerint a Felvidék déli, magyar többségű részeit is ki kell üríteni. A magyar kormány ismét engedett. Álláspontom szerint ebben a helyzetben az ellenállás sikerrel kecsegtetett volna, hiszen

1. magyar többségű területről volt szó, vagyis a terület megtartása a szlovák önrendelkezést nem sértette volna;
2. a csehszlovák állam létrejöttét, vagyis az alapvető francia ígéret és cél valóra váltását nem akadályozta volna;
3. egy korábbi, konszenzus eredményére (Hodza–Bartha megállapodás) is támaszkodhatott volna.

Ilyen körülmények között a magyar ellenállás talán nem okozott volna francia–szerb támadást. A cseh hadsereg önerőből korábban sem tudta a területet elfoglalni, az erdélyi román támadás pedig a felvidéki helyzettől függetlenül folyt (ezekben a napokban vonultak be Kolozsvárra). A magyar ellenállási kísérleteket, az ország erőforrásainak megfelelő felhasználását számos ok nehezítette. Az események részletes áttekintése helyett talán célszerű ezeket az okokat néhány példával alátámasztva sorra venni.

1. Az ország egyre zsugorodó, a magyar kormány ellenőrzése alatt álló területei minden szempontból integrációban álltak mind az ország gyorsan leszakadó peremvidékeivel, mind az Osztrák–Magyar Monarchia egészével, mind a központi hatalmak gazdaságilag legerősebb tagjával, Németországgal. Magyarország nemcsak önálló hadsereggel, de külügyminisztériummal, diplomáciai testülettel sem rendelkezett. Nem volt önálló nemzeti bank, tehát a pénzügyi politikát is csaknem a semmiből kellett megteremtteni. Az ország nyersanyag-gazdálkodása is súlyos problémákkal került szembe. Szénből már a háború előtt is csak a szükségletek 70%-át fedezte a hazai termelés, a többit német behozatalból fedezték. A német import novemberben részben a németországi belső zavarok, részben a szénzállítási utat elzáró cseh–magyar ellentét miatt megszűnt.

A belgrádi fegyverszünet után megszállás alá került az ország teljes feketekőszén-készlete (Mecsek és a délkelet-bánsági hegyek) és a Petrozsény körüli szénbányák. Ebben a korban a vonatokat szén hajtotta, az üzemekben szén szolgáltatva az energiát, de a fűtést is (legalábbis a városokban) a szén biztosította. A szén hiánya miatt ritkítani kellett a járatokat, és a gyári termelés is lecsökkent. Jól illusztrálja a szénhiány hatásainak mindenre kiterjedő voltát, hogy 1919 elején a minisztertanácsban elhangzott, hogy nincs elegendő cukor, s bár cukorrépa van, nem tudunk belőle cukrot előállítani, mert ahhoz szén kellene, szén pedig nincs.

Szintén nagy problémát jelentett, hogy a magyarországi gyári termelés a Monarchia hadigazdaságába volt integrálva, és ebből kellett volna rövid idő alatt önállósulni és alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. A szénhiány és egyéb gazdasági nehézségek miatt sok munkás elvesztette állását vagy csak csökkentett időben dolgozhatott. A munkanélkülivé váló munkások tömege mellett gondoskodni kellett a leszerelt katonákról is. A hadiözvegyek, a hadiárva, a rokkantak és a megszállás alá került területek menekültei is a kormánytól vártak segítséget. A kormány csak fedezet nélküli pénzkibocsátással tudott segítséget biztosítani, aminek eredményeképpen a pénz 1919. március végére elvesztette értéke felét (ez éves szinten 200%-os inflációt jelentett), ugyanakkor viszont a kialakult szociális katasztrófát megszüntetni nem, legfeljebb csak kezelni tudták. Az országot a spanyolnátha néven ismert járvány is elérte.

2. A városokban élő tömegek helyzetének fokozatos romlása, a növekvő munkanélküliség, a télen különösen fájó szénhiány, a városokban élő menekültek helyzete átvezet a társadalmi feszültségek világába. A társadalmi feszültségek különösen a városokban vezettek katasztrofális következményekhez.

A városi, nagyipari munkásság a szociáldemokrata pártban, illetve az ahhoz kapcsolódó szakszervezetekben találta meg érdekérvényesítési eszközét. A szociáldemokrata szakszervezetek létszáma 1917-ben a háromszorosára növekedett, majd 1918-ban ismét megháromszorozódott. A szociáldemokrata párt súlyának növekedése önmagában nem lett volna tragikus, mégis azzá tette a párt magyar politikai életbe való integrálatlansága. Ez az integrálatlanság nem az ő hibájuk volt, hanem elsősorban abból adódott, hogy a korabeli antidemokratikus választójog megakadályozta a szociáldemokrata párt parlamentbe kerülését, a parlamenti politikába való bekapcsolódását. A szociáldemokrata párt parlamentarizmussal, közjoggal és pártpolitikával szembeni ellenszenvét és bizalmatlanságát növelte, hogy a parlamenti pártok több ízben kihasználták a szociáldemokrata párt tömegerejét demonstrációik folyamán, de ezért sem a párt, sem az általa képviselt réteg nem kapott semmit. A szociáldemokrata párt tapasztalatok által indokolt bizalmatlansága ahhoz vezetett, hogy az őszirózsás forradalom után kialakult rendet a párt radikálisai folyamatosan veszélyeztették. A párt 1918 februárjában úgy döntött, hogy a polgári pártokkal nem működik együtt. 1918 októberében a döntést megváltoztatták, de mégis maradt egy jelentős erő a párton belül, amely a munkásság teljes hatalomátvételét tartotta helyesnek.

Hamarosan Oroszországból hazatért egy kis létszámú, de rendkívül jól szervezett és céltudatos kommunista csoport, amely egyesült a szociáldemokrata párt legbaloldali csoportjaival, és behatolt a szakszervezetekbe. A kommunisták szerteágazó „sajtóbirodalmat” (*Vörös Újság, Szegény Ember, Vöröskatona, Ifjú Proletár, Internacionálé*) építették ki, amelyen keresztül a legkülönbözőbb helyzetű csoportokat érték el. Féktelenül agitáltak és minden elégedetlenséget felhasználtak. A szociáldemokrata párt többször is próbált ellenük fellépni, de végül 1919. március 21-én behódolt a kisebb létszámú, de jobban szervezett, céltudatos és egységes kommunista csoportnak.

A szociáldemokrata párt (és vele a polgári demokrácia) bukása részben arra vezethető vissza, hogy a szociáldemokraták sem a kommunisták célját (kommunizmus), sem eszközeit (a hatalom megragadása a parlamentáris formák mellőzésével) nem vetették el, és így nem tudták a két mozgalmat szilárdan elhatárolni. A szélsőbaloldal mellett a politikai feszültséget a jobboldali radikalizmus is szította.

A két irányzat küzdelme jelentős szerepet játszott a hadsereg újjászervezésének megakadályozásában. 1918. október végén a fővárosi helyőrség forradalmi eszmékkel telítődött és a baloldali radikalizmus fegyveres bázisává vált. A baloldali katonai erőket a katonatanácsok fogták össze. A forradalom utáni első hadügyminiszter, Linder Béla úgy gondolta, hogy a hadsereget le kell szerelni, és teljesen új hadsereget kell létrehozni. Elképzeléseinek megvalósítását részben saját államtitkára, Friedrich István, részben a megszerzett pozícióit féltő katonatanács akadályozta, előrevetítve a későbbi hónapok katonapolitikai küzdelmeit. Linder néhány nap után megbukott.

Utóda Bartha Albert lett, aki első céljának a katonatanácsok és a baloldal letörését tekintette. Belpolitikailag megbízható, a katonatanácstól és a fővárosi helyőrségtől jobbra álló alakulatokat (tishti különítményeket, székely alakulatokat) kívánt szervezni. Arra törekedett, hogy az alakulatok létszámának legalább negyedrészt továbbszolgáló, a régi hadsereg szellemét továbbvivő altisztek tegyék ki. Bartha katonapolitikája hamarosan megbukott: először kénytelen volt a katonatanácsok működését törvényesíteni, majd 1918. december 12-én lemondani, amikor a budapesti helyőrség katonái fegyveresen a hadügyminisztérium elé vonultak, követelve lemondását. Közben a jobboldali tisztek létrehozták a Magyar Országos Véderő Egyesületet, és jelentős szerepet játszottak az Ébredő Magyarok Egyesületének megalapításában. Bartha után a hadügyek irányítása közvetlenül Károlyi kezébe került. December 30-án Festetics Sándor lett a hadügyminiszter, aki ellen a budapesti helyőrség már a következő nap tüntetett.

1919. január közepén Böhm Vilmos lett a hadügyminiszter. Barthához hasonlóan ő is elkezdte a tényleges hadseregszervezést, de míg Bartha jobboldali, Böhm baloldali katonákat kívánt a seregben látni. Úgy gondolta, a városiak megbízhatóbbak, ezért városi, lehetőleg szakszervezeti ajánlással rendelkező munkásokat kívánt toborozni. Csaknem két hónapos minisztersége alatt 5 000 katonát sikerült toborozni, amely a politikai alapon leszűkített bázishoz képest is csekély eredmény. A jobboldali katonai politizálás centruma ezekben a hóna-

pokban a Székely Hadosztály volt. A folyamatos személycserék és a katonaság belpolitikai funkcióinak előtérbe helyezése az eredményes szervezőmunkát, a sikeres ellenállás előfeltételét lehetetlenné tette.

Bár Károlyi alatt a hadsereg újjászervezése nem sikerült, és ennek katasztrofális következményei voltak, a szervezési lehetőségek eleve rendkívül szűkek voltak. Sokan úgy vélik, hogy kellő eréllyel gyorsan erős és ütőképes magyar hadsereget lehetett volna szervezni. Ezek a szerzők nem veszik figyelembe a Monarchia egyéb utódállamai hadseregszervezését, a Tanácsköztársaság tapasztalatait pedig tévesen interpretálják.

Ausztria Magyarországhoz hasonlóan nem tudott ütőképes hadsereget létrehozni, így a békeszerződés megkötése után a kis létszámú erőkkkel rendelkező nyugat-magyarországi ellenállást sem tudta legyűrni. A horvát politikai elit 1918. október végén Horvátország jövőjét nem a Szerbiába való teljes beolvasásban, a teljes alárendelődésben, hanem valamilyen paritásos megoldásban látta, ezért a horvát vezetés november 2-án általános mozgósításról rendelkezett. A mozgósítási kísérlet semmi eredményt nem hozott, és a horvát politikai elit kénytelen volt elfogadni a szerb dominanciát. A csehek sem tudtak, Benes minden gyakorlati érzéke mellett sem, ütőképes hadsereget szervezni a Monarchia cseh ezreideiből. Jellemző, hogy 1918. november elején körülbelül 1 000 cseh önkéntes lépte át a magyar határt és létszámuk a hónap végén sem haladta meg az 5 000 katonát. A cseh hadsereg még 1919 nyarán is olyan rossz állapotban volt, hogy súlyos vereségeket szenvedett el a magyar Vörös Hadseregtől. Jellemző, hogy a csehszlovák hadsereg leghasználhatóbb alakulata az Olaszországban hadifoglyokból szervezett, olasz tisztek irányítása alatt, olasz egyenruhában harcoló Csehszlovák Légio volt.

A Tanácsköztársaság újonnan szervezett hadserege a román hadsereggel mint régebben megszervezett hadsereggel nem tudta felvenni a küzdelmet. 1919. áprilisban a román hadsereg áttörte az Erdélyt nyugatról határoló hegyekre támaszkodó magyar védelmet és a Tiszáig tört előre, két hét alatt elfoglalva a Tanácsköztársaság területének a felét. 1919 augusztusában a magyar sereg tiszántúli támadását visszaverte, és ellentámadását a magyar haderő a Tisza vonalán sem tudta megállítani a létszámban kiegyenlített erőviszonyok ellenére sem. Ezek a tapasztalatok valószínűsítik, hogy a Monarchia kimerült, demoralizálódott és átpolitizálódott katonáiból igazán ütőképes hadsereget nem lehetett szervezni.

3. A magyar ellenállást, a minimális sikerek elérését az is jelentős mértékben gátolta, hogy a magyar közvélemény és a magyar politikai elit nem volt hajlandó elfogadni a történelmi Magyarország bukását, nem volt hajlandó egy másfajta paradigmát kialakítani és a megvalósítható megvalósítása érdekében erőt kifejteni. Ilyen körülmények között a politizáló értelmiség ragaszkodott a történelmi Magyarország fenntartásához, de mivel annak megtartására katonai úton esély sem nyílt, a wilsonizmus ideológiájához (frazeológiájához) menekült, megkímélve magát mind a lemondás, mind az ellenállás erkölcsi felelősségétől.

A dualizmus korának magyar elitje természetesen vette a magyar állam területi integritását és belső egységét, sőt a dualizmus végén egyre inkább nagyhatalmi illúziók rabjává lett. Egyre többen reménykedtek abban, hogy Magyarország lakossága elmagyarosodik, az ország területe a Balkán és Románia irányába megnő, és a Monarchia súlypontja áthelyeződik Magyarországra. Ezeket az illúziókat nemcsak másodvonalbeli publicisták hirdették, hanem olyan kiváló elmék is, mint Györffy István a tekintélyes *Földrajzi Közlemények*ben megjelent cikkeiben.

A magyar közvélemény úgy látta, hogy a birodalmi illúziókról való lemondással, a horvát önállóság elismerésével és az ország belső föderalizálásával megtett minden tőle elvárható. Jellemző ebből a szempontból Károlyi Mihály magatartása. 1918. november 12-én az amerikai külügyminiszterhez küldött táviratában kifejtette, hogy ahogy a csehek ragaszkodnak Csehország németek által lakott területeihez, ugyanúgy ragaszkodik Magyarország is a nem magyarok által lakott vidékekhez. Károlyi 1919. március 2-án a Székely Hadosztály katonái előtt kijelentette, hogy olyan békét, amely Magyarország feldarabolását jelenti, nem hajlandó aláírni, és szükség esetén kész fegyverrel is felszabadítani az országot.

4. A kormány egyes tagjainak alkalmatlansága, egyáltalán az egész kormány határozatlansága, az elméletben szövetséges pártok folyamatos viszálykodása is komoly problémákat okozott. A határozatlanság különösen két kulcsfontosságú területen járt súlyos következményekkel. Bár a kormány minden pártja komoly földreformot akart, mégsem merték 1918. novemberben a kitörő paraszti elégedetlenségre támaszkodva megvalósítani azt. Ebben sokféle ok játszott szerepet: a szociáldemokraták jelentős része földosztás helyett szövetkezeteket akart, a Károlyi-párt dzsentrí eredetű gárdája az úri birtok egy részét meg akarta óvni, mások pedig gazdasági racionalitásra hivatkozva a nagybirtokok jól működő részét meg kívánták gazdasági egységként őrizni.

Az eredmény politikailag katasztrofális volt, ugyanis a parasztság jelentős tömegei kiábrándultak az új rendszerből. A gazdasági következmények sem voltak jobbakk: a parasztok nem voltak hajlandók az úri birtokokon a szükséges munkákat elvégezni, a kukorica és a cukorrépa jelentős része betakarítatlan maradt. A reformtól féltő földbirtokosok jelentős része eladva állatállományát és mezőgazdasági gépeit próbálta menteni a tulajdonát. A szétzilált gazdasági életre mind a parasztság, mind a földbirtokosok magatartása kedvezőtlen hatást gyakorolt.

Hasonló volt a helyzet a választásokkal is. A hatalomra jutott pártok mindegyike demokratikus választásokat akart, de arra mégsem került sor. Racionális okok persze itt voltak: a megszállt országrészekben nem lehetett a választásokat lebonyolítani, s egyébként is sokan úgy gondolták, hogy a zaklatott országnak a kampány nem tenne jót. A helytelen döntés, a választás elhalasztása következményeként egyfelől a kampányállapot tartóssá vált, és minden párt a választásra készült, másrészt a kormány legitimitásának hiányára mind a jobboldali, mind

a baloldali ellenzék, mind pedig a szemben álló országok folyamatosan hivatkozhattak.

A világháború utáni katonai, gazdasági és diplomáciai csőd, a belső, a hadseregszervezést is megakadályozó politikai küzdelmek, a továbbélő illúziók, és (nem utolsósorban, de nem is elsősorban) az 1918. október végén hatalomra került új vezetés egyes tagjainak nyilvánvaló alkalmatlansága együtt lehetetlenné tették az etnikai határok fegyveres védelmét. 1919. március 21-én Károlyi kormánya megbukott, és a kommunisták átvették a hatalmat. A kommunista hatalomátvétellel olyan kormány került hatalomra, amelyet az antant nem volt hajlandó eltérni, s amelyet végül fegyverrel semmisített meg. A Tanácsköztársaság bukása, a főváros megszállása után az ország a korábbinál is kiszolgáltatottabb helyzetbe került, a korábbi szűk mozgásteret pedig kényszerpálya váltotta fel.

Első világháború, 1916 (Fortepan)

II. Horthy-korszak és a II. világháború

PAKSA RUDOLF: NÉPI ÚT A SZÉLSŐJOBBRA – MATOLCSY MÁTYÁS POLITIKAI PÁLYAKÉPE

2014. május 28.

Matolcsy Mátyás (1905–1953) életútja és főleg sűrű pártváltásai, majd tragédiája akár a népi mozgalom egyik szimbolikus történeteként is értelmezhető. Matolcsy Mátyás jómódú, szociálisan érzékeny, református családba született. Az apa a Monarchia idején orvos-gyógyszerész volt, aki később 300 holdas modern birtokon gazdálkodott. Fiai közül Mátyás a Műegyetemen tanult tovább, előbb gépészmérnök, majd közgazdász lett. A kisebbik fiú, Tamás pedig elismert sebészorvossá vált. Matolcsy Mátyás 1929-ben végzett a Műegyetemen, majd Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban és Németországban tanult és dolgozott. Hazatérése után a Magyar Gazdaságkutató Intézet mezőgazdasági kérdésekre szakosodott kutatója.

Munkái középpontjában a jövedelemeloszlás és a földkérdés vizsgálata állt. Első programadó kötetében (*Agrárpolitikai feladatok Magyarországon*, 1934) a nagybirtokok lassú, 20–25 évre tervezett felszámolását, s helyükbe kis- és középbirtokok kialakítását javasolta. Az 1935. évi képviselőválasztáson a fiatal nemzedékhez tartozó, a gömbösi reformokat támogató agrárpolitikai szakértőként került a parlamentbe. 1936-ban Kovács Imre társaságában bejárta az országot, s ekkor került kapcsolatba a népi írókkal. 1937-ben a kormánypártból átlépett az Eckhardt Tibor vezette Kisgazdapártba, bekerült a *Válasz* szerkesztői közé, s *Magyarság Útja* címen saját lapot indított. Emellett 1938-ban a *Magyar Élet* (a népiek 1936-ban indult lapja) főszerkesztője lett. Ugyanebben az évben a Cserépfalvi kiadónál újabb programadó kötetel jelentkezett (*Új élet a magyar földön*), amelyik immár radikális változást, „rendszerváltást” követelt: a magántulajdon korlátozását, a nagybirtokok felosztását, irányított tervgazdaságot. Nézetei radikalizálódása miatt kilépett a Kisgazdapártból, s 1938 decemberében a *Magyar Élet* főszerkesztői posztjáról is leköszönt. Politikai tevékenységét a főleg kisgazdapárti politikusokból alakult Keresztény Nemzeti Szocialista Front (KNSZF) vezetőjeként folytatta.

Nézetei azonban nem estek messze Imrédy Béla miniszterelnök elképzeléseitől, így a Magyar Élet Mozgalom létrejöttét is támogatta. Az 1939. évi képviselővá-

lasztáson a KNSZF-fel együttműködő, magát „magyarszocialistaként” meghatározó Nemzeti Front jelöltjeként szerzett mandátumot. A kisebb nyilas frakciók összeolvadása révén 1940 őszére Matolcsy is a Szálasi vezette Nyilaskeresztes Párt tagjává vált. 1941-ben a párt gazdaságpolitikusként jelentek meg írásai (*A zsidók útja; Magyar föld zsidó kézen; A zsidók házvagyona Budapesten és vidéken*). Ezekben azt követelte, hogy az alsó néprétegeket a zsidóság elűzésével és vagyonuk szétosztásával emeljék fel. 1942-ben pedig *Új Európa* címen havonta megjelenő nemzetiszocialista irányultságú folyóiratot indított, amelybe több irányadó szerkesztői cikket, valamint gazdasági elemzést is írt. Az 1944 őszeig rendszeresen megjelenő lapban Matolcsy mellett számos elismert szakértő publikált – ékesen bizonyítva, hogy a szélsőjobboldal mögé az értelmiség egy része is felsorakozott.

Matolcsy a Szálasi-féle egységpárt felbomlása során egy ideig kitartott Szálasi mellett, majd 1942 tavaszán a szakadárrok mellé állt. Innen 1943 nyarára a kormánypárthoz tért vissza. Folyóirata azonban továbbra is nemzetiszocialista nézeteket hirdetett. A német megszállás után a Magyar Gazdaságkutató Intézet igazgatója lett. Ekkor több baloldali népi író megmentésében is közreműködött. 1945-ben a szovjet csapatok elől német területre menekült, itt esett fogságba. Az amerikaiak háborús bűnösnek kiadták Magyarországnak, a népbíróság 10 év börtönre ítélte. Az embertelen bánásmód következtében 1953-ban a váci fogházban hunyt el.

Sűrű pártváltásai jól mutatják, hogy a parasztság felemelésének programja több párt elképzeléseibe is beleillett a Horthy-korszak második felében: a kisgazdaktól a kormánypárton át a nyilasokig. A kormánypárt és a nyilas pártok abban is hasonlítottak, hogy ezt elsősorban a magyar zsidóság terhére kívánták megvalósítani – különbség leginkább a reformok mértéke és végrehajtásuk gyorsasága tekintetében volt közöttük. E politika 1945-ben egyenesen vezetett a felelősségre vonáshoz, a bebörtönzéshez, és közvetetten a tehetséges közgazdász halálához. Matolcsy személyes drámája leginkább a jó ügyet rossz eszközökkel szolgáló tehetség tragédiájaként értelmezhető, s ezzel a népi mozgalom jobbszárnyának szimbolikus alakjaként is felfogható.

PAÁR ÁDÁM: A NEMZETI PARASZTPÁRT GYŐR-MOSON MEGYÉBEN

2014. június 29.

Péter-Pál napja a régi paraszti hagyomány szerint az aratás kezdete. Ezért cseppet sem meglepő, hogy 75 évvel ezelőtt e napon hozták létre a Maros két partja közt billegő dereglyén a Nemzeti Parasztpártot. A népi mozgalom talaján szerveződött Nemzeti Parasztpártnak (NPP) nem adatott hosszú idő arra, hogy befolyást gyakoroljon az ország sorsának alakulására. A párt 1939. június 29-én Makón alakult meg, de a Horthy-korszak utolsó éveiben, már pusztán a háborús

körülmények miatt is, nem fejthetett ki országos hatást. 1945 előtt a Parasztpárt hatósugara a Dél-Alföldre és Hajdú-Bihar megyére korlátozódott, azokra a területekre, amelyekhez a párt vezetősége és jelentős személyiségei (Veres Péter pártelnök, Erdei Ferenc, Darvas József, biharugrai Szabó Pál) kötődtek. A Parasztpárt a *Szabad Szó* olvasóköreinek bázisán, valamint a népi írók kapcsolati hálójára révén szerveződött újjá. Azonban a három legerősebb párt, azaz a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista párt mellett az NPP mindvégig a másodhegedűs szerepét játszotta. Tulajdonképpen az NPP soha nem volt képes teljesen maga mögött hagyni az alföldi, azon belül is dél-alföldi és tiszántúli meghatározottságot. Ha megnézzük az 1945-ös választás térképét, akkor látható a kelet–nyugati lejtő a párt választási eredményeiben.

A párt magát a szegényparaszttság és földmunkásság pártjaként határozta meg, de a paraszttság felső rétegének kivételével valamennyi csoportot befogadta a táborába, és nyitott volt a falusi értelmiségiek és kispolgárok felé is. Azonban a győri-mosoni NPP története tartalmaz egy paradoxont: a párt, miközben a paraszttság érdekképviselőtét tűzte zászlajára, nem tudott valódi tömegbázisra szert tenni a Kisalföld parasztága körében. Ennek oka, hogy az alapvetően baloldali retorikájú NPP, amelyik inkább tűnt a Kommunista Párt (olykor vonakodó) szövetségeseének, a parasztot egy ideáltípussal, az alföldi paraszttal azonosította, és képtelen volt a Győr és Moson megyei parasztág számára vonzó programot kínálni.

A Kisalföld síkján, a Bécshez és a nyugati piacokhoz közeli előnyös fekvés következtében a parasztág képes volt bekapcsolódni a távolsági kereskedelembe, fuvarozásba, és hamar a kapitalizálódás meg a polgárosulás útjára lépett. Veres Péter *Az Alföld parasztága* című művében a „rideg-paraszt” kategóriával a parasztágon belül egy szűkebb réteget jelölt: a (számára) eredeti, „igazi”, tősgyökeres magyar parasztágot „jelentő kisparasztág és földmunkásság” csoportjait. Veres számára az Alföld szegényparasztága, annak kultúrája, gondolkodásmódja, életmódja és mentalitása jelentette a viszonyítási pontot. Ebből a szemszögből nézve a Kisalföld, de főleg a német többségű Moson megye piacra termelő, a 19. század elejétől kezdve kereskedő-fuvaros tevékenységet is végző, és abból vagyonosodó földműves népessége már alig-alig számított a (Veres szerinti) igazi parasztág közé.

Moson megyében már a 19. században kimutatható egy prekapitalista mentalitásszerkezet, amelyet Horváth Gergely Krisztián „mosoni modellnek” nevezett. Veres az alföldi szegényparasztágtól idegennek tekintette az individuális üzleti szellemet, amelyet a „teljesen polgárivá lett sváb paraszt” jellemzőjének tartott. Moson megyében viszont a 19. század elején végbement egyfajta „előpolgárosodás” a földműves népesség mentalitásában, amelyet a nyugati határszél kedvező földrajzi és társadalmi feltételrendszere alapozott meg. A kapitalizálódás a paraszti öltözködésre is befolyást gyakorolt: a Kisalföld paraszti lakosai voltak azok, akik a legkorábban felcserélték a házilag szőtt ruhákat a gyári (bécsi)

kelmékből készült színes népviseletre az 1800-as évek elején, majd itt kezdődött el legkorábban a „kivetkőzés”, a népviselet elhagyása, a 20. század elején.

Nem utolsósorban a nagybirtok pozitív szerepét is ki kell emelnünk az itteni paraszti népesség termelésének modernizálódásában: a kisparaszti gazdaságok a Habsburg-Tescheni család kezében lévő magyaróvári uradalom, utóbb Magyaróvári Főhercegi Uradalom példáját követték a termelésben, az ott meghonosodott újításokat (istállózó állattartás, juhtenyésztés, svájci tehenészet) maguk is alkalmazták. A népi írók nem sok jót írtak a nagybirtokról, de a Főhercegi Uradalom és az Esterházy-uradalom úttörő szerepe nélkül a mosoni parasztság sem boldogulhatott: a nagybirtok szervezte a Hanság mocsarainak lecsapolását, fásítási programot indított el, a magyaróvári uradalom pedig gazdasági tanintézetet tartott fenn. A modernizációs programot a kisbirtokosok is követték. Mindezt figyelembe véve Mosonban a nagy- és a kisbirtok viszonyát inkább a szimbiózis jellemezte, mintsem a konfliktus. 1920 után Budapest mellett Győr vált az ország második legjelentősebb ipari központjává, és a régióban az iparosodás ütemét tekintve mindinkább felzárkózott Magyaróvár is. A terület kiváló közlekedési adottságai következtében a Szigetköz és a Tóköz falvaiban kialakult egy kétlaki, félig paraszt, félig munkás réteg, amelynek már nem a mezőgazdaság adta a megélhetést, hanem az ipar. A parasztpárti instruktorok ezeknek a falvaknak a parasztjait már alig tudták megkülönböztetni a munkáságtól és/vagy a kispolgárságtól.

Megállapítható, hogy a katolikus és (Mosonban) német nemzetiségi környezet, a piaci központokhoz közeli fekvés, az évszázados árutermelés, és arra alapozott „polgáriasult” mentalitás, valamint egyes tájegységekben az iparral, a várossal való szimbiózis nem biztosított kedvező terepet az NPP számára Győr-Moson megyében. A párt a korban baloldalinak számító arculatával, a tájhoz nem illeszkedő parasztképével itt kudarcot vallott. Ez rávilágít egy mélyebb problémára: egy párt nem lehet sikeres, ha nem igazítja arculatát és programját a lokális társadalom feltételrendszeréhez. Az NPP győr-mosoni esete ezért tanulságokkal szolgál a mindenkori pártok és mozgalmak számára.

PÉTERFI GÁBOR: FÉJA GÉZA A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉSŐRL

2014. szept. 27.

Ha nyár, akkor a magyar közgondolkodásban Erdély kiemelten hangsúlyos szerepet kap évek óta. Május végén, június elején a világ magyarságának zarándokhelyévé vált csíksomlyói búcsú nyitja a sort. Júliusban a Bálványosi Nyári Szabadegyetem – közismertebb nevén Tusványos – programjai jelentik a folytatást, s egyben a lehetőséget is a magyar–román párbeszédre. Majd elérkezünk az augusztushoz, amikor is a hónap végén a második bécsi döntés évfordulójára emlékezünk. Írásunkban azt tekintjük át, hogy a népi írók közül külpolitikai

kérdésekkel legtöbbet foglalkozó Féja Géza (1900–1978) miként reagált az Észak-Erdélyt és Székelyföldet 1940. augusztus 30-án Magyarországnak juttató bécsi döntésre.

„Nagybánya ősi bányaváros, arany- és ezüstkutatói és feldolgozói építették, csupa finomság, ódon szépség, minden utcájának egyéni íze, hangulata van. (...) Magyar népe bús szertendeig visszabúzódozott, nem mutathatta meg, hogy mekkora tömeget, milyen erőt képvisel, most előbújt, mert kisütött a nap. Vasárnap délelőtt és délután zsúfolt a főtér és zsúfoltak az utcák. Este fénybe borul a hatszáz éves Szent István-torony orma.” Ezeket a sorokat 1940. szeptember 10-én jegyezte le Féja Géza, a *Viharsarok* c. szociográfia szerzője, aki a Magyarország című napilap kiküldött munkatársaként írta riportját a német–olasz döntőbíráskodás utáni napokról. A másnap megjelenő helyszíni beszámoló a címlapon tájékoztatta az olvasókat a magyar honvédek nagybányai bevonulásáról. A kor hangulatát tükrözi az első lap vastag betűs címe: *„Kolozsvár hazatérésének csodálatos ünnepe – Erdély fővárosának népe mámoros lelkesedéssel fogadta a honvédeket.”*³⁷

A beszámoló megjelenése előtt alig két héttel, augusztus 30-án kihirdetett német–olasz döntőbírási ítéletnek megfelelően a második bécsi döntés során Erdélyt kettéosztották. Magyarország 43 104 négyzetkilométert kapott 2,5 millió lakossal. Az 1941-es magyar népszámlálás szerint a lakosság 52%-a volt magyar, míg az 1930-as román statisztika 49%-nyi románval számolva a magyarok arányát 38%-ra teszi. Mindenesetre valószínű, hogy a magyarok Erdély északi felében és a Székelyföldön, ha nem is abszolút, de mindenképpen relatív többséget alkottak. A szeptember 5-től bevonuló magyar csapatokat Erdélyben virágoso fogadta. Sok helyütt ünneplőbe öltözött emberek vártak órákat arra, hogy az első kerékpáros vagy motoros magyar felderítő megjelenjen a falu határában. A magyar küldöttség jobbára örömmel fogadta a döntést, Teleki Pál miniszterelnök – mint tudjuk – kevésbé. Bécsből hazafelé tartva a különvonatnak meg kellett állnia, hogy a kormányfőnek gyógyszerrel vegyenek. Teleki tudta, hogy a döntésnek Németország meg fogja kérni az árát. A román reakcióról mindent elárul, hogy a bécsi döntőbírói határozat kihirdetését követően Manoilescu román külügyminiszter elájult...

Írásunkban a népi írók mozgalmához tartozó Féja Géza reagálását mutatjuk be a fenti esemény kapcsán, megemlítve a népi írók egy-egy fontosabb idevágó írását is. A magyar parasztság felemeléséért küzdő népiek az integrális revíziós politika helyett egy sajátosan kelet-európai út megtalálásában látták a „nemzeti sorskérdések” megoldásának útját. Többen közülük a Teleki László, Kossuth és Jászi által felvetett dunai konföderációs elképzelést alapul véve tettek javaslatot a térség „testvérnepeinek” együttműködésére. A revízió kérdésében a népiek legfőbb nyilatkozatának számító Márciusi Front utolsó, 12. pontja egyértelműen fogalmazott: *„Magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a bova tartozandóság kérdésében az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának*

³⁷ FÉJA Géza: Nagybánya szeptember 10-én. *Magyarország*, 1940. szept. 11., 1.

megvalósítását.” Az 1937-ben leírt sorok azt mutatták, hogy a revízió kérdésében a Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Németh László, Szabó Zoltán és Tamási Áron fémjelezte mozgalom tudomásul vette az integer Magyarország helyreállíthatatlanságát, s ezt alapul véve az etnikai revízió programját tartotta kívánatosnak a dunai konföderáció eszméjével egyetemben. A Horthy-korszakban ezek a Trianonnal kapcsolatos elgondolások a népi írók mozgalma mellett csak a baloldali liberális pártokat, valamint a szociáldemokratákat jellemezték. Féja Géza fent idézett nagybányai beszámolójának zárszavában nem véletlenül tartotta kívánatosnak Erdélyben is a „Duna-völgyi realizmus” programját, amelyet ő itt a transzszilvanizmusban jelölt meg.

Féja Géza felvidéki származású író, publicista, szociográfus volt a II. világháború előtt, a népi írók mozgalmának egyik meghatározó egyénisége. Tragikus élménye apja öngyilkossága, majd 1919-ben a történelmi Magyarország szétesése, szülőföldjének elszakítása Magyarországtól. Féja alsó és középfokú tanulmányait egyaránt Léván végezte. A trianoni békeszerződés aláírásának évében menekültként kezdte meg budapesti egyetemi tanulmányait, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–német szakára iratkozott be. A mesterének tartott Szabó Dezsőhöz hasonlóan az Eötvös Kollégium tagjaként tette le a középiskolai tanári vizsgát. Írói pályáját a húszas évek derekán kezdte. A Fábián Dániel vezette Bartha Miklós Társaságnak 1925-től tagja, majd fokozatosan Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez közeledett. A későbbiekben aktívan részt vesz a kérészéletű Márciusi Front munkájában, s a II. világháború végéig is tevékeny közéleti szereplő marad fokozatosan a politikai paletta jobb oldalára sodródva.

A Trianon részleges revízióját jelentő második bécsi döntésre visszatérve, a népiek közül – Féja mellett – Németh László,³⁸ Tamási Áron,³⁹ Szabó Pál⁴⁰ és Szabó Zoltán⁴¹ nyilvánítottak véleményt. A kolozsvári bevonulás órájában a Magyarországnak lelkesen nyilatkozó erdélyi származású Tamási – Teleki Pál e tárgyú figyelmeztetéseihez hasonlóan – az erkölcs, az emberiség és a nemzeti gondolat összhangjának fontosságára figyelmeztette a közvéleményt. Szeptember 8-án, bő egy héttel a német–olasz határozat után íródott Szabó Pál *Nagyvárad* című cikke. A biharugrai származású népi író ebben az írásában arról elmélkedett, hogy a közeli Nagyvárad milyen szervesen kapcsolódott 1920 előtt a kőrösi tájhoz. Szabó Pált is örömmel töltötte el, hogy a második bécsi döntés immáron nem vágja ketté gyermekkorának kedvelt városát és szülőfaluját. Az ekkor Svájcban tartózkodó Szabó Zoltán is örömeinek adott hangot a második bécsi döntésre utalva. A cserkész-szociográfus kiemelte az esemény kapcsán, hogy hálával gondol „Teleki tanár úrra”. Emellett Svájc és Erdély népeinek ha-

³⁸ NÉMETH László: A döntés éveire. *Kelet Népe*, 1940. júl. 15. 14. 1–2. Uő: Erdély ünnepére. *Magyar Élet*, 1940, 10. 1–3.

³⁹ TAMÁSI Áron: Az erdélyi lélek három eszméje. *Magyarország*, 1940. szept. 16., 11.

⁴⁰ SZABÓ Pál: Erdély. *Szabad Szó*. (1940. júl. 7.) 27. Uő: Nagyvárad. *Szabad Szó*. 1940. szept. 8, 3.

⁴¹ SZABÓ Zoltán: Zágon felé. *Magyar Nemzet*, 1940, szept. 14., 6.

sonló múltjára utalva hangsúlyozta, hogy a két „országot” alkotó népeket áthatja a tolerancia szelleme. (Az általános örömmámor közepette érthető volt, hogy a magyar honvédség erdélyi bevonulása sokaknak volt katartikus élménye, ugyanakkor a honvédség egyes tagjai által elkövetett bűnök az intoleranciának számos jelét is megmutatták, még ha ezek a – román történetírásban eltúlzott – büntettek a negyvenes évek elejének magyar publicisztikájában nem is jelenhettek meg.)

Féja 1940. július 25-én recenzeálta a Magyarországon Kovács Alajosnak *Az erdélyi magyarság és a román statisztika* című írását. A *Kétmillió erdélyi magyar* című írásában⁴² azt igyekezett bizonyítani, hogy a román statisztika különböző módszerekkel (moldvai csángók mellett a görög-katolikus és görögkeleti magyarok „bekebelezése” a román nemzetbe) meghamisítani igyekszik az erdélyi magyarság lélekszámát. A publicista szerint a valóságban a legszerényebb számítás mellett is 1,8 millióra tehető a romániai magyarok száma. S ha ehhez Féja szerint hozzávesszük, hogy az impériumváltást követően kb. 200 ezer magyar menekült el Erdélyből, megkapjuk a címben is jelzett számot. A Kovács-tanulmány statisztikájára építő cikk nem teljesen alaptalanul állította, hogy a román kormány az uralkodó nemzet javára „kozmetikázta” Románia demográfiai adatait, ugyanakkor az erdélyi magyarok táborát ez az írás a valóságnál nagyobbak tűntette fel. Tény, hogy a cikkben szereplő 1,8 millióra becsült szám valamivel közelebb van a valósághoz (1,6 millió fő), mint az 1930-as román statisztikában feltüntetett 1,349 milliós adat.

Féja Géza *Magyar föld román kézen* című írásában⁴³ (aug. 4.) Baróthy József ugyanezen címmel megjelentetett könyvét alapul véve érvelt amellett, hogy – szemben Németh László megközelítésével (Németh híres mondása szerint Erdélyt a román anyák hódították el tőlünk) – nem a románság magasabb szaporulata miatt veszítette el a magyarság Erdélyt, hanem az Ókirályságban (Regát) rosszabb szociális helyzetben lévő, éppen ezért onnan Erdélybe áramló román parasztság bevándorlása volt a döntő tényező. Emellett e terület elvesztésében a Viharsarok szerzője szerint szerepe volt annak is, hogy a „soviniszta orthodox papság” a jólétben élő erdélyi románságot a magyarok ellen tüzelte.

Az erdélyi románok regátbéli társaiknál magasabb életszínvonalát bizonyítja az is, hogy több bankkal rendelkeztek Magyarországon, mint az Ókirályságban. Ezek az erdélyi bankok pedig „soviniszta politikájukkal” pénzelték az ott élő parasztságot, hogy azok minél több földet vásároljanak fel az elnyomott regáti románság földéhségének kielégítése céljából. Féja tehát – a nagyhatalmi relációkat figyelmen kívül hagyva – a román nacionalizmus mohóságában találta meg Erdély elvesztésének magyarázatát. A Féja Géza és Németh László idevágó írásai közötti különbség abban is megragadható, hogy a kis népek nacionalizmusának a Monarchia felbomlásában játszott szerepének színvonalasabb kifejtése mellett, Németh – Erdély romlásának okait kutatva – következetesen felvetette

⁴² FÉJA G.: Kétmillió erdélyi magyar. *Magyarország*. 1940. júl. 25., 1.

⁴³ FÉJA G.: Magyar föld román kézen. *Magyarország*. 1940. aug. 4., 5.

a magyar politikai elit felelősségét is írásaiban. Továbbá Németh észrevette azt is, hogy a történelmi Magyarország létét nem kizárólag egyik vagy másik szomszéd nép nacionalizmusa ásta alá, hanem a nacionalizmusok (beleértve a magyart is!) együttesen érlelték meg a bukást. Ebből adódóan Németh belátta, hogy a Monarchia összeomlása elkerülhetetlen volt. (Németh így írt erről: „*Csakhogyan Erdélyt és a Felvidéket nem a nagyhatalmak vitték el, hanem a kis népek nacionalizmusa, amely az olyan népek fölötti államot, mint a magyar is volt, a népek önrendelkezési korában nem tűrhette meg, különösen, ha maga a magyarság is erre a nacionalizmusra és erre az elvre esküdött föl. A szétdarabolás elkerülhetetlen volt, az igazán fájdalmas, hogy az eltépett darabokkal a mi karunk és lábunk is vele tépték..*”) Közös ugyanakkor írásaikban, hogy a nagyhatalmak domináns szerepének egyik író sem tulajdonított komolyabb jelentőséget.

Szeptember 15-én, Féja Az örök Erdély című írásában⁴⁴ a két háború közötti irredenta magyar külpolitikára utalva kifejtette, hogy a magyarság sosem mondhatott le Erdélyről. Erdélyt – a közvélemény túlnyomó részével összhangban – ő is a magyarság „szellemi őshazájának” nevezte. „*Mikor Erdélytől elszakítottak bennünket, gyökereinktől akartak elvágni, – lemondhat-e a magyarság gyökereiről és bumuszáról?*” – tette fel a költői kérdést. Ezt az írást is a túlradó öröm és optimizmus jellemezte. Az öröm érthető, de annyiban indokolatlan volt, hogy az 1938-as revíziótól eltérően a második bécsi döntés annak a Németországnak az akaratából történt, amellyel Anglia akkor már élet-halál harcban állt. Ennek jegyében Nagy-Britannia és az Egyesült Államok is egyaránt Romániára erőszakolt diktátumként értelmezte, s érvényességét vitatta. A második bécsi döntés mintegy négyszer akkora területet juttatott vissza hazánknak, mint az első, így a következményei is jóval vaskosabbak voltak. A döntőbírósi határozat napján Csáky István magyar és Ribbentrop német külügyminiszter német–magyar kisebbségi egyezményt írtak alá. Eszerint a nemzetiszocialista Volksbund a magyarországi németiség egyetlen törvényes szervezetévé vált. Továbbá megkezdtek a III. zsidótörvény előkészítését, s szabaddá helyezték a magyarországi szélsőjobboldal meghatározó alakját, Szálasi Ferencet. A legsúlyosabb ára a revíziónak pedig az volt, hogy novemberben Magyarország is csatlakozott a két hónappal korábban létrejött háromhatalmi egyezményhez, ezzel formálisan is feladva az elnemkötelezettség elvét.

Arra a veszélyre, hogy az ország véglegesen elveszítheti sorsának irányítását az újabb revíziós siker közepette, a népiek közül egyedül Németh László hívta fel a figyelmet az *Erdély ünnepére* (1940. október) című írásában. „*Mi bármely rész-revízió, ha egész sorsunknak nem vagyunk gazdái többé?*”⁴⁵ – tette fel a kérdést. Ebben az írásában utalt arra is, hogy a magyar íróknak volt egy fontossági sorrendje a hazai teendőkre vonatkozóan. Eszerint először a magyar nemzetbe kell mindenekelőtt a magyar népet befogadni. Másodsor: „értessük meg magunkat az egysorsú népekkel; építsük bele egy nagyobb kelet-európai szolidaritásba a

⁴⁴ Féja Géza: Az örök Erdély. *Ünnep*. 1940. szept. 15., 2.

⁴⁵ Németh: 1940. 1.

magunk biztonságát.” Harmadszor: „javítsuk meg, ha alkalom nyílik rá: a magyarság csonkító határokat.” A sorrend fontosságát hangsúlyozva ehhez ismételtlen hozzátette, hogy mindezek beteljesülésének feltétele a magyarság mintanemzetté válása. A magyar irodalom javarésze is az általános euforikus hangulat közepette reflektált Erdély egy részének visszatérésére. A teljesség igénye nélkül néhány művet említünk. Cs. Szabó László *Erdélyben* című könyve a bevonulás ünnepi pillanatát örökítette meg. Márai Sándor a *Pesti Hírlap* olvasóit tudósította a magyar csapatok erdélyi fogadtatásáról, míg Wass Albert *Jönnék!* című „reportregényében” számolt be az „erdélyi bevonulás” eseményeiről. A szinte antológiára való szépirodalmi anyagból Babits Mihály idekapcsolódó versét emeljük ki. A beteg költő *Erdély* című versében így ír: „Most versebe szálllok Erdély, / az első hírre Erdély, / hogy varázssod határát / sorompók el nem állják...”⁴⁶

Édesanyám Váradon, 1942 (Szípál Márton)⁴⁷

⁴⁶ Cs. Szabó László: *Erdélyben*. Bp., Nyugat, 1940. Márai Sándor: *Ajándék a végzettől*. Bp., Helikon, 2004. 220–243. Wass Albert: *Jönnék!* Budapest, Kráter, 1997. Babits Mihály: *Erdély*. In: *Babits Mihály összegyűjtött versei*. Bp., Osiris, 1997. 656.

⁴⁷ Történelemtanárok Egylete: Családtörténeti életútinterjúk. <http://www.tte.hu/toertenelem/csaladoertneti-es-életútinterjúk> (Letöltve: 2016-01-22)

Összességében megállapítható, hogy Féja az 1938 és 1941 között bekövetkezett részleges revízió okozta általános örömmámor közepette egyetértett a békés területgyarapodással, miközben továbbra is kiállt a kelet-európai népek egyenrangú összefogásának gondolata mellett. A *Viharsarok* szerzője a dunai népek kulturális közeledését már 1931-től sürgette, ekkori javaslatai Németh László első kelet-európai összefogást sürgető írásai előtt egy esztendővel jelentek meg. Az 1932 és 1934 között működő – általa vezetett – Márciusi Fiatalok mozgalma szintén felvállalta a „dunavölgyi testvériség” programját⁴⁸ Az 1937. március 15-én zászlót bontó Márciusi Front egyik szónokaként a pángermán törekvések ellenében szorgalmazta a kelet-európai népek közeledését. Konföderációs programját két évvel később egészítette ki: 1939-es tervezetében immáron nemcsak a Duna mentén, hanem a Balti- és Fekete-tenger között élő „parasztnépek” (finnek, észtek, lettek, litvánok, lengyelek, szlovákok, ruszinok, magyarok, románok, bolgárok, horvátok, szerbek és szlovének) is az összefogás alanyai volnának az illuzórikus gondolatmenet szerint. Az általa is vallott európai hivatássá nemesülő „Paraszt-Kelet-Közép-Európa” gondolatnál jóval realisabb volt az a későbbi felvetése, melyben Európa jövőjét kutatva egy olyan egységesülő kontinensről ír, ahol a határok elveszítik jelentőségüket, és a nemzeti kultúrák szerepe értékelődik fel.

BARTA TAMÁS: NÉPI ELLENÁLLÓK A II. VILÁGHÁBORÚBAN I.

2014. október 6. és 8.

Sokszor lehet manapság találkozni azzal a véleménnyel, hogy a II. világháború alatti magyar ellenállási mozgalom, amely szembeállt Magyarország háborús részvételével, később pedig a náci típusú terrorral és népiirtással is, olyan kisméretű és jelentéktelen volt, hogy tulajdonképpen beszélni sem érdemes róla. Tény, hogy a lakosság nagy többségét a passzív kiválasztás álláspontja jellemezte, és Magyarországon egyáltalán nem bontakozott ki olyan méretű partizánmozgalom, mint Lengyelországban vagy Jugoszlávia területén. Mégis fontos, hogy azoknak az emlékek, akik mégis tenni próbáltak embertársaik tömeges ártatlan kivégzése, illetve halálba küldése ellen, felelevenítsük és megőrizzük, illetve hogy tudatosítsuk: ebben a tekintetben van mire büszkének lennünk, ha az összkép nem is olyan fényes. Ebben a bejegyzésben a népi mozgalomban részt vevő diákok, egyetemi hallgatók ellenállásának különböző formáiról, illetve szervezeteiről lesz szó.

Már a nyilas puccs előtti időszakban is számos egyetemista vett részt háborúellenes tüntetéseken. Fontos demonstráció volt ezek közül például Táncsics

⁴⁸ Ld. részletesen: PÉTERFI Gábor: *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*. Bp., L'Harmattan, 2011.

Mihály sírjának 1941. november 1-jei megkoszorúzása, vagy a Magyar Történelmi Emlékbizottság által szervezett háborúellenes tüntetés a Petőfi-szobornál 1942. március 15-én. Később sokan bekapcsolódtak a háborúellenes röpcédulák gyártásába, terjesztésébe is. Már ez sem volt veszélytelen dolog. Magyarország hadba lépésétől (1941-től) kezdve a háborút ellenző vélemények, jelszavak nyilvános hangoztatóira, illetve az ilyen röpcédulák tetten ért terjesztőire gyakran nem csupán börtön, hanem előtte hosszú kínvallatás is várt. A hatóságok ugyanis minduntalan tömegméretű kommunista összeesküvést vizionáltak, aki pedig kommunistának vallotta magát, azt a fennálló törvények értelmében mint ellenséges kémeket kezelték. Az igazán szervezett diákellenállás, amely már a megszállók és kiszolgálóik elleni fegyveres harcig is eljutott, 1944-ben indult meg. Az ellenállók között egyébként számos olyan embert találunk, aki ilyen-olyan formában előtte is, később is, a népi írók eszmeiségét vallotta egyik vezérelvének. Az egyetemisták ellenállásának megszervezése két nagy csoport nevéhez fűződik. Az egyik a Szabad Élet Diákmozgalom, amely 1944 júliusában alakult. Ennek szervezői főleg a Turul Szövetség nevű ifjúsági szervezet ún. „népi bal-szárnyából”, illetve a Teleki Pál örökségét felvállaló Teleki Munkaközösségből kerültek ki. Közöttük találjuk Fitos Vilmos történelem–latin szakos tanárt, akinek a korábbi években a Turul egyik alvezéréként fő törekvése volt, hogy önállósíthassa a szövetséget az élén álló egyetemista korból rég kiöregedett, konzervatív antiszemita kormánypárti politikusok befolyásától. A '40-es évek elején ő szerkesztette a népi írók eszmeiségét hirdető és vitáiknak helyet adó *Magyar Élet* című folyóiratot.

Szintén a Szabad Élet tagjai voltak: Csicsery-Rónay István, a későbbi emigráns író, Kiss Sándor, aki egyszerű parasztgyerekből küzdötte fel magát a Táj- és Népkutató Intézet, illetve a Teleki Munkaközösség megbecsült kutatójává, továbbá Saláta Kálmán, Horváth János, Hám Tibor és még többen. A Szabad Élet székhelyét a *Tér és Forma* nevű lakberendezési lap szerkesztőségében tartotta, az itteni nyomdagépek segítségével tudták ugyanis röpcéduláikat sokszorosítani. A röpcédulákon kívül azonban menleveleket és hamis igazolványokat is gyártottak nagy mennyiségben zsidó származású üldözötteknek és szökött munkaszolgálatosoknak. Két illegális, harcra buzdító folyóiratot is kiadtak. Egyiknek *Szabad Élet*, a másiknak *Eb Ura Fakó* volt a címe. Később sikerült fegyvereket, főleg robbanóanyagot szerezniük, így kisebb fegyveres akciókat is szervezhettek, elsősorban muníciót szállító német teherautókat robbantottak fel. Erre már főleg 1944 őszétől, a nyilas puccs után került sor. Csicsery-Rónay István állítása szerint tervezték az Erzsébet-híd mellett álló Gömbös-szobor felrobbantását is, de ebben egy kommunista akciócsoport megelőzte őket. 1944 novemberében a Szabad Élet Diákmozgalom szövetségben az egyetemisták másik nagy harci szervezetével, a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalmával és több más kisebb szervezettel, megszervezte az ellenállás egyik csúcsszervét, a Magyar Diákok Szabadságfrontját.

A Szabad Élet tagjainak tömeges lebukására 1944 decemberében került sor, ekkor fogták el a szervezet tizennégy vezetőjét, köztük az előbb említett Kiss

Sándort és Horváth Jánost. Szerencsájukra elítélésükre és kivégzésükre már nem maradt idő. 1945 januárjában a letartóztatottakat egy Vörösmarty utcai épület pincéjébe vitték. Újabb nagy szerencsájukra a nyilas örök nem tudták, hogy a pincéből titkos légvédelmi alagút vezet a Skót Misszió nevű protestáns szervezet központjába, amely ebben az időben számos üldözöttnek nyújtott menedéket, köszönhetően Bereczky Albert budapesti református lelkésznek. A nyilas fegyőrök elmenekülése után Gombos Gyula író, a Szabad Élet tagjainak jó barátja vezette át fogságba esett barátait a Skót Misszió épületébe, így mindnyájan élve megmenekültek. A Szabad Élet vezetőinek élete a háború után is érdekesen alakult. Legtöbbjük a Független Kisgazdapárt tagja lett, azon belül is főleg a párt ifjúsági szervezetének, a Független Ifjúsági Szövetségnek (FISz) a megszervezésében játszottak szerepet. Igyekeztek jó kapcsolatokat kialakítani a kisebbik agrárpárt, a Nemzeti Parasztpárt képviselőivel is, és jórészt ez lett a vesztük is. 1947 első felében egy koncepciós „összeesküvés” perben tartóztatták le, és ítélték el legtöbbjüket hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre. A Magyar Kommunista Párt sztálinista vezetése ugyanis nagyon tartott a két agrárpárt közötti kapcsolatok szorosabbra fűzésétől, az NPP-nek a kommunista befolyás alól való kikerülésétől. (Ez a magyarázata annak, hogy a FKGP-nak ezzel a fiatal, „haladónak” titulált szárnyával számoltak le ilyen drasztikusan, nem pedig a konzervatív, „reakciónak” minősített oldalával). Saláta Kálmán és Csicsery-Rónay István ekkor menekültek külföldre, a többiekre sokéves börtön várt. Fitos Vilmos ekkoriban már korántsem mutatott olyan bátorságot és határozottságot, mint a Szabad Élet szervezésekor. A későbbiekben, a börtönből kiszabadulva vállalta, hogy időnként jelentéseket ír régi barátairól.

Az egyetemista ellenállás másik legnagyobb szervezete a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma volt. Ennek fő működtetői a Györffy István Kollégium diákjai voltak, illetve néhány jó barátjuk, főleg az általuk szervezett népfőiskolai tanfolyamok hallgatói közül. Maga a Kollégium 1939-ben szerveződött, akkor még Bolyai Kollégium néven, azzal a céllal, hogy olcsó szállást, megfelelő környezetet és közösséget biztosítson a Budapesten egyetemi tanulmányokat folytató tehetséges, de szegény, elsősorban paraszti származású fiataloknak. A Bolyai fenntartója is a Turul Szövetség volt, de a velük folytatott anyagi és elvi természetű viták után, 1942-től a Kollégium önállósította magát, illetve egy új (a magyar szellemi élet számos kiválóságát tömörítő) önálló Pártfogó Testület anyagi segítségével működött tovább.

Ekkor vették fel Györffy István néprajzkutató nevét is. Györffy István ugyanis a Kollégium gondolatának egyik felvetője volt, de nem érthette meg annak megvalósulását: 1939-ben, még a Bolyai formális létrehozása előtt halt meg. A Kollégium közösségének hangadói szintén a népi írók lelkes olvasói voltak, jó néhányan közülük (Gyenes Antal, Sipos Gyula, Szűcs Ferenc, Komló László) állandó munkatársai voltak a Nemzeti Parasztpárt lapjának, a *Szabad Szónak*. De legtöbben közülük a fennálló társadalmi renddel szembeni kritikusságukban hamar eljutottak a marxista társadalomtudományhoz és történetíráshoz is. Ennek

szellemében a Kollégium kereste a kapcsolatot a különböző ifjúmunkás szervezetekkel is, velük együtt voltak ott Tancsics sírjának koszorúzásakor és a Petőfi-szobor előtti tüntetésen is 1942-ben. A kollégisták egy részének volt kapcsolata az illegális Kommunista Párttal (amelyet 1943-ban egy darabig Békepártnak hívták), így 1944-ben jórészt az ő segítségével kapcsolódtak be az ellenállási mozgalomba. Kezdetben az ő tevékenységük is röpcédulák terjesztésében és hamis igazolványok gyártásában merült ki. Ezenkívül ők is kiadtak egy illegális lapot is, Szabad Diákfront néven. Egy idő után azonban nekik is sikerült fegyverhez jutniuk, és főleg robbantásos akciókat végrehajtaniuk különböző célpontok (elsősorban német katonai járművek) ellen. A Szabad Élet Diákmozgalom és a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma kezdettől fogva együttműködött. Mikor 1944 szeptemberében Hegedüs András és Balyó Mária, a Györffy-kollégisták titkos nyomdájának működtetői lebuktak, és vizsgálati fogságba kerültek, a Szabad Élet tagjai átvették a Szabad Diákfront szerkesztését, nyomtatását és kiadását is. A Magyar Diákok Szabadságfrontja (a diákok ellenállási szervezeteinek csúcsszerve) 1944. november 7-én alakult meg. Kiáltványuk aláíróiként mint alapító szervezetek a Szabad Élet Diákmozgalmon és a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalmán kívül az alábbiak szerepeltek: Parasztfőiskolások Közossége, Demokrata Diákfront, Technikusok Demokrata Frontja, Demokrata Ifjúság és a Protestáns és Katolikus Egyházak Demokrata Ifjúsága.

1944 őszén a Györffy-kollégisták egy része hazatért a falujába, ahol sokan közülük a németek és nyilasok által üldözött íróknak, újságíróknak, értelmiségieknek és katonaszökevényeknek adtak menedéket. Más részük viszont Budapesten maradt, és azon igyekezett, hogy megakadályozza a nyilas kormánynak azt a tervét, hogy a magyarországi egyetemeket minden felszerelésükkel, diájukkal és tanárukkal együtt Németországba telepíthessék át. Némileg szimbolikus, de némileg gyakorlati szempontból is hasznos volt az akció, melynek során a MDSZF néhány tagja a Műegyetemen felrobbantotta a kitelepítéssel megbízott professzorok irodáját. A „merénylet” során (összhangban a robbantók szándékával) emberéletben nem esett kár, viszont sok, a kitelepítéshez szükséges dokumentum és kimutatás megsemmisült. (Bár nem tisztázott, hogy az akciót pontosan kik követték el: lehettek a Szabad Élet tagjai, a Györffy-kollégisták vagy valamelyik másik ellenálló szervezet tagjai is.)

A kormányzat 1944 végén hivatalosan bezáratta a Györffy Kollégiumot, azonban mégis sokan az akkori diákok közül a Kollégium épületében maradtak. Györffy Sándor (akinek a vezetékeve egyébként csak véletlenül hasonlít a Kollégium névadójáéra) úgy emlékezett, hogy a Kollégiumban nemcsak jelentős mennyiségű élelmiszert, hanem rengeteg fegyvert is felhalmoztak, így a Györffy az ellenállás egyik bázisává vált, és jó remény lehetett rá, hogy, még ha felfedezik is a szerepét, viszonylag hosszabb ideig ellent tudhat állni a nyilas karhatalom ostromának. Erre végül nem került sor, a Kollégium épségben vészelt át Budapest ostromát.

VERES SÁNDOR: A NÉPI-URBÁNUS ELLENTÉTÉRŐL

2014. október 10.

Az 1930-as évek első felétől 1949-ig tartó népi-urbánus vita első pillantásra a népi mozgalom történetének egyik legismertebb (vagy legalábbis legtöbbet említett) jelensége. A látszólagos közismertség ellenére mégis zavarba ejtőek és nehezen megválaszolhatóak (legalábbis számomra) az alábbi kérdések: Miről szólt a népi-urbánus vita? Mi volt a tárgya? Mi volt az egyik és mi a másik fél álláspontja? Közeledtek, vagy éppen távolodtak az álláspontok a vita során? Feltűnő, hogy bár a fenti kérdések bármilyen vitával kapcsolatban indokoltan feltehetőek és általában könnyen meg is válaszolhatóak, a népi-urbánus vitával kapcsolatban ilyen kérdések ritkán merülnek fel és nehezen válaszolhatóak meg.

Ez a viták esetében szokatlan helyzet nem a kutatás hiányosságaira, a szövegek feltáratlanságára, hanem a népi-urbánus vita sajátosságaira vezethető vissza, különösen arra, hogy a népi-urbánus vita csak nagy megszorítással nevezhető vitának. A legtöbb közéleti vitának előfeltétele, hogy mindkét fél megfogalmazza álláspontját, majd észlelje az álláspontok közötti különbséget. A népi-urbánus vitából az álláspontoknak és az álláspontok különbözőségének ez a világos megfogalmazása feltűnően hiányzik. Ez a hiány annál feltűnőbbé válik, ha konkrétan megvizsgáljuk, hogy az 1930 és 1949 közötti időszak legfontosabb közéleti problémái közül volt-e olyan, ahol a népi és az urbánus álláspont élesen eltért egymástól.

Természetesen egy ilyen vizsgálat számára nehézséget jelent, hogy sem a népi mozgalom, sem az urbánusok táborra nem mondható belsőleg homogénnek, vagyis mindkét táborban egy-egy problémával kapcsolatban többféle álláspont is létezett. A fenti módszertani nehézség ellenére is nyilvánvaló azonban, hogy a két tábor véleménye között egyértelmű, éles ellentét sem a földreform megítélésének a kérdésében, sem a demokratikus átalakulás kérdésében, sem a szomszéd népekkel kialakítandó kapcsolatok kérdésében, sem a német–magyar szövetség megítélésének a kérdésében, sem semmilyen más, racionálisan megfogalmazható politikai kérdésben nem állt fenn. Vagyis a közéleti problémákra vonatkozó megoldási javaslatok eltérő volta nem magyarázza meg azt a feszültséget és éles hangnemet, amely a népi-urbánus vitára jellemző.

A népi-urbánus vita legfontosabb szövegeinek áttekintése is nyilvánvalóvá teszi, hogy a két fél közötti összecsapásokat nem a megoldási javaslatok eltérő volta váltotta ki. Az összecsapásokat nem az váltotta ki, hogy az egyik tábor egyik tagja valamilyen kérdésben javasolt volna valamilyen megoldást, amelyet a másik tábor egyik tagja elutasított volna valamilyen más megoldást javasolva, hanem az, hogy valaki írt egy cikket, amelyet a másik táborból valaki valamilyen (általában nyelvhasználati, történelmi vagy irodalmi) szempontból sértőnek talált és válaszolt rá, olyan módon azonban, hogy azon a másik tábor háborodott fel.

Konkrét összecsapásokat vizsgálva feltűnő a másik fél mondanivalójának szándékos „félreértése”, a múltbéli sérelmek felemlgetése, a másik tábor tagjaira vonatkozó alaptalan általánosítások megfogalmazása. Ezek a jelenségek a vita fokozatos eldurvulásához vezettek, olyannyira, hogy míg a vita elején előfordult, hogy a népiek és az urbánusok ugyanabban a lapban (például a *Nyugatban* Illyés Gyula egyik írásával kapcsolatban) fejtették ki az álláspontjukat, a hangnem pedig elfogadható volt, addig az 1940-es évek elejétől a „vita” egészen elveszítette vita jellegét, a résztvevők egyre inkább csak a saját táborhoz szóltak, a cél pedig egyre inkább a másik fél lejáratása lett. Az, hogy a közéleti kérdésekre vonatkozó megoldási javaslatok között nem volt éles eltérés, viszont a „vitában” gyakran merültek fel a nyelvhasználat, történelemmel és irodalommal kapcsolatos kérdések, valószínűsíti, hogy a „vita” igazi kiváltó oka nem a közéleti problémákra vonatkozó megoldási javaslatok eltérő volta, hanem a két csoport tagjainak eltérő kulturális és társadalmi háttere, eltérő történetiszemlélete, nyelvhasználata és irodalmi ízlése volt. Ez egy olyan közéleti vitában, amelynek résztvevői nem hivatásos politikusok, hanem elsősorban írók voltak, érthető és természetes ugyan, mégis a népi-urbánus vita esetében igen káros következményekkel járt.

A népi-urbánus vita nem egy demokratikus és konszolidált országban kezdődött, ahol a keretek szilárdak, hanem egy olyan országban, ahol egy szociálisan érzéketlen és a demokráciát elvető elit volt hatalmon, a legjelentősebb ellenzéki erőt pedig a szélsőjobb adta. Ilyen helyzetben a népi-urbánus vita hozzájárult ahhoz, hogy a reformok iránt nyitott fiatal értelmiségiek közül sokan nem a jövőre vonatkozó elképzelésekből kiindulva, hanem sokkal inkább a nyelvhasználat, a történetiszemlélet és a társadalmi háttér alapján kezdtek el tájékozódni a politika világában, s jutottak el a konzervatív kormánnyal, a szélsőjobbal vagy esetleg a kommunistákkal való együttműködés természetlen gondolatához.

BARTHA ÁKOS: GONDOLATOK KODOLÁNYI JÁNOS II. VILÁGHÁBORÚS PUBLICISZTIKÁJÁHOZ

2014. dec. 17.

„Sokat írtam jót is, rosszat is. A nyomor idején gyakran írtam kényszerből, megrendelésre, pénzért. Írtam lelki szükségből, írtam, hogy valamit tisztázzak akár a magam, akár mások számára. De sohasem írtam olyat, ha szükségből, megrendelésre írtam is, ami a meggyőződésemmel ellenkezett.” – emlékezett Kodolányi János 1944-ben húszéves publicisztikai ténykedésére, előrebozsájtva, hogy írónak, s nem újságírónak tartja magát.⁴⁹ A félig-meddig értelmiségi szerepként megélt, ám elsősorban

⁴⁹ KODOLÁNYI János: *Esti beszélgetés*, Bp., Magyar Élet, 1944, 7. (Az írásban szereplő további – ugyanerre a kötetre vonatkozó – idézetek oldalszámát a főszövegben adom meg.)

mégiscsak megélhetési okokból művelt újságírás korántsem volt egyedülálló a korban, gondolhatunk akár Adyra, Kosztolányira, vagy éppen Máraira. Kodolányi eklektikus világszemlélete teheti érdekessé számunkra ezt a napi robotot: „*Lelkesedtem a szocializmusért, anélkül, hogy magyarságomat egy pillanatra is kockáztattam volna. Ezért a szocialisták között »fasiszta« s »nacionalista« voltam. Lelkesedtem a magyarságomért, anélkül, hogy szocializmusomat korlátoztam volna. Ezért a nagy magyarok között »bolsevista« s »felforgató« lettem. Zsidó lapokba dolgoztam, s a zsidók »vidékinek« s »bundaszagúnak« tituláltak, orrukat fintorgatták. Írtam a nemzeti érzésű lapokba, s elneveztek »zsidóbérencnek« és »körúti sajtókulinak«...*” (9)

Érdekes közelebről megvizsgálni ezt az általánosításokkal terhelt harmadikutas identitást, már amennyiben többet akarunk mondani róla közhelyeknél. Kezdjük rögtön a sűrűjében. Kodolányi egyik 1938-as tanulmányában (*Népi és völkisch*) leszögezi, hogy a német „völkisch” mozgalomnak – a nemzetiszocializmus expanziós törekvéseiből adódóan – „*kitágító*” értelme van, míg a magyar népi mozgalomnak „*megszűkítő*”. (134) Sajnálatos módon utóbbit nem részletezi, noha későbbi fejtegetései egyértelművé teszik, hogy az általa egységes tömbként kezelt parasztságra és a többi társadalmi csoport „megtért” részére szűkítené népiségét. 1941-ben, a népi orgánumnak szánt *Tiszántúl* hasábjain amellett érvel, még nem magyar származásúak esetében is lehetséges az asszimiláció. Ehhez azonban a delikvensnek „*fel kell szívnia magába az ősi szellemet (...), le kell vetköznie magáról minden idegen, hamis kultúrhatást*”. (334)

De mire gondol idegen, hamis kultúrhatás alatt Kodolányi? Elsősorban az urbánus polgárságra, ahogyan *A szellem válsága* című, 1939-es írásában részletesen ki is fejti, hosszasan ostromozva a sznob, „*nem magyar*” világpolgárokat (vagy ahogyan 1941-ben fogalmaz: „*emberszabású kultúrmajmok*”-at), tagadva e réteg kultúrateremtő képességét is. (235) Másrészt ebbe az érvrendszerbe illeszkednek a magyar falut megszálló és tönkretevő „*idegen siserehadak*”, vagyis a németiség és a zsidóság asszimilálhatatlan része. (41) „*Összeötvözött nép vagyunk, összerúrúszódik bennünk szláv és török, finnugor és jazig*” – fogalmaz Kodolányi, és bizonyára nem feledékenységből hagyta ki felsorolásából a fentieket. (39) Népi műltszemlélete főképp az ősmagyarságból táplálkozik, egyaránt merítve a segédtudományaival megtámogatott őstörténet és a korban divatos fajbiológia eredményeiből, továbbá egyes – meglepően modern – néprajzi és filozófiai megközelítésekből.

A szűkítő nemzetszemlélet figyelhető meg nép és nemzet fogalmának szinonimaként történő használatából is, hiszen előbbi alatt mind a közbeszéd, mind pedig a politikai és tudományos diskurzus parasztot értett a korban. Kodolányi korának nemzeti (tehát népi) jellegét a reformációtól eredezteti. „*A lélek befelé forduló misztikusságát*” a felvilágosodás racionális, „*antropocentrikus*” világképe váltotta fel, ami a 20. század technikaimádatához és szellemi anarchiájához vezetett érvelésében. (191) Ebből következik, hogy „*az ősi misztikus szellem és kultúra kincsei ott találhatók meg nagyobb mértékben, ahol a paraszti életformák még megvannak*”. (38) Az európai kultúra „*idegen, hibrid habarék*” (191), amit az összeurópai népi hullámnak kell váltania, benne a „*szociális, de egyben magyar*” honi megújhódással. (148) A népi fősodorhoz igazodva a probléma origójaként a

földkérdést jelöli meg szerzőnk. Ennek radikális megoldása honvédelmi, gazdasági, fajbiológiai és kulturális szempontból is üdvös lenne a nép ősi életformájához való visszatéréshez. *„Az igazi forradalom tehát: radikális konzervativizmus”* – fogalmaz *Az írástudók és a nép* című 1938-as írásában (154). Németh László 1933-ban (*Debreceni Káté*) még maratoninak ítélte a küzdelmet, amit Kodolányi 1941-ben – alighanem a zsidótörvények okozta örségváltástól sem függetlenül – már nem tartott annyira reménytelennek. 1944-es ítéletében ugyanakkor – kiábrándulva a harácsolásba torkollott „arányosításból” – már finn példa szerint, tehát egyfajta belülről szárba szökő népiséggel reformálná meg a magyar fiatal-ságot.

Kodolányi külpolitikailag is osztozott a népiek általánosnak tekinthető felfogásában, vagyis „dunatíji” megújulást akart, és a magyarság történelmileg kialakult vezető szerepével képzelte el a szomszédos népekkel való együttműködést: *„A magyar népiség értelme és lényege azt diktálja, hogy álljunk a középeurópai népek újjászerveződésének élére, vigyük el a szabadság gondolatát”* (137). A versengő nacionalizmusok korában tett – utólag naivnak mondható – megállapítása szerint, mivel egyrészt Nyugat és Kelet határmezsgyéjén vagyunk, másrészt a szomszéd népek *„lelki rokonaink”*, helyzetünk *„a lehető legértékesebb, legkecsgetetőbb”*. (39) Emellett a rokon népek felé történő nyitást is pártolta, amelyből egy 30–40 milliós középhatalom víziója rajzolódott ki. Ugyanakkor nyugati propagandának tartotta a magyarság védőpajzsszerepét, amelyre a keresztyén szellemiséget vadkapitalizmusra váltó Európa nem is méltó.

1942-es ítélete szerint *„a nagykapitalista zsidóság, az idegen arisztokrácia és a zagyva kispolgárság szövetsége sajátította ki és hamisította meg a szentistváni gondolatot.”* (402) A magyarság célja ezzel szemben csakis a megmaradás lehet. *„Ha e harcban jó fegyver az az érv, hogy Európát védjük, ám élünk vele, bár a tapasztalatok kellő értékre szállították ezt a fegyvert. És ha érv és fegyver, hogy Európa ellenére maradhatunk csak meg, hát akkor Európa ellenére kell megmaradnunk.”* – fogalmaz egyértelműen (49), a magyarság Janus-arcúságát emelve ki, hiszen *„vannak Nyugatra néző magyarjaink”* és *„vannak Keletre néző magyarjaink”*. Véleménye szerint irodalomban és politikában is inkább a keleti típus dominált, noha megengedi, hogy alakulhatnak úgy a dolgok, hogy a nyugatiakra lesz szükség. Az általa igen tisztelt Németh László 1943-as szárszói (pápua) gondolatmenetét megelőlegező végkövetkeztetése: *„Van keleti hüvölet s van nyugati. Miért ne lehetne magyar hüvölet is a két fél között?”* (404)

A revíziókat – a hazai értelmiség jó részéhez hasonlóan – Kodolányi is üdvözölte, sőt, az első bécsi döntés után folytatást várt, hogy *„helyreálljanak a természetes kereskedelmi utak Észak felé.”* (175) Ennél fontosabb, hogy nemcsak a területet, hanem – s ez már közel sem volt általános vélekedés – a visszacsatolt embereket is üdvözölte, mivel *„ők tisztábban, egyszerűbben, természetesebben s főképp bátrabban szemlélik a magyar világot, mint mi.”* Ráadásul kint felnőtt egy új generáció, és *„ezt az új nemzedéket már nem lehet rászoktatni a mi neobarokk életformáinkra, alázatosan csúszó-mászó szolgaságunkra”*. (176) Fontos hangsúlyozni, hogy mindezt 1938 decemberében vetette papírra, míg például a visszacsatolást sze-

mélyes élményként (is) megélő Márainak egy évtized kellett a szomorú belátásokhoz. Kodolányi a külső revízió kapcsán sem felejtí a belső feladatokat és a kívül rekedt magyarságot vezető Esterházy Jánost állítja példaként az anyaországbeli nagybirtokosok elé. (Esterházy ugyanis megelégedett az ötezer hold földjéből megmaradt nyolcszáz holddal, és ezt tanácsolja az anyaországbelieknek is.) Ugyanakkor az erdélyi bevonulás kapcsán Kodolányi Márai csapdájába esik, ugyanazt a Kolozsvárt találva meg, amit diákkorában látott. 1941-es revíziós állásfoglalása pedig már nemcsak a tömegpszichózis és a propaganda hatását, de a politikai ítélőképesség zavarait is tükrözi: „*mindenki, aki az ezeréves független magyar birodalomnak akár csak egyetlen ősi csücskéért lemond, az romboló aknamunkájukat folytatja tovább*” [ti. az urbánusokét – B. Á.]. (325)

Aligha tagadható, hogy az igazabb világért, mindenekelőtt a parasztság társadalmi integrációjáért küzdő Kodolányi természetesnek tartotta egyes társadalmi csoportok politikai kirekesztését. Slachta Margit röpiratát például – melyben a politikusnő a zsidó birtokok kisajátítását fosztogatásnak bélyegezte – többször támadta és „*elképesztő*”-nek minősítette (423). Kodolányi a vágyott komplex (társadalmi-gazdasági-kulturális) megújulásában komoly szerepet szánt az államnak, üdvözölte például azon 1942-es rendeletet, mely szerint orvosi vizsgálatnak kell megelőznie a házasságkötést. Vehemens megfogalmazásában: a hadigazdaság minden materiális javat ellenőriz „*és te azon sopánkodsz, azon báborogsz, hogy ellenőrzik menyasszonyod, vőlegényed egészségét? Adj hálát az államnak, hogy végre ezt is ellenőrzi.*” (339) Az etatizmus kortünetét aligha lehet ennél tömörebben összefoglalni, hiszen hálát adni Istennek, nem az államnak szokás.

Ám Kodolányi nemcsak népesedéspolitikai reformokat ruházott volna az államra, hanem a kulturális élet koordinálását is. „*A magyar könyvkiadás rendszeti kérdés, nem pedig kulturális*” – fogalmazott (155), hiszen a „*ponyvairodalom a polgári társadalom hibrid szellemének, kultúrza gyavalékának terméke.*” (209) A mozit is megszabadította volna a „*kártékony, idegen szellemű tákolmányokról*” és a filmek többségét feketén jegyző „*egy-két idegen filmről*” (344), noha dühét nem rajtuk, hanem a szolgáltatásukat igénybe vevő „*írókon*” töltötte ki elsősorban. Kodolányi emellett a színházak árjásítását is üdvözölte. A „*megújult*” Belvárosi Színház nagy sikerrel játszotta *Földindulás* című drámáját, mely a honi németiség és az egyke ellenében íródott. Hamarosán azonban itt is csalódní kényszerült: népi színház helyett álnépies giccsművek, hozzá nem értés, anyagi és szakmai csőd lett az új intézmény sorsa, az övé pedig a folyamatos perlekedés és pereskedés. Előbbiek közül kiemelkedik Máraival történő színvonalas pengeváltása (*Márai és a kultúra*) a nemzetnevelés ügyében (inkább ürügyén), míg utóbbi az említett színházi siker kellemetlen hozadékaként jól érzékelteti Kodolányi zaklatottságát, hiszen személye ellen zsidók, németek, urbánusok, szociáldemokraták, fajvédők és nyilasok országos összeesküvését, „*népellenes*” nagykoalícióját vizionálta.

A korszellem tehát Kodolányit sem hagyta érintetlenül, ám ugyanő elítélte a divatos turanizmust, a „*nagy-fene népies magyarkodás*”-t (141) és a „*napisajtó sívár rotációs magyarságát*” (429). „*A békőznápok magyarságát akartuk és akarjuk*” – fogalmaz egyértelműen (142). Imrédy Bélának címzett, *Irodalom és közélet* című

írásában (1939) igen kritikusan nyilatkozott a magyar politikai kultúráról is. A mai politikus „meglepő keveset olvas, de annál többet ír és beszél. Viszont sem írni, sem szólni nem tud, mert hiszen magyarul sem tud”. (205) Eklektikus felfogását mutatja, hogy 1941-ben még a „fajok öntudatra-ébredésének ragyogó tüzei”-ről értekezett a „német fajmítosz”-t is tárgyalva (49), egy évvel később az „árja” fogalmát már tudománytalannak minősíti, egy harmadik írásában pedig elég egyértelmű náciellenes hitvallást fogalmaz meg („egyetlen más népnél sem vagyunk alábbvalóak”, 326). Nem véletlen, hogy 1943-as *Zárt tárgyalás* című novellájában a kommunizmus, a nemzetiszocializmus és a liberalizmus képviselője együttesen ülteti a kiábrándult szerzőben felismerhető főszereplőt a vádlottak padjára. Mintha a saját korából történő kiábrándulás íve rajzolódna ki a fentiekből. Kodolányi már 1940-ben azon töpreng egy álmatlan éjszakán, hogy nem lenne-e jobb hallgatni a bábeli zűrzavarban és hazugságáradatban, míg 1941-ben a kritika semmitmondó „vattázott mondatai” miatt dohog, 1942-től pedig egyre inkább magányra vágyik. Hatkötetes történelmi regényen dolgozik, rossz lábával nehezen tud eleget tenni a sikerrel járó gyakori meghívásoknak. Balatonakarattyára visszavonulva mély szakadékat feltételez saját maga és a világ között. Korábban feltűnő – már-már komplexusos – frusztráltsága apátiába vált, az otthontalanság érzése hatja át írásait.

Milyen gondolataink támadhatnak Kodolányi II. világháborús publicisztikáját olvasva? Invenciózus szerzőnk a „homo magus” transzcendens ősi gyökereit védő „korszerűtlen” felfogása élesen szemben állt a 20. század technicista, immanens modernizációs stratégiáival, noha a kollektív életforma pártolása, a fogalmi esszencializmus és a világmegváltó szenvedélyesség számos közös pontot eredményezett. Kodolányi saját magát képtelennek tartotta a differenciálatlan gondolkodásmódra („nincsen arányérzésem”, 11), és ebben aligha tévedett. Írásai hű tükröi a világháború politikai beszédmódjának és a korszak félrecsúszott problémafelvetéseinek, egyben az értelmiség felelősségét is felvetik a politikai közbeszéd alakításában.

PAÁR ÁDÁM: „KIHÚZTUK A SVÁB TÜSKÉT SZIGETKÖZÜNK SZÍNMAGYAR, DUNACSIPIKÉS [sic!] TESTÉBŐL”⁵⁰

Mosoni németek és magyarok 1945 után

2015. január 7.

A *Szabad Mosonvármegye* című hírlap 1945. október 21-i száma első oldalán egyebek között ezzel a hangzatos mondattal tudósított arról, hogy szigetközi magyarok költöztek az addig túlnyomórészt német nemzetiségűek lakta Máriakál-

⁵⁰ TIMAFFY László, dr.: Kihúztuk a sváb tüskét Szigetközünk színmagyar, dunacsiplikés [sic!] testéből. *Szabad Mosonvármegye*, 1945. október 21. 1.

nokra. Egy hónappal korábban a helyi németeket kitelepítették, és a mosonszolnoki gyűjtőtáborba szállították, ahol más mosoni falvak német lakossága is sínylődött. Ifj. Timaffy László néprajzkutató tudósításának címe a maga nyelvi durvaságában hűen visszaadja egy letűnt korszak hangulatát és politikailag inkorrekt szóhasználatát. Még ha ennél durvábban fogalmaztak mások, például Kovács Imre, aki kijelentette, hogy „a svábság egy batyúval jött ide, egy batyúval is menjen. A svábok önmaguk szakították ki magukat az ország testéből, minden tetteikkel azt bizonyították, hogy együtt éreznek a hitleri Németországgal. Most hát osztóznak Németország sorsában.”⁵¹ (Szabad Szó, 1945. április 10.)

Tudjuk persze, hogy az 1960-as, 70-es évek előtt más volt a politika nyelve Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban is: másként, adott esetben durvábban fogalmaztak a közéleti szereplők, értelmiségiek, újságírók, mint manapság, akár még nemzetiségekkel, etnikumokkal, vallásokkal kapcsolatban is. Véleményem szerint nem lehet egy későbbi, egészében véve toleránsabb kor tapintatos szóhasználatát számon kérni olyanoktól, akiknek, mint a magyar közélet személyiségeinek, történelmi előzmények folytán nem voltak (nem lehettek) mintáik a toleráns, demokratikus konfliktuskezelésre. Ám utólagosan jogos, hogy az újabb nemzedékeket figyelmeztessük arra, milyen termést arat a felületes ítélezés és kollektív büntetés vetése.

Kétszeresen inkorrekt Timaffy László tudósításának a címe: nem csupán azért, mert „tüskeként”, azaz bosszantó, oda nem illő dologként ír arról a német lakosságról, amelyik források alapján igazolhatóan a 14. század végétől kezdve a háromnevű községet lakta (németül *Gabling*, horvátul *Kanovo*, magyarul *Kálnok*); hanem azért is, mert a helyi németiség sohasem használta önmagára a „sváb” elnevezést, sokáig még a szót sem hallotta. A sváb elnevezést az oszmán hódoltság alól felszabadított, elnéptelenedett területekre költöző német telepesek viselték, függetlenül a kivándorlásuk helyétől és kultúrájuktól. Így alakultak ki a svábság telepei Baranyától, Tolnától és Somogytól (amelyeket a német szóval *Schwäbische Türkei*, azaz Sváb-Törökország névvel illettek) a Dunántúli-középhegységen, valamint Buda, Pest és Óbuda térségén keresztül az északkeleti Szatmárig, ahová Károlyi Sándor gróf telepítette le őket. A nyugat-magyarországi németiség északnyugati szárnya a heidebauer nevet használta magára. A szó könnyen megfejtethető. A Heideboden, magyarul Fenyér egy földrajzi név, amelyik az ország északnyugati részén elterülő Hansággal azonos. A Heideboden tehát hangás pusztaságot jelent. A „Bauer”, vagyis paraszt szó a betelepült németiség eredeti foglalkozására utalt. A heidebauer jelentése tehát „pusztai paraszt”. A „paraszt” szót nem érezték sértésnek, noha az utolsó évszázadban már korántsem volt minden heidebauer földműves; idővel polgári és értelmiségi rétegük is kialakult, főleg Moson nagyközségben.

Ez után a kitérő után térjünk vissza kiindulópontunkhoz, Timaffy cikkéhez. Timaffy László „új honfoglalásról” írt annak kapcsán, hogy szigetközi magyarok

⁵¹ Idézi: ZIELBAUER György: *A magyarországi németek elburkolása és elűzése. Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944–1948.* Bp., Országos Német Önkormányzat, 1996. 24.

foglalták el a kitelepített kálnoki heidebauerek helyét. Örömmel töltötte el, hogy „a Szigetköz népe megmozdult a történelmi óra intésére.”⁵² Timaffy, aki nagyapjához, az 1919-es fehérterror során kivégzett id. Timaffy Endre tanítóhoz hasonlóan szíven viselte a Szigetköz népének sorsát, aligha gondolta végig, mivel jár ez a telepes mozgalom. A magyar állam a Horthy-korszakban is fontolóra vehette volna a Szigetköz fejlesztését, valamint a telepítés révén a helyi szociális feszültségek enyhítését – ám a két háború közötti telepes mozgalom célzottjai nem a szigetközi magyarok voltak. Így a magyar állam 1945-ben adósságot törlesztett, de az árát mással fizettette meg. Végső soron a szigetközi telepesek is lelkiismereti csapdába kerültek: mások tulajdonából, házából, kertjéből részesültek, az állam kegyéből. A szigetközi magyarok természetesen saját szempontjukból elégedettek voltak, mert úgy érezték, éppen eléggé megszolgálták egy élet munkájával a földet. A probléma az volt, hogy ezzel a magyar állam belenyúlt egy több évszázados, és – az utolsó negyedszázadtól eltekintve – békés nemzetiségi kapcsolatrendszerbe, kitaszítva a német lakosokat, és büntudatot okozva a magyar telepeseknek. A szigetközi telepesek ígérték, hogy legalább olyan jó gazdái lesznek a földnek, mint a volt „sváb” szomszédjaik. A földigénylők száma nagyobb volt, mint azoké, akik „sváb” földhöz jutottak. De mint Timaffy írta, „Sokan nem jöttek el. Közül 180 család fért csak le Kálnokra.”⁵³

Wachtler István, a heidebauer születésű volt mosonszolnoki főjegyző és országgyűlési képviselő, akit 1926-ban pártonkívüli programmal választottak meg, újságcikkben válaszolt Timaffy Lászlónak. Wachtler egyrészt visszautasította a Timaffy által használt sváb és „Svábia” elnevezéseket, másrészt emlékeztetett a mosoni németiség nemzethűségére, Magyarország iránti lojalitására. Figyelmeztetett arra is, hogy ha az addig 4-5 holdon gazdálkodó magyar telepeseket munkaeszközök és igásállatok nélkül telepítik az átlagosan nagyobb német birtokokra, a föld parlagon marad a kezükön. Ez a félelem nem volt alaptalan, mint később kiderült. Abban azonban nem volt igazságos, hogy fel-emlegette: a földosztás jelszavát a magyar elit mindig egy vesztes háború után kapja fel. A földbirtokmegosztás aránytalanságát sokan felvetették a két háború között, a kormányzat és a népi írók körében is. Az igaz, hogy Moson megyében az 1930-as évek telepítései során elsősorban nem a helyi lakosok részesültek a szétoztott földekből, hanem az ország más részéből (pl. Győr megyéből, Hajdúságból, Csanád és Békés megyéből) Mosonba telepítettek.

A volt képviselő szavai pusztába kiáltott szavak maradtak. Már csak azért is, mert Wachtler politikailag periférián volt, nem rendelkezett semmilyen befolyással. Wachtler maga is megszenvetde a németiség melletti kiállást, mert a győri gyűjtőfogházba hurcolták. A *Szabad Mosonvármegye* 1945. szeptember 23-i száma a Levél köztségben végrehajtott telepítésről számolt be. Levél volt az első község Mosonban, ahonnan kitelepítették a német lakosokat. A regionális kommunista lap, a *Dunántúli Szabad Nép* tudósítása a „svábok” kiakolbólítása és a telepesek

⁵² TIMAFFY: 1.

⁵³ Uo.

megérkezése közötti időszakban valóságos kihalt község képét közvetítette. Levélen más volt a telepítés jellege, mint Kálnokon. Míg Kálnokra a megyéből folyt a telepítés, addig Levélre az ország túlsó részéből, Borsodból is érkeztek telepesek – többségében bányászok! A szigetközi magyar telepesek, nagyrészt maguk is kertészek lévén, át tudták venni a kálnoki németek fejlett zöldségtermelő kertkultúráját. A levéli telepítésnél erről már szó sem lehetett. Érkezett ugyan 17 rábaközi telepes a községbe, akik Győr megyeiként maguk is idegenek voltak Moson megyében. Ők legalább a földműveléshez értettek.

A letelepített bányászokat azonban feleslegesen utaztatták keresztül az országon: mivel a földműveléshez nem értettek, parlagon maradt kezükön a föld, és nagy részük a következő évben hazatért Borsodba, ahol amúgy is nagyobb szükség volt a munkájukra. Bár előre lehetett látni ennek a telepítésnek a kudarcát, a *Szabad Mosonvármegye* cikkírója mégis lelkendezett: „*Levélen nem hallani sváb szót az utcán. Édes zengésű ízes magyar beszéd csilingel a templom mellett játszó gyermek ajkán és a messzi bányavidékről jött telepesek szájában.*”⁵⁴ Levél esetében már a politikai érdekek is közrejátszottak a telepítésben, méghozzá eléggé nyíltan. A Magyar Kommunista Párt remélte, hogy a borsodi telepesek révén megvetheti lábát Levélen, ezért a kommunisták hevesen tiltakoztak, amikor a kisgazdapárti vezetésű újjáépítési minisztérium a bányászok egy részének hazaküldéséről rendelkezett. Számos faluban a pártpolitikai zsákmányszerzés motiválta a telepítést: egyes telepeseket a kommunisták, másokat a parasztpártiak, néhol a kisgazdapártiak karoltak fel, és ez, valamint a sokféle tájegységről és több időpontban érkezett telepes – szigetköziek, borsodiak, Győr megyeiek, Vas megyeiek – kényszerű együttélése megmérgezte a községek életét, állandó konfliktusokat generált.

Tragédiába torkollott a magyar telepesek beköltöztetése Magyarországon 1945. november 7-én. Magyarországon volt a kevés falvak egyike, ahol ellenállás fogadta a telepeseket. A német lakosok botokkal, vasvillával támadtak a rendőri kíséret mellett érkező telepesekre – mire eljutott a hír a sajtóhoz, már gépfegyverekről és valóságos vendée-i parasztfelkelés hangulatáról szólnak a beszámolók. Két telepes megsebesült, egy német nemzetiségű férfit pedig rendőr lőtt le. Tizenöt magyarországi lakost letartóztattak, és a mosonmagyaróvári rendőrségre szállították. A sajtó alaposan eltúlozta az esetet, bizonyítandó, hogy a „svábokkal” nem lehet együtt élni. Végül a túlnyomórészt paraszti Moson megyei németesség nem kerülhette el sorsát. A Moson megyei németesség sorsa a megaláztatás, kifosztás, gyűjtőtáborba hurcolás után a végleges kitelepítés lett. Sokan megtalálták a számításukat Németországban, noha az új haza kezdetben nem várta őket tárt karokkal, testvéri öleléssel (a visszatérőket „magyar cigánynak” gúnyolták). Az évszázados békés magyar–német–horvát együttélés megszűnt Mosonban, és a heidebauer kultúra, nyelv, irodalom fájó veszteséget szenvedett. Thullner István, Husz János, Tuba László és más Moson megyei történészek feldogozták a heidebauerek történetét és kultúráját. Ma már aligha van olyan Győr-Moson

⁵⁴ Új magyar élet, Szabad Mosonvármegye. 1945. szeptember 23. 1.

megyei lakos, aki ne érezné veszteségnek a mosoni németység elűzését. Ám mindez nem pótolhatja a kitelepítés elszenvedőinek fájdalmát.

Leventesapkában, 1939 vagy 1940 (Sinka György)⁵⁵

PAÁR ÁDÁM: JÁSZI OSZKÁR ÉS A NÉPISÉG⁵⁶

2015. május 13.

A 140 éve született Jászi Oszkár magát „szabad szocialistának” vallotta. Ez a „szabad szocialista” önminősítés – amelyet mai fogalmainkkal szociálliberálisnak nevezhetnénk – kifejezte, hogy elutasította a marxizmust, amelyik akkor a Magyarországi Szociáldemokrata Párt hivatalos ideológiája volt. Ugyanakkor személyes vonzalmaiban saját pártja, az Országos Polgári Radikális Párt megalkulásáig a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot érezte magához legköze-

⁵⁵ Történelemtanárok Egylete: Családtörténeti életútinterjúk. <http://www.tte.hu/toertenelem/csaladtoertenet-es-életútinterjúk> (Letöltve: 2016-01-22)

⁵⁶ Az írás megjelent a Munkások Újsága online lapban: <http://muon.hu/szajbosok-tere/2392-jaszj-oszkar-es-a-nepiseg> (Letöltve: 2015-12-11)

lebb. Egy évtizedbe telt, amíg Jászi rájött, hogy nézeteit akkor valósíthatja meg, ha saját pártot alapít, és nem a szociáldemokrata pártot próbálja meg a saját nézeteinek megfelelően átformálni. Leghevesebben a magyarországi szociáldemokraták internacionalizmusát ostorozta, amelyik megakadályozta a párt vezetését a nemzetiségi kérdés fontosságának felismerésében. Szenvedélyesen vallotta, hogy a Kommunista kiáltvány mondata, miszerint „*a proletárnak nincs hazája*”, elavult, terméketlen frázis, mert nem lehet rá építkezni. Csak arra jó, hogy feleslegesen bizalmatlanságot ébresszen a szociáldemokrácia iránt olyan emberekben, akik máskülönbén akár az eszme szövetségesei is lehetnének. Ehelyett azt kell hangsúlyozni, miként Jászi írta, „*hogy mi nem hazát veszünk el, de hazát adunk*” a nyomorban élő embereknek, „*kiknek csak pálinkájuk volt, de hazájuk nem.*”⁵⁷

Am a nemzetiségi kérdés felismerése nem jelentette azt, hogy Jászi méltányolta volna a területi autonómiára irányuló törekvéseket. Több ízben határozottan leszögezte – és 1918-ig, a *Dunai Egyesült Államok* koncepciójának kidolgozásáig tartotta ehhez magát –, hogy „*nincs antiszociálisabb gondolat, mint az, mely a már kifejlődött nemzettesteket fel akarná bontani alkatelemeire.*” Az internacionalizmus nem jelentheti a nemzet és haza fogalmának elvetését, hanem a „*kezszakmányoló patriotizmus*” felcserélését egy „*nemesebb és fejlettebb*”. Kezdetől fogva vallotta, hogy a szocializmus nem csak kenyérkérdés, nem pusztán a munkásság, és általában a szegény néptömegek ügye. A szocializmust olyan kulturális mozgalomnak tekintette, amelyben helye van az értelmiségnek, a polgárságnak, és általában mindenkinek, aki a dualista rendszer demokratikus és szociális átalakítását kívánja. Jászi „szabad szocializmusa” tehát többet is, kevesebbet is jelentett, mint az akkori hazai szociáldemokrácia. Elfogadta a szocializmus humanisztikus örökségét, de nem fogadta el a készen kapott dogmákat és az ideológiai fegyelmet. 1918–19-ben jött el Jászi ideje, amikor a Károlyi-féle népköztársaság idején a Nemzetiségi Minisztériumot vezette – ez volt az első és egyben utolsó aktív politikusi tevékenysége. Szinte a lehetetlenre vállalkozott: a türelmetlen nemzetiségi vezetőket meggyőzni a kisállamiság hátrányairól és a Magyarországhoz tartozás előnyeiről, a nem kevésbé türelmetlen magyar nacionalistákkal szemben pedig az ország föderalizálását védelmezni. Végül a „keleti Svájc” koncepció, az ország föderalizálása a kormányúlésen megbukott, amely maga után vonta Jászi lemondását is.

Jászi az emigrációban kitartott egy antietatista, központi tervezéstől mentes, az önkormányzatiságon alapuló „liberális szocializmus” mellett, amelyik szocialista, de nem marxista, és patrióta, de egyúttal dunai föderalista is. Az 1930-as években Jászit aggodással töltötte el, hogy mindenütt a központi tervezés különböző változatainak megvalósulását érzékelte (még Rooseveltnél New Deal-jét is a „*bolsevizmus amerikai változatának*” látta), és a fiatalság jelentős része bódultan esik a „*fasiszta diktátorok*” és „*bolsevista basák*” karjaiba. Rokonszenvvel figyelte a

⁵⁷ Az idézetek forrása: LITVÁN György – VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1991.

„kvalifikált” [sic!] anarchisták és mérsékelt szocialisták küzdelmét Spanyolországban, akik a polgárháború idején kétfrontos harcot vívtak a Mussolini és Hitler által támogatott francóisták és a Moszkvából instruált kommunisták ellen. Jászi borúlátó értékelése megegyezett a libertáriánus Friedrich August Hayek osztrák-angol közgazdász következtetésével; a tervgazdaságot mindketten a „szolgasághoz vezető útnak” tekintették – Hayek e címmel könyvet írt 1943-ban. Mindez tanulságos abban a tekintetben is, hogy értelmiségiek, akik egymással szembenálló szellemi táborokhoz tartoznak, ugyanazon gondolatra juthatnak, más premisszákból kiindulva.

Jászit egyre jobban foglalkoztatta a falukutatók feltűnése a magyar közéletben. Miközben egyre inkább kiábrándult a hazai és nyugati szocialistákból, akik nem az ő „liberális szocializmusát” támogatták, és a liberálisokból, akik lemondtak a tömegek neveléséről, úgy látta, ha valahonnan jöhet még remény, az a falukutatóktól jöhet. A liberalizmust és a szocializmust egyaránt alkalmatlannak tartotta arra, hogy leváltsa az általa izzón gyűlölt Horthyt és rendszerét. Felismerte, hogy egy túlnyomórészt agrárállamban nem lehet demokratikus rendszert teremteni a földműves népesség nélkül, főleg a földműves népesség érzelmeinek ellenére! Erre intette az 1918–19-es népköztársaság kudarca is (amikor a nagybirtokosokon kívül a kommunisták, sőt a szociáldemokraták is támadták a földosztást), nem beszélve a Tanácsköztársaságról, amelyik több évtizedre meggyűlöltette a szocialista eszméket a parasztsággal. A parasztság gazdasági, politikai és kulturális felemelését a demokrácia alapfeltételének tekintette.

Jászi már a századfordulón is érzékenyen reagált a parasztság sorsára. Emberileg – ahogyan sok hozzá hasonló városlakó értelmiségit – mindig egyfajta, a szó jó értelmében vett romantikus viszony jellemezte a parasztsággal való kapcsolatát. 1926-ban azt írta Supka Gézának, hogy „*az egyedüli alap, a honnan [sic!] javulás jöhetne: a magyar parasztság.*” (1926. szeptember 4.) Ez visszavezethető Jászi gyermekkorára, amikor orvos apja szekerén gyakran magával vitte beteglátogató körútjaira, és közelről látta a szatmári román, német és magyar falvakat. Jászit az emigrációban különös önvád gyötörte, amiért zsidó származású létére magára vállalta a polgári radikális irányzat vezetését. Mint írta Liebermann Pálhoz szóló levelében (1936. március 1.), „*sokszor eszembe jut: ha kurtanemesnek, vagy akár csak paraszti sarjnak születtem volna, munkám hatása megegyezéresedett volna.*”

Jászi szülei kikeresztelkedtek, de ő később sem tudott megbékélni saját zsidó gyökereivel, amelyektől szabadulni akart. Az antiszemita az 1918–19-es összeomlás főfelelősenek tekintették, és ez még inkább arra sarkallta a depresszióra hajlamos Jászit, hogy foglalkozzon a zsidóság kérdésével. Ezért utólag úgy értékelte, jobb lett volna, ha egy paraszti vagy dzsentri születésű állt volna a polgári radikális irányzat élén, és tragédiának tartotta, hogy ez nem így alakult. Valójában persze a származás kérdése mellékes volt, a polgári radikalizmus nem ezért, hanem a történelmi és társadalmi körülmények következtében szenvedett kudarcot 1919-ben. Mint írta, „*míg a magyar paraszt nép nem szüli meg a maga vezérét, nem lehet változásokban remélni*” (1926. szeptember 4.). Ám a parasztság

vezetője nem jöhet kívülről: „*nem hiszek a más osztály által kölcsön adott vezérekben.*” A szociáldemokrata Garbai Sándornak írott levelében (1936. június 18.) életképes szövetkezetek megalakítását javasolta, amelyek nem a parasztokra „*rájuk erőszakolt*” szövetkezetek – utalva a szovjet kolhozokra –, hanem olyanok, amelyeket a földművesek maguk hoznak létre, és megfelelnek „*érdekeiknek és hajlandóságaiknak*”. Jászi hazai híveit meglepte, hogy mesterük a „népi-urbánus vitában” – ugyan némi bírálattal – a népiek mellett tette le a voksát. Supka Gézához írott levelében (1938. február 22.) úgy nyilatkozott, hogy rokonszenvvel kíséri Féja Géza és társai mozgalmát, és ez az egyetlen hazai irányzat, amelyből „*új élet fakadhat*”. Az emigrációban olvasta Illyés Gyula, Féja Géza, Szabó Zoltán és Erdei Ferenc könyveit. Első volt, aki angol nyelven írt a falukutatókról.

1944-ben is védelmébe vette a népieket. Hatvany Lajoshoz írott levelében (1944. március 5.) megjegyezte, hogy, bár akadtak közöttük, akik szélsőjobbra mentek, és gyalázatos dolgokat írtak a zsidókérdéssel kapcsolatban, sokan kitartottak a demokratikus erők mellett, és név szerint Kovács Imrét említette. Meggyőződéssel vallotta, hogy az új Magyarország „*nem lesz bolsevik, csak egy narodnyiki* [ti. narodnyik – P. Á.] *színtérisen épülhet fel.*” Rövid magyarországi tartózkodás után Jászi családodtan vonult másodszori emigrációba, azzal a tudattal, hogy a kicsinyes pártgyűlölködés és a nemzetiségi sérelmek tekintetében az új köztársaság sem volt jobb, mint az általa gyűlölt Horthy-korszak. Elborzasztotta, hogy Romániában Juliu Maniut – akivel sok vitája volt a nemzetiségi kérdésben, de akit emberként tisztelt – letartóztatták, pártját, a Nemzeti Parasztpártot szétfűzták. A magyar népiek sorsáról sem lehettek illúziói. Jászi visszatért az Egyesült Államokba, és a népiekhez tartozó Szabó Zoltánnal később is ápolta a baráti kapcsolatot.

BARTHA ÁKOS: EGY ÚJRAGONDOLÁSRA ÉRDEMES ÉLETMŰ: BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE

2015. május 20.

„*Benne van nemzeti történelmünkben, de – mindnyájan érezzük – még nem a helyén. Így valósággal föl-alá jár-kezel benne, csoporttól csoporthoz lépdelve.*” – fogalmazott Illyés Gyula Bajcsy-Zsilinszky Endrével kapcsolatban az „érett Kádár-korszakban”. Ez a szomorú helyzet – a viszonylag szép számú elemzések ellenére – nem sokat változott az utóbbi évtizedekben. Mindez egyrészt annak köszönhető, hogy elmaradt Bajcsy-Zsilinszky publicisztikájának tudományos feldolgozása, másrészt onnan fakad, hogy a szinte páratlan gazdagságú életmű szinte kínálja magát az általános érvényű igazságokra, ideológiai okfejtésekre, világmagyarázatokra. Hiszen Bajcsy-Zsilinszky nemcsak politikus, de első vonalbeli, kifejezetten gazdag termésű publicista is volt; az életművel legtöbbet foglalkozó Vigh Károly több mint ezerre teszi csak a külpolitikai tárgyú publicisztikai termését.

Az életpályája első mérföldköve a komoly visszhangot kiváltó és máig sem teljesen tisztázott 1911-es Áchim-ügy, amikor is az akkor még Zsilinszky Endrének hívott ifjú Gábor testvérével együtt halálosan megsebesítette a közismert parasztpolitikust, Áchim L. Andrást. Mindez hatással volt a leendő politikus későbbi pályájára is, hiszen az ügy komoly támadási felületet jelentett mindenkori ellenfelei számára. A vármegyei hivatali karriert indító fiatalember később az úri középosztály azon részéhez tartozott, akik, végigharcolva az I. világháborút, nem tudták elfogadni a történelmi Magyarország összeomlását, és erre a hátszágban kerestek nacionalista válaszokat. Ez vezette el Zsilinszkyt már 1918-ban az ellenforradalom táborába, a Magyar Országos Véderő Egylet alapítói közé, és ezért vált a fajvédők meghatározó publicistájává és propagandistájává a húszas években. Ekkor még példaként tekintett Németországra, pontosabban a weimari Németország szélsőjobbboldali ellenzékére. Véleménye szerint a liberális nemzetszemlélet helyére a fajt kell helyezni, helyeselte a numerus clausust, tagadta a zsidóság „magyar fajiságát”, és megelégedett egyfajta visszafogott földreformmal. 1923–24-ben aztán kiábrándult a konszolidációból, és az ún. fajvédő csoporttal (Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Ulain Ferenc stb.) tartott. Sikertelenül próbálta – 1922-ben még kormánypártiként szerzett – derecskei mandátumát megtartani (1926), vagyis megtapasztalhatta mit jelent ellenzékiként politizálni a Bethlen-rendszerben. Osztozott a fajvédő csoport militarista, antiszemita és szociális reformokat hirdető elképzeléseiben. Lapja, a *Szózat* a fajvédő párt kiadványa lett. Amikor Gömbös híveivel 1928-ban visszatért az Egységes Pártba, a tőle fokozatosan elhidegülő Bajcsy-Zsilinszky már nem tartott vele, hanem 1930-ban megalapította a Nemzeti Radikális Pártot.

Ez a váltás kétségkívül jelentősnek tűnik a politikai karriert illetően, ám – már csak pártprogram alapján is – meglehetősen felemásnak tűnik ideológiai szempontból. A fajvédelmi gondolat számos eleme ugyanis szó szerint vagy áttételesen tovább szerepel a programban (esztétizált, hun-török magyarságfelfogás, etatista és korporatív vonások, zsidóságkritika stb.). Jelenlegi tudásunk alapján meggyőzően nehezen magyarázható, hogyan tudta a pártalakulat a tíz évvel korábban még defetistaként, „héber prófétákként”, a „nemzetietlen radikalizmus” honi képviselőiként megbélyegzett októbristákat és egyes első vonalbeli urbánusokat (pl. Nagy Vince, Zsolt Béla) szövetségesként megnyerni az 1935-ös választáshoz. A nevezetes, visszaélésektől terhes választási kudarc után az NRP egyesült a kiscgazdapárttal, Bajcsy-Zsilinszky pedig külpolitikai és földbirtokpolitikai elképzelésekkel vette ki a részét a munkából. Ekkor már határozottan, bel- („svábveszély”) és külpolitikai (nemzetiszocialista expanzió) síkon egyaránt németellenes és radikális földreformpárti. Nézetei az általa szerkesztett lapok (*Szabad Szó, Független Magyarország*) arculatán is nyomot hagytak. Egyszerre állt ki a fajvédelem mellett és a zsidótörvények ellen. II. világháború alatti politikai tevékenysége, részvétele az ellenállásban, mártíromsága közismert: a nyilasok 1944 szenteste végezték ki Sopronkőhidán.

A Bajcsy-Zsilinszky Endre életművét értékelő első munkák – nem függetlenül az 1945-ös változásoktól – elsősorban az antifasiszta politikust méltatták. A ko-

alíciós időszak végével, a politikai változások ideológiai hozadékaként a megítélés még inkább sematizált lett, és a dogmatikus marxista kánon szerint értelmeződött át. Ez a felfogás – melynek hatása jóval túlmutat az ötvenes éveken – minden politikai tényezőt az osztályharc szempontjából és a kommunista párthoz viszonyítva értékelt. A Kádár-korszakban kezdődött el a gondosan szelektált és gyakorta megcsonkított források, levelek újraközlése; emellett visszaemlékezések, irodalmi alkotások és egy Jancsó Miklós rendezte film (*Magyar rapszódia*) is megjelenhetett, valamint kezdetét vette a történelmi számbavétel. Tanulmány jelent meg például Bajcsy-Zsilinszky Szekfű Gyulával folytatott történetpolitikai vitájáról, külpolitikájáról, és napvilágot látott az első – igaz, publicisztikai szintű – biográfia. A kutatások a centenáriumi évben, 1986-ban tetőztek, ám már a hetvenes évektől áthelyeződött a hangsúly az ellenállásban betöltött szerepről az egész Horthy-rendszerrel kritikus politikusra. Tilkovszky Lóránt szerint Bajcsy-Zsilinszky „*batalmas ívű fejlődést tett meg a tragikus Achim-tyilkosságtól önmaga elszántan vállalt mártírhaláláig*”.⁵⁸ Ebben a később mások által túlfeszített interpretációban a Gömbössel történő szakítás baloldali fordulatként, a nemzeti radikalizmus pedig egyfajta nemzeti demokrata irányként értelmeződött át, és hangsúlyossá lett a kisgazda párthoz, valamint a népi mozgalomhoz fűződő viszony. A társadalomtudományok kilencvenes évektől datálható fennállása Kiss József találó megállapítása szerint „*nem járt együtt a Bajcsy-Zsilinszky kutatások kiteljesedésével és megújulásával*”.⁵⁹ Ennek ellenére – vagy éppen ezért – az életmű napjainkban is igen kedvelt mind a szélesebb közvélemény, mind pedig a tudományos közeg számára. Ezt az Országház felsőházi termében megrendezett emlékkonferencia, a Bajcsy-Zsilinszky Emlékbizottság működése, valamint doktori disszertáció, emlékkötet, novella, közéleti cikk és bulvárkiadvány egyaránt alátámasztani látszik.

Kétségtelen, a mai napig ható értelmezések bírnak használható eredményekkel, ám jobbára az életmű szelektív értelmezésén nyugszanak. Mivel Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai pályája bővelkedik fordulatokban, a különböző értelmezések is más- és máshová teszik a hangsúlyokat, gyakorta nem függetlenül a különböző (marxista, népi, jobboldali) kánonoktól, prekonceptióktól és mesternarratíváktól. Az utóbbi évek néhány publikációja (pl. Gyurgyák János és Vonyó József írásai) nyomán bizonyossá vált: ezek a kisajátítási kísérletek nem csupán hangsúlyeltolódásokat, hanem torzításokat is eredményeztek, noha például a „harmadik út” kulcsmotívum lehet a népiekkel a harmincas évekre több tekintetben egy platformra kerülő politikus-publicista politikai életrajzában egy fejezetéhez is. A teljes életműre történő általánosító használata azonban félrevezető. Megítélésem szerint érdemes elkülönítve vizs-

⁵⁸ Bajcsy-Zsilinszky. *Írások tőle és róla*. Szerk.: TILKOVSKY Lóránt, Bp., Kossuth, 1986, 7.

⁵⁹ Kiss József: *Fajvédelemről a nemzeti demokráciáig: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújulására (1918–1932)*, doktori (PhD) értekezés, Debrecen, DE BTK, 2007, 39. Elérhető: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79674/ertekezes_magyar.pdf;jsessionid=E11EDD71B66AEA129DDEFCC84E10A789?sequence=7 (Letöltve: 2016-01-04)

gálni az ideológiai meggyőződést és a politikai cselekvést, méghozzá kiterjedt forrásfeltárás és eszmetörténeti alapozást követően.

Úgy tűnik ugyanis, a harmincas-negyvenes évek aktív, hősies ellenzékiisége, az 1944-es, szinte példátlan bátorság és mártíromság felülírta Bajcsy-Zsilinszky politikai eszmerendszerének feltárását és „sine ira et studio” értelmezését. Az összefüggések finom szövetét most csupán egy apró adalékkal igyekszem érzékelteni: a harmincas évek végére vezető nyilas publicistává váló Sértő Kálmán a zsidó származású „oktobrista báró”, Hatvany Lajos patronáltjaként került a harmincas évek első felében a népiek holdudvarába és a fajvédő Bajcsy-Zsilinszky lapjához, a *Szabadsághoz*. Vagyis Bajcsy-Zsilinszky politikai alakulatát, a Nemzeti Radikális Párt látens fajvédő politikáját egyaránt támogatta az ekkor (még) liberális körökben (is) mozgó Sértő, a népiek első sorát erősítő (ugyanakkor a jobboldali *Magyarország* belső munkatársaként dolgozó) Féja Géza és a baloldali Hatvany Lajos. Utóbbi, az „oktobrista báró” rendszeresen látogatta az NRP holdudvarát jelentő *„Márciusi Fiatalok”* politikai estjeit, hallatta hangját, Talpassy Tibor visszaemlékezése szerint a tagok egyenesen maguk közé tartozónak kezdték őt tekinteni. Tudjuk, Bajcsy-Zsilinszky igen heterogén baráti körrel rendelkezett, és lipcsei, heidelbergi tanulmányai (pl. Karl Bücher és Wilhelm Wundt előadásai) széleskörűen formálták érdeklődését, politikai gondolkodását. Marxot eredetiben olvasta, de Lenint, Bebelt és Mussolinit is forgatta, sőt a közgazdász-szociológus Werner Sombart hatása is kimutatható munkáiban.

Egyelőre az alábbi állandó támpontokat nevezhetjük meg Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai meggyőződését illetően: nagyfokú szociális érzékenység, erős nemzeti szellem, változó intenzitású antiszemitizmus (ami nem zárja ki központi szerepét az ellenállásban és az üldözöttek mentésénél), Horthy iránti tisztelet (még 1944-ben is), külpolitikai célként pedig a gyakorta pacifista szólamokkal elegyített teljes revízió (a magyarság regionális vezető szerepébe vetett hit). Többet és pontosabbat csupán a kiterjedt hagyatéka és a publicisztikai munkák akkurátus feldolgozása után mondhatunk.

Magyar vidék, 1920 (Fortepan)

III. Kelet-Közép-Európa

PÉTERFI GÁBOR: „DUNÁNAK, OLTNAK EGY A HANGJA”

2014. január 21.

2013 tavaszára lezárultak az új tantervvvel kapcsolatos viták, korábban pedig megszülettek azok a dokumentumok, amelyek szabályozzák a 2013 őszétől el-sajátítandó tananyagot Magyarországon. Magyar nyelv és irodalomból Nyíró József *Kopjafák*, illetve *Uz Bence* című műve mellett szabadon választható irodalomként bekerültek az új középiskolás kerettantervbe Szabó Dezső Ady Endréről írott esszéi is. Jelen írás nem tekinti feladatának, hogy áttekintse azt a szellemi beháborút, amelyet Szabó Dezső és Nyíró József írásainak tantervbe kerülése váltott ki az értelmiség egy részében. Annál kevésbé sem kívánok ezzel foglalkozni, mert a *Magyar Nemzet* egyik korábbi számában (2012. május 25.) kifejtettem az álláspontomat arról, hogy egy-egy életmű megítélésénél milyen szempontokra kellene odafigyelni az egyoldalú – ilyen vagy olyan irányú – címkézések helyett. Sokkal inkább izgat az a kérdés, hogy *Az elsodort falu* szerzőjétől miért éppen az Ady-esszék kerültek az új tananyagba. A kérdést úgy is feltehetnénk, hogy milyen szerepet játszott a magyar népi mozgalom ősatyjának tekintett író életében Ady Endre. Szabó Dezső írásai alapján látható, hogy kiemelkedő, korszakos formátumú egyéniségnek tartotta kortársát, Ady Endrét.

Kilenc esszéjében, valamint *Életeim*⁶⁰ című életrajzában is megemlékezett a partiumi gyökerekkel bíró költőről, s akkor még nem is említettük Szabó legnagyobb hatású regényét, *Az elsodort falut*, amelynek egyik szereplőjét (Farkas Miklós) is vélhetően a költőről mintázta az író. 1908-ban Szabó Dezső a Lánchídon beszélgetett Balázs Bélával, aki hozzá hasonlóan az Eötvös Collegium diákja volt a századfordulón. Balázs lelkesen beszélt neki Adyról, de őt ez akkor még nem érintette meg. Nem sokkal később egy őszi reggelen Szabó Dezső egyik tanár kollégája felolvasta az Ádám, hol vagy? című Ady-verset, amelyen a pedagógusok nagy része jót mulatott, Szabó Dezső viszont megborzongott, és önéletrajzában tanúsága szerint rátalált a költőre. Az 1909 júniusában megtartott nagyváradi Ady-esten a fiatal tanár már a nézőtérén figyelt, egy évvel később

⁶⁰ SZABÓ Dezső: *Életeim*, I–II. Bp., Püski, 1996.

pedig az első személyes találkozásra is sor kerül a két ember között a fővárosi Három Hollóban.

1911-ben Szabó Dezső – aki ekkor már az előző évben lezajlott tanársztrájkban játszott meghatározó szerepével országos hírnévre tett szert – megírta az első Ady-esszéjét. Ebben kiemelte Ady „paraszt-Apolló”, nemzeti hőrosz voltát, hozzátéve, hogy a költő élete a magyarság sorsát vetíti a közönség elé. *A forradalmas Ady*⁶¹ c. tanulmány a költő halála utáni napon, 1919. január 28-án íródott. Szabó Dezső a költő temetésére végül nem ment el, Babitsnak írt levelében ezt azzal magyarázta, hogy a temetés előtti éjszakán rosszat álmodott... Az őszirózsás forradalom idején keletkezett 32 oldalas tanulmányában Szabó Dezső kiemelte, hogy a politika nem sajátíthatja ki a költő életművét. „*Ha Ady politikai, szociális verseit, vagy legalábbis azoknak nagy részét elvesszük költészetéből, Ady azért nem lesz kisebb költő (...) Ady mindenekelőtt művész, irodalmi forradalmat jelent*” – figyelmeztetett az erdélyi származású író. A többi tanulmányból is látszik, hogy Szabó Dezső az Ady-életmű szenvedélyes propagátora maradt élete végéig. Az egyre magányosabbá váló író érdeme, hogy elfogadtatta a költőt a Horthy-korszakban a középosztálynak annak a részével, amely Adyt erkölcstelennek tartotta az életmódja miatt.

Milyen közös pontokat találhatunk a két irodalmár életművében? Szabó Dezső írásaiban a háborút mindvégig – Ady Endréhez hasonlóan – következetesen elítélte. Jellemző momentum, hogy cikkei miatt az I. világháború idején állandó zaklatásban volt része, s egy alkalommal – Ungváron – perbe is fogták a német haderő elleni lázítás és az ellenség iránti rokonszenv miatt. Az ellenség megértésében bizonyára szerepet játszott az is, hogy Szabó és Ady egyaránt franciás műveltséggel bírt, Párizs szellemi kisugárzása mindkettejük pályáján kimutatható. A *Világ* c. folyóirat ebben az időben nem véletlenül tartotta a legképzettebb franciatanárok egyikének Magyarországon Szabó Dezsőt, akinek a *Nyugatban* megjelent első tanulmányai a szimbolizmus három nagy alakjának (Jules Laforgue, Jean-Arthur Rimbaud, Paul Verlaine) elemzésével foglalkoztak. Közös pont továbbá Ady és Szabó Dezső életművében a kelet-európai nemzetek testvériségének hirdetése. Ady *A magyar jakobinus dala* c. versében így vall a dunai kis népek sorsközösségéről:

*Dunának, Oltnak egy a hangja,
Morajos, halk, balotti hang.
Árpád hazájában jaj annak,
Aki nem úr és nem bitang.
Mikor fogunk már összefogni?
Mikor mondunk már egy nagyot,
Mi, elnyomottak, összetörték,
Magyarok és nem-magyarok?*

⁶¹ SZABÓ D.: *A forradalmas Ady*. Bp., Táltos, 1919.

Szabó Dezső pedig – többek között Ady hatására – az I. világháborút követően az elsők között hirdette, hogy a német és az orosz terjeszkedéssel szemben a kelet-európai kis nemzeteknek egymással kell szövetkeznie. Persze Trianon után, a kisantant létrejöttét követően ennek politikai realitása a csekélynél is kevesebb volt. Ugyanakkor a kedvezőtlen adottságokkal együtt is egyre többen ismerték fel – Ady Endre, Bartók Béla, Jászi Oszkár, Szabó Dezső és Bibó István nyomdokain haladva – a „dunai gondolat” jelentőségét, azt, hogy a kelet-közép-európai népek sors- és kultúrközösséget alkotnak. Felnőtt egy olyan – döntően a népi írókból verbuválódó – nemzedék, amely nyitottnak mutatkozott a szomszédos népekhez való közeledésre. Végiggondolva Ady Endre hatását Szabó Dezső pályájára, méltán kerültek be ezek az esszék az új tantervbe.

VERES SÁNDOR: NÉPIEK ÉS POLGÁRI RADIKÁLISOK

2014. január 29.

A népi mozgalom klasszikus korszakának eszmevilágát vizsgálva szinte minden kutató a mozgalom legfontosabb pozitívumai között említi a népiek földkérdésben és nemzetiségi kérdésben (határkérdésben) elfoglalt álláspontját. A népi mozgalom a korabeli magyar vidéki valóság minden korábbinál mélyebb feltárására (falukutatás) alapozva a radikális földreform, a paraszti szövetkezés és a belterjes mezőgazdaság szükségességét állította programjának középpontjába. Ha nem is ilyen súllyal, de szintén nagy szerepet kapott eszmevilágában a közép-európai (kelet-európai) népek közötti konfliktusok kompromisszumos rendezése iránti igény és a föderációs (konföderációs) gondolat, amely egyes szerzőknél (Németh László) a szomszéd népek minél mélyebb megismerése iránti igény nyel is társult. Ha előfutárt keresünk, valakit, akinek gondolkodásában ezek a kérdések és válaszok hasonlóak és hasonlóan központi helyet foglalnak el, Szabó Dezsőhöz érkezünk. Itt a hasonlóságok mögött nem gondolati párhuzam áll, hanem közvetlen szellemi hatás, hiszen a népi mozgalom indulásánál meghatározó szerepet játszott Szabó Dezső gondolatvilága.

Ha az időben távolabbra megyünk vissza, s mozgalmat keresünk, folyóiratokkal, könyvkiadással, egyleti étellel, amely hasonló gondolatokat fogalmazott meg, s hasonlóképpen gondolkodásának középpontjába állította őket, a polgári radikálisokhoz érkezünk el. Erre a hasonlóságra ritkán hivatkozik bárki is. Ez nem véletlen, hiszen itt sokkal inkább a problémák hasonlóságából adódik a válaszok hasonlósága, s a közvetlen hatás (valószínűsíthetően) csekély. Az már meglepőbb, hogy (tapasztalataim szerint) a magukat a polgári radikálisok utódainak vallók nem kedvelik a népieket, s a magukat a népiek utódainak tartók sem becülik sokra a polgári radikálisokat. A kölcsönös elutasítás mögött talán elsősorban nem a „klasszikus” népiség és a „klasszikus” polgári radikalizmus eszmevilágának különbsége, mint inkább a nyelvhasználat, a történelemszem-

lélet, a szimbolika és a társadalmi bázis különbözősége áll. Most nem ezeket a lényeges különbségeket, sokkal inkább az eszmei hasonlóságokat próbálom meg röviden körüljárni két területen, tudatosan vállalva a probléma éles megfogalmazása érdekében a leegyszerűsítést. Jászi Oszkár egész életében a szomszéd népekkel való megbékélést tartotta egyik legfontosabb feladatának: 1918-ig a nagyvonalú magyar nemzetiségpolitikáért és a történelmi határok közötti modus vivendi eléréséért küzdött, 1918–19-ben a kompromisszumos elhatárolódás lehetőségeit kereste, majd Trianon után a méltányos nemzetiségi politikában, a demokratizálódásban és a föderációs gondolatban vélte megtalálni a nemzeti viszálykodás ellenszerét.

Figyelemre méltó, hogy a Jászi által oly fontosnak tartott problematika a magukat a polgári radikalizmus utódainak tartók körében nem talált folytatóra, ha folytatáson nem pusztán a programpontok közötti felsorolást értjük, hanem a probléma középpontba helyezését és a megoldás kitartó keresését. Az 1920 utáni három évtizedben azokat, akik a legtöbbet és a legnagyobb komolysággal foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel, a népi mozgalom soraiban, vagy legalábbis annak határvidékein találjuk, hiszen a szomszéd népekkel való megbékélés lehetőségeit ezekben az évtizedekben leginkább Szabó Dezső, Németh László, Féja Géza és Bibó István kereste. Talán nem véletlen, hogy az 1930-as években a népi-urbánus vitában Jászi és tanítványa, a kései polgári radikalizmus egyik központi alakja, Csécsy Imre egyértelműen a népieknek adott igazat. Leveleik persze sajátos kettősségről árulkodnak: az urbánusokkal szemben a népieket tartották ugyan a modern Magyarország megteremtésére hivatott erőnek, ám annak is hangot adtak, hogy szerintük az 1918 előtti polgári radikalizmus sokkal magasabb szellemi szinten sokkal jobb válaszokat adott, mint az 1930-as évek népisége. Jászi és Csécsy népiekhez való, fenntartásoktól sem mentes vonzódása azonban nemcsak a népiek nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontjának szólt, hanem legalább annyira annak is, hogy a népiekben látták saját, a falusi társadalomra vonatkozó nézeteiknek folytatását is.

Kétségtelen persze, hogy amíg a népi mozgalom nagybirtok-ellenessége elsősorban a paraszti nyomor miatt felháborodásból táplálkozott, addig a polgári radikálisoknál elsősorban a nagybirtokkal való szembenálláson volt a hangsúly, legalábbis kezdetben. A magyar fejlődés legnagyobb koloncának a hagyományos nagybirtokos elitet (arisztokrácia és katolikus klérus) tartották, ezért kezdetben a hangsúlyt a „feudális” nagybirtok megszüntetésére helyezték, vagyis a hagyományos nagybirtokkal szemben nemcsak a földosztást, hanem az állami tulajdonú vagy pedig tőkés nagyvállalkozók tulajdonában lévő nagybirtokot is előnyben részesítették. Később azonban, nem függetlenül a Társadalomtudományi Társaság működésétől és a magyar valóság mélyebb megismerésétől, eljutottak oda, hogy a nagybirtokrendszert elvetve egyértelműen a földosztás mellett foglaljanak állást. Ez náluk olyan eszmei előrelépés volt, amelyet nem taktikai szempontok motiváltak, s így tartós maradhatott.

Nem pusztán elméleti problémáról volt számukra szó, hanem központi jelentőségű kérdésről, hiszen az, hogy a polgári radikálisok a velük olyan sok

kérdésben azonos nézeteket valló szociáldemokrata mozgalomba való betago-lódás helyett az önálló politizálást választották, jelentős mértékben annak kö-szönhető, hogy a földkérdésben nem találták meg a közös álláspontot. A szoci-áldemokraták nem tudtak szakítani a tőkekoncentráció szükségességét hirdető tanítás mezőgazdaságra való alkalmazásával, így a paraszti követelések legfon-tosabbikát, a nagybirtokok felosztását sem tudták elfogadni.

A polgári radikálisok ezzel szemben elfogadták a földosztás szükségességét, s a kisbirtokok versenyhátrányát szövetkezeti rendszerrel próbálták meg ellen-súlyozni. 1914 nyarán Jászi a következőképpen fogalmazott: *„Földet kell adni a nincstelen parasztságnak, s nagystílű mezőgazdasági szakoktatással meg kell őket taníta-ni modernül gazdálkodni s dán mintára szövetkezni.”* Földosztás, szövetkezet, dán példa: ugyanezeket a gondolatokat (más szavakkal persze) a népiek is leírhatták volna. Nagyon fontos, hogy Jászi ezekhez a nézetekhez haláláig ragaszkodott, s haláláig úgy gondolta, hogy a kisbirtokosok szövetkezése jelenti a megoldást a vidék gondjaira. Ez szerepet játszott abban, hogy a kollektivizálás eszméjét elutasítva, emigránsként élesen szembeszállt a kommunisták törekvéseivel.

Úgy gondolom, hogy a polgári radikálisok és a népiek eszméinek párhoza-mosságára ma különösen fontos felhívni a figyelmet két okból is. Egyrészt az itt tárgyalt eszmék (paraszti szövetkezésen és kisbirtokokon alapuló belterjes me-zőgazdaság és közép-európai együttműködés) manapság mintha kiszorultak volna az érdeklődésből, annak ellenére, hogy ma is aktuálisak. Másrészt az eszmék hasonlóságának felismerése két gyökeresen más társadalmi háttérű, nyelvezetű és történetiszemléletű csoport között talán a mai szellemi élet ellen-téiteit is képes enyhíteni.

PÉTERFI GÁBOR: HIDAK

2014. április 25.

Nem épül meg két, még az előző uniós ciklusban betervezett Ipoly-híd Magyar-ország és Szlovákia között – olvashattuk a hírt pár napja a világhálón. A vámosmikolai és az ipolydamásdi hidak ügye hűen tükrözi a magyar–szlovák kapcsolatok időnként igen feszült jellegét. Ráadásul, ha az elmúlt évtizedet vesszük górcső alá, látható, hogy az együttműködési kísérletek mellett szép számmal találkozunk további feszültségre utaló történetekkel. Elegendő itt Malina Hedvig ügyére vagy éppen Sólyom László köztársasági elnök szlovákiai kitiltására utalnunk.

Amikor a politikában falak nehezítik az együttműködést, beléphet segítőként az irodalom. A meg nem épülő Ipoly-hidakról szóló beszámoló olvasása közben eszembe jutott Féja Gézának egy közel nyolcvan évvel ezelőtti írása. 1936. ja-

nuár 4-én *Szlovák írók vallomása*⁶² címmel jelent meg a népi írókhoz tartozó publicista írása az akkori kormánypárti Magyarország hasábjain. Az írás előzménye volt, hogy a komáromi Közművelődési Testület találkozót szervezett, ahol magyar és szlovák írók is felléptek. Féja beszámolója szerint az est a szellemi együttműködés ügyét szolgálta. Ezt bizonyítja, hogy a szlovák irodalom megjelent képviselői egyaránt a kulturális közeledés fontosságát hangsúlyozták. Boleslav Lukač, az egyik legismertebb szlovák költő Ady Duna-völgyi hatásáról tartott előadást, kiemelve Ady hatását a szlovák irodalomra. Jan Jesensky a szlovák íróegyesület elnökeként a kölcsönös „jó és hű” fordítások fontosságára hívta fel a hallgatóság figyelmét.

Gejza Vámoš a fordítások kiterjesztése helyett azt szorgalmazta, hogy a magyar és szlovák ifjúság ismerje meg egymás nyelvét, hogy eredetiben olvashassa mindkét nép kiválóságait. Hana Gregorova – a magyar regényirodalom rendszeres fordítója – szerint nem a politika, hanem az irodalom mutatja meg egy nép igazi arcát, a szlovákság pedig a magyar irodalmon keresztül tanulhatja meg tisztelni a magyar kultúrát. Féja szerint a szlovák írók e megkapó nyilatkozatai után a magyar íróknak kellene kézbe venni a „dunai kezdeményezést”. Ennek jegyében a magyar, szlovák és cseh írók eszmecseréjének megszervezésére tett javaslatot. A szlovák költők, írja, gyakran idézik Ady Endrének a *Magyar jakobinus dala* című versét, melyben a magyar poéta a Duna-menti népek sorsközössége mellett érvel. Ezek a sorok egy, a mainál lényegesen érzékenyebb helyzetben fogalmazódtak meg. Mindössze 16 év telt el Trianon óta, s a közeledés szándékát egy olyan magyar író méltatja, aki maga is trianoni menekültnek számított. A felvidéki származású Fájának nyilvánvalóan nem volt könnyű megemésztienie azt sem, hogy a szlovákiai magyar kisebbséget mennyi hátrány érte a két háború között. A *Viharsarok* szerzője mégis a sérelmeken túllépve az együttműködés lehetőségeit keresi. Nem volt ezzel egyedül. Ha csak a népi tábort nézzük, Németh László sem véletlenül használta a kelet-európai népek sorsközössége kapcsán a *tejtésvérek* kifejezést. 1937-ben pedig, mint tudjuk a dunai együttműködés politikai programmá lett a *Márciusi Front* zászlóbontásakor. Ennek kapcsán hirdette meg Kovács Imre a „dunai Monroe-elvet”, miszerint „a Duna völgye a Duna-völgyieké”.

Az erdélyi származású Szabó Dezső kelet-európai kutatóintézetéről vizionált ugyanekkor, s a sort még hosszasan folytathatnánk. Persze nem csak víziók, ábrándok mutatták az együttműködés igényét. A magyar–szlovák irodalmi kapcsolatok a harmincas évek második felében voltak a legintenzívebbek. Sem azelőtt, sem azután nem rendeztek annyi közös irodalmi estet, rádióműsort, nem készült annyi, a szélesebb olvasóközönségnek is szánt riport. Három antológia is napvilágot látott ekkoriban, és Magyarországon is egyre erősödött a „kultúrcserét” támogatók tevékenysége. Ennek a jelentőségéből az sem von le, hogy Eduard Beneš, a Csehszlovák Köztársaság elnöke ekkorra már pontosan érzékelte azt, hogy a német előretörés okán Csehszlovákia léte is közvetlen

⁶² FÉJA Géza: Szlovák írók vallomása. *Magyarország*, 1936. jan. 4.

veszélybe került. Ezért is kezdett a prágai kormány tárgyalásokat a kisebbségek képviselőivel, s ezért sem léptek fel a kulturális közeledés fenti példái ellen. A komáromi magyar–szlovák írói találkozó 1936-ban a *hídépítés* szándékát mutatta. Úgy látszik, sok víznek kell még lefolynia a Dunán, hogy a hidak meg is épüljenek...

BARTHA ÁKOS: PARASZTPÁRTOK, NÉPISÉG, AGRÁRPOPULIZMUS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI KELET-(KÖZÉP-)EURÓPÁBAN

2014. november 20.

Nincsen konszenzus a kutatók körében a tekintetben, hogy milyen mértékben tekinthető a harmincas években erőre kapó magyar népi mozgalom a honi társadalomfejlődés következményének, és mennyire magyarázható tágabb értelmezési mezőben, az I. világháború után komoly politikai tényezővé váló régióbeli parasztmozgalmak részeként. Ami az utóbbit illeti, minél keletebbre tekintünk, annál inkább az orosz narodnyikok delejezőbb hatását regisztrálhatjuk a Margaret Canovan angol politológus terminológiája nyomán agrárpopulistának definiált csoportokra. Ez a jelenség a narodnyik-mozgalom által terjedt át Kelet-, majd Kelet-Közép-Európába a 20. század elején, ahol a Nyugatról importált szocializmus is hatott (elég, ha a századelős magyar agrárszocialista mozgalomra gondolunk), több más szellemi áramlat mellett. Ebben a mentális kondícióban találták a Nagy Háború anyagcsatái a bevetésre kerülő „népi tömegeket” – vagyis azok hivatott vezetőit –, így aligha meglepő, hogy a „lövész-árok-demokratizmust” a harcok elmúltával már nemigen lehetett visszazárni a palackba.

A húszas évek elején először a Bolgár Népi Földműves Szövetség karizmatikus vezetőjének, Alekszandar Sztambolijszkinek (1879–1923) adatott meg, hogy próbára tegye elképzeléseit, a bolgár parasztállam által megvalósítandó balkáni konföderációt. Az alulról szerveződő szövetség radikális reformtervével, az önellátó parasztságra épített erkölcsi-gazdasági megújulást hirdető programjával, valamint antikapitalista retorikájával jelentős népszerűségegre tett szert a 20. század első évtizedében, melyet még fokozni is tudott a Bulgária számára szomorú végkifejletű világháború alatt tanúsított pacifizmusával. Ami az ideológiát illeti, a BNFSZ eklektikus, dinamikus világnézetében jól megfér egymás mellett Eduard Bernstein, Darwin, Louis Henry Morgan, Eduard David, Othmar Spann, Adam Heinrich Müller, Ernest Renan vagy Theodor Mommsen gondolatvilágának több eleme. Sztambolijszki hatalomra kerülve (1919) ugyanakkor nem e sokrétűség szellemében fogott hozzá modernizációs programjához, hanem az erő jogán, így lett a társadalom kooperációjából a hivatások korporációja, a részben megvalósított (például földreform és az oktatásügy) demokratikus reformokból pedig parlamentarizmust leépítő autoriter berendezkedésű

etatista hatalom. Ez természetesen nem mindenkinek tetszett, ami a parasztpolitikus bukásához és erőszakos halálához (1923) vezetett.

Karakteres figuraként politizált a horvát Stjepan Radić (1871–1928) is, aki eszmerendszerének középpontjába a délszláv házközösségből (*žadruga*) – egyfajta „parasztjog” alapján – megszervezendő paraszti demokráciát állította, mely által egyszerre vélte meghaladhatónak a kapitalizmust és a proletárdiktatúrát (ennyiben tehát feltétlenül „harmadikutas” volt). Radić eklektikus felfogásában – a már felsoroltakon kívül – megért a városellenesség (olykor némi antiszemitizmussal), a patriotizmus (mind a horvát, mind a szerb és magyar nacionalizmus ellen fellépett) és az antiklerikalizmus (jóllehet maga római katolikus volt). A horvát politikus magabiztos, ám gyakorta eléggé követhetetlen megnyilvánulásával azt sugallta, hogy a parasztság nem egyszerűen rend, nem is osztály, hanem magának a nemzetnek a megtestesítője; hasonlóan, ahogyan Erdei Ferenc is kizárta a komplett felső társadalmat a magyar nemzet általa konstruált fogalmából. Ráadásul, míg politikájának színeváltozása az önálló horvát köztársaság kívánalmától a posztmonarchikus északi szerb–horvát akcióegységig és egy koalíciós kormányban való részvételig (1925), vagyis a jugoszlavista szolidaritásig terjedt, addig nyugati körútján (London, Bécs) szerzett rossz tapasztalatainak hatására nem találta vállalhatatlannak a Komintern által szervezett Paraszt Internacionálét sem (1924).

Bár tehát a horvát agrárpopulizmus sem egyszerű képlet, Lengyelországban talán még ennél is komplikáltabb volt a helyzet. Az 1920-as években mintegy tíz különböző párról tudunk, amely zászlójára tűzte a parasztság problémáinak megoldását. Közülük a főként a galíciai területeken erős „Lengyel Néppárt – Piast” emelkedett ki Wincenty Witos (1874–1945) vezetésével, aki meglehetősen kaotikus helyzetben lett a parasztság első számú, jóllehet semmiképp sem leg-radikálisabb vezetője. Tekintve, hogy Lengyelországban ez idő tájt spontán agrárforradalom bontakozott ki, mindez korántsem egyértelmű (a parlamenti baloldallhoz is tartoztak népi irányultságú pártok). Witost ellenben – akihez Borbándi Gyula (vitatható) ítélete szerint Sztambolijszkiel egyetemben Veres Péter politikai alkata áll közel – a húszas évek elején még az a Piłsudski támogatta, aki 1926-ban éppen a parasztvezér által vezetett kabinet (ez volt Witos harmadik kormánya) megdöntésével látott hozzá sajátos tekintélyuralmi rendszerének („*sanacja*”) kiépítéséhez. A lengyel parasztpártok mindenesetre a húszas évek végére a szanációs rendszer markáns ellenzékévé váltak, majd fúzió révén 1931-ben létrejött a belülről korántsem egységes Néppárt. A lengyel parasztpárt(ok) karizmatikus vezetőjének azonban börtön, majd emigráció jutott osztályrészül a harmincas években.

A szintén komoly regionális törésekkel és parasztlázadásokkal terhelt Romániában az értelmiségiekből rekrutálódó dualizmus kori erdélyi román politikai (egyben gazdasági és társadalmi) elit tagjai a parasztság legitim szószólójaként identifikálták magukat, ekképp törve lándzsát a (főképp földművelő, állattartó) románság jogaiért. A hatalomátvétel utáni román–román viszony azonban annak ellenére sem volt harmonikus, hogy az erős narodnyik hatásnak kitett besszará-

biai parasztpárt, a nemzeti hangsúlyokat érvényesítő említett erdélyi Román Nemzeti Párt – a később három ízben miniszterelnökségig jutó Juliu Maniu (1873–1953) vezetésével –, valamint a frissen alapított regáti társszervezet által 1926-ban egyesültek az „agrárpopulista” erők, létrehozva a Nemzeti Parasztpártot. Itt is egyfajta demokratikus parasztállam volt a cél, amelyik fő vonásaiban a többi délkelet-európai agrárország parasztpárti (harmadikutas) vízióira emlékeztet. Bibó István Borbándi Gyulának címzett levelében tovább pontosítva a párhuzamot a Parasztpárt által indított, Petru Groza (1884–1958) által vezetett ekés mozgalmat említi a népiek román társmozgalmaként. Grozáék programjának középpontjában a nagybirtok megadóztatása, a parasztság földdel való ellátása, az állami monopóliumok, a bürokrácia és a közfunkciók csökkentése, a termelés megszervezése és a demokratikus szabadságjogok biztosítása állt. Mindennek tetejébe Borbándi megemlékezik a Iaşiban székelő *Viaţa Românească* folyóirat körüli, irodalmi beállítottságú népi irányzatról („*poporanismul*”) is, amelynek tagjai a parasztság nyomorúságát vetették papírra, és főként az értelmiség egy részét tudták megszólítani (miképp a magyar népiek), ráadásul ugyanő figyelmeztet, hogy Maniu agrárpopulista pártját a magyar népi mozgalom tagjai nem magukkal, hanem a magyar kiskgazdapárttal találták rokonnak. Ők inkább – hasonlóan a „megtagadott” román Parasztpárt baloldali értelmiségijeivel – a neves (falu)szociológusra, Dimitrie Gusti professzorra hivatkoztak, legalábbis azok, akik a társadalomkutatás tudományosabb irányában bíztak (Szabó Zoltán és Kovács Imre például).

Csehszlovákiából az ideológusként és politikusként egyaránt jelentős Milan Hodža (1878–1944) kell kiemelnünk. A diákkorát multikulturális környezetben (Besztercebánya, Sopron, Nagyszeben, Budapest, Bécs) töltő fiatal szlovák értelmiségi feltűnt a Ferenc Ferdinánd körül szerveződő Belvedere-körben, a világháború után pedig mint a „csehszlovák agrárpárt szlovák oszlopa” ténykedett. Hodža kulcsfogalma Németh Lászlóhoz hasonlóan a Duna („Duna-terv”), ám Némethtől eltérően számára a folyó nem a régió összekötő kapcsa, hanem Szlovákia geopolitikai kulcsa. Ennél is fontosabb, hogy idejekorán felismerve a termőföld nacionalizálásában rejlő lehetőségeket Hodža a dél-szlovákiai kolonizáció egyik szellemi atyjának és kivitelezőjének tekinthető. Csak a húszas évek második felétől került politikájának fókuszába az „agrárdemokrácia”, melynek egyfajta hídszerepet szánt Nyugat és Kelet között. Hodža a harmincas években számtalan írásában és előadásában tört lándzsát a „konstruktív nacionalizmus” és a Prága-hű szlovák regionalizmus mellett, bár érveléséből ekkor már a biztonságpolitikai felhangok sem hiányoztak. 1935-től három éven át miniszterelnökként és egy darabig külügyminiszterként is próbálkozhatott elméletének gyakorlatba ültetésével, a növekvő külpolitikai (német) nyomás miatt immáron Ausztriát és Magyarországot is bevonva, sőt a gazdasági együttműködés (agrár-export) lehetőségeit Nyugat-Európával is keresve. Az 1936-os Hodža-terv az egykori Osztrák–Magyar Monarchia utódállamainak gazdasági együttműködését, „agrárblokkját” célozta (kiegészülve Bulgáriával) vámcsökkentéssel, kereskedelemélénkítéssel, a hitel- és pénzügyek fejlesztésével, bécsi központú

közös agrárirányítással, a közlekedési, posta- és távíróügyek egyszerűsítésével és összehangolásával. A tervből végül néhány barátságos gesztuson kívül nem sok minden valósult meg, mivel a politikus londoni, párizsi és belgrádi tárgyalásai ugyanúgy kudarcra végződtek, mint a román, a magyar, vagy az osztrák kapcsolatfelvétel. Az érdekkülönbségek és a német–olasz tengely vonzása tehát ugyanarra a sorsra juttatták e belülről megfogalmazott „Mitteleuropa-tervet”, mint Briand, Brocchi, vagy Tardieu koncepcióját. A müncheni egyezmény után emigrációba kényszerülő politikus az Egyesült Államokban kiadott *Federation in Central Europe* című „politikai testamentumában” (1942) már a szélesebb értelemben vett, Baltikumtól a Fekete-tengerig terjedő közép-európai „nemzeti államok” (de nem nemzetállamok!) világháború utáni föderációja mellett tette le a voksot. Hiába. Hodža Floridában halt meg, szülőhazájában művei pedig tiltólistára kerültek, lévén a régió rendjét 1945 után nem a kis nemzetek agrár-demokráciáinak föderációja, hanem egy újabb nagyhatalom, a Szovjetunió akarata határozta meg.

Meg kell azonban említeni, hogy maguk a parasztpárti, népi, vagy agrárpopulista politikusok sem fogadták egyöntetűen pozitívan a transznacionális agrár-demokrácia ideológiai ajánlatát a 20. század folyamán; elég csupán a nacionalista szempontokat a szociális töltet mellett – gyakorta: felett – szem előtt tartó I. világháború utáni földreformokra, vagy a már említett Parasztnternacionálé sikertelenségére utalnunk. Hodža elszigetelődése a korabeli külpolitikai lehetőségek radikális beszűkülése és a nacionalizmusok térhódítása mellett abból az ellentmondásból is eredt, mely a komplex – gazdasági-társadalmi, kulturális-civilizációs – elméletek és a mindenkorai politikai gyakorlat között feszül(†). Ebben a csehszlovák agrárpárt vezére osztozott a magyar népi mozgalom ideológusaival, noha utóbbiak politikai súlya nem mérhető a fent tárgyalt, több miniszterelnököt adó, ám más generációt képviselő parasztlevelekéhez, politikusokéhoz.

PÉTERFI GÁBOR: SZÁRSZÓI DILEMMÁK⁶³

2014. november 18. és 20.

Mozgástér és kényszerpálya. Hányszor hallottuk már a magyar külpolitika – a 20. században egyre szűkülő – lehetőségeit elemezve e két kifejezést. Írásunkban azt igyekszünk felvázolni, hogy a II. világháború ötödik évében egy magyar ellenzéki mozgalom milyen válaszokat adott a revíziós külpolitika miatt egyre szűkebb nemzetközi mozgástér kihívásaira. Hetvenegy évvel ezelőtt, 1943.

⁶³ Az írás bővített változata megjelent a *Modern Magyarország* c. folyóirat 2014 augusztusi különszámában, a tanulmánykötet Pritz Pál 70. születésnapja alkalmából született. Ld. http://epa.oszk.hu/02300/02336/00003/pdf/EPA02336_moma_2014_kulonszam.pdf

augusztus 23-a és 29-e között tartották a magyar népi mozgalom tagjai az ún. szárszói találkozót. A szovjet fordulatot követően négy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy Szárszóról, annak jelentőségéről meg lehessen emlékezni.

Az elhallgatás oka minden bizonnyal a népiek többsége által felvállalt „harmadikutas” eszmerendszerben keresendő, amelyik elvetett mindenfajta diktatúrát, legyen az vörös, barna vagy fekete, de ugyanez az eszmeiség elutasította nyugati liberális kapitalizmus szolgai átvételét is. Azaz a népiek meghatározó része nemcsak a náci Németország, de a kommunista Szovjetunió gyámságát is elutasította. A népiek külpolitikai nézetei – eltekintve a Márciusi Front 1937. évi programjától, a makói kiáltványtól, majd a Nemzeti Parasztpárt programtervezetétől – nem öltöttek testet „hivatalos” formában. A külpolitikai nézeteiket leginkább publicisztikai írásaik, kisebb részben irodalmi műveik, illetve levelezésük tükrözik. Számos ponton hasonló nézeteket vallottak (a revíziós külpolitika bírálata, a kelet-európai kis nemzetek sorsközössége), de egységes állásfoglalásról így sem beszélhetünk.⁶⁴ Sőt, a „szekértábor” kifejezés az 1943-as szárszói konferencián már nem egészen pontos, hiszen a mozgalom polarizálódásának jeleként egyfelől a népiek egy része (Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Tamási Áron) nem is vett részt a Magyarország háború utáni esélyeiről rendezett tanácskozáson,⁶⁵ másrészt a résztvevők között komoly véleménykülönbség mutatkozott meg számos, külpolitikai jellegű kérdésben is. Elegendő itt Németh László „harmadikutas” és Erdei Ferenc marxista koncepciójára utalnunk.

Németh László és Erdei Ferenc vitája Balatonszárszón

Honnan is eredt az 1943-as szárszói konferencia gondolata? A „*Magyar Élet Könyvbarátai*”-nak társasága a protestáns *Soli Deo Gloria Szövetség* balatonszárszói telepén a „paraszt-, munkás- és értelmiségi ifjúság” találkozóját szervezte meg 1943 augusztusában.⁶⁶ Püski Sándor, a *Magyar Élet Könyvkiadó* tulajdonosa kíváncsún tartotta, hogy legyenek jelen az összes népi írók, rajtuk kívül a népi szervezetek, sajtóorgánumok képviselői, valamint az egyetemi ifjúságnak a népiekhez húzó csoportjai.⁶⁷ A konferencia feladatát a szervezők abban jelölték meg, hogy a népi mozgalom gazdasági – és társadalompolitikai alapelveit tisztázzák a megjelentek. Az egy hétig tartó konferencia résztvevőinek száma (600

⁶⁴ A népi írók külpolitikai elgondolásaihoz ld. PRITZ Pál: *A népi írók külpolitikai nézetei*. Limes 25. (2012/4. 85-90.) PAPP István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990*. Bp., Jaffa, 2012. PÉTERFI Gábor: *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézeteik*. Bp., L'Harmattan, 2011.

⁶⁵ A népi írók közül sem Illyés Gyula, sem Tamási Áron nem jelent meg, Szabó Zoltánt pedig meg sem hívták a szervezők. A népiekhez közel álló értelmiségiek közül – többek között – sem Zilahy Lajos, sem Kerék Mihály nem vett részt a találkozón. Szemben a *Márciusi Front*tal, közös nyilatkozat elfogadására sem került sor a tábor végén.

⁶⁶ A konferencia teljes anyaga (fakszimile kiadásban) az 50. évfordulóra újból megjelent. Ld. *Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszélés-sorozata*. Bp., 1993. Püski. Továbbiakban: Szárszó, 1993.

⁶⁷ BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski, New York, 1983. 337.

fő) jelentős érdeklődést mutat.⁶⁸ Miután a téma feldolgozásához a szakirodalomban sok fogódzót lehet találni,⁶⁹ itt csak röviden összegezzük a két legjelentősebb előadás (Erdei Ferenc, Németh László) mondandóját témánk (külpolitika, az ország jövője) szempontjából.

Erdei Ferenc és Németh László előadása jelentőségét tekintve messze kiemelkedett a felszólalások sorából. Mindkét író egyetértett abban, hogy Trianon után az Osztrák–Magyar Monarchia sajátos restaurációját hajtotta végre a Horthy-rendszer.⁷⁰ A jelenlegi helyzet és a közeljövő megítélésében azonban már eltért a két gondolkodó álláspontja. Erdei előadásából a résztvevők többsége – nem alaptanul – azt a következtetést vonta le, hogy a magyar társadalom csak a nemzetiszocializmus és a marxista szocializmus között választhat, illetve, hogy Magyarország számára az utóbbi kínálja a jobb lehetőséget. Az ország gazdasági és társadalmi helyzetéről szólva Erdei arra utalt, hogy „*azt is tényként kell (...) számításba vennünk, hogy a társadalmi helyzet olyan, amelyben tartós polgári társadalom már nem épülhet, éppen úgy, vagy talán még kevésbé, mint 1918-ban. (...)*” S hogy az általa helyesnek vélt alternatíva kapcsán ne maradjon kétség a résztvevőkben, kijelentette: „*Vitathatatlanul elsősorban a munkásság, másodsorban a parasztság képviseli azt az erőt, amelyik a további átalakulást meg fogja határozni.*”⁷¹ Németh László pesszimista hozzászólásában kiemelte, hogy a magyar népre – győzzenek akár az angolok, a németek vagy az oroszok – súlyos megpróbáltatások várnak. Németh semmi biztatót nem várt az angolszász kapitalizmustól, de – álláspontja szerint – veszélyek leselkednek a szovjet szocializmus felől is. A magyar népre tehát gyarmati sors vár, ez ellen kell fellépnie az ún. harmadik oldálnak. Az előre leírt előadásban a nevezetes új-guineai példa nem szerepelt. Erdei Ferenc előző napi előadására reflektálva egészítette ki megjegyzéseivel az eredeti szöveget Németh. Az egyik ilyen közbeszólásában magyarázta meg Erdei aposztrofálására, mit értett ő tíz évvel ezelőtt „harmadik oldalon”, amikor használta a kifejezést. „*Tegyük fel, mondotta, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most feláll valaki, s azt kérdi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a – harmadik oldal.*” A következő felszólalók Németh beszéde helyett inkább ezzel a megjegyzésével foglalkoztak.⁷² Németh tehát nemcsak a nácizmustól és a bolsevizmustól féltette nemzetét, hanem a nyugat-európai kapitalizmustól is.

⁶⁸ Szárszó, 1993. 5.

⁶⁹ Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. *Dokumentumok*. Szerk. Györffy Sándor, Pintér István (főszerkesztő), Sebestyén László, Sipos Attila. Bp., Kossuth, 1983. SZABÓ Zoltán: „Szárszó”. *Új Látóhatár*, 2. (München, 1959) 1. 9–15. VERES Péter: *Szárszó*. Bp., 1971. Magvető. DARVAS József: Szárszó, 1943. Emlékező beszéd a harmincadik évfordulón. *Élet és Irodalom*, 14. (1973. szept. 8.) 3–4. ERDEI Ferenc: Emlékezés Szárszóra. *Kortárs*, 12. (1968) 8. sz. 1298–1299. RÁNKI György: Igazolható-e Németh László próféciaja? *Élet és Irodalom*, 24. (1983. szept. 2.) 3. SALAMON Konrád: Szárszó, 1943. *Forrás*, 15. (1983) 8. sz. 3–19. M. Kiss Sándor: *A Szárszói beszéd és a népi mozgalom néhány összefüggése*. New York, Püski, 1987.

⁷⁰ Németh előadásának szövegét ld. *Szárszó*, 1993. 39–51. Erdei előadása uo. 11–34.

⁷¹ Uo. 33–34.

⁷² Uo. 51–52.

Programja, a harmadik út – külpolitikai értelemben legalábbis – a magyar függetlenségről szólt.

*A balatonszárszói konferencia résztvevői, 1943⁷³
(az első sorban Veres Péter, Darvas József, Majláth Jolán és Erdei Ferenc)*

Németh László harmadik útja

Tudjuk, az Erdei által felvázolt „szovjet út” pár év múlva valósággá lett, s az is közsímet, hogy a kommunista érdekszféra mit jelentett Kelet-Európa, benne Magyarország számára. De vajon mit érthetett Németh László és a népiek többsége az adott külpolitikai helyzetben „harmadik út” alatt. Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszoljunk, előbb röviden át kell tekintenünk, hogy Németh miként vélekedett a trianoni traumáról. A Horthy-korszak Trianon okaira adott hivatalos válaszaiban visszatérő elem volt a külső körülmények hangsúlyozása. Németh László a bukásban csak és kizárólag a nagyhatalmak szerepét kiemelő vélekedésekkel kapcsolatban 1934-ben így írt: „A magyarság az elmúlt tízenöt évben igen kényelmes álláspontot foglalt el ezzel az elszakított egyharmaddal szemben; a nagyhatalmak elvitték, a nagyhatalmak majd visszahozzák, csak iparkodjunk barátokat szerezni közöttük.”⁷⁴ Ez a felfogás szerint abból indul ki, hogy a világon minden kérdést

⁷³ Forrás: <http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index258.html>

⁷⁴ NÉMETH László: *Életmű szilánkokban I. (tanulmányok, kritikák, vallomások)*. Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1989. 353–354.

– így az irredentizmust is – protekcióval el lehet intézni. „Csakhogy – tette hozzá – Erdélyt és a Felvidéket nem a nagybatalmak vitték el, hanem a kis népek nacionalizmusa.” Azaz a történelmi ország összeomlása egy szerves folyamat betetőzése, és nem véletlen történelmi kisiklásként értelmezhető. A Monarchia sorsát illetően – ebből következően – határozottan kijelenti: a szétdarabolás elkerülhetetlen volt. A népek önrendelkezése elvének szerepét emelte ki döntő momentumként a soknemzetiségű birodalom széthullásának okait keresve. „Mihelyt nemzetiségeinket ez a tizenkilencedik századi elv teljesen hatalmába kerítette, írta A magyar élet antinómiái c. tanulmányában, Magyarország régi alakjában nem maradhatott fenn, az engedékenység éppúgy felrobbantotta volna, mint a türelmetlenség”.⁷⁵ Németh László fontos megállapítása is féloldalas, mert a kis népek nacionalizmusát az antant segítette diadalra, az pedig azért, mert Németországgal szemben a Monarchia elvesztette hagyományos egyensúlyozó szerepét. Ugyanakkor Németh a trianoni trauma kapcsán máig megszívlelendő gondolatokat vetett papírra a nacionalizmus(ok) hajtóereje kapcsán.

Hogyan haladható meg a trianoni trauma? Németh a harmincas évek elején tett kísérletet egy közép-európai identitástudat kialakítására. Az első világháborút lezáró békeszerződések a térség soknemzetiségű jellegéből fakadó problémáit az új – az Osztrák–Magyar Monarchiához hasonlóan multietnikus – államok (pl. Csehszlovákia, Jugoszlávia) létrehozásával úgy orvosolták, hogy közben újabb problémákat generáltak, így számos esetben az állam és nemzet fogalma továbbra sem fedte egymást. Ezért Németh az állami és etnikai szétszabdaltságon túli közös hazát javasol a térség népeinek: „Ideje, hogy szétnézzünk a házunk táján. Cseh, szerb, román – és patriotizmus? Igen! A nemzet nem föld, hanem történelmi rendeltetés, s a történelem nagy igényei összeparancsolnak kicsiny haragosokat. Cseh, szerb, román, német: ellenség, tanítja a régi patriotizmus, én azonban a Rajnától az orosz határig az etnográfiai és nemzeti sérelmek fölött egy új vállalkozás körvonalait látom, mely testvérré teszi az ellenséges népeket...”⁷⁶ Németh tehát Az új nyelvtanokra c. írásában egy harmadik megoldást javasol: a korábbi (Habsburg) birodalmi keretet éppúgy elutasítja, mint a háború után egymással farkasszemet néző államok nacionalista viaskodását.

Németh „harmadikutás” víziója elutasította a Nagy-Magyarország visszaállítását sürgető integrális revíziót is, példa erre Az új reformkor felé című esszé következő néhány sora: „Az ötféle hasadt országtest fölé győztesen csap ki az új eszmény: a magyar faji génusz, a határokat nem ismerő vitális erő, mely addig tolja az ország határait, ameddig magyar láb lépni tud. Magyarság a magyar állam helyett. Ez az a gondolat, melyen át a magyar író visszahajolhat elbocsátó közösségéhez. (...) Az integer Magyarországnál van egy sokkal szentebb jelszó: az integer magyarság. S ennek egy ellensége van: az imperializmus.” Németh László Trianonnal kapcsolatos írásaiból

⁷⁵ NÉMETH László: A magyar élet antinómiái. In: Uő: A minőség forradalma – Kisebbségben. I. kötet. Bp., Püski, 1992, 590.

⁷⁶ Uő: Új nyelvtanokra. Tanu. 1. (1932–33.) 127. Újraközölve: NÉMETH László: Két nemzedék. Bp., 1970, 246.

és a szárszói beszéd gondolatmenetéből egy olyan függetlenségét megőrző, demokratizálódó Magyarország képe bontakozik ki, amelyik a szomszédos népekkel együttműködésre törekszik, a revízió tekintetében pedig legfeljebb az etnikai határmódosításban gondolkodik. A sorrend is fontos: Németh a határok kérdésének rendezését teszi harmadik helyre, kiderül ez a második bécsi döntésre reflektáló *Erdély ünnepére*⁷⁷ című írásából. „Mit ér akármilyen visszatérés, ha nem egy igazságosabb hazába hozzuk a visszatérőket? Mi bármely rész-revízió, ha egész sorsunknak nem vagyunk gazdái többé?” – tette fel a kérdést 1940-ben. Ebben az írásában utalt arra, hogy a magyar íróknak van egy fontossági sorrendje a hazai teendőkre vonatkozóan. Eszerint először a magyar nemzetbe kell mindenekelőtt a magyar népet befogadni, azaz a parasztság felemelése nélkül nem lehet nemzeti megújulásról beszélni. Másodszor: „értessük meg magunkat az egysorsú népekkel; építsük bele egy nagyobb kelet-európai szolidaritásba a magunk biztonságát.” Harmadszor: „javítsuk meg, ha alkalom nyílik rá: a magyarságcsonkító határokat.”

Majd hozzáteszi, hogy mindezek beteljesülésének feltétele, a magyarság mintanemzetté válása. A második bécsi döntést azért bírálta, mert ennek révén az általa oly fontosnak tartott „harmadikutas” függetlenségi politikát látta veszélybe kerülni (mint fogalmazott: „*egész sorsunknak nem vagyunk gazdái többé*”). A határváltozásra utaló sorai arról is tanúskodnak, hogy az Erdélyt kettészelő határokat véglegesen ő sem fogadta el („*A felső fele a mienk. Belenyugodhat ebbe – nem mi – a történeti és földrajzi egység, amelyet elmetszett?*”), még ha az integrális revíziót nem is szorgalmazta. A fő hangsúly azonban nem ezen van, első helyre a „tejtestvérekkel” való megegyezés került. Ennek azonban az adott korszakban nem lehetett realitása, hiszen a közép-európai térség legtöbb országában a nacionalizmus megerősödése volt az általános tendencia, ezért Németh László közeledési programját a szomszédos országokban nem fogadhatta pozitív visszhang, s a magyar külpolitikában sem a konföderatív szándék kerekedett felül, hanem a nagyhatalmi támogatás keresése.

A népiek dunai konföderációs modellje

A népi írók többsége – Németh László gondolatait újfogalmazva – a kelet-európai népekkel való megbékélést szorgalmazta. Németh Lászlóra jelentősen hatottak Szabó Dezső gondolatai. Az *elsodort falu szerzője* már 1928-ban egy olyan kelet-európai államszövetségről vizionált, amelyik képes lehet a térséget fenyegető német terjeszkedés megállítására. A *béke útja és a magyarság*⁷⁸ c. írás alapgondolata szerint Németország egy potenciális háború lehetőségét hordozza magában. A magyarság (és Kelet-Európa) számára megsemmisülést jelentő helyzetből Szabó egyetlen kiutat látott: a kelet-európai államok gazdasági és katonai föderációját. „*Magyarország, Románia, Lengyelország, Bulgária, Szerbia, Albánia,*

⁷⁷ Uő: Erdély ünnepére. *Magyar Élet*, 4. (1940) 10. sz. 1–3.

⁷⁸ SZABÓ Dezső: A béke útja és a magyarság. *Előőrs*, 1. (1928. szept. 23., 30.) 29. (7–8.) és 30. sz. (5–6.).

Görögország, Törökország, az Oroszország nyugati részén függetlenné vált kisebb országok számára a közös belső és külső problémák, a közös félelmek és lehetőségek minden ereje a történelmi együttműködést követeli” – vallotta a szerző.⁷⁹ Elképzelése szerint ez a föderáció két oldalra működő „cordon sanitaire” lenne, amelyik elsősorban az elmaradott gazdaságú országokat egyesíti a német és orosz veszedelemmel szemben. E sorokat olvasva látható, hogy a népiekre nagy befolyással bíró Szabó Dezső – vélhetően németfóbiája miatt – hamisan interpretálta a húszas évek német külpolitikájának Magyarországra vonatkozó aspektusait. Ebben az évtizedben a német külpolitika a franciákkal való megegyezéssel és az új európai rendbe való beilleszkedéssel volt elfoglalva, a Nobel-békedíjjal is kitüntetett Stresemann külpolitikája nem a terjeszkedésről szólt.

Szabó Dezső a hitleri külpolitikában rejlő veszélyeket jól látta, s azt is, hogy milyen tragédia következhet a revízió német kézből való elfogadásából. 1938 decemberében, amikor Csehszlovákia felszámolása már elkezdődött (müncheni egyezmény, első bécsi döntés), de még nem fejeződött be, Szabó Dezső a következő, figyelmeztetésnek szánt sorokat írta le: *„Az pedig, ha egy kisebb nemzet és állam megsemmisül, ha egy nagyhatalom akadály és a többi nemzetek tiltakozása nélkül elnyelheti,* – bármily ellenséges viszonyban volt is a jelenben az illető nemzet és állam velünk: halálosabb veszélyt jelent ránk, mint az, ha esetleg és pillanatnyilag nem tudjuk vele szemben jogos követeléseinket érvényesíteni. Ez olyan tétel, melynek sarkalatos dogmának kell lennie minden magyar külpolitika számára.”⁸⁰ Az író itt pontosan mérte fel a hitleri agresszió veszélyeit, amelyek a kelet-európai térség kisállamainak megszűnéséhez vezet(het)nek. A revíziós politika kiteljesítésénél előbbre valónak tartotta a kis nemzetek függetlenségének megőrzését. A népi tábor középszárnyához tartozó Szabó Zoltán bő fél évvel később a Duna-völgyi népek kilátásain töprengve szintén azon kesergett, hogy a térség népei nem egymásban találják meg a szabadságukat a nagy népek ellen, hanem a nagy népek pártfogásában keresik „szabadságukat” egymás ellen. Szabó Zoltán a közép-európai kibontakozás lehetőségének megghiúsulását a trianoni szerződés következményének tartotta.⁸¹

A magyar külpolitikára nehezedő nagyhatalmi – elsősorban német – nyomás a legtöbb népi gondolkodót foglalkoztatta. Hitler hatalomra jutásakor Féja Géza arról írt, hogy a magyarság csak úgy kerülheti el a német gazdasági és politikai hatalomnak való alárendelődést, ha a Duna-völgyi népek felé közeledik.⁸² Ugyanabban az évben Gál Istvánnak írva Németh László a következőképpen jellemez-

⁷⁹ Szabó indoklása itt pontatlan, hiszen a korszakban nem voltak *közös* félelmek és még kevésbé *közös* lehetőségek.

⁸⁰ SZABÓ Dezső: *A magyar jövő alapproblémái*. Szabó Dezső újabb művei. 5–6. (1938. dec.–1939. jan.) 44–45. sz.

⁸¹ SZABÓ Zoltán: *Magyarság és Közép-Európa*. Az 1939. június 18–26. között Szántódon megrendezett kisebbségi kongresszuson elhangzott előadás szövege. Ld. SZABÓ Zoltán: *A magyarság Európában Európa a magyarságban*. Szerk.: András Sándor. Bp., Természet- és társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány – Kortárs kiadó, 2002. 59.

⁸² FÉJA Géza: *Mégis! Szabadság*, 1. (1933. május 21.).

te az általa Duna-Európának jellemzett térség politikai viszonyait: „*Tarka föld ez itt Németország, Olaszország és Oroszország közt; éppoly tarka, mint amilyen egyszínűen vörös, fekete s barna szomszédai. Kérdés, hogy erényt csinál-e a tarkaságból, vagy előnti a szomszéd színeinek valamelyike.*”⁸³ Azaz az itt élő népek kettős veszélyben vannak: a nagyhatalmi terjeszkedés mellett a különböző előjelű diktatúrák terjeszkedése is veszélyezteteti függetlenségüket.

A nagyhatalmi szorításokra adott „népi válaszként” is értelmezhető 1937-ben a *Márciusi Front*⁸⁴ pontjai közül az utolsó, amelyik a kossuthi Duna-konföderációs programját fogalmazta újra. A 12. pont így hangzott: „*Magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a hova tartozandóság kérdésébe az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását*”. A wilsoni elv újragondolása a népiek esetében tehát azt jelentette, hogy az etnikai revíziót és a dunai konföderáció programját együttesen vállalták a fiatal írók. A dunai összefogás gondolata kapcsán hirdette meg Kovács Imre a „dunai Monroe-elvet”, miszerint „a Duna völgye a Duna-völgyieké”.⁸⁵ Az 1943-as szárszói konferencia idején, mint láttuk, közös nyilatkozat kiadására már nem került sor, a népi tábor tagjai a főbb külpolitikai kérdések kapcsán mégis – amint írásunkban ezt megpróbáltuk felvázolni – több dologban is egyetértettek. A második világháborút követően, 1946-ban a népi írók java részét tömörítő *Nemzeti Parasztpárt* napilapja, a *Szabad Szó* nem véletlenül írta a következőket: „*Az a tény, hogy magyar földön volt a szomszéd népek kulturális fejlődésének egy-egy fontos állomása, hogy a mi Kossuthunk vetette fel a dunavölgyi konföderáció eszméjét, hogy a mi Bartókunk munkálkodott zenei téren a közös dunavölgyi műveltség érdekében, hogy íróink – Szabó Dezsőtől kezdve a népi írókig – mind-mind hívei a dunai gondolatnak, arra kötelez bennünket, hogy kövessük őket.*” A népiek többsége által vallott, Szárszón Németh László által pápua oldalként aposztrofált „harmadik út” külpolitikai téren tehát egy, a nagyhatalmi szorítás(oka)t kikerülő, a térség népeivel együttműködő modellt jelentett. Egy olyan elképzelés volt ez, amelyik a trianoni trauma közelsége miatt megkerülhetetlen revízió kérdésére is meglehetősen visszafogott választ adott az etnikai határkiigazítás megfogalmazásával.

A Horthy-korszak külpolitikai válaszait is figyelembe véve ez az etnikai revíziót és regionális együttműködést kombináló elgondolás leginkább a népiekhez hasonlóan szintén ellenzéki liberális és szociáldemokrata gondolkodók vízióihoz állt legközelebb. Az emigráns Jászi Oszkár 1935-ben például azt írta a trianoni békeszerződés kapcsán, hogy „*stratégiai és gazdasági okokból olyan területeket is elvettek, melyeknek az etnográfiai és önrendelkezési elv alapján Magyarországon belül kellett volna maradniuk. Ez egy olyan igazságtalanság, melyet egykor jóvá kell tenni a*

⁸³ NÉMETH László: Közép-Európa – Tejtestvérek. In: *A minőség forradalma...* 1992. I. k. 515.

⁸⁴ *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* Szerk.: GERGELY Jenő – GLATZ Ferenc – PÖLÖSKEI Ferenc. Bp., Kossuth, 1991. 418–419.

⁸⁵ Kovács Imre: Dunakonföderáció. *Magyar Út.* 4. (1937. ápr. 1.) 6.

határok békés revíziójával.”⁸⁶ Jászi Oszkár, Szabó Dezső vagy Németh László kelet-európai együttműködést előtérbe helyező konföderációs álláspontjától azonban jelentősen eltért az uralkodó elit hangja. Utóbbit közvetítette többek között Márai Sándor 1942-es röpirata,⁸⁷ amelyben a polgári középosztály írója a nemzetközi helyzetet elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a háborús helyzet a Duna-medencében a magyarságot jelölte ki vezető szerepre. A kassai származású író a külpolitikai eseményekből azt a téves következtetést vonta le, hogy a háború utáni Európában a két nemzet játszik majd fontos szerepet: nyugaton a franciák, Délkelet-Európában pedig a magyarok. Márai érvként – többek között – a Szent István-i állameszmében megtestesülő „ezeréves türelmi gondolatot” jelölte meg...

A harmadik út nemzetközi horizontja

Volt-e realitása a “harmadik utas” dunai megbékélésnek, esetleg konföderációnak a világháborúk idején? A nagyhatalmak domináns szerepe miatt a kérdés úgy is feltehető, hogy felmerült-e bármelyik nagyhatalom részéről egy kelet-európai konföderációs modell megvalósítása? A dunai térség konföderatív egységekké szervezésének terve az első világháború után és a második világháború alatt is felmerült az angol, illetve amerikai elképzelésekben. Megállapítható, hogy az első világháború után a győztesek is törekedtek egy a Baltikumtól a Földközi-tengerig terjedő, a német és/vagy orosz terjeszkedést felfogni képes konföderatív struktúra létrehozására. Példa erre a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő diagonális szövetség (1919–1920) terve. Az átlószövetség koncepciója azon alapult, hogy megvalósulásával Oroszország és Németország között egy ütközőzóna jönne létre. A koalíció tagjai Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia, Ukrajna és Fehéroroszország lettek volna. A háttérből az antantországok is támogatták a szövetség létrejöttét: segítségével hatékonyabban meg lehetett volna akadályozni a bolsevizmus Nyugat-Európa felé terjedését, valamint Németország hatalmának a növekedését is. Az átlószövetség létrejötté végül különböző okok miatt – elegendő itt a létrehozók közötti ellentétek mellett arra utalni, hogy Oroszország de facto visszacsatolta területeihez Ukrajnát és Fehéroroszországot – lehetetlennek bizonyult.⁸⁸

Winston Churchill pedig a II. világháború idején az egész földrész egy több föderációból álló „Európai Egyesült Államokként” képzelte el. A brit miniszterelnök támogatta azt az 1942 végére körvonalazódó koncepciót is, hogy az északi és déli konföderációk mellett, illetve részben helyett alakuljon egy „dunai konföderáció”. 1943 végére azonban a teheráni konferencia a Szovjetuniónak juttatta ezt a térséget, így innentől kezdve a konföderációs elképzelések esélye még tovább csökkent. A konföderáció megvalósulásának esélyeit latolgatva, a

⁸⁶ Jászi Oszkár levele Fényes Lászlóhoz (Oberlin, 1935. február 4.). Idézi: *Trianon*. Szerk.: ZEIDLER Miklós. Bp., Osiris, 2003. 434.

⁸⁷ MÁRAI Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993.

⁸⁸ *Finnország története*. Szerk.: Anssi HALMESVIRTA. Debrecen, 2001. 267–268.

környező országok elzárkózását is figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a fentiekben leírtaknál is kedvezőtlenebb volt a helyzet, míg az is tény, hogy magyar oldalról vezető szerepünk igénye építette a torlaszt az összefogás elé. Magyarország jövője tehát még a szárszói konferencia évében, 1943-ban eldőlt. Tizenhárom évet kellett várni hazánkban egy olyan forradalomra, amelynek célkitűzései számos ponton eszmei rokonságot mutattak a magyar népi mozgalom "harmadikutas" – tehát a semlegességet, függetlenséget és dunai együttműködést preferáló – elgondolásaival. Az 1956-os forradalomban testet öltő harmadik út elemzése azonban már egy másik írás tárgya lehet.

NÉMETH ENDRE: A BÖLCSŐBEN NYUGVÓ PUSKAGOLYÓ

2015. március 3.

A népi mozgalom határon túli magyar lakta területeken kifejtett hatása és szerepe a kevésbé ismert és kutatott területek közé tartozik. Jelen kis írásban, nagyapám testvérén keresztül szeretném bemutatni, hogy a népiség a két világháború közötti Vajdaságban is teret nyert. A táj földrajzi adottságai, a mezőgazdaságból élők nagy száma és a királyi Jugoszlávia nacionalizmusa egyaránt elősegítették ezt a folyamatot. Németh Péter élete egyszerre jellemző és egyedi délvidéki magyar élettörténet. Németh Péter agrárszocialista volt, a népi baloldallal Veres Péter által fémjelzett szárnyához tartozott. Éveket raboskodott a királyi Jugoszláviában olyan későbbi kommunista vezetőkkel, akik Tito belső köréhez tartoztak. A németek is bebörtönözték a háború végén, a szűkebb környezetében befolyásos baloldali személyiséget. Egyszóval látszólag tökéletes előélete volt a jugoszláv „felszabadítók” szemszögéből. Mégis szinte azonnal összeütközésbe került velük.

Mielőtt azonban ezt a látszólagos rejtélyt megválaszolnánk, röviden felvázoljuk azt a tágabb társadalmi környezetet és szellemi légkört, amelyek Németh Péter világképét kialakították. Ősei nemzedékeken keresztül dohánykertészek voltak, és maga is dohánykertész családba született hatodik, és egyben legkisebb gyermekként. Az akkori szokásoknak megfelelően a legkisebb fiút szakmára tanították. Így választotta Németh Péter a cipész szakmát. A fiatalember eszmei fejlődését két személyes tapasztalat határozta meg. A trianoni Magyarországon még 1935-ben is rendkívül magas, 50% feletti volt a mezőgazdaságból élők aránya. Továbbá nyomasztó volt a nagybirtok túlsúlya (a földterület 43%-át a földtulajdonosok 0,4%-a birtokolta). A hagyományosan mezőgazdasági jellegű Bácskában és Bánságban még rosszabbak voltak ezek a mutatók. Tovább rontott a helyzeten, hogy a délszláv királyság minden területen határozottan előtérbe helyezte a délszlávokat más kisebbségek rovására. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az államossított földeket délszlávok között osztották szét, és szerb telepés falvakat alapítottak tömegesen a termékeny délvidéki tájakon. A magyarok kimaradtak a földreformból.

Ez a két tapasztalat Németh Pétert a népi baloldal marxista irányába tolt. Egyszerre állt szemben a nagybirtokrendszerrel és a nacionalista ideológiákkal. Nem állt meg azonban az elmélkedésnél. Aktív szerepet játszott illegális csoportok szervezésében, és cipésműhelye a helyi baloldali erők találkozóhelyévé vált. Politikai tevékenysége miatt 1929 decemberében öt év börtönre ítélték. A börtönévek alatt még elkötelezettebb lett, és szabadulása után első havi keresetéből egy kisebb hordó juhtúrót küldött rabtársainak. A háború végén őszintén hitte, hogy a német megszállás vége valódi felszabadulást jelent majd a kisebbségeknek is. Csalódnia kellett. Amikor megszökött a német fogságból, és hazatért, a faluja, Torontálvásárhely már „felszabadult”. Rossz hírek várták. Az oroszok nőket erőszakoltak meg, a szerbek önkényeskedtek. A „felszabadítók” valamivel később el akartak hurcolni hatvan ártatlan magyar férfit, de ezt Németh Péter tekintélyével, fegyveres, fizikai fellépésével megakadályozta. Később a helyi mártír református lelkész, Gachal János keresésére indult, amikor az eltűnt. Megígérte a lelkész családjának, hogy megkeresi az eltűnt papot. Pár hónapon belül meglett a következménye ezeknek az akcióknak. A saját házában lőtték agyon. Mindig nyitva állt a kapuja mások előtt. Egyik éjjel bezörgettek az ablakán – ez természetes volt azokban az időkben –, és amikor kinyitotta az ablakot, agyonlőtték. A golyó áthatolt a testén, és unokája bölcsőjében állapotodott meg, aki valamilyen szerencsés véletlen folytán azon az éjszakán nem a bölcsőben aludt. A szerencsés unoka felnőtt, angolt tanított az újvidéki orvosi egyetemen, és két gyermeke és három unokája született.

A jugoszláv rezsim Németh Péternek ércből állított szobrot, amely évtizedekig állt békésen a református templom előtt. A szobrát 2009 áprilisában ismeretlenek megrongálták, összeuították és leverték a helyéről. Mondhatnánk, hogy a baloldali Németh Péternek szól a szobordöntés, de a közelmúltban a szintén közép-bánáti Magyarittabén lerombolt Kossuth-szobor azt sugallja, hogy inkább etnikai háttére lehet a támadásnak.

Nem szeretnénk idealizálni Németh Péter alakját. Nem tudjuk, és nem is állítjuk, hogy minden döntése tökéletes volt a forrongó háborús időkben. Élettörténetének mégis két tanulsága van. Egyfelől egyenes ágú leszármazottai megmutatták, hogy a mezőgazdaságból élő népesség olyan magatartásminták örököse volt, amelyeket a modern társadalomkutatók a társadalmi tőke legfontosabb összetevőinek, a sikeres társadalmak motorjának tartanak. Tehetségük, morális tartásuk és szorgalmuk alapján képesek voltak a társadalom számára értékes, kimagasló egyéni teljesítményre. Azaz a népi baloldal társadalomkritikája és eszmevilága tartalmazott fontos, valós elemeket is.

Leghíresebb utóda kétségtelenül az egyetlen vajdasági magyar olimpiai bajnok: a röplabdázó Mester Gyula, aki tagja volt a 2000-es sydney-i olimpiai bajnok szerb válogatottnak. (Németh Péter maga balszélsőt játszott a torontálvásárhelyi labdarúgócsapatban.) Németh Péter unokája, idősebb Mester Gyula a robotika terén mutatott fel kimagasló tudományos eredményeket, amelyek elismeréseképpen 1994-ben a New York-i Tudományos Akadémia tagjává választották. Fia, Németh István pedig az Újvidéki Magyar Színház alapítója, és 1985-ben bekövetkezett haláláig igazgatója volt. Másrészt Németh Péter meggyilkolása

rámutat a '44-es jugoszláviai népirtások valódi arcára. Torontálvásárhely, Bán-sággal együtt német megszállás alatt volt a II. világháború alatt. Így a hatvan torontálvásárhelyi magyar elhurcolására tett kísérlet még mondvacsinált indokból sem magyarázható a magyar hatóságokkal való együttműködéssel. Az antifasiszta és agrárszocialista Németh Péternek egyetlen bűne volt. Kiállt a magyar kisebbség mellett. A '44-es jugoszláviai népirtások célja egyértelműen az etnikai tisztogatás, és a nem délszláv népesség megfélemlítése volt.

Természetesen mondhatjuk azt, hogy minden háborúban sok az ártatlan áldozat, és a felejtés a legjobb gyógyír a sebekre. Nem kevés igazság van ebben a mondatban. A megbékéléshez azonban az ártatlan áldozatok elismerésén keresztül vezet az út. Németh Péter szobrának összetörése és ledöntése azt jelzi, hogy a felszín alatt tovább élnek az etnikai feszültségek. Ez akkor is így van, ha 2014-ben a szerb miniszterelnök szabadkai látogatása alkalmával először hajtott fejet a vajdasági magyar áldozatok előtt, és a szerb kormány eltörölte három magyar falu, Csurog, Zsablya és Mozsor teljes magyar lakosságának kollektív háborús bűnösségét. Talán elindultunk a megbékélés útján.

Mégis ki kell mondani, hogy a délszláv társadalmat nem szembesítették a II. világháborúban elkövetett bűneivel. A hivatalos titói propaganda egyenesen hősiessnek mutatta be a délszlávok világháborús szerepvállalását. A késő esti családi elbeszélésekből azonban kiderülhetett a fiatalok számára, hogy mivel járt valójában a dicső felszabadítás. Talán nem véletlen egybeesés, hogy a Jugoszlávia felbomlásához vezető polgárháborúkban kísértetiesen hasonló események köszöntek vissza, mint a '44-es vajdasági népirtások során. A múlt megismételte önmagát. Mit jelent ez? Azt, hogy a magyar áldozatokra való emlékezés nem magyar ügy csupán, hanem egyetemes, de legalábbis közép-európai érdek.

PAÁR ÁDÁM: A NEMZETISÉGI KÉRDÉS ÉS A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA

2015. május 6.

A 20. század három nagy progresszív irányzata, vagyis a polgári radikalizmus, a szociáldemokrácia és a népi mozgalom – a közöttük húzódó ideológiai, szervezeti és koncepcionális különbségek ellenére – megegyeztek néhány alapvető kérdésben. A három eszmei irányzat a társadalom legnagyobb részét kitevő parasztság és munkásság politikai, gazdasági és kulturális emancipációját, az általános választójog és titkos szavazás demokratikus követelményét, külpolitikailag pedig a Duna-völgyi népek barátságát és együttműködését foglalták programjukba. A három irányzat közül, bármilyen furcsa, éppen a „nemzetközi” munkásmozgalom pártja, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt foglalkozott legkevésbé a nemzetiségi kérdéssel.

1890. december 14-én a német nyelvű munkásújság, az *Arbeiter-Wochen-Chronik*, valamint a magyar nyelvű *Népszava* közölt egy levelet. Az idős Friedrich

Engels gratulált Magyarország munkásságának a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalapításához. Engels a levélben Magyarország soknemzetiségű jellegére utalva kifejtette, hogy a magyarországi munkáspárt „*már eleve nemzetközi, amennyiben magyarokat, németeket, románokat, szerbeket és szlovákokat egyesít magában.*”⁸⁹ Valóban, a magyaron kívül német, szlovák, szerb, román, sőt olasz nyelv is forgott a frissen alakult magyar munkáspárt szervezeteiben és kongresszusain. Engels dicséretének dacára a párt vezetősége ellentmondásosan viszonyult ekkor a nemzetiségi problémához. Az MSZDP programja a nemzetiségi kérdés konkrét kezelését illetően megelégedett az 1868-as Eötvös József-féle nemzetiségi törvény betartásával. A szociáldemokraták ugyanis nem kérdőjelezték meg a törvény szellemiségét, „az egy politikai nemzet a magyar” kitételének jogosságát (a nemzetiségek kulturális, oktatási és egyesülési jogainak biztosításával). Marx „szoros olvasása” alapján úgy vélték, hogy a szocializmus megvalósulásának nélkülözhetetlen előfeltétele a termelőeszközök és termelési módok fejlettsége, ezt pedig legjobban az egységes politikai és gazdasági tér biztosítja. Ebből a nézőpontból a kis nemzeti, regionális közösségek hadakozása a nagyobb területű államok politikailag és gazdaságilag egységesítő törekvése ellen reakciós magatartásnak minősült. A szociáldemokraták úgy vélték, hogy a nemzetiségi pártok autonómiaigényei a közös gazdasági terület lerombolásával fenyegetnek, vagyis számukra a nemzetiségi pártok a szocializmus ellen-drukkereként, és így – furcsa módon – a magyar politikai elit objektív szövetségeseiként tűntek fel.

Amikor az 1910-es évek elején Tisza István a román nemzetiségi vezetőkkel folytatott tárgyalásokat, nem csak a magyar nacionalista körök fogadták értetlenséggel és haraggal a tárgyalásokat, hanem némely progresszívek is. Például a korszak egyik népszerű szociáldemokrata politikusa, Kunfi Zsigmond magyar–német szakos tanár, aki éppúgy szakértővé vált a nemzetiségi kérdésben, mint Jászi Oszkár a polgári radikálisok között. *Fajok és osztályok Magyarországon* című, a *Szocializmus* folyóiratban megjelent tanulmányában Tisza manőverére utalva bizonyítottan látta, hogy a magyar uralkodó körök a túlnyomóan falusi, proletár öntudattól kevésbé átítatott nem magyar tömegekkel akarják letörni és sakkban tartani a demokráciára törekvő magyar erőket.

Kunfi szerint az 1867-től tartó társadalmi és gazdasági változások következtében a magyarság „proletárnemzetté”, a többi népcsoport „földbirtokos parasztnemzetté” vált. Statisztikai adatokkal próbálta bizonyítani, hogy az ipari és mezőgazdasági proletariátus sorában a magyar nemzetiségűek aránya nőtt. Kunfi számítása szerint – az 1910-es népszámlálás alapján – a 900 ezer fős ipari munkásság többsége magyar etnikumú, míg a 20 hold alatti parasztbirtokok tulajdonosainak többsége nemzetiségi. Érvelése szerint tehát a kapitalizálódás leginkább a magyar nemzetiség körében ment végbe, míg a többségében „cson-

⁸⁹ ENGELS, Friedrich: Az „Arbeiter-Wochen-Chronik” és a „Népszava” szerkesztőségének (részlet). *Arbeiter-Wochen-Chronik*, 1890. december 14. In: MARX–ENGELS–LENIN: *A nemzetiségi kérdésről*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1965. 209.

ka társadalmat” alkotó nemzetiségi lakosság széles tömegei továbbra is a paraszti világban élnek, és így játékszerei a magyar kormánzatnak. Kunfi valószínűleg túldimenzionálta Tisza tárgyalását a román vezetőkkel, amennyiben feltételezte, hogy az általános választójog esküdt ellensége a demokrácia erőivel szemben keres „politikai tartaléksereget”, ez pedig a „nem magyar népfajok nagy tömege”, „mely pusztá létével ellensúlyozza a magyarság támadásának erejét.”⁹⁰ Kunfi végkövetkeztetése szerint teljes az összhang „magyar junkerek, román papok és ügyvédek, tót parasztok és német nyárspolgárok” között. Kunfi elemzésében túlságosan csak a társadalmi és belpolitikai tényezőkre koncentrált, és figyelmen kívül hagyta mind a mélyebb lélektani, mind a külpolitikai szempontokat. A német diplomácia sürgette a magyar–román megbékélést. A Monarchia vezető köréi számára létfontosságú volt az erdélyi román követelések teljesítése, hiszen ez volt az ára a Romániával való (amúgy kétes értékű) szövetségnek.

A gazdasági érvek, a nemzetiségek között a paraszti lakosság túlsúlya mellett még egy ok szerepet játszott abban, hogy a szociáldemokraták nem foglalkoztak súlyához illően a nemzetiségi kérdéssel: az önvédelem. Ugyanis a hatóságok jóval szigorúbban léptek fel a szociáldemokrata lapokkal szemben, ha azoknak nemzetiségi jellegük volt. Így az MSZDP hatósági és társadalmi nyomásra kénytelen volt beszüntetni a román *Votul Poporului* és a szerb *Narodna Rec* kiadását, és ezért halogatták egy önálló szlovák nyelvű lap kiadását is (holott például az építőmunkások utánpótlását jórészt a felvidéki szlovák falvak szolgáltatták). Az 1904-es pártkongresszus határozatot hozott német, szlovák, szerb és román nemzetiségi bizottságok szervezéséről, ám ezek a bizottságok gyakran fogalmaztak meg kritikát a párt hivatalos központjával szemben. 1905-ben a szlovák párttagok önálló Szlovák Szociáldemokrata Pártot alapítottak, igaz, egy évvel később Buchinger Manó és Weltner Jakab szociáldemokrata politikusoknak sikerült meggyőzniük őket a magyar párttal való egyesülésről.

A polgári radikálisok vezetője, Jászi Oszkár – Kunfinak barátja és harcostársa – nem győzte kárhoztatni a korabeli szociáldemokrácia dogmatikus felfogását a nemzetiségi kérdésben. A Szatmár megyében nevelkedett Jászi jobban felismerte a nemzetiségi törekvések és igények lelki és politikai mozgatórugóit. Gyermekkori élményei megalapozhatták a nemzetiségi kérdés iránti érdeklődését, amikor orvos apja magával vitte a magyar, német és román falvakba. 1911. január 28-i előadásában ostromozta a „fővárosi kávéházi embereket”, „*kik nem értik, hogy hogyan lehet olyan bagatell dolgokkal őket zavarni, mint a nemzetiségi kérdés.*”⁹¹ 1914-ben, az Országos Polgári Radikális Párt megalapításakor még Jászi és társai is elutasították az ország belső föderalizálását, mert úgy vélték, hogy az drasztikusan visszavetné a kultúra és gazdaság fejlődését – négy év múlva, nem

⁹⁰ KUNFI Zsigmond: *Fajok és osztályok Magyarországon*. Szocializmus, 1913/14. In: MUCSI Ferenc–SZABÓ Ágnes (összeáll.): *Kunfi Zsigmond válogatott írásai*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1984. 112.

⁹¹ JÁSZI Oszkár: A nemzetiségi kérdés jövője. In: LITVÁN György–VARGA F. János: *Jászi Oszkár publicisztikája*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1982. 157.

utolsósorban a világháború és a nemzetiségi sérelmek fokozódásának hatására, Jászi már másként látta a helyzetet.

Az 1918-as őszirozsás forradalom után a szociáldemokraták elfogadták a nemzetek önrendelkezési jogát, ám ragaszkodtak az etnikai határokhoz és a vegyes lakosságú területeken a népszavazáshoz. Továbbá szerették volna megtartani a nyersanyagban gazdag területeket, különben életképtelennek tartották a magyar államot, amelyben sem a polgári demokrácia, sem a szocializmus nem valósítható meg. Közben Jászi kidolgozta a nemzeti elv alapján 14 kanton tervét, amelyek egyenként 4-6 vármegyét foglaltak magukban. Ez volt az ún. „keleti Svájc” koncepció. Az egyes kantonokon belül az alsó szintű közigazgatási egységek, a megyék és községek maguk határozták volna meg hivatalos nyelvüket. Ez a tervzet azonban – a ruszinok és a németek kivételével – nem talált nyitott fülekre: már kevés volt a nemzetiségi politikusoknak, viszont nagyon is sok a magyar elit és középosztály számára. Jászi lemondott a nemzetiségi miniszteri posztról, az 1919. március 20-i Vix-jegyzékkel és a Tanácsköztársaság kikiáltásával pedig más utat vett a történelem. A Duna-völgyi népek barátságáról és békés együttműködéséről szóló álmok egy időre szertefoszlottak. Ám a későbbi demokratikus mozgalmakban is sokan keresték az utat, hogyan lehetne demokratikus módon, a nemzeti önrendelkezés és a humanizmus összehangolásával felülemelkedni a nemzetiségi sérelmeken és a közép- és kelet-európai régió szétszabdaltságán.

Tavasz, 1936 (Fortepan)

IV. Irodalom és művészetek

PAPP ISTVÁN: RAMBO ÉS NAGY LÁSZLÓ

2014. február 15.

Hogyan őrizzük a hagyományt? Semmit ne tegyünk hozzá, semmit ne vegyünk el belőle, vagy pedig minden kor a maga kommunikációs eszközeivel újra és újra értelmez és újragondol? Nagy László *Ki viszi át a szerelmet* című versének rendkívül formabontó megjelenése ihlette a szerző gondolatait.

Habent sua fata libelli. A sokat idézett mondás szerint a könyveknek megvan a maguk sorsa. A kissé tán el is koptatott szállóigét akkor szoktuk a tollunk hegyére tűzni, ha egy-egy jeles vagy jeltelen mű betiltásáról, meghamisításáról vagy elfelejtéséről beszélünk. Holott eredendően inkább olyasmit jelentett, hogy minden művészi alkotás sorsa az olvasók kegyétől függ: az ő kedvező vagy baljós ítéletük dönt arról, hogy egy regény vagy vers felmagasztosul-e vagy a feledés homályába merül.

Önkéntelenül a fenti gondolatok villantak belém, amikor először néztem végig a legnépszerűbb videómegosztó portálon egyik legkedvesebb versem minden eddiginél formabontóbb feldolgozását. Az alig egy percnyi felvételen a Marlon Brandónál és Al Pacinónál nyilvánvalóan csekélyebb színészi kvalitásokkal bíró, de minden bizonnyal ismertebb olasz-amerikai, Sylvester Stallone tűnik fel. Az öntörvényű vietnami veterán, Rambo szerepében meghatározó nemzedéki filmelményt nyújtó színész rá jellemző beállításban pózol: ellenfele arcának közvetlen közelében pattanásig feszített íjjal áll. Minden pillanatban várjuk a nyílvesző kiröppenését, s közben a népi irodalom egyik legszebb versét Nagy László *Ki viszi át a szerelmet* című költeményét hallhatjuk. Meghökkenek első pillantásra. Miről is van szó? A kánont romboló ízléstelen ökörködés? Egy irodalmi szöveg felhasználása s ezáltal értelmezése? Zseniális diákcsinny? Otromba médiahack? Talán mind egyszerre és egyik sem. Gyanítom, hogy a valóság egyszerűbb lehet. A Rambo magyar hangját adó komoly színművész, Gáti Oszkár egyik legismertebb verselőadását és a filmsorozat egyik jelenetét montírozták össze. Lehet, hogy első körben csupán véletlen egybeesésről volt szó, a jelenet és a vers hosszúsága nagyjából megfelelt egymásnak. A szöveg és a kép egyszerre gyengíti és erősíti egymást: a Rambo körüli figurák eszelős hülyeként tekintenek a katonára, aki verset szaval, miközben kivégzésre készül.

Ugyanakkor a Rambo előtt álló férfi arcán félelem tükröződik, mintha átvillan-na agyán Nagy László gyönyörű sora: „Létem, ha végleg lemerült.”

Nem borzolom tovább az idősebb olvasók kedélyét: személyes ízlésemnek kicsit sok ez a jelenet, de mégis elgondolkoztatónak tartom. Annak ellenére, hogy nem annyira Nagy László, hanem Gáti Oszkár mint magyar hang jelentette a hívószót, az összekötő kapcsot. S nem is arra szeretném kifuttatni a gondolatmenetet, hogy lám milyen jó, hogy akár ezen az áron is hallhatunk egy verset, s hátha lesz, aki ezek után leveszi otthon a polcra a költő valamelyik kötetét. Bár ha egy is akad a felvétel több százezer nézője közül, akkor személy szerint vidámodik a szívem. Engem inkább a jelenség izgat. A megváltozott kommunikációs csatornák és terek. Az üzenet és az információk továbbítása a piramisokkal és a sztélékkel indult, a vallások szent könyveinek és a történet-írásnak a megszületésével folytatódott. A könyvnyomtatás, később a sajtó, a múlt században a rádió, a televízió, majd az internet megszületése forradalmasította a múltból való tudásunkat. Nem feltétlenül arról beszélünk, ami fontos, érdekes és izgalmas, hanem amire emlékezünk. Ha valami kihull a kulturális vagy kollektív emlékezet rostáján, azt nagyon nehéz előbányászni a múlt mélyéről.

Kegyetlen törvény ez, s nyilván nem kedvez a szellemi értékeket felhalmozó elitkultúrának, amely a népieknek is oly fontos volt. Ugyanakkor minden kihívás egyben lehetőség is, hogy a legnagyobb közterek egyikét elsüssem. S ezért egy kicsit reménykedem is. A magyar irodalomban legnagyobb költői majd mind-egyikének van egy-egy olyan verse, amelyhez a nevét köti az utókor. Nem feltétlenül a legjobb költemények, a legmélyebb gondolatisággal, a legkomolyabb esztétikai értékkel bíró alkotások ezek, egyszerűen a legemlékezetesebbek. Elég Petőfi *Nemzeti dalára*, Arany János *Családi körére* vagy József Attila *Altatójára* gondolnunk. S folytathatjuk a sort az *Egy mondat a zsarnoksággal*. S úgy vélem Nagy László igen jó eséllyel pályázik arra, hogy két versével is: az *Adjon az isten-*nel és a *Ki viszi át a szerelmet* cíművel bebocsáttatást nyerjen ebbe a nem feltétlenül szigorú esztétikai elveken alapuló, de kétségkívül demokratikus kánonba. Elég arra gondolnunk, hogy az előbbi verset Koncz Zsuzsa énekelte (lám, ki mindenkit érinthet meg egy tehetséges szerző, függetlenül attól, hogy népinek tartjuk vagy sem), míg a most tárgyalt poézis feltűnt az 1996-os *Polgári Magyar-országért* című vitairat első oldalain, balladai mélységgel énekelte a tavaly elhunyt Cipő, s most pedig e különös videón hallhatjuk. A népi mozgalom is addig él, amíg emlékezünk rá. Ehhez pedig okosan kell alkalmazkodnunk a kommunikáció legújabb forradalmához.

PAPP ISTVÁN: BÚCSÚ EGY MÚZSÁTÓL

2014. február 16.

Középiskolai latinóráink egyikén lehetett, 1994–95 fordulóján. Éppen Catullus és Lesbia számunkra akkor még eléggé nehezen felfogható, egyszerre pusztító és tápláló szerelmét próbáltuk valamiképp felfogni. Önkéntelenül is adódott tanárnőnk számára a kérdés, ismerünk-e műzsákat a magyar irodalomból. Hamar sorjázott Vajda Júlia, Szendrey Júlia és Léda neve, majd valaki megemlítette Kozmutza Flórát és Gyarmati Fannit is. S tudjátok-e, hogy ők ketten még élnek? Nem tagadom, elég nehéz volt elképzelnünk az idős hölgyeket mint bimbózó szépségű hajadonokat, de mégis volt valami varázsa annak, hogy még most is vannak műzsák. 16 éves fejjel éppen olyan távoli és ismeretlen fogalom volt számomra a műzsa mivolt, mint a trubadúrok vagy a históriás énekszerzők személye.

Körüllengte a szót az antikvitás minden nemessége és nyugalma. Így emlékezem most Radnóti Miklós özvegyére, a sok emberi szerep közül, amelyet hosszú élete folyamán magára öltött, számomra a műzsáé a leginkább emlékezetes. Kozmutza Flóra majd húsz évvel ezelőtti távozása után immár ő is búcsút intett a földi létnek. Emlékét idézi az *Ifjúság* című költemény, amely Radnóti Miklós utolsó, még életében napvilágot látott versei közé tartozik. 1944. március 15-én jelent meg az Illyés Gyula szerkesztette Magyar Csillagban, amelynek Radnóti egyik gyakori szerzője volt:

*Mikor Kolumbusz a zsvajgó partra lépett,
s követték társai, az ittas tengerészek,
szagos szél támadt, s lábához hullt egy fészék,
s egy zöld majom szaladt feléje, s rázta öklét:
érezte már, hogy kezdődik az öröklét.
Megvillant nagy szeme, fáradt szemhéja égett.
Legyintett. S hátraszólt valami semmisséget.*

PAPP ISTVÁN: BRAINSTORMING – GONDOLATOK NÉMETH LÁSZLÓRÓL

2014. március 18.

A modern vállalati menedzsment egyik kedvelt, mára már klasszikussá vált eszköze a brainstorming. Próbálkoztak a kifejezés magyarításával, leginkább az „ötletroham” szóösszetétel honosodott meg, de az angol eredeti sem kopott ki az üzleti nyelvből. A fogalom lényege egy probléma – lehet az üzleti, szervezési vagy bármilyen más tárgy – megoldásában rejlik. Egy zárt szobában összegyűlik akár 10–15 jó koponya, és egymás után elmondják a javaslataikat, vagy

ami csak éppen eszükbe jut, és úgy gondolják, hogy az adott kérdés megoldását segíti. Fontos, hogy minden ötletet felírnak, és semmit sem minősítenek. Az első kör végén sorra veszik a felmerült ötleteket, és elkezdik kihúzni a téveseket. Lehet, hogy egy blódnak tűnő információ kis módosítással jó lehet, vagy akár az ellentétében rejlik a megoldás kulcsa. A lényeg, hogy az ötletek variálása, kombinálása addig zajlik – gyakran rendkívül heves és szenvedélyes érzelmekkel teli vitával kísérve –, míg ki nem kristályosodik a megoldás. A brainstorming alapja a csapatmunka, s nem az azonnali jó megoldásokon, hanem a gondolatok csiszolásán, fényesítésén át vezet az út a csillagokig. Fontos, hogy ezt a jelenséget ne gondolatok kusza halmazaként, hanem le nem tisztult rendszerként fogjuk fel, amelyben benne rejlik a válasz, mint magájában a mag.

A magyar szellem történetében nagyon kevés olyan gondolkodót ismerünk, aki képes volt egy személyben megtestesíteni, lejátszani egy brainstormingot. Viszont aligha akad más fogalom, amelynek segítségével pontosabban modellezhetnénk Németh László észjárását. A népi mozgalom legkomolyabb intellektusának – aki nem mellesleg igen hullámszó és ambivalens módon viszonyult a többi népi íróhoz – fejében több évtizeden keresztül ilyesféle ötletroham játszódott le, főként, ha legkedvesebb műfaját, a tanulmány- vagy esszéírást művelte. Olyan intenzív megismerési szándék, merész gondolati párhuzamok, elképesztő invenció, furcsa gondolatok, igaztalan és maró megállapítások kavargtak Németh elméjében, ami alighanem párját ritkítja a huszadik század Magyarországon. Nem hagyta, hogy oly mértékben eluralják indulatai és érzelmei, mint a szatíráiban szinte tomboló Szabó Dezsőt, de mégis nagyon élő tartalommal és szinte csípő ingerekkel ruházta fel szövegeit, ellentétben a sokszor visszafogott Bibó Istvánnal.

Nem véletlenül említettem ezt a két nevet: Németh életkorát és szellemi fejlődését tekintve is közöttük állt, és közvetített is. Annak a szellemi termésnek a magjait, amelyet a magyar történelemről, zsákcáráról, felemás modernizációról, a kíváncsú demokráciáról szóló bibói életmű testesít meg, Szabó Dezső ültette el, Németh László nevelte fel és Bibó István metszette formás fává. Németh Lászlót engesztelhetetlen ellenfelei a század egyik legmérgezőbb gondolkodójának, agyonszerető hívei tévedhetetlen nemzeti prófétának tartják. Mindkét gondolatmenethez jórészt ugyanabból a néhány szövegből merítik a szellemi muníciót, holott az író életműve hatalmas, négy és fél évtizedet átölelő. Az 1920-as évek közepén indult és az 1970-es évek elején lezáruló pályának nagyon kevés átfogó jegyét írhatjuk le, de két alapvető jellemzője mindvégig fennmaradt. Egyrészt az előbbieken bemutatott ötletrohamszerű gondolkodás, amelynek következtében mintha maga Németh László sem érzékelte volna, hogy mikor és mit írt le. Szövegei legkevésbé sem felelnek meg az angolszász esszéírás formai és gondolati fegyverzettségének, de a letisztult intenzitásában nem kevés erő lakozik: szinte nincs olyan tanulmánya, cikke, amelyből nem vezet tovább akár öt-hat-hét önálló gondolatmenet is.

Másrészt Németh Lászlót egészen elképesztő érdeklődés és kíváncsiság vezette nem csupán az egyetemes és magyar művelődés múltja, hanem korának

szellemi irányzatai és alkotói iránt is. Hogy milyen tág volt érdeklődési köre, annak példaként idézzük fel 1954 körül írt tanulmányciklusát, amelynek a *Megmentett gondolatok* címet adta. A 9 írás között találunk olyat, amely a modern természettudományos alapú civilizációban a líra helyét keresi. Tolsztoj kapcsán az orosz szellem jellegét, a nyugat-európai szellemi vívmányok és a kelet-európai politikai viszonyok találkozását elemzi. Bartók zenéjét a 19. századi romantika tagadásaként fogja fel, nem melleleg kitér a századelő szellemi áramlatainak értékelésére is. Az Őszövetség olvasása ürügyén kifejti, hogyan látja a zsidó szellemtörténet és hagyomány mibenlétét. Vásárhelyi tanárkodását felidézve két új tantárgy: a történelemre alapozott humán tárgyak és a biológiára fundált természettudomány lehetőségeit boncolgatja. S talán a *Nóra* ürügyén írottak jelentik a csúcst: Németh László eredetiben olvasta Ibsen darabját (a régi Eötvös Collegium) és kis népek, közöttük a magyar, szellemi bezárkózásának és kitörésének esélyeit latolgatja.

Mit is mondhatunk összegzőként erről a rendkívül szabálytalan, de nagyon izgalmas életműről? Olvassuk, vitassuk, cáfoljuk vagy támasszuk alá Németh László állításait. Lássuk meg az erőnyeit és a zsenialitását, de ne féljünk hibái és zsákutcái kimondásától sem. Ha valami, akkor ez a Németh László-i szellemiség.

PÁL ZOLTÁN: A KÁDÁR-KOR NÉP-NEMZETI ELLENZÉKE

2014. március 28.

Az 1956-os forradalom emléke végig kísértett a Kádár-rendszerben, főként az októberi napokban elemi erővel felszínre törő nemzeti érzéssel nem tudott a hatalom mit kezdeni. Ebből adódóan egészen a rendszer bukásáig hadilábon állt azzal a kérdéssel, hogy hogyan kellene kezelni a népi indíttatású, a nemzeti sorskérdéseinken töprengő értelmiségieket. Közvetlenül 1956 után jó ötletnek tűnt határozatban elítélni őket (lásd az 1958-as, a népi mozgalmat bíráló párt-állásfoglalást), egyes tagjaikat keményen meghurcolni (Bibó István többéves börtönbüntetést kapott, de a fiatalabb, jóval kisebb tekintélyű Fekete Gyulát, Tóbiás Áront és Varga Domokost is lecsukták), ám ez korántsem oldotta meg a problémákat, sem a népi gondolatkört, sem a nacionalista eszméket nem tudták ezzel kiszívni a társadalomból. Új, finomabb módszerekre volt szükség a hatalom hosszú távú stabilizációjához.

Mindenekelőtt meg kellett nyerni a tekintélyes, idősebb népi írókat. Ez a hatvanas évek elejére többé-kevésbé sikerült, s ebben elsősorban az elismert alkotók (látszat)barátságát hajszoló Aczél Györgynek voltak jelentős érdemei. Az egykori amatőr színjátzó már-már bravúrosan tudta alakítani a megértő, az írók/költők egyéni problémáit kezelő, gondoskodó politikus szerepét, miközben képes volt remekül megosztani az egyes alkotócsoportokat is. Kapóra jött neki, hogy a két háború közti népi írói nemzedék számos tagja megfáradt, megtört,

beteg öregember lett a hatvanas évekre, akik új harcok helyett inkább a számvetésre, életművük összegzésére készülődtek (Kodolányi János, Féja Géza, Sinka István, Szabó Pál, Veres Péter egyaránt megírták visszaemlékezéseiket, de a vérnyomásproblémákkal küszködő Németh László életműkiadása is ebben az időszakban indult meg).

Az 1947–1949 folyamán kiépülő kommunista diktatúra létrejöttében segédkező Darvas József és Erdei Ferenc, a két régi „társutas” sem okozott sok fejfájást a hatalomnak: előbbit az Írószövetség elnöki székével, utóbbit az MTA és a Hazafias Népfront főtitkári tisztségével jutalmazták, s hagyták, hogy nyugodtan kifejtthesse agrárlobbista tevékenységét. Illyés Gyula megszólalásaival viszont 1983-as haláláig vissza-visszatérő problémát jelentett Kádáréknak: a velük látzólag megegyező alkotó rendszeresen felhívta a hazai és a nemzetközi figyelmet a határon túli magyarság egyre kétségbeejtőbb helyzetére, ráadásul mindezt nem sérelmi alapon, hanem a kelet-közép-európai népek összefogásában reménykedő gondolkodó módján tette. Illyés személye azért is fontos, mert talán ő tudta leginkább összekötni a különböző népi értelmiségi generációkat. Nem véletlen, hogy a népi-nemzeti ellenzék alapvetően az ő személye körül kezdett kibontakozni (kisebb mértékben ezt a szerepet töltötte be három irodalomtörténész is: Czine Mihály, Kiss Ferenc és a szomszéd népek irodalmát kitűnően ismerő Kiss Gy. Csaba).

Illyés központi szerepét csak részben tudta átvenni halála után Csoóri Sándor és Csurka István. Igencsak nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy volt-e folytonosság a két háború közötti népi írói és a Kádár-kori nép-nemzeti ellenzék között? Tekinthető-e ez utóbbi az előbbi szerves folytatójának? Véleményem szerint csak részben. Kétségtelen, hogy a népiekre jellemző igényes szociográfiákat a 1960–1980-as években is írtak, többek között a Darvas József támogatásával újrainduló Magyarország felfedezése sorozatba (pl. Bertha Bulcsú, Fekete Gyula, Tüskés Tibor, Végh Antal és Zám Tibor), de az igazán nagy hatású, felrázó erejű szociológiai (és közgazdasági) munkák inkább a demokratikus/urbánus/radikális ellenzék (Haraszti Miklós, Konrád György, Szelényi Iván stb.) vagy a reformszocialista értelmiség (Bauer Tamás, Kopátsy Sándor, Kornai János, Lengyel László stb.) tagjaihoz köthetőek. (Erről csak részben tehettek a népiek: a diktatúra zárt világában nem vagy csak korlátozottan juthattak hozzá a friss, nyugat-európai, modern szociológiai-közgazdasági munkákhoz, ellenben a demokratikus ellenzék és a párthoz kötődő reformerek e téren sokkal kedvezőbb helyzetben voltak!) Kívételt képez a demográfiai probléma, melyet Fekete Gyulának köszönhetően igazán alaposan kivesézett a népi ellenzék.

A másik probléma, hogy az ötvenes-hatvanas évek fordulóján végbement kollektivizálás, és a modernizáció/urbanizáció folytán jelentősen átalakult az a hagyományos magyar paraszti réteg, amelynek problémáiról a népi mozgalom szólni kívánt. Persze ettől még a „magyar nép” mint olyan létezett, csak jelentős metamorfózison esett át, és sajnos velük együtt változott meg a magyar népi értelmiség is, akik rendkívül igényes, színvonalas irodalmi alkotásokkal örvengettettek meg minket, de nem tudtak egységes, hatékony reformprogrammal

és jövőképpel előállni (igaz, erre a demokratikus ellenzék sem volt képes), nem tudták tartósan felrázni a magyar közvéleményt és csökkenteni a magyar társadalom megosztottságát. Mentségükre szóljon, hogy a két világháború közti alkotókhoz képest sokkal veszélyesebb, és hatalmasabb ellenségekkel találták szemben magukat. Igazságtalanok lennénk, ha figyelmen kívül hagynánk ezt a tényt munkásságuk mérlegeléskor.

**PAPP ISTVÁN: BORBÉLY SZILÁRD (NINCSTELENEK,
AVAGY AZ OTTHONOSSÁG JÓLESŐ ÉRZÉSE)**

2014. április 1.

Nagymamám sohasem szerette Móriczot. Én pedig sokáig nem értettem, miért nem. Hiszen éppen arról az életről, azokról a megalázott vagy éppen gőgös parasztokról, poros akácokról és falusi lakodalmakról írt, amik az ő életét is kitöltötték. Sőt még Csugarban is lakott a család, így az *Úri murit* igazán a magáénak érezhette volna. De mégsem. Nagymamám konokul ellenállt, számára Jókai maradt a felülmúlhatatlanul vonzó mesélő, a magyar író, akit még szűkülő öreg szemével is böngészett, ha olvasni akart. Móricz keménysége, régies és mára elavult kifejezéssel élve, kritikai realizmusa inkább riasztotta őt. Tudod kisfiam, éppen így éltünk és éppen eleget szenvedtünk ahhoz, hogy ezt még egyszer elolvassam.

Ha másért nem, de ennek az emberi érzésnek a tisztázásáért megérte elolvasnom a fájdalmasan korán eltávozott Borbély Szilárd könyvét. Persze más érdeme is van az alkotásnak, hiszen ha a Németh László és a népiek által sokat emlegetett közösségi irodalom mai folytatását keressük, itt van a méltó utód. Több barátom, kollégám ajánlotta a *Nincstelenekeket*, azzal a kommentárral fűszerezve mondani valóját, hogy vigyázzak, mert nagyon depresszív, lehangoló, kilátástalanságot árasztó műről van szó. Most, hogy gyorsan áthömpölygött rajtam a könyv, világossá vált, mennyire szorosan összefügg a művek sorsa az őket befogadó közegével. Az olvasók hatalma talán nem is kisebb az írókénál. Számomra a *Nincstelenekek* nem a hatvanas-hetvenes évek falusi-kisvárosi világának elszomorító krónikája, s cseppet sem a mélyszegénységről és a rasszizmusról szóló tudósítás. Már csak azért sem, mert az utóbbi két fogalommal nem lehet leírni e közeget, legfeljebb, ha távolról nézzük. A szegénység roppant viszonylagos állapot, amely a mostanság szépen divatozó hitekkal ellentétben igen sokszor strukturális bajok függvénye, s a belőle való kiemelkedés nem csupán az igyekvésen, szorgalmon és elszántságon múlik. Magyarán, aki szegénynek született, még kedvező társadalmi környezetben is igen bajosan juthat előre, meg kell kettőznie-háromszoroznia energiáit, mire előbbre evickél. Ezt belátni sokaknak elképzelhetetlen, de attól még így van.

A rasszizmus számomra nagyon tudatosan végiggondolt és kimunkált ideológia, amit nem társítanék az elemi, sokszor a kilátástalanságból, máskor az irigységből fakadó kicsinyes, de attól még igen gonosz indulatokkal. Ezeket kis közösségben legfeljebb jobban érzékeljük, de nem hiszem, hogy Budapest kevésbé volna mentes tőlük. Nem érdemes súlytalanná tenni a szavakat. A *Nincstelenek* világa gyermekkorom világa. Olcsó kísérletképpen találomra felütöttem a könyvet öt helyen, s megnéztem, hogy az adott oldalon van-e olyan élethelyzet, amelyhez hasonlót vagy tán éppen ugyanolyat átéltem. Mindannyiszor sikerrel jártam. Én is tettem el üveges tekintetű verébfiókát a disznótrágyába, s jól meglapogattam az ásóval. Tőlem is sokszor kérdezték, kinek a fia, unokája vagyok, így azonosítottak be. A Messiáshoz hasonló gyermeteg figura Laci bácsit juttatta eszembe, aki a szociális otthonból szökdösött ki, s a legváratlanabb pillanatokban bukkant fel. Félszegen mosolygott, beállt labdát szedni az utca gyerekei közé, fürgén eltipegett, ha elküldték a boltba vagy a darálóba zsákot pakolni. Éppen olyan védtelen és szeretnivaló, kiszolgáltatott és nemes egyéniség volt, mint a regény alcímében szereplő cigány férfi. Az is eszembe jutott, ahogyan a disznó füle tövét vakargattam a lapockával, és elégedetten dörögött, miközben sűrű szűrét sodorta a kavarófa. És igen, a tyúkok éppen úgy futottak a tojás, a dara, a krumplihéj vagy a romlott befőtt után, ahogyan Borbély Szilárd leírta. A regény sok-sok jelenete számomra a gyermekkorom szép leírása, ismerős, otthonos és éppen ezért szeretnivaló.

És itt köszön vissza nagymamám régi megjegyzése, mert én is ugyanazt mondhatom, mint ő. Ez az ismerős világ kedves, de nem igazán izgalmas számomra. Jóleső, sőt megnyugtató érzéssel olvastam, szinte biztattam és hálát adtam az írónak, hogy vállalta ezt az életet, bemutatta ezeket a falusi tyúkudvarokat. Az érdeklődésem, az agyam viszont sokkal fürgébben és mohóbban járt, amikor ruszin őseiről, a román ortodox templom lerombolásáról vagy a zsidó ünnepi szokásokról írt. Hiszen ezeket sokkal kevésbé ismertem, ezért érdekesebbek voltak számomra. A terra incognita megdobogtatja a szívünket, a hazai táj pedig lecsendesíti. Borbély Szilárd könyve minden otthonosságán túl azért is fontos számomra, mert megértette velem, hogy a népi írók könyvei hajdanán miért a parasztságon kívül hatottak, miért a középosztály jó szándékú tagjait serkentették. Az uradalmi cselédek, summások és földmunkások számára a *Puszták népe* vagy a *Viharsarok* keserű mindennapjaikat jelentette. Egy orvos vagy egy mérnök bensőjében viszont olyan önvádat gyűjthetett, amely nyitottá tette a radikális reformok iránt is. Sajnálom, hogy mindezt már nem mondhatom el a szerzőnek is. Nagy munkát végzett. Jóval nagyobbat, mint első látásra hinnénk.

**PAÁR ÁDÁM: A BETHLEN-RENDSZER SZATÍRÁJA
(SZABÓ DEZSŐ: FELTÁMADÁS MAKUCSKÁN)**

2014. május 4.

1945-ben temették el Szabó Dezsőt a lerombolt Budapesten. Darvas József, a Nemzeti Parasztpárt alelnöke, aki a népi mozgalom baloldali szárnyán helyezkedett el, a temetés kapcsán párhuzamot vont Budapest pusztulása és Szabó Dezső végzete között. Darvas egyszerre támadta és védelmezte meg Szabót. Egyrészt hangsúlyozta felelősségét az ellenforradalmi rendszer kialakulásában, amelynek, Darvas megfogalmazásában, „*e koporsóba hullott ember volt egyik szellemi bábja.*” Ugyanakkor mindjárt egy fordulattal meg is védelmezte hajdani mesterének, a népi írók előfutárának emlékét. Hiszen Darvas tisztában volt vele, hogy Szabó nemcsak az 1919-ben hatalomra került ellenforradalmi rendszer egyik szellemi megalapozója volt, hanem ugyanennek a rendszernek az ostromozója is, hiszen „*buszonöt esztendő óta egyebet sem tett, mint naponta ótestamentumi átkokkal sújtotta, és a prédikátori harag, a véres káromlás, a gyilkos gúny minden fegyverével harcolt ellene.*”⁹²

A fiatalabb nemzedékhez tartozó, marxista orientációjú Darvas nem tagadhatta meg Szabót a Horthy-korszak társadalmi berendezkedésének bírálójaként és a hitleri Harmadik Birodalommal való szövetség elutasítójaként, de el sem fogadhatta őt, hiszen Szabó a kapitalizmus mellett a szocialista alternatívát is elutasította. Így vált Darvas és az őt követő nemzedékek számára Szabó az „ellenforradalmi” rendszernek egyszerre szellemi atyjává és áldozatává. Szabó sorsa a szélsőjobbról érkező Bajcsy-Zsilinszky Endre pályafutásával vonható párhuzamba: 1919 után antiszemita retorikával támadták a „bűnös Budapest” forradalmait, majd az 1930-as évektől kezdve mindketten elszántan küzdöttek a hitleri Németország ideológiai térnyerése és a nemzetiszocializmus térhódítása ellen. Mindketten a társadalmi rendszer lényeges reformját (a parasztság szociális felemelése) és a szomszédos népekkel való együttműködést kívánták, végül mindkettejük sorsa összefonódott annak a rendszernek a bukásával, amelynek létrejöttét eleinte, az 1920-as évek elején támogatták.

Szabó Dezső *Az elsodort falu* című, 1919-ben írt regényével tett szert országos hírnévre. A könyv rövid idő alatt bestsellerré, a „keresztény-nemzeti” középosztály és az egyetemista ifúság kedvenc olvasmányává vált. Népszerűségét elsősorban annak köszönhetette, hogy mondanivalója megfelelt a berendezkedő Horthy-rendszer beállítódásának: a regényben mérlegre került, és könnyűnek találtatott a liberalizmus, amelyet kollektíven a vádlottak padjára ültettek 1919–1920-ban. A regényben megfogalmazást nyert, hogy a nemzet gyarapodását az

⁹² DARVAS József: Szabó Dezső sírja. In: GRÓH Gáspár (szerk., vál.): *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső*. Bp., Nap Kiadó, 2002. 266.

1918-as őszirozsás forradalomban, majd a Tanácsköztársaságban kompromittálódott városi polgárság és munkásság helyett a parasztságra, illetve az abból kinevelt középosztályra kell alapozni. Az 1918–19-es események megtagadása, a polgári kultúra ostromozása, a „bűnös város” és a magyar falu szembeállítás, a parasztság mitizálása ideológiai muníciót szolgáltatott az ellenforradalmi rendszer számára. Szabót az ellenforradalom napjaiban piedesztálra emelték, hogy azután, a bethleni konszolidációval párhuzamosan, mellőzzék. Szabó fokozatosan kiábrándult a rendszerből, hiszen ő az ellenforradalomtól nem a régi uralkodó rétegek, az arisztokraták és nagytőkések hatalmának restaurálását várta. Nem csoda, hogy Szabó rideg sértettségbe vonult vissza. Egyebek között *Feltámadás Makucskán* című novellájában pellengérezte ki a Horthy-kori politikai életet.

A novella a két világháború közötti magyar politikai rendszer és pártok gyilkos szatírája, egyúttal kétségbeesett kiáltás az anyagi és szellemi erejében fogyatkozó magyar parasztság megmentéséért. A mese voltaképpen nagyon egyszerű. Makucskán, a kis Zala megyei faluban húsvét vasárnapján feltámadnak a halottak. A falusiak nem örülhetnek szeretteik visszatértének, mert szinte mindenki veszélyben érzi a pozícióját a faluban. A feltámadt bíró, jegyző és pap visszaköveteli hivatalát az élőkől. Az özvegy Boross Antal ijedten fedezi fel, hogy a feltámadottak között van a felesége is. A megboldogult boltos, Séra Ferenc a tartozást követeli vissza az élő Szabó Károlytól. A falu értelmisége, vagyis a bíró, a jegyző és a pap követségbe mennek a feltámadottak táborába, hogy rávegyék őket, térjenek vissza a temetőbe, és „*legyenek tovább is példás türelmű keresztény holtak*”. A jegyző a magyar jogrendszerre hivatkozva próbálja meggyőzni feltámadott kollégáját a temetőbe való visszatérésről: „*Mi örvendünk a viszontlátásukon, mert nekünk szívének van. De a paragrafusnak nincs szíve, a jog hideg és érzéketlen valami.*”⁹³ Szabó kihasználta az alkalmat, hogy a magyar közigazgatást is megcsipdesse. Amikor a feltámadott jegyző arra hivatkozik, hogy a feltámadás minden bizonnyal Isten akarata, azt a választ kapja, hogy mint a magyar közigazgatás ismerője, tudhatja, hogy még az isteni adminisztrációban is történhet hiba. A makucscai feltámadás híre eljut az országgyűlésbe, és a pártok mindegyike interpellációt jelent be az ügygel kapcsolatban. A makucscai esettel kapcsolatos országgyűlési vita alkalmat ad Szabónak arra, hogy kifejtse véleményét a Horthy-korszak parlamenti pártjairól, egy-egy vezérszónok szájába adva a pártra és ideológiájára nagy vonalakban jellemző, de persze karikatúraszerűen eltúlzott frázisokat.

Először a kormánypárt, az Egységes Párt „*szociális kirendeltségének*” vezetője, Erdélyi László interpellációja hangzott el. Az ő figuráján keresztül teszi nevetségessé Szabó a Bethlent saját pártján belül körüllegő kultuszt. Erdélyi szájából

⁹³ SZABÓ Dezső: Feltámadás Makucskán. In: *Könyvjelző*. KEPES András válogatása a magyar novellairodalomból. Bp., Park Kiadó, 2001. 203.

többek között ezek hangoznak el a miniszterelnökkel kapcsolatban: „*mi, akik Bethlen István gróf provideális alakját (tomboló éljenzés a jobboldalon) azzal az erős bittel követjük, hogy ő fogja visszaadni a hajdan tejjel és mézzel folyó magyar Kánaánnak ősgazdagságát...*” És hogyan vélekedik Erdélyi a magyar parasztról? „*A magyar paraszt jó katona, szívesen önti vérért hazájáért. Polgári állapotban tiszteli feljebbvalóit, igyekszik pontosan fizetni adóját s legtöbbje annyi polgárt nemz a hazának, amennyi tőle telik.*”⁹⁴ A politikus ennél többet nem is vár a magyar paraszttól. Erdélyi álláspontjához csatlakozott a keresztényszociális Wolff Károly, a „*keresztény-szociális-gazdasági-kiskereskedelmi-kisgazda-polgári-nemzetipárt*” (a valóságban a Keresztény Községi Párt) vezetője, aki a francia forradalmat teszi felelőssé az „illegális” feltámadásért. Sőt, Wolff Károly „hiteles” forrásból – a sógornője fodrászának szobalányától – tudni véli, hogy a feltámadás mögött a kommunisták állnak. Eckhardt Tibor, a Független Kisgazdapárt elnöke a makucskai feltámadást azért utasítja el, mert feltámadáshoz való jog nem szerepel a Kisgazdapárt programjában, holott szerinte ez a párt a parasztság egyetlen igazi pártja. Végül maga Bethlen István is felszólal, és kijelenti, hogy „*az ezeréves magyar alkotmány ismer élőket, ismer baldoklókat, ismer halottakat. De nem ismer feltámadottakat, nem ismer feltámadást (...) És ha a magyar falu feltámad, mi a szuronyok erejével fogunk a balál törvényes jogainak érvényt szerezni.*”⁹⁵ Erre az egész Tisztelt Ház percekig tartó tapsviharban tör ki.

A kormány katonákat küld Makucskára. Harcra azonban nem kerül sor, mert a feltámadottak nem akarják megtámadni a falut. Ugyanakkor egyre több makucskai férfi és nő akarja visszafogadni a feltámadott édesanyákat, férjek és feleségeket. A bíró, hogy megakadályozza a falusiak és a feltámadottak összehátrátkozását, elrejt néhány gyermeket, akikről elhíreszteli, hogy a feltámadottak megették őket. Egyúttal elhitei a falusiakkal, hogy a feltámadást a kommunisták rendezték, hogy a felkelt halottakkal legyilkoltassák a falut, és elvegyék a földet: e célból hamisítanak egy táviratot Sztálin aláírásával, amelyben a szovjet vezető felszólítja a halottakat, hogy mindenkit öljenek meg, és kommunizálják a javakat. Végül a feltámadottak maguk is belátják, hogy az élőknek nem kellenek, így hát visszamennek a temetőbe. Az élelmes bíró a kormánytól jutalmul kap egy magas állami posztot: „*feltámadás-elhárítási kormányfőtanácsos*” lesz. A novella végén megépül a kultuszminiszter által ígért mátrai temetőfigyelő intézet, ahol (jellegzetes Szabó Dezső-i csavar) német tudósok öröködnék, hogy ne támadjon fel a magyar parasztság.

Szabó az ártatlan(nak tűnő) mese leple alatt kíméletlenül gúnyolta a Bethlen-rendszert, és általában a korabeli parlamentarizmus alakjait. Megkapja a magáért a korabeli kormánypárt és ellenzéke, a nehézkes, bürokratikus közigazgatás, amely a kisembereket arctalan tömegként kezeli, valamint a hazaffyaskodó és

⁹⁴ I. m. 207–208.

⁹⁵ I. m. 213.

antikommunista propaganda, amelyik felelős a társadalmi bajok elkendőzéséért. Természetesen a szatíra nem azonos a valósággal, és a novellában szereplő politikusportrék (egyebek között Bethlenről, Eckhardttról, Klebelsberg Kunóról, Rassay Károlyról) nem hitelesek – nem is lehetnek azok, mert Szabó bevallotta, hogy szándékosan túlozta el a politikusok jellemrajzát. Valószínűleg nem született olyan novella a korszakban, amelyik ilyen gyilkos indulattal irányult volna a Horthy-korszak elitje ellen, mint a *Feltámadás Makucskán*.

Vajon ezek után, ha Szabó feltámadna, mit szólna a magyar falu mai magára-hagyottságához?

VÁRI GYÖRGY: AZ OTTHON ÉS AZ EREDET (ORAVECZ IMRE REGÉNYÉRŐL)

2014. június 28.

Először Illyés *Pusztulás*át olvasva éreztem magam kissé feszélyezetten. A *puszták népe* és a *Hunok Párisban* olvasásakor rajongtam a szerzőért, de ennek az írásnak a svábellenes tendenciáit képtelen voltam elfogadni. Az is meglepett még akkor, hogy a *Nyugat* közölte, pláne hogy Babits nyíltan kiállt mellette. A népi mozgalom történetének ezek a később alaposan megkóstolt ízei mindig, őszintén szólva mindmáig némi csalódottságot hagytak maguk után, miközben minden más céljukért és elgondolásukért feltétel nélkül lelkesedtem, amióta csak valamelyest megismerkedtem velük. Nem mérsékelte ezt a bizalmatlanságot az az érv sem, hogy mindaz, ami ebben a tárgyban a '33-ban megjelent *Pusztulástól* fogva alkalomadtán leírtak, végeredményben a Harmadik Birodalommal szembeni, függetlenségi kiállásként értelmezendő. Bizonynal és mégsem. A mély és őszinte aggodalom, együttérzés sem segített, amelynek tónusát természetesen kihallottam a *Pusztulás* soraiból is, és ki ne aggódna azért a közösségért, „amelyből származott s melynek végétét előre érezte”. Ez a kísértő rossz érzés elmélyült és visszavonhatatlanná vált, mikor a szintén a legkiválóbbak közül való Kovács Imre rémes, borzalmas mondataival szembesültem, már a háború utáni időszakról: hogy úgy menjenek, ahogy jöttek, egyetlen batyuval. Ez a hangnem már eltéveszthetetlenül ismerős volt a saját, zsidó családtörténetemből is.

Minderről csak azért írok, mert, azt hiszem, megtaláltam az alternatíváját egy ragyogó és szokatlanul szeretetreméltó magyar regényben: a minden nacionalizmustól maradéktalanul független népiséget, amely ugyanakkor semmit, egy jótányit sem ad fel emancipatórikus céljaiból. Oravecz Imre *Kaliforniai fürj* című írására gondolok, amelynek kezdetén egy parasztcsalád, az Árvai (vagyis Oravecz)-família, az előző századforduló nagy kivándorlási hullámához csatlakozva, Amerikába indul egy kis magyar faluból, azzal a szándékkal, hogy mihelyt tehetik, mihelyt lesz elég pénzük rá, hogy itthon is elviselhetően élhessenek, azonnal hazajönnék. A történet íve egyfelől a parasztromantika tagadása: az ősi

és örök, „természeti” rend nem más, mint ezernyi fajta alávetettség, erőszak, megszegyenítés és hatalmaskodás, a társadalmi viszonyok szinte mozdíthatatlanul hierarchikusak, és nincs érdemi esély arra, hogy az embert szorgalma, esze, ötletessége, kitartása felemelje, hogy „megcsinálja magát”: hogy az legyen, akivé lennie kell.

Kint viszont, Amerikában, spórolással, munkával, koncentrált figyelemmel és figyelemre méltó alkalmazkodási készségével a családfő, Árvai István megteremti otthonát: először a magyar közegben, később attól is eltávolodva, jobbra gyári munkásként. Itt érvényesülhet az, amit otthonról hozott, amit Max Weberrel szólva protestáns munkaetikának nevezhetnénk. Szorgalom, gyűjtögetés, az igények visszafogása, lassú gyarapodás. Ebben a komótosan zajló folyamatban érvényesül az idő otthonteremtő munkája is: az óceán túlsópartja fokról fokra távolodó emlékké válik, az itteni mindennapok pedig beágyazzák őket az amerikai viszonyokba. Gyermekeik itt nőnek fel, itt végzik el az iskoláikat, van egy kislány, akit itt kell eltemetniük: ők már amerikaiak, a szülőket pedig ideköti már, ehhez a földhöz, a halál is: nem az ősök, hanem az utódok sírja. Mert az, amitől soha nem tudnak szabadulni, éppen ez, az anyaföld lesz, a táj. Ezért fontos különösen, hogy István végül itt, Amerikában is farmerré válhat. Társadalmi felemelkedése-beilleszkedése után, miután eredetétől minden értelemben elszakadva azzá válhatott, amivé lennie kellett, visszatér, megtér a földhöz. A természet pedig Amerikában is természet: nem ugyanolyan, persze, de lényegében ugyanaz. Ezt a ráismerést teszi lehetővé a címbéli madár, a kaliforniai fűrj, amely egyszerre idegen és ismerős. A cím így összekapcsolja az eredetet és a célt, a közeledést és a távolodást, a modernitás „önmegvalósító” lehetőségeit a hagyomány megtartó erejével. Ezek foglalatja ez az egyszerűségében, világosságában meglepően szép írás, ha néha úgy érezzük is, hogy némely jeleitei kissé képeskönyvszerűek. Amikor István a bíróságon megérti, hogy nem a felsőbbség packázásainak kitett alattvaló többé, hanem jogalany, amikor a gyártulajdonos – nagy meglepetésére – figyelmesen elbeszélget vele, munkásai egyikével, az valóban kissé broszúrszerű és némiképp feszélyező is, mint afféle kapitalizmus-apológia, amelyet bizonyos mértékig ellensúlyoz, persze, a munkavállalói kiszolgáltatottság felmutatása más helyeken. De egyszerű és vonzó emberek egyszerű és vonzó igazságait felmutatni mindig ezzel, a broszúrszerűség veszélyével jár.

A regény legnagyobb tette viszont az, hogy elérte: induláskor, az elején még szívből reméltem, bár nem hittem, hogy a végén majd hazajönnek, aztán egy idő után csodálkozva vettem észre, hogy már azért drukkolok, hogy maradjanak. Legvégül pedig végtelen meglepéssel töltött el, hogy így is, ott is hazataláltak. Az eredetet meg nem tagadó, megszüntetve megőrző ragaszkodás, zavarba ejtően tiszta és világos bölcsesség és eleven epikai erő együtt gondoskodik róla, hogy minden – engem legalábbis – zavaró tendenciától mentesen szülessen újra ebben a szövegben mindaz, ami miatt nem szűnő vonakodásom ellenére sem tudok szabadulni – mióta csak Illyést először a kezembe vettem – a népi mozgalom ihletésétől.

Kishúgom dinnyével, 1930 körül (Szipál Márton)⁹⁶

PAPP ISTVÁN: ILLYÉS ÖRÖKSÉGE

2014. július 2.

Jelen sorok szerzője nem tagadja Illyés Gyula személye és életműve iránti határozott rokonszenvét. Ugyanakkor úgy véli, hogy komoly lehetőségek rejlenek az életút egészének régóta esedékes újraértelmezésében.

„Tegnap a Déli-vasút állomás – Flórára vártam – némettel, hazai svábbal tele. Boszorkánkodva kerültem őket hangosságuk miatt. Ma reggel a Berliini téri villamosmegállónál is egy sereg német. Fejükben fekete nácisapka, azon jelvény. Jelvény a mellükön is, kezükben katonaláda. Nyilván valami sorozás folyik köztük vagy behívás. Egyiknek hóna alatt szomorú kis vörös zászló, összecsavarva, mint egy szalámirúd. Halni mennek. Hát csak

⁹⁶ Történelemtanárok Egylete: Családtörténeti életútinterjúk. <http://www.tte.hu/toertenelem/csaladtoertenet-es-életútinterjúk> (Letöltve: 2016-01-22)

*menjetelek. Szemem birtelen egy síró asszonyon akad meg, férjét ölelgeti. Ez nyomban árulóvá tesz, vak emberpártivá: ne haljátok meg.*⁹⁷

1943 őszén rögzítette naplójában Illyés Gyula a fenti sorokat. Személyiségének, világlátásának, politikai véleményalkotásának minden dilemmája, két- és egyértelmősége benne foglaltatik e rövid bekezdésben. De nem csupán a költőt, s egyben a népieket 1945 előtt foglalkoztató egyik legfontosabb kihívás, a kortársak által érzékelt német veszély, a Harmadik Birodalom fenyegető árnya rajzolódik ki, hanem általánosabb emberi, erkölcsi tanulságok is. Nem túlzás azt mondani, hogy az Illyés által megörökített helyzetre adott válasz, annak minősége és bonyolultsága adta és adja meg az egyes népi írók és költők marandóságát.

Miről is van szó, mi teszi különlegessé ezt a helyzetet? Illyés Gyula volt az, aki *Pusztulás* címmel az elsők között hívta fel a figyelmet, nota bene a *Nyugat* hasábjain, a dunántúli németiség problémájára. A cikksorozat 1933-ban, Hitler hatalomra jutását követően látott napvilágot, és a nemzetféltés érzése járta át a sorokat. A költő úgy vélekedett, hogy az egyre erősebb és agresszívabb német állam aranytartalekként tekint a pannon dombokon élő svábokra, akiknek egyre szélesebb és komolyabb közösségi jogokat harcolhat ki, sőt egy napon sérelmekre hivatkozva akár az egész Dunántúlt elfoglalhatja. Nyilván ott lebegett az író szeme előtt a történeti Magyarország felbomlásának példája, a határon túli anyaország felé gravitáló szerb és román kisebbségek története. A *Pusztulás* megjelenése után néhány évvel az idő igazolta Illyés bizonyos félelmeit: Hitler a határon túli német kártyát játszotta ki Ausztriába történt bevonulásakor és a Szudéta-vidék annektálásakor. Ráadásul megalakult a hazai németiséget egyre inkább a szélsőjobboldal felé irányító Volksbund, s az évek múltával határozottan megélné a baranyai és Buda-környéki svábság, valamint a német óhaza közötti érintkezést.

Ez azonban csupán az érme egyik fele, hiszen a hazai németiség jelentős többsége érzelmileg Magyarországgal azonosult, nem szédült bele a náci vonzásba, nem németesítette újra a nevét, nem mondott le a magyar állampolgárságról. Lojális, Magyarországhoz hű kisebbségként akart élni az idetartozók többsége. Iskolákat, jobb művelődési lehetőséget, kulturális jogokat kívántak, csupa olyasmit, amit a népi írók a határon túl élő magyarságnak is óhajtottak. Mint tudjuk, a történet vége a hazai svábság kitelepítése lett, végső soron ugyanolyan kollektív ítélet sújtotta őket, mint a felvidéki magyarságot.

Illyés, aki jogos érzelmekből, őszinte hazaszeretetből elsőként indította el a hullámot, mély kétségek között őrlődött, amint ezt a közölt naplórészlet is tanúsítja. Mi legyen inkább: emberbarát vagy hazafi? A nemzedékek sorát megosztó kérdésre személyesen, ha sok vívódás után is, de inkább az első választ adta. Ezért szerkesztette 1941 és 1944 között a *Magyar Csillagot*, ezért mondott nemet 1945-ben a kitelepítési kormánybiztosságra, ezért írta meg az *Egy mondat a zsar-*

⁹⁷ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Vál., szerk. és sajtó alá rendezte: ILLYÉS Gyuláné. Bp., Szépirodalmi, 1986. 300–301.

nokságról-t, ezért emelt szót a 70-es évek végén az erdélyi és felvidéki magyarság mellett, miközben a cseh és román irodalom műfordítójaként tartották számon. Nem hiszem, hogy Illyés csak hazafiként vagy csak emberbarátként jellemezhető, hol az egyik, hol a másik kerekedett felül, mint az Úr angyala és Jákob birkózásakor. Ez a feszültség ott vibrál nagy verseiben, e nélkül aligha született volna meg a *Haza magasban*, a *Bartók* vagy *A reformáció genfi emlékműve előtt*.

Ugyanakkor ez a kérdés nem csupán Illyés, hanem minden népi értelmiségi számára adott volt: össze tudja-e egyeztetni a nemzeti és az általános erkölcsi szempontokat. Hiszen nem is annyira a végletekig kimunkált, kristálytisztá demokratikus politikai alapállás a lényeg, ha ezt vennék alapul, alig lenne valaki a XX. század magyar politikusai és értelmiségije között, aki átmenne a vizsgán. Viszont nagyon fontos a szilárd erkölcsi meggyőződés, amelynek köszönhetően felszínre bukkannak azok a kérdések, amelyek a tévutaktól megóvhatnak. A népi mozgalom örökségének megítélésekor ezt tartom a legfontosabbnak, s annak kimondását, hogy a nemzeti szempontok hamis hangsúlyozásával emberi nézőpontból bukott meg a vizsgán a második világháború éveiben Erdélyi József és Féja Géza, a Rákosi-korszakban pedig Darvas József és Erdei Ferenc. S hogy a két szempont közel sem volt összeegyeztethetetlen, arról olyan szép életutak vallanak, mint Szabó Zoltáné vagy éppen Bibó Istváné. Vagy Illyés Gyuláé, aki ugyan politikailag tévedhetett és hibázhatott, viszont nem tévesztette szem elől az emberi távlatokat.

PAPP ISTVÁN: EGY DARABKA MAGYARORSZÁG – BORBÁNDI GYULA EMLÉKÉRE

2014. július 24.

1977-ben írta az emigráció röggös útját évtizedek óta rovó Szabó Zoltán az alábbiakat: „Mivel mi, akik itt vagyunk, egynemzetbeliek vagyunk, mi tehát, itt és most, nemzet vagyunk; noha azt nem mondhatjuk, hogy mi vagyunk a nemzet.”⁹⁸ A kissé talán bonyolult összetett mondatot Borbándi Gyula élete példásan igazolta, hiszen ahol ő élt és alkotott, hosszú pályafutása nagyobb részében Magyarországon kívül, biztosan ott volt egy darabka Magyarország. De bármilyen zúzmárás években élt is Zürichben vagy Párizsban, Münchenben vagy New Yorkban, sohasem gondolta, hogy valamiféle egyedül érvényes nemzetfelfogást képviselne.

Pályafutása két szó jegyében telt: népiek és emigráció. A népi mozgalom volt az a szellemi irányzat, amely a jogász végzettségű, hazáját még 30. életévének be-

⁹⁸ SZABÓ Zoltán: Ezerkilencszázötvenhat: forradalom, történelem, valóság. In: Uő: 1956. *Korszakváltás*. Sajtó alá rendezte: KENEDI János. Bp., Osiris, 2006. 206.

töltése előtt elhagyni kényszerülő fiatalember életét meghatározta. Látszólag antinépi volt, hiszen sok mindent képviselt, ami szemben állt a mozgalomhoz társított elvárásokkal. A Szepességből származó, német és szláv ősökkel rendelkező szülők gyermekeként a budapesti Józsefvárosban született és nevelkedett, tehát cseppet sem paraszti környezetben nőtt fel. Nem bölcsész diplomát szerzett, nem az irodalomban próbált szerencsét. Ahhoz az értelmiségi nemzedékhez tartozott, amelynek eszmélése az 1930-as évek végére, 1940-es évek elejére esett. Faludy György írta, hogy akkoriban egy becsületes fiatal Kéthly Anna, Nagy Ferenc, Barankovics István és Kovács Imre közül választhatott, ha politikai állócsillagot keresett magának.

Borbándi a nála alig hat évvel idősebb Kovács Imrét választotta, aki mögött 1945-ben már komoly múlt állt: a Márciusi Front és A néma forradalom, a Szabad Szó és az ellenállási mozgalom. Az ő híveként vett részt a Nemzeti Parasztpárt budapesti szervezetének munkájában és dolgozott, amíg lehetett. 1949 januárjában hagyta el hazáját, ahová csak igen hosszú idő múlva térhetett vissza. Ám Borbándi Gyula pályája akkor teljesedett ki igazán, amikor másoknak befejeződött. Neki éppen az emigráció rendkívül hányattatott viszonyai között teljesedett ki az élete: rendkívüli szervezőtehetsége, a különféle szellemi irányzatok integrálásának képessége és szépirodalmi erőnyeket csillogtató történetírói munkássága.

Szinte mindegy, hol élt Borbándi Gyula: lehetett ez a Látóhatár megalapításának helyt adó zürichi kávéház, a Szabad Európa Rádió Magyar Osztályának müncheni szerkesztősége vagy Cs. Szabó László londoni lakása, ahol ő volt, ott egy darabka Magyarország volt jelen. Életművének csúcsát az 1950 és 1989 között napvilágot látott Látóhatár, majd Új Látóhatár jelentette, amely túlélte a közönyt, az anyagi szűkösséget, a kádári titkosszolgálat bomlasztási kísérletét, és helyt Jászi Oszkárnak és Márai Sándornak, Kovács Imrének és Szabó Zoltánnak, Szász Bélának és Határ Győzőnek. A Látóhatár egyetlen irányzatot ismert: az európai mércét képviselő magyar szellemet. A lap szerkesztésével és fenntartásával tényleg felmérhetetlen szolgálatot végzett, s nem csupán határon túl.

Ugyanakkor kiteljesedett írói vénája is: 1983-ban Püski Sándor kiadásában elsőként készítette el a magyar népi mozgalom szintézisét. Sosem árt hangsúlyozni, hogy itthoni könyvtárak és levéltárak hiányában született ez a páratlan munka, amely senkinek sem nélkülözhető, ha a század magyar történetével szeretne megismerkedni. Néhány évvel később pedig ugyancsak hiánypótló munkát publikált két kötetben a nyugati magyar emigráció történetéről.

Borbándi Gyula külsőségeiben látszólagos ellentmondásban állt a népi mozgalommal. De belső meggyőződése, kisugárzása, minőségérzéke e mozgalom legjobb szellemi hagyományainak utolsó képviselőjévé avatta őt. A földi árnyékvilágból való távozásával végképpen pont kerül egy nagyon jelentékeny szellemi irányzat történetének nagy korszakára.

HEGEDŰS GYULA: A HARMADIK MAGYAR REFORMNEMZEDÉK SORSFORDULÓI – SZTÁRAY ZOLTÁN EMLÉKEZETE

2015. február 24.

Magyarcsaholytól Budapestig

Sztáray Zoltán a szilágysági Magyarcsaholyban született 1918-ban. Szülőfaluja a trianoni békeszerződés következtében Romániába került, s így családja Debrecenbe költözött. Itt végezte el az elemi iskolát, majd a református kollégiumban érettségizett. 1936-ban a debreceni felső kereskedelmi iskola tanulójaként elnyerte a Horthy Miklós-ösztöndíjat, s így beiratkozhatott a budapesti Műegyetemre. Közgazdászdiplomáját 1941-ben szerezte meg. Szociális érzékenysége már ifjúkorában megmutatkozott. Debrecenben aktív tagja volt a Cserkészszövetségnek, részt vett a nyári gyerektáborok szervezésében. Egyetemi évei alatt barátaival végigjárták esténként a fővárosi éttermek, szállodák konyháit, és az összegyűjtött maradék ételt szétszortták a rászorulóknak között. Még az 1990-es években is emlegette a kubikosokat, akik éjszakánként saját talicskájukban aludtak a Teleki téren.

A II. világháborúban behívták ugyan katonának, de nem került ki a frontra. 1944. október 15-én éppen ügyeletes tiszt volt a Zách utcai laktanyában. Horthy proklamációjának elhangzása után hazaküldte az őrséget, mondván, hogy vége a háborúnak. Másnap a nyilasok letartóztatták, és a Parlament pincéjében berendezett börtönbe hurcolták. Miután tartalékos hadnagyi rendfokozatától megfosztva szabadon engedték, bekapcsolódott a németellenes ifjúsági ellenállási mozgalomba Zimányi Tiborral, Jónás Pállal, B. Rácz Istvánnal, Nyeste Zoltánnal és másokkal.

A háború után a Salgótarjáni Kőszénbánya Vállalat központi ellenőrévé nevezték ki. Látna a bányászcsaládok nyomorúságos helyzetét és a helyi kórház ellátási gondjait, levelet írt több svájci gyógyszergyárnak, és gyógyszereket, vitaminokat kért a gyermekek számára. 1948-ban már az Országos Árhivatalban dolgozott, amikor az ÁVH letartóztatta. A vád: idegen hatalmaknak való kémkedés. Ez természetesen csupán ürügy volt. A valódi ok egy soha meg nem valósult monstre per, az ún. 6018-asok pere. Ez az ügyiratszám szerepelt több olyan személy lapján, akik a háború alatt diákként részt vettek az ellenállási mozgalomban. Az új hatalom – talán nem is indokolatlanul – attól félt, hogy akik néhány évvel korábban a nyilasok és a németek ellen szervezkedtek, most a kommunisták ellen teszik majd ugyanezt. A perre végül nem került sor – máig sem tudni pontosan, miért. A letartóztatottak egy részét nem is állították bíróság elé, hanem internálták őket. Így került Sztáray Zoltán is először a Buda-Dél internálótáborba, majd Kistarcsára, onnan pedig 1950 tavaszán Recskre.

Recsk és '56

A recski kényszermunkatáborban töltött három hosszú esztendő fordulópontot jelentett Sztáray Zoltán életében. Recsk története ma már viszonylag jól ismert, ami nagyrészt Sztáraynak köszönhető, hiszen élete hátralévő évtizedeiben fá-

radhatatlanul dolgozott azon, nehogy a tábor létezése és története feledésbe merüljön. Sztáray nagy megbecsülésnek örvendett rabtársai között. Legemlékezetesebb tette az volt, amikor az örök által eldobált és a rabok által összegyűjtött *Szabad Nép* fontosabb cikkeinek szövegét megtanulta, éjszakánként cigarettapapírra leírta, majd apró kis füzeté összefűzte. Bár a fogvatartottakat 1953 nyarán-őszén szabadon engedték, Sztáray számára a várva várt szabadulás csak 1953 decemberében jött el, miután még több hetet töltött Kistarcsán és a Markó utcai börtönben. Az 1956-os forradalom mámorító napjaiban Sztáray Zoltánt az események sűrűjében találjuk. Részt vett a műegyetemisták gyűlésén, tanúja volt a Sztálin-szobor ledöntésének, sőt fegyvert is fogott. Az Aradi utcában a harcok során könnyű sebesülést is szenvedett – homlokát puskagolyó által széttroncsolt ablakkeret szilánkjára karcolta végig. (Később e látványos, ám veszélytelen seb miatt Franciaországban hős szabadságharcosként ünnepelték.) Október 25-én Nyeste Zoltánnal és B. Rácz Istvánnal bementek a Kisgazdapárt Semmelweis utcai volt székházába, amely évek óta a Szovjet–Magyar Baráti Társaság központjaként működött, és véget vetettek a fosztogatásoknak. Berendezték az irodákat, fogadták a vidékről érkező élelmiszerszállítmányokat, és megszervezték azok szétoztását a forradalmárok és a sebesültek között. Sztáray – bár nem volt hivatalosan tagja a Kisgazdapártnak – így lett a párt budapesti szervezetének gazdasági vezetője.

Párizstól San Bernardínóig

A szovjet bevonulás után Sztáraynak nem sok választása volt, ha életben akart maradni. November utolsó napjaiban „átbukdácsolt” a magyar–osztrák határon. Bécsből egyenesen Párizsba vezetett az útja, ahol részt vett a Forradalmi Tanács megszervezésében. (A Tanács elnöke elvileg Kéthly Anna volt, a Petőfi Pártot Benkő Zoltán, Boross Lajos, Füzessi István, Kovács Imre és Sz. Szabó Pál képviselte, bár nem voltak mindannyian jelen Strasbourghban, ahol a Tanács 1957 februárjában megalakult.) Sztáray 1958-ban az Egyesült Államokba utazott, és Horváth Jánostól átvette a New York-i Kossuth Alapítvány vezetését. Ebben az időszakban több tanulmányt is publikált a Columbia Egyetem felkérésére a legkülönbözőbb témákban: „A napszámostól a kisgazdáig, 1936–1956”, „A magyarországi cserkészlet felszámolása”, „A természetes szaporodás visszaesése Magyarországon”. 1960-ban egy ideig a brüsszeli Nagy Imre Intézet munkatársa és az intézet *Szemle* című folyóiratának szerkesztője volt. Nehezen viselte azonban a magyar emigráció civódásait, és miután az Intézet anyagi támogatásai is lassan elapadtak, visszaköltözött az Egyesült Államokba. A hűvös és csapadékos New York helyett azonban inkább Dél-Kaliforniát választotta, és az elkövetkező fél évszázadban San Bernardínó-i, majd portlandi otthona egyfajta zarándokhellyé vált az amerikai magyarság és az Egyesült Államokba látogató magyarok körében.

Sztáray munkássága az emigrációban

A nyugati magyarság legfontosabb folyóirata a Borbándi Gyula szerkesztésében 1958 és 1989 megjelenő Új Látóhatár volt. Sztáray kezdettől fogva több tanul-

mányt, novellát publikált a lapban, majd 1960-tól a folyóirat főmunkatársa lett. Nagy szerepe volt a lap fennmaradásában, számos fiatal szerzőt nyert meg közreműködőnek, és sok amerikai előfizetőt is szerzett. Sztáray szerteágazó munkásságát nagyon nehéz röviden összefoglalni. Írt tanulmányt New Budáról, könyvet Haraszthy Ágostonról, elsőként publikálta magyar nyelven az 1916. évi bukaresti titkos szerződést, legfontosabb munkái azonban kétségkívül a recski kényszermunkatáborral kapcsolatos írásai. 1981-ben létrehozta a Recski Szövetséget, a volt recski rabok érdekképviseleti szervezetét, és *Recski Tanú* címmel folyóiratot is szerkesztett. Első hosszabb írása Recskről az Új Látóhatárban jelent meg 1981-ben. 1982-ben személyesen Kádár Jánosnak írt levelet annak érdekében, hogy a volt recski kényszermunkások jogi rehabilitációban és anyagi kompenzációban részesüljenek, hivatalos rehabilitálásukra mégis csak két évvel a rendszerváltás után, 1992-ben került sor – Sztáray Zoltánnak elévülhetetlen érdemei voltak ebben. Szintén az ő kezdeményezésére nyílt meg 1996-ban a Nemzeti Emlékpark a kényszermunkatábor területén. Recskről szóló írásait 1997-ben *Csákánykő* című kötetében adta ki összegyűjtve.

Sztáray és a népiek

Sztáray Zoltán személyes kapcsolata a népiekkel, illetve a parasztpárti politikussal változatos volt. Az Új Látóhatárnál együtt dolgozott Kovács Imrével, és jó barátságban volt egykori recski rabtársával, Benkő Zoltánnal. Veres Péterrel azonban már nem volt felhőtlen a viszonya. 1944-ben Debrecenben személyesen is találkoztak, amikor Sztáray és egy orvos nagybátyja segített Veres Péternek bekerülni a kórházba. A börtönből szabadult Sztáray kétségbeejtő helyzetében ellátogatott Veres Péter Bajza utcai irodájába, hogy segítséget kérjen tőle. Veres Péter a titkárnőjével kiüzent az előszobában várakozó Sztáraynak, hogy nem ér rá. Sztáray viszont ráért, és két napon át várta, hogy időt szakítson rá az Írószövetség elnöke. Amikor végre sikerült szót váltania vele, Veres Péter közölte vele, hogy neki országos közügyekkel kell foglalkoznia, és ne tartsa fel őt egyéni problémáival... Ha Sztáray munkásságát nézzük, gondolkodásmódjában, világnézetében sok szempontból kapcsolódott a népiekhez. Időről időre olyan témákkal foglalkozott írásaiban, amelyek a népieket is foglalkoztatták, gondoljunk csak a fent említett tanulmányaira a magyar parasztság 1936–56 közötti történetéről vagy az ország demográfiai problémáiról. Az Új Látóhatár 1979. decemberi számában jelent meg „A magyar valóság nyomában” című fontos esszéje, amelyben erős szavakkal bírálja a két háború közötti időszak Szent Korona-kultuszát, a politikai elit rövidlátását. „Koronatúltengésben szenvedtünk, s közben megvertségünkben, megalázottságunkban, megcsonkítottságunkban röhögött rajtunk a fél világ; olyan népek is, amelyeknek igazi, húsból-vérből való királyuk volt. (...) Jogászaink ahelyett, hogy korba illő, mindenki jogát egyaránt biztosító alkotmány megteremtésén töreként volna fejüket, a királyság jogfolytonosságát magyarázgatták. Azokat, akik a réges-régen esedékes társadalmi változást merték szorgalmazni, a szentkorona nevében hozott ítéletekkel riasztották el.”

Bár Sztáray cikkében nem kíméli a „Werböczy-féle” nemességet és annak szellemi utódait, a középosztályt, felhívja a figyelmet e társadalmi osztály érnyeire is: „Akadhatnak, akik könnyen vetnek keresztet erre a letűnt, konglomerátum jellegű középosztályunkra, ám én vallom, ha ez az öncélú társadalmi érdekcsoport meg is érett a pusztulásra, tagjainak zöme – ismerete, képzettsége, szaktudása miatt – hasznos tagja lehetett volna egy megújuló, nyugati értelemben demokratikus Magyarországnak.” Sztáray szerint a kommunista Magyarországon a középosztály látszólag eltűnt ugyan, de „a már a háború utáni Magyarországon felnőtt nemzedékből megint kialakulni látszik egy megalkuvó, jobbára csak a maga érdekeit kereső, az annyit hangoztatott ’osztály nélküli társadalomban’ osztályösszefogást, a nemzettel, néppel szemben cinikus felelőtlenséget mutató új középosztály.” E rövid idézet is mutatja, hogy Sztáray Zoltán politikai-történeti gondolkodásában leginkább a népi írók eszméi tükröződnek. Sokkal közelebb állt szívéhez a Kossuth-címer, mint a Szent Korona. Emellett igazi republikánus és mindenekelőtt eltökélt demokrata volt. Ahogy egy levelében megfogalmazta 1975-ben: „Gyerekkorom óta szomjazom a demokráciát. S ezért vertek zöldfülű koromban a Számonkérő Szék pribékjei s később Rákosi hóhérai.”

BARTA JÁNOS: PISTA BÁCSI

2015. március 10.

Bár úgy tudom, Csoóri Sanyiék már korábban is jártak nála, Pista bácsiról 1992-ig semmit sem hallottam. Ebben az évben viszont örömmel vettem az értesítést, hogy Síkfőkúton népzenei tábor lesz, ahová eredeti adatközlőket is hívtak. Népzene és néptánc terén közvetlen tapasztalatokat is lehet szerezni tőlük. Egyikük Pál István, tereskei juhász. Ott a helyem! Mikor ismerőseim körében eldicsekedtem, hogy kitől lesz alkalmam tanulni, egyik „bennfentes” elhúzta a száját:

– Vigyázz, Pista bácsi nem tanár!

Hm. Valóban nem úgy nézett ki, mint egy egyetemi professzor. Tényleg nem tanított, csak mesélt, felidézett, emlékezett. És bizony kellett Juhász Zoli segítségével, aki többször is képes volt elismételni és velünk, „tanulókkal” is elismételteni egy-egy elkapott motívumot úgy, hogy végül elsajátítsuk. Csoportos beszélgetéseink során (ahol öreg mesterünk megjelent, szinte azonnal kialakult egy-egy ilyen kör) akár más-más változatban is. Többek között olyanban (és ezek Zoli szavai), amit még „Árpád apánk hozott magával az Őshazából”. És ebben a folyamatban – talán nem szentségtörés, ha ilyet írok – Pista bácsi maga is együtt fejlődött velünk. A dudálástól, furulyázástól, flótázástól elszokott kéz ugyanis nem azonnal, hanem csak hosszabb-rövidebb idő elteltével volt képes visszaadni mindazt, ami a szívben, lélekben lakott.

Nekem elsősorban ízes beszéde, ravasz hunyorításai nyerték el a tetszésemet. Őrzök egy fényképet: mi, „tanítványok”, dudáinkat fújva (a kép szerencsére nem hangos) állunk egy félkörben. Pista bácsi talán éppen rám néz jellegzetes, kissé féloldalas mosolyával, láthatóan nem nagyon van megelégedve velünk. De tisztán emlékszem, mikor „produkciónk” végeztével megkérdeztük tőle: „Jó lesz, Pista bácsi?”, a fénykép készültkor is, mint mindig, így válaszolt: „Nagyon jó!” Fáradhatatlan és türelmes volt. Akkor is, ha régi emlékeit osztotta meg velünk, akkor is, ha hangszereiről mesélt, muzsikált, vagy énekelt. De tudott táncolni is a dudával!

Tőle kaptam dudám tömlőjét, de faragott nekem egyet a jellegzetes hangú és kinézésű, „pikkelyes” furulyáiból is. Nem csak őrzöm, de mind a mai napig használom is ezeket a kedves emlékeket. De van itt még más is: Nógrádsápon járva természetesen első utam a híres templomhoz vezetett. Ami műemlékként is nevezetes, nekem viszont elsősorban azért volt érdekes, mert a Síkfőkúton tanult egyik első nóta szerint ezt törték fel, és innen lopták ki az „arany szakramentomot”. Pista bácsit sajnos már nem tudom felkeresni. Azzal a gondolattal búcsúzom tőle, amit tőle hallottam, és ami talán minden másnál jobban visszaadja bölcsességét, akár tanárinak nevezzük azt, akár nem:

Úgy dolgozzál, mintha örökké élnél. Úgy imádkozzál, mintha mindjárt meghalnál.

PÉTERFI GÁBOR: NÉPISÉG ÉS SZECCESSZIÓ KAPCSOLATA A GÖDÖLLŐI MŰVÉSZTELEP PÉLDÁJÁN

2015. május 26.

Munkából hazafelé jövet vagy a családdal sétálva gyakran elmegyek egy ház mellett, amelyen emléktábla jelzi, hogy az épület fontos események színhelye lehetett egy évszázaddal korábban. A tábla a gödöllői művésztelep egykori alkotóinak állít emléket. 1901 nyarán Körösfői-Kriesch Aladár vette meg ezt a házat az akkori Erdő utcában, mely ma az alkotó nevét viseli. Körösfői saját tervezésű tapétaival és bútoraival, valamint torontáli szőnyegekkel rendezte be új otthonát. E ház lett a magyar szecesszió egyetlen szervezett társulásának, a gödöllői művésztelepnek a magja. A művésztelep igényesen felújított háza mellett elsétálva azon kezdtem el töprengeni az egyik alkalommal, hogy mennyi hasonlóság figyelhető meg a századfordulón kibontakozó vidéki művésztelep és a majd három évtizeddel később színre lépő népi mozgalom között. A közös vagy hasonló pontok kifejtése előtt érdemes röviden felvázolnunk a művésztelep rövid történetét.

Körösfői 1901-es érkezését követően a városszéli utca újabb művészekkel gyarapodott. Olyan neves festők, szobrászok és tervezők érkeztek az akkor még falunak számító településre, mint Belmonte Leó, Zichy István, Thoroczkai Wigand Ede, Remsey Jenő György, Medgyaszay István, Sidló Ferenc, Undi

Carla, Mihály Rezső, de legfőképpen a telep másik vezető egyénisége, Körösfői barátja és sógora, Nagy Sándor. Fontos mérföldkő a közösség életében az 1904-es esztendő, amikor is a németeleméri szőnyeggyártól a Kovalszky Sarolta vezette szövőműhely Gödöllőre költözött. Hogy a közös munka elindulhasson, Körösfői kibérelte a saját házával szemben lévő épületet. Három évvel később a Magyar Királyi Iparművészeti Iskola tanműhelyévé nyilvánították a gödöllői szövőműhelyt, a tanszak tanárává pedig a művésztelep alapítóját nevezték ki.

Németh László *A minőség forradalma* c. írásában (1933) kifogásolta a munka és szenvedély szétválásának problémáját a nyugati civilizációban. Nos, a művésztelep alkotói kivonulva a kapitalizmus fellegvárainak számító nagyvárosokból otthonra leltek egy Budapesthez közeli nagyközségben, s az élet teljességének megélésére törekedtek. Munka és szenvedély összeforrott a hétköznapiakban és az ünnepeken. A szakbarbárság ellenpontjaként a művésztelep alkotói az összművészetre törekedve az ezermesteri létet megélve a képző- és iparművészet szinte minden ágát művelték (pl. szövés, szobrászat, bútorkészítés, grafika és üveglablak-tervezés). A képzőművészet, az építészet, a zene, a tánc, az irodalom éppúgy meghatározó szerepet játszott a telep életében, mint a ház, a kert, a műhely, a család és a gyereknevelés. A népi példaként maradván Kós Károly építész, grafikus, író életművét juttatja eszünkbe az a fajta sokoldalúság, ami a gödöllői művészek életét jellemezte. A népi párhuzam nem véletlen, hiszen a három évtizeddel később kibontakozó népi írói mozgalomhoz hasonlóan a gödöllői művésztelep alkotói is a nemzeti művészet megújításakor a népművészetre kiemelten építettek. Példa erre a népművészetben gazdag vidékeken tett országjárásuk. Gyűjtőútjaik eredményeként alkotásaikban – üveglablakokon, szőnyegekben, freskókon és festményeken – megjelent a magyar népmese- és mondakincs. A népi párhuzamokat nem feledve, szinte ugyanekkor kezdett egyre több időt szentelni a népzenei gyűjtéseknek Bartók Béla, aki Kodállal az akkori technika lehetőségeit kihasználva fonográffal kezdi járni a falvakat.

A gödöllői iskola elhelyezése a magyar szellemi életben éppúgy komoly kihívás, mint a későbbi népi mozgalom „beskatulyázása”. Ebben bizonyára szerepet játszik az, hogy mindkét irányzat kapcsolatot tartott a hivatalos Magyarországgal és az ellenzéki, progresszív irányzatokkal. Körösfőiéknek a hivatalos művészetpolitikával való kapcsolatát mutatja, hogy a kolónia több tagja helyet kapott a századelő valamennyi világkiállításának a magyar művészetet reprezentáló bemutatóján. A gödöllőiek részt vettek az 1900-as párizsi, 1902-es torinói, az 1904-es St. Louis-i, az 1906-os milánói és az 1908-as londoni és az 1914-es San Franciscó-i világkiállításokon. Körösfői-Kriesch Aladár, Nagy Sándor, Thoroczkai Wigand Ede, Undi Mariska és Belmonte Leó itt bemutatott iparművészeti tervei, szőnyegei, enteriőrjei nemzetközi elismerését számos díj is mutatta. A gödöllőiek legfontosabb hivatalos támogatója a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályát vezető Koronghy Lippich Elek volt.

A tanácsos különös súlyt helyezett a képzőművészet állami reprezentációjára, így komoly szerepet játszott a gödöllői szőnyegszövő műhely alapításában, és szintén ő bízta meg Körösfőit és Nagy Sándort a Velencei Magyar Ház díszíté-

sével. A nép- és iparművészet pártolásán alapuló művészetpolitikája nagyrészt egyezett a gödöllőiek esztétikai programjával. A művésztelep alkotóinak közösége, a családot középpontba helyező, a keresztény és a nemzeti értékeket felvállaló, a történeti és népi-nemzeti tradíciókból táplálkozó művészete valóban egybecsengett a hatalmon levő politika művészeti elveivel, emellett a formabontó tendenciáktól jól elhatárolható dekoratív formaviláguk is alkalmassá tette alkotásaikat politikai ideológiák közérthető megformálására. Tévedés lenne azonban a telep működését kizárólag a hivatalos művészetpolitika oldaláról értelmezni, hiszen művészetük a korszak baloldali radikális gondolkodóival szintén szoros kapcsolatban állt. Példa erre, hogy Nagy Sándor pályája kezdetén Szabó Ervin szellemi köréhez tartozott, ő rajzolta Szabó Ervin könyveinek címlapjait, valamint a Népszava kiadványait. Közös pont volt kettejük gondolkodásában az antikapitalizmus és a társadalmi egyenlőség eszméje, ugyanakkor Nagy Sándortól mindvégig távol állt a forradalom eszméje, így a szocialista mozgalomba nem kapcsolódott be. A gödöllői műhely szellemi kapcsolódásainak többszólamúságát mutatja az is, hogy Körösfői az I. világháború végén aláírta az Európa lovagjainak kiáltványát, amelyben a békéért emeltek szót. Az aláírók között szerepelt Ady Endre, Babits Mihály, Lukács György és Szekfű Gyula is...

Az irodalomnak kitüntetett szerepe jutott a művésztelep mindennapjaiban. Nagy Sándor például esténként felolvasott, eleinte a családjának, majd később a szövőműhelyben dolgozó iparművészeknek és szövőlányoknak is. A népművelés eszméje tehát szintén jelen volt a művésztelep életében. A szecessziós alkotóműhely életfilozófiájának alapját ugyanis – Ruskin, Tolsztoj, Nietzsche, Schmitt nyomán – a társadalmi reform meghirdetése adta. A művészet erkölcsi felelősségének és társadalomjobbító missziójának hite közös nevező a polgári radikalizmus köréből induló Nyolcak és a gödöllőiek gondolkodásában. De míg a radikálisok programja a reform előfeltételének tartotta a teljes szakítást a múlttal, és a megújulás forrásának az egyetemes kultúrát tekintette, addig a gödöllőiek a nemzeti hagyományok oldaláról vélték megvalósíthatónak az átalakulást, kiemelten építve a népművészet hagyományvilágára. Az irodalomhoz visszatérve, a helytörténeti kutatások alapján kijelenthető, hogy a legintenzívebb barátság Harsányi Kálmánhoz (1876–1929) fűzte a gödöllői művészeket. Harsányi költő és műfordító volt, 1902-ben két verseskötettel lépett a nyilvánosság elé. Kiemelendő, hogy az *Est* című költeménye megihlette a népi mozgalom előfutáraként számon tartott Bartók Bélát is, aki romantikus stílusban feldolgozta Harsányi versét. Harsányi az *Élet* című katolikus hetilap (1901–1944) köréhez tartozott a gödöllői gyökerekkel rendelkező Sík Sándorral együtt. A feljegyzések szerint Harsányi, Körösfői, Nagy Sándor és az *Élet* írói gyakran beszélgettek irodalmi és közéleti kérdésekről. A gyakori találkozást elősegítette, hogy Harsányi a Gödöllőhöz közel fekvő Rákospalotán lakott, így a művésztelepi felolvasásokon is gyakran részt tudott venni.

Szólnunk kell Harsányi Kálmán kulcsregényéről, amelyik az I. világháború kitörésének évében jelent meg. A *kristálynézők* c. mű a korabeli magyar kultúra

kritikája és egy egészségesebb magyarság utópiája egyben. A regény ugyanazokat a problémákat feszegeti, amelyek pár évvel később Szabó Dezső *Az elsodort falu* c. művében is megjelennek. A műben a főhős a múltba menekül a máttól, „attól a valóságtól, amely ebben az idegenné formálódó országban folyik.”⁹⁹ A regény elején megjelennek a gödöllői művésztelep alkotói is mint egy, a magyarság számára lehetséges alternatíva képviselői. A főszereplő életére ugyanakkor a szecessziós alkotóműhely nincs hatással. Körösfői Harsányinak írt levelében a megoldást hiányolva kritikusan meg is jegyzi: „... kívánnám olvasni, hogy mit fog bősöd ezután írni (...) valamit szinte várnék tőled, a minek talán hátterét nem ez az életszívó főváros, hanem az életadó alföld vagy Erdély titokkal termékenyült bércei adnák.”¹⁰⁰ A művésztelep vezetőjének kérdéseire öt évvel később egy erdélyi származású író, Szabó Dezső ad majd válaszokat *Az elsodort faluban*...

A Gödöllőhöz szintén kötődő, a későbbi feleségét, Ellát 1918 nyarán itt megismerő Németh László Harsányi Kálmánról írt nekrológjában emlékezett meg a regényről. Kiemelte egyfelől azt a bátorságot, amellyel az író a háború előtt látni merte a magyarság és benne Budapest helyzetét, másrészt a regény „hústalanságára” utalva hangsúlyozta, hogy a műben az embereknek nincs arca, elvont gondolatok harcolnak egymással. Hozzátehetjük, hogy az utóbbi bírálatot több kortársától is megkapta *Az elsodort falu* kapcsán Szabó Dezső is... A tőlünk pár háznyira lévő Körösfői utcában sétálva már csak azon töprengnek mostanában, hogy a fiatal, mindössze 17 éves Németh László, amikor nyári vakációjából egy hetet Gödöllőn töltött el anyai nagybátyjáéknál, vajon hallott-e a művésztelepről, annak alkotóiról. Arról a művésztelepről, melyet az I. világháborús összeomlás maga alá temetett, s 1920-ban hivatalosan is befejezte működését.

A hazai állapotokra jellemző, hogy a művésztelep hosszú évtizedeken át nem foglalhatta el méltó helyét a magyar közgondolkodásban. Sem a jobb, sem a baloldal nem tudott mit kezdeni azzal a sokszínűséggel, ami az itt alkotó művészeket jellemezte. Ahogy a népiek megítélésénél is látható volt, a jobboldalnak túl baloldali, a baloldalnak túl jobboldali volt a mozgalom, ezért igazából csak a kétezres évek elején indult meg a gödöllői művésztelep szellemi újrafelfedezése.

BARTA TAMÁS: AZ ISZKÁZI NAGY VARÁZSLÓ

2015. július 19.

Az első, ami eszembe jut, ha Nagy László, a költő nevét hallom, mindig a lendület, a dinamizmus. A szüntelen mozgás, az, hogy versei magukkal ragadó energiával áradnak, hullámoznak, táncolnak. Élnek. Nem is tudok még egy

⁹⁹ Id.: G. Merva Mária: *Írók és művészek Gödöllőn*. Gödöllő, 2013. 143.

¹⁰⁰ Uo. 145.

költőt mondani, akinek versei ennyire tele volnának étellel. Talán ezért volt, hogy ha íráshoz (különösen versíráshoz) inspirációra volt szükségem, általában hozzá, Nagy Lászlóhoz fordultam. Tudtam, hogy az a lüktetés, ami egy-egy versében benne van, biztosan el fog indítani bennem is valamit. Zenét, beszédet vagy gondolatot.

A másik dolog, ami mindig feltűnt benne, hogy mennyire nincs nála határa a szent és profán dolgoknak. A leghétköznapibbnak, legprofánabbnak vagy akár csúnyának tartott dolgokból is egészen földöntúli ragyogást tudott kicsiholni (Hasonlót én csak Tamási Áron játékos hangvételű prózájánál éreztem még). Mintha a világ szentségét a maga összetett egységében fogná fel. Ez a képesség azért nem annyira gyakori, mint elsőre gondolnánk, vagy legalábbis nem ekkora mértékben, mint az Nagy László verseiből kiolvasható. Népi költő volt Nagy László? Szerintem igen. Nem feltétlenül (csak) azért, mert faluról jött, mert hatalmas inspirációt tudott meríteni ő is az otthonból, a tájból (elsősorban a Bakonyból) és a paraszti élethez és értékrendhez fűződő emlékeiből. Hanem (Illyés Gyula szavait szem előtt tartva) azért is, ami felé ment: az alapanyagból, amit magával hozott, a közben magához vett tudással és saját emberi érzékenységgel (ha kevésbé megfoghatóan akarnék fogalmazni, úgy mondanám: zsenijével) és alkotókedvével kiegészítve valami olyant hozott létre, ami a lehető legjobb és legszelesebb értelemben vett Emberhez szól. Méghozzá nem úgy, hogy tömegekhez szónokolna, akiknek élére akarna állni, hanem az egyes emberhez szól, végtelen nagy figyelemmel, és mégis megmozgatva mindent, amit egy vers egy emberben egyáltalán mozgatni tud. Azt hiszem, a „népi” nála egy olyan népiséget jelenthet, mint amit a Nékosz diákjai (akik közé egyébként ő maga is tartozott) próbáltak dalaik, táncaik és legfőképpen intenzív életük segítségével kialakítani: gondolkodó demokratizmust, emberi problémákra fogékony, közösségi alkotó életet.

Az sem lehet véletlen, hogy évtizedekkel a Nékosz megszűnése után ő is megtalálta törekvéseinek folytatását a '70-es évek nagy népi megújulásában: abban a komplex egymásra ható mozgalomban, amelyben az ő, Kormos István, Csoóri Sándor és a Kilencek versei, Kósa Ferenc, Sára Sándor, Szomjas György filmjei, Sebő Ferencék zenéi és a Nomád Nemzedék iparművészeti törekvései szüntelenül hatottak egymásra és egymással kézen fogva haladtak (Ennek a nagy megújulási halmaznak volt része a magyar táncházmozgalom is, sokszor úgy érzem, mára ez maradt ennek az egész szép korszaknak egyetlen mai hírvivője, magára maradvá).

Nagy László tehát ilyen értelemben egy korszakba is beleilleszthető, amelyben élt és alkotott. Mégis: verseit olvasva inkább úgy érzem, valami ennél sokkal ősiabbról, helyesebben szólva sokkal örökebből szól mindaz, amit ő leírt, elmondott. Ilyen értelemben tehát sokkal inkább örök mágia, szent varázslás az alkotása, mint kordokumentum. Versei az időntúli másik időt képviselik a maguk eszközeivel, itt, ebben a keretek közé szorított, szűkös, történelmi időben. Én igyekszem olvasni, szavalni, énekelni őket manapság is. Remélem, sokan lesznek még, akik velem tartanak ebben.

NÉMETH ENDRE: GONDOLATOK AZ EMBER EGYIK HŰ TÁRSÁRÓL

2015. július 31. – augusztus 1.

Bevezető

Gyerekkorom óta csodálom a nagytestű, fehér pásztorkutyákat. Egyszer édesapám talált egy otthonról elkóborolt, fiatal komondort, és hazahozta. A komondor szinte azonnal beilleszkedett családi életünkbe. Nappal főként a küszöbön feküdt. Éjszaka azonban fáradhatatlanul és hangtalanul rőtta a köröket. Az eredeti gazdája egy hét után került elő, és egy kisbusszal vitte el a fiatal állatot. A kutya a kisbuszban két lábra állt, és – mint a filmekben – végig nézett minket az ablakon át, amíg el nem tűntek a kanyarban. Megható volt.

Nemrégiben Dinnyésen, Fekete György kuvasztenyésztőnél jártam. Egy nagy telket őrzött három kuvasza. Felemelő látványt nyújtottak az állatok. A három kutya az árnyékban pihent, vagy éppen macskaként bújt a gazda családtagjaihoz. De ha valami rendelleneset észleltek, akkor határozott és elegáns mozdulatokkal elindultak a telek ellenőrizni kívánt pontja felé. Nem lehet más jelzőkkel leírni a kutyák megjelenését és viselkedését, mint nemes és impozáns. A kuvasz egyike azoknak a kevés állatoknak, amelyek története talán hosszú idő óta összefügg a magyarok történetével. Vessünk hát egy pillantást a kuvasz szemüvegén keresztül a honfoglalókra, a magyarok török kapcsolataira és a modern korra.

Pásztor vagy terelőkutya?

Mielőtt azonban ezt megtennénk, ejtsünk pár szót magáról a fajtáról, és a kuvasz helyéről a kutyák világában. A kuvasz nagytestű, fehér pásztorkutya. A laikus olvasónak talán érdemes elmondani a terelőkutya és a pásztorkutya közötti különbséget. A terelőkutya tartotta egyben az állatokat, terelte vissza az elkóborolt egyedeket. És természetesen a terelőkutya terelte a nyáját, a csordát, a ménest a pásztor irányításának megfelelő irányba.

A pásztorkutya védte az állatokat a farkasok, a medvék és a rablók támadásaitól. Ez a kettősség a kuvasz esetében azért különösen érdekes, mert úgy tűnik, hogy a kuvasz nem kizárólag pásztorkutyaként dolgozott, mert terelőösztöne is meglehetősen fejlett, ami nem lehet véletlen. A szakma többsége a kuvaszt tisztán pásztorkutyának tartja, de az ösztönpróbákból és a pásztorok elbeszéléséből kiderült, hogy a kuvasz nemcsak védi, hanem szívesen és jól tereli is a nyáját. Elképzelhető, hogy a régi pásztorok modernebbek voltak, mint gondoljuk. Talán az esztétika mellett a hatékonyság, a multifunkcionalitás is szerepet játszott a régiek tenyésztési szempontjaiban. A szétszéledt nyáját, az elkóborolt egyedeket nehezebben lehetett védelmezni is. Így a két feladat, a terelés és védelmezés összefüggött egymással.

Térjünk rá most a pásztorkutyák védelmi funkciójára. Fontos látnunk, hogy mit jelent a pásztorkutyák fejlett területvédő ösztöne. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ahol a pásztorkutya eltölt pár órát, vagy némelyik egyed akár 20 percet, azt a területet védeni fogja a behatolóktól. Ami számunkra esetleg csak

vendégség, az a pásztorkutya számára viszonylag hamar védendő „otthonná” válik. Ahogy a kuvaszosok mondják, a kutya „átveszi a területet”. Ez a viselkedés talán a pásztorelet mozgékonyaságából, vándorló voltából fakad. De mi ellen védte a pásztorkutya a nyáját? Mint korábban írtuk, elsősorban medve, farkas és rabló támadása ellen. Ez a sokszínűség azért fontos, mert más védelmi stratégiára volt szükség a különböző támadók ellenében. A medve magányos harcos, de a medve megsemmisítő erejű pofonjával szemben semmilyen kutyának nincs esélye. Ezért a pásztorkutya soha nem mehet olyan közel a medvéhez, hogy az telibe találhassa. A medve elleni stratégia az, hogy a pásztorkutyák csoportot alkotva olyan közel mennek, hogy folyamatos és váltott „csipkelődésükkel” megállítják a közeledő vadállatot. A pásztorkutyáknak a medvével szemben egyfajta biológiai falat kell képezniük.

A farkas egészen más típusú játékos. Falkában, szervezeten és gyakran csel-lel támad. Olvashatunk legendákat arról, hogy egy nagyszerű pásztorkutya sikeresen szállt szembe egy magányos farkassal. Az ilyen esetek – amennyiben igazak – kivételesek. A farkas igazi csapatjátékos. Szinte mindig falkában jár vadászni. Gyakran előfordul, hogy az elsőként felbukkanó farkas megpróbálja elcsalni a pásztorkutyákat. Vagy azért, hogy eltereljék a pásztorkutyák figyelmét, és egy másik helyen a falka tagjai lecsaphassanak. Vagy azért, hogy az elcsalt pásztorkutyával a falka végezhesen. Nincs az a pásztorkutya, amely sikeresen venné föl a harcot több farkassal szemben. Azaz a kuvasznak ki kell támadnia a közeledő farkasra, hogy az ne szerezhesen zsákmányt. Mindezt lehetőleg ugatva, hogy társai és a pásztorok is figyeljék az eseményeket. De ha nem elég óvatos a kutya, és a látszólag menekülő farkas után rohan tombolva, biztosan hamar a farkasok vacsorájaként végzi.

Az ugatásnak különösen fontos szerepe van a pásztor tájékoztatásában. A farkas a kutyától ugyanis nem, de az embertől fél. A másik fontos észrevétel, hogy a farkasfalka ellen csak falkában lehet sikeresen védekezni. Azaz komoly együttműködési készségre van szükség a pásztorkutyák között ahhoz, hogy sikeresen szálljanak szembe a farkasfalkával. A pásztorkutyák olyan komplex készségekkel rendelkeznek, amely egyedülálló a kutyák világában és, amelynek vizsgálata – nyugodtan mondhatjuk – a kynológia (a kutyákkal foglalkozó tudomány) legelhanyagoltabb területe. A medvére és különösen a farkasra jellemző, hogy éjszaka vagy szürkületkor támad. Ez azt kívánja a pásztorkutyától, hogy éjszaka és szürkületkor különösen gyorsan reagáljon. Sötétben vagy szürkületkor a pásztorkutya gazdájának és a családtagoknak is tiszteletben kell tartaniuk a pásztorkutyák esetleges viharos reakcióit. Azaz úgy kell közlekedniük ilyenkor a kertben, hogy előre jelzik jöttüket, nehogy balesettel végződjön a hazatérő családtagok esti kiruccanása. Mindez azt jelenti, hogy a jó pásztorkutya erős motorral és erős fékkel is rendelkezik egyszerre. Nem fél a farkastól és a medvétől, de elég óvatos és értelmes is ahhoz, hogy életben maradjon az északi földrész legerősebb és legokosabb ragadozóival vívott küzdelemben. A pásztorkutyák medve és farkas elleni stratégiájának leírásakor Bartha László előadására támaszkodtam.

Belső és külső értékek

A pásztorkutyáknak két nagy fajtája van, ha szín szerint csoportosítjuk őket. A fehér és a terepszínű pásztorkutyák. Nem tudjuk biztosan, de valószínűleg más típusú őrzési stílust képviseltek a fehér és a terepszínű nyájőrzők. A fehér szín egyszerre előny és hátrány a védelemben. A fehér pásztorkutyát a ragadozó is könnyebben észrevette a terepszínűnél, és került ki. Ez másodpercben és így jószágéletben mérhető előnyt jelentett a ragadozónak. Ezt az előnyt valószínűleg csak az tudta ellensúlyozni, hogy a pásztor is jobban látta éjszaka és szürkületkor a fehér pásztorkutyát, és a pásztor aktívan együttműködött a kutyáival a jószágok védelmében. A kuvasz a fehér pásztorkutyák családjába tartozik. Színe arra utal, hogy valószínűleg szoros együttműködésben dolgozott gazdáival. Ez jó hír a modern kor emberének, mert ma olyan kutyára van szükség, amelyik szorosan együttműködik az emberrel. Csak tovább hangsúlyozza ezt a tényt a kuvasz fejlett terelőösztöne, ami arra utal, hogy a kuvasz terelőkutyaként is funkcionált (köztudottan a terelőkutyák számítanak a legintelligensebbnek a kutyák világában).

Fontos és megőrzendő a kuvasz gyönyörű külleme. De az már probléma, hogy a show-kutyázás hatására szinte kizárólag a küllem határozza meg a fajta sorsát. Így érthető okokból háttérbe szorulnak a kuvasz ősi képességei. Arról nem is beszélve, hogy a küllem a divattal gyorsan változik. Egy időben az elegancia jegyében túl finom, úgynevezett rókaképű kutyák jöttek a divatba. Most a megalománia jellemző, és rengeteg a túl nagyméretű kuvasz, amelyik nem lenne elég furge a ragadozók elleni küzdelemben. Bizonyos jellembeli készségek vizsgálatára természetesen van lehetőség, de sajnálatos módon nem ez határozza meg a kutyák megítélését, tenyésztésben betöltött szerepét, utódaik számát. Bátorságpróbára, azaz a kutya bátorságának a mérésére és együttműködési készségére van kidolgozott módszertan, de óvatosságra, a fékek mérésére nincsen. Nem meglepő, hogy megjelentek az állományban a féktelen és gyáva egyedek is. Ezért is üdvözlendő, hogy visszakerülnek a kuvaszok eredeti feladatkörükbe a Kuvaszok és Nagyragadozók Program keretében,¹⁰¹ ahol az összes eredeti pásztorkutya-készségre szükségük van a kutyáknak, hogy betöltsék a feladatukat, és életben maradjanak.

Ha meg akarjuk ismerni a kuvasz korai történelmét, akkor a kuvasz rokon fajtáit kell szemügyre vennünk. Nos, a kuvaszhoz több feladatkörében és külsejében megszólalásig hasonló kutyafajta van. Ilyen a szlovák csuvacs, a lengyel tátrai pásztorkutya, az olasz maremma, a török akbash és a francia pireneusi juhászkutya. Ha összerakjuk a mozaikokat, akkor, ha nem is teljes bizonyossággal, de mégis nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a kuvasz a honfoglaló magyarokkal érkezett a Kárpát-medencébe, és a szlovák és lengyel rokonfajták a kuvaszból hasadtak ki. A következő érvek egyike sem perdöntő a kuvasz és a honfoglalók közötti kapcsolat tekintetében, de az érvek együttese már legalább-

¹⁰¹ <http://www.origo.hu/tudomany/20130528-kuvaszok-es-nagyragadozok-erdelyben-es-a-felvideken.html> (Letöltve: 2015-12-11)

is elgondolkoztató. Lássuk hát az érveket. A nyelvészek számára régóta egyértelmű, hogy a magyarok a honfoglalás előtti életükben aktív kapcsolatban voltak török népekkel. Ennek a korai magyar–török kapcsolatnak a lenyomata több száz, ma is használt török eredetű szavunk. A magyar–török érintkezésből származó szavak egy jelentős csoportját képezi az állattartáshoz kapcsolódó szavaink. Ilyen az ól, az ökör, a borjú, a barom, a tulok, a tyúk, a disznó és valószínűleg a kecske. Beszédes, hogy a lótarás és a fémművesség témakörében nem találhatók török jövevényszavak, amely arra utal, hogy az ugor nyelvet beszélő magyarok ezen a két területen fejlettebb hagyományokkal rendelkeztek, mint a törökök. Egy másik érdekesség, hogy az állattartáshoz kapcsolódó török eredetű szavaink nagy részének van mongol megfelelője. Ez utóbbi jelenségnek egyelőre nincs tökéletesen meggyőző magyarázata, de ettől még kétségtelen tény.

A kuvasz szó eredetéről számos elképzelés létezik, azonban abban minden elképzelés megegyezik, hogy a szó nem szláv, latin vagy germán, hanem török eredetű. Nos, amennyiben a kuvasz szó nem szláv, nem latin és nem germán eredetű, akkor a legvalószínűbb, hogy a kuvasz szó még a honfoglalás előtti időkben vált részévé a magyar szókincsnek. A kuvasz szó korai jelenléte a magyar szókincsben természetesen nem bizonyítja, hogy a kuvasz maga is a honfoglaló magyarok háziállata volt, de legalábbis összhangban van az eddigiekkel. Nos, könnyen lehet, hogy az anatóliai török akbash és a kuvasz közötti feltűnő hasonlóságok szintén a magyar–török érintkezés korából, egy közös nagy állattartó hagyományból származnak. A fenti hipotézis ellenzői szerint a mai kuvasz külsejében sokban különbözik akár a pár száz évvel ezelőtt élt elődjétől. Így szerintük az akbash és a kuvasz hasonlósága a véletlen műve. Pontosabban párhuzamos fejlődés eredménye. A magam részéről azt gondolom, hogy valóban felerősíthette a hasonlóságokat a két fajta között a közelmúlt tenyésztési gyakorlat. Azt azonban valószínűtlennek tartom, hogy két teljesen különböző kutyából ilyen mértékben hasonló külsejű és funkciójú kutya jöjjön létre. Hozzátehetjük az eddigiekhez, hogy a Keszthely melletti Fenékpusztán talált honfoglalás kori és a Visegrád-Várkertnél előkerült Árpád-kori pásztorkutya koponyája egyaránt feltűnően hasonlít a mai kuvasz koponyájára. Bár ez a hasonlóság egyelőre nem a régészeti állattan kutatóinak, hanem inkább kuvaszosoknak szűrt szemet.

Talán az olasz marenna őse is a középkori magyar pásztorok csordáival érkező kuvaszok voltak. Emellett szólna, hogy egy másik észak-olasz kutya fajta, a bergamói pásztorkutya pedig leginkább a komondor és a puli keverékének tűnik. A nemezes szörköntösű kutya fajták Európában rendkívül ritkák. A pulin, a komondoron, a bergamói juhászkutyán kívül egyedül a komondor rokonfajtájának tekintett délorosz juhászkutyát fedi nemezesedő szörköntös. Tudományos vizsgálat hiányában csak annyi mondható, úgy tűnik, a Kárpát-medencét és Észak-Olaszországot két pásztorkutya is összeköti, és a két terület között a középkorban rendszeresen mozogtak magyar pásztorok állataikkal... De térjünk vissza a kuvasz és a török nyelvű népek kapcsolatára. A magyarok a történelem

során három esetben kerültek kapcsolatba török népekkel. A honfoglalás előtt valószínűleg több alkalommal is. Erről már érintőlegesen esett szó. Másodszor a tatárok elől menekülő kunokkal, majd magukkal az anatóliai törökökkel alakult ki kontaktus, utóbbiak százötven évre megszállták az országot, és jelentős emberveszteséget okoztak. A kuvasz, ha közvetetten is, de mindkét történelmi eseményhez kapcsolódik. Egyrészt nagyon úgy tűnik, hogy nem véletlenül van két nagy testű fehér pásztorkutyánk. A komondor nagy valószínűséggel eredetileg a kunok pásztorkutyája volt. A kunok lakta területeken a komondornak saját neve van: barát. A komondor nagy valószínűséggel a kunok eredeti elnevezésével, a kumannal van összefüggésben. A komondor statikus nappali őrzési stílusa egy nyílt sztyeppeire eredetre utal. Az ősi komondor egy pontról beláthatta az egész őrzendő területet. A kuvasz mozgékonyabb őrzési stílusára egy tagoltabb területen, az erdős sztyeppén vagy dombosabb vidéken volt szükség.

Magyarán: valószínűleg azért van két nagy testű pásztorkutyánk, mert az egyik a kunokkal, a másik a honfoglalókkal került a Kárpát-medencébe. Ma már azonban senki sem kérdőjelezné meg a komondor magyar voltát. Ez önmagában nagyon jól szimbolizálja, hogy milyen komoly integrációs hagyomány és képesség működött a magyar társadalomban. A különböző népek által hozott értékeket és színeket sikeresen integráltuk, és közben a különböző etnikumok is megőrizhették a számukra fontos kulturális értékeket. Beszédese, hogy a Magyar Királyság és például a kunok közötti kisebb-nagyobb konfliktusok ellenére a jász és kun identitás, hagyomány számos eleme 800 évig fennmaradhatott az ország közepén.

A kuvasz első írott említése közvetlenül török népekhez, a Magyarországot 150 évig megszálló anatóliai törökökhöz köthető. A szigetvári hős, Zrínyi Miklós dédunokája ír elsőként a kuvaszról, *Szigeti veszedelem* című munkájában:

[...] *jubász, szántó aluszik kedves álmát,
Jubok mellett nyugszik kuasz, mely megfáradt.* [...]

A magyar kutyafajták közül a kuvaszt és az erdélyi kopót sújtotta leginkább a trianoni (majd a párizsi) békeszerződés. Az erdélyi kopó kis híján kihalt, mert legnagyobb állományai Erdélyben éltek, és a kommunista Romániában szabályos hadjárat folyt ellenük. Aktívan dolgozó kuvaszra Erdélyben, Felvidéken és a vajdasági delibláti homokpusztán volt szükség, ahol még nagy számban élt medve vagy farkas. Így a magyarországi állomány erősen megcsappant Trianon után.

A II. világháború a magyarországi kuvaszokat már a tanyákon, falusi portákon találta, és évezredes őstőneiknek megfelelően ott is megpróbálták megvédeni a rájuk bízott területet a megszállóktól. A lőfegyverekkel rendelkező katonasággal szemben azonban egy pásztorkutyának nem volt esélye. A II. világháború után a kuvasz szinte kipusztult. Az áldozatos tenyésztőmunka eredményeként a még megmaradt fajtisza kuvaszokat összegyűjtötték, és újraindult a tenyésztés. Oroszlánszerepet játszott ebben a Gyapjúforgalmi Vállalat Kovács Antal

által létrehozott Gyapjús nevű kennele. Ebből a tenyészetből került ki a leghíresebb kuvasz, Gyapjús Gézengúz, aki az eredeti *Belle és Sebastian* filmben Belle-t alakította. A kuvaszos társadalom mai helyzete felemás. Egyrészt a kuvaszos társadalmat sem kerülték el a rendszerváltás utáni Magyarországra jellemző megosztó és személyeskedő viták. Másrészt egy szép és előremutató kezdeményezés a kuvaszok visszahelyezése eredeti feladatkörükbe Erdélyben és Felvidéken, a Kuvaszok és Nagyragadozók program¹⁰² keretén belül. A kuvaszállomány mai helyzete nem megnyugtató. Létszámuk mára jelentősen lecsökkent. Sokan pártoltak át más nemzetek „kökemény” kutyáihoz. Elgondolkodtató, hogy Cesar Millan, a közismert kutyasuttogó a kuvaszt a világ tíz legjobb őrkutyája közé sorolta, de a legtöbb divatfajtát nem. Mások a gazdájára támadó, harapós kuvaszról szóló meséknek ültek föl.

Végszó

A kuvasznak nem mindig igazságos a megítélése. Eredeti gazdái, a pásztorok rengeteg időt töltöttek együtt a kutyáikkal, értettek az állatokhoz, és ha szükséges volt, maguk is beszálltak a ragadozók elleni küzdelembe. A kuvasz nem való minden élethelyzetben és minden embertípusnak. A kuvasz üzenet a múltból. Abból a korszakból üzen nekünk, amikor a magyarok életének még szerves része volt a nagyállattartó nomadizmus, és később a legeltető pásztorkodás. Őseink láthatóan egyszerre vonzódtak a széphez, és tudtak bánni ezekkel a szilaj állatokkal. Már csak ezért is érdemes lenne erre a félreértett fajtára jobban odafigyelnünk. De ne higgyük, hogy a pásztorkutyázás amolyan „szittya” hagyományörzés volna csupán. Az Egyesült Államokban komoly karriert futottak be a nyájakat prérifarkasoktól, pumáktól és medvéktől védő pásztorkutyák. És a pontosságukról, valamint takarékoságukról híres svájciak is a kuvasz közeli rokonához, a maremmához fordultak, amikor újra megjelentek a farkasok a svájci Alpokban.¹⁰³ Ha a klímaváltozás folytatódik, akkor nagy valószínűséggel újra nagyobb teret nyernek a régi, ellenállóbb állatok és növények, és talán a legeltető állattartás is. Nem látjuk a jövőt, de úgy tűnik, hogy a Kárpát-medencét az átlagosnál nagyobb mértékben érinti majd a klímaváltozás. Talán sikeresebben alkalmazkodhatunk a klímaváltozáshoz, ha időben felkészülünk a nehéz napokra. A hagyományosan rendkívül szívós őshonos állat- és növényfajtáink megőrzése egy apró, de fontos szegmense lehet ennek a felkészülésnek.

¹⁰² <http://www.kuvaszokesnagyragadozok.hu/bu/> (Letöltve: 2015-12-11)

¹⁰³ <https://m.youtube.com/watch?v=L91qlmuizYY> (Letöltve: 2015-12-11)

BARTA TAMÁS: TÁRSADALMI LÁTKÉP, TÁNCHÁZI PARTYFILM

2014. május 6.

A Táncház Napja alkalmából egy filmet szeretnék az emlékezetünkbe idézni, kamaszkoromból. Körülbelül tíz évvel ezelőtt készült; biztos van, aki látta, és még emlékszik rá. A címe: *Vagabond*. A rendezője: Szomjas György. A témája: a táncházmozgalom.

Mikor először hallottam a filmről, én már jó ideje benne voltam a mozgalomban: egy táncgyüttes tagja voltam, és úgy éreztem, hogy ebben a tevékenységben remek mozgást, bulit és közösséget is lehet találni. Nagyon örültem, hogy erre rátaláltam. Tudtam, hogy az országban sokan művelik ugyanezt szabadidős tevékenységként. Így aztán persze eszembe is jutott: nem lehet, hogy érdemes lenne ennek a mozgalomnak is filmet csinálni? Mármint egy játékfilmet. Ha már a hippiknek ott van a *Hair*, a deszkásoknak a *Dogtown and Z-Boys*, és létezik egy csomó más „szubkultúra” (nem tudom, ezt a szót akkor már ismertem-e?), amelyek játékfilmekben is reprezentálva vannak, miért ne lehetne ezt, a miénket is ilyen formában megjeleníteni?

Aztán egyik idősebb táncostársam megmutatta a *Vagabond* plakátját. Azt mondta, néptáncosokról szól, jó lenne megnézni. A plakáton egy hozzánk hasonló tizenéves pár táncolt. Egyből érdekelni kezdett a dolog. Hogy mire számítottam? Arra, hogy biztos lesz valami főszereplő, fiú vagy lány, aki szintén keresi önmagát, és ehhez majd a néptáncban találja meg az egyik eszközt, és biztos lesz valami szép szerelmi történet is, amit a főszereplő szintén a táncnak köszönhet, meg kialakul valami csapatféleség is, aztán jönnek a nehézségek, ami miatt a főszereplő abba akarja hagyni az egészet, de aztán rájön, mennyi mindent adott neki a tánc, ezért mégis folytatja, és ezért a kapcsolata is jól alakul. Szóval valami olyasmit képzeltem el, mint a *Dirty Dancing*. Bár akkor még nem hallottam a *Dirty Dancing*-ről, de volt fogalmam róla, hogy a sportolóról szóló filmek is mindig erre a sémára vannak felépítve, tehát biztos a balett-táncosokról is így készítenek filmet, akkor a néptáncosokról is ilyen lehet.

Kiderült, hogy nem, ez a film nagyon nem ilyen. Illetve, amit elmondtam, abból sok minden benne van (részben), csak teljesen máshogyan. Legfőképpen azért, mert az egész film egy teljesen más környezetbe helyezte az egész táncházmozgalmat, mint amiben én azt megismertem. Kezdjük ott, hogy én egy vidéki városban működő táncgyüttes tagja voltam ekkor. Fellépésünk sok volt a környéken, sőt az egész megyében, amellet kötetlen táncházakat havonta-kéthavonta rendeztünk magunknak. Ezen csak mi voltunk ott, az együttes tagjai, akik persze már jól ismertük egymást, meg egy másik városból hívott zenekar. A film viszont Budapesten játszódik, ahol az ember akár a hét minden estéjén találhat valamilyen táncházat, ha akar. De az ilyen pesti táncházakban egyrészt nemcsak táncgyüttesek tagjai fordulnak meg, hanem lelkes (és sokszor tényleg nagyon tehetséges) „amatőrök” is, akiknek nincs igényük színpadra lépni, másrészt ezekben a bulikban nem csak egy szűk kör, nem csak egymást

ismerő emberek vannak. Előbbi, az „amatőrizmus” közelebb visz a táncház eredeti jellegéhez; az utóbbi, a nagyvárosi jelleg a zárt közösségi jelleg helyett viszont inkább eltávolít tőle. De ez mind nem is olyan lényeges ahhoz képest, ami a lehető legnagyobb meglepetést okozta nekem, és nyilván másoknak is. Az, hogy kik járkálnak ezekbe a táncházakba a *Vagabond* szerint.

Abban a mi vidéki városunkban az együttesünkben sok diák volt, és voltak értelmiségiek is – tanár, hivatalnok, ilyesmi –, amellet sok kétkezi munkás is, sofőr, karosszérialakatos, pizzafutár, autószerelő, benzinkutas, villanyszerelő... De azért elmondható, hogy mind többé-kevésbé biztos egzisztenciával rendelkező emberek voltak (Ez a vidéki város az országnak egy viszonylag jobb módú vidékén van). Itt meg, a filmben...? Szerencsétlen ágrólszakadt fekete- és szürkemunkások, lakótelepi prolik, szűk albérletekben szorongó, alkalmi munkából élő emberek, szóval olyanok, akiknek küszködniük kell a napi megélhetésért, és éppen csak rá tudnak szálni egy kevéske pénzt arra, hogy hetente egyszer vagy kétszer egy táncházban bulizhassanak.

Mármint nemcsak őket látni a filmen, de főként az ilyen alakok a főszereplők. Karesz (Simon Péter) a főhős, egy szegény intézeti gyerek, aki, hogy megéljen, még kisebb lopásokban, betörésekben is részt vesz rossz arcú haverjaival. Éppen a táncházban megismert barátai döbbsentik rá, hogy nem folytathatja ezt örökre. Karesz nagy szerelme, Zsófi (Horváti Kata) ellenben egy gazdag ember lánya. Akit viszont szintén a táncház és az ottani társaság óv meg attól, hogy elszálljon saját társadalmi helyzetétől és lekezeljen másokat (Tényleg van ilyen, én is ismerem ilyen embert, nem is egyet). Egyáltalán: hogyan máshogyan találkozhattak volna Zsófi és Karesz, mi más hozhatta volna ilyenformán össze őket, a teljesen máshonnan jött embereket, mint a táncház? A társasághoz tartozik még Gráci (Benke Pongrác saját nevén alakítja saját magát), a moldvai magyar ács és dobos (egyébként feketemunkás), „Szerb” (Simon Csaba), a vajdasági magyar csávó („ott kutya Magyar, itt kutya Szerb” – mondja magáról), aki ugyan profi táncos, de ő is a léthatáron egyensúlyozik, miután a barátnője kiteszi a szűrét, valamint Géza (Kerényi Róbert „Szigony”), a furulyás, civilben mozigépész, és felesége, Klári (Ábrahám Judit), a tanítónő.

Az az érzésem, nagyon jól tett nekem, hogy akkor láttam ezt a filmet, éppen azért, mert láthattam ezeket az arcokat, hallhattam a történeteiket. Szomjas György ugyanahhoz az eszközhöz nyúlt, mint az 1956-os harcokról szóló tizenkét évvel későbbi filmjében, *A Nap utcai fiúk*ban is: profi színészek helyett amatőr szereplőket alkalmaz, akiknek a színészi játéka talán nem olyan kifinomult, de mégis van bennük valamiféle hitelesség. Talán éppen azért, mert ezekről az emberekről el lehet hinni, hogy tényleg nagyjából így élnek, és hasonló problémákkal küszködnek. Nekem pedig mindezt azért volt érdekes látni, mert komolyan elgondolkoztam azon, hogy az ilyen embereknek, a lecsúszó proliknak is bizony igényük lehet a szép dolgokra (mármint a tényleg szép és nem nyálás vagy gagyi cuccokra), a jó zenére, a jó közösségre, az emberi szóra és az emberi életre. Nem maguk választják a szegénységet és a küszködést – nem mintha ez utóbbival ne lettem volna tisztában eddig is. Néhányan egyébként

épp ezért kritizálták a filmet, hogy ez egy idealizált világot mutat be, az igazi „panelprolik” nem ilyenek, és nem ilyen dolgokra van igényük. Szerintem pedig, még ha lehet is ebben az érvelésben valami, ez a film éppen a jobb helyzetből, jobb környezetből jövő „táncházasokat” akarja figyelmeztetni, hogy hé, ne gondold ám azt, hogy amit te csinálsz, az valamiféle művelt „keresztény középosztályi”, „polgári” kultúra része, olyan valami, amire csak az úgynevezett „polgároknak” van és lehet igénye.

Nem, ez a zene és tánc, annak idején a legszegényebb, legalávetettebb, legelnyomottabb rétegeknek jelentett vigaszt, derűt, szórakozást, közösségi alkalmat. Így hát, ha megint jön a mai legszegényebb, leginkább ágrólszakadt, legelnyomottabb réteg, és be akar melléd állni a körbe, ne akard elzavarni, ne rúgj bele, ne nyomd le még mélyebbre, hanem engedd be, és segíts neki. Így indult valamikor a táncházmozgalom, és ha jól csinálnánk, ilyesmire szolgálhatna most is. Vagyis Szomjas György valami olyasmit csinált itt, ezzel a filmjével, mint amit a két világháború között, a népi írók próbáltak a maguk írásaival.

Akkoriban ezt nem gondoltam ennyire tudatosan végig (már csak azért sem, mert én akkor kamaszként abban a kisvárosban még nem is tudtam annyira nagyon felmérni, hogy pontosan mekkorák is lehetnek a különbségek egyes társadalmi rétegek, illetve egyes emberek között Magyarországon), de az biztos, hogy ennek a filmnek része volt abban, hogy a néptánc kapcsán nemcsak a néprajz (mint paraszti kultúrát leíró tudomány) iránt kezdtem érdeklődni, hanem a szociológia (mint az emberek társadalmi helyzetét leíró tudomány) iránt is. Röviden: jót tett ez a film a szociális érzékenységemnek, ha van ilyen nekem egyáltalán. És közvetve biztos hozzájárult a népi írók munkássága iránt való mélyebb (szakmai) érdeklődésemhez is.

Mindamellet a *Vagabond* lényege mégiscsak a zene és a tánc örömeinek a bemutatása. Sok a zenei betét, sok nevezetes együttesnek és zenésznek kell benne lennie, és mindenkinek játszania kell valami hosszabb-rövidebb számot. Szomjas György korábban sok dokumentumfilmet leforgatott a táncházakról, és tulajdonképpen ezzel a filmmel sem tett nagyon mást, csak a táncmuzik felvételek közé beszúrta egy-két félig fiktív alak párbeszédeit is. Így a *Vagabond* tényleg leginkább azoknak lesz élvezhető, akik amúgy is szívesen hallgatnak népzenei. Aki kevésbé van benne ebben a világban, az talán kevésbé fogja értékelni az egészet, a történetet, a szereplőket és az egész cselekményvezetést érdektelennek vagy akár felületesnek is érezheti. Ezt persze akkor nem szívesen vallottam be magamnak, de utólag visszagondolva, valahol mélyen nekem is volt, lehetett valami kis hiányérzetem.

És hogy összességében milyen képet sugallt ez a film (főleg a befejezése) tíz évvel ezelőtt az akkori világunkról, és milyen sugall ma? Világosabban fogalmazva: hogy látja a rendező, segíthet-e a népzene és a néptánc, összekapcsolódva a közösség szeretetével, kitörni reménytelen, nyomorúságos helyzetünkől, a szürkeségből, mindabból, amit szűknek érzünk? Őszintén szólva, a film befejezése nagyon furcsán felel meg, olyan, mint egy keserű nevetés: nem teljesen elkeseredett, de nem is igazán felszabadult. Még csak azt sem tudjuk eldönteni,

hogyan reális vagy meseszerű-e az, amit a *Vagabond* legvégén látunk: a lopásért végül börtönbe kerülő főszereplő a cellájában zenélget tovább a társaival, miközben barátnője „odakint” hűségesen vár rá. Én magam vegyes érzésekkel álltam fel a végén a moziban, de ezek a vegyes érzések csak segítettek abban, hogy azóta is újra és újra végiggondoljam, amit tudok, hogy újabb és újabb kérdéseket tegyek fel múltból, kultúráról, társadalomról.

Egykori tanya Törökszentmiklós határában

V. Jeles napok, évfordulók

NÉMETH ENDRE: MÁRCIUS 15-E AKTUALITÁSA

2014. március 15.

Az ünnepeknek sajátos szerepe van a kisebb-nagyobb közösségek életében. Egyszerre emlékeztetnek közös múltunk jelentősebb történeteire, és jelölnek ki irányokat, követendő mintákat a jelenben. Az ünnepek kilépnek a lineáris idő szorításából, amely minden emléket a feledés homályába taszítana. És időről időre – az évszakok körforgásának természetes rendje szerint – rávilágítanak az adott közösség történelmének legértékesebb pillanataira. A magyar jogrendszerben három nemzeti ünnep van. Az államalapítás, az 1848–49-es és az 1956-os forradalom és szabadságharc az ünnepe. Véleményem szerint a három nemzeti ünnep szorosan összefügg egymással. Államalapító István királyunk meglehetősen biztos alapokra helyezte a független magyar államiséget, amely a mohácsi vészig, azaz az államalapítást követő több mint öt évszázadban – kisebb törésektől eltekintve – Közép-Európa vezető hatalmává vált.

A másik két nemzeti ünnepünkben meghatározó szerepet tölt be a szabadságharc, a független államiség helyreállítása, amely függetlenséget a mohácsi vésszel elvesztettük, és csak a 20. században álltak vissza tartósan a független magyar államiség keretei. Petőfi Sándor, az 1848-as forradalom meghatározó alakja a *Nemzeti dal*ban a függetlenségi hagyomány forrásáról, a fenti összefüggésre rímelve, költői lendülettel így fogalmaz:

[...] *A magyar név megint szép lesz,
Múltó régi nagy híréhez;
Mit rákentek a századok,
Lemossuk a gyalázatot!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!* [...]

A jelen írásban az 1848-as forradalom fordulatos és gazdag történelméből két általában kissé elhanyagolt szálát ragadnánk ki vázlatosan: a jobbágyfelszabadítás kérdését és a nemzetiségi politikát.

Mielőtt azonban ezt megtennénk, folytatnánk a korábbi gondolatsort két megjegyzéssel. Először is a honfoglalás, és a honfoglalást sikeresen lezáró pozsonyi csata – amely nélkül nem beszélhetnénk Magyarországról –, komolyabb helyet igényelne magának a nemzeti emlékezetben. Másfelől az Árpádok és a későbbi középkori magyar uralkodók sikereit nem tekinthetjük véletlennek. István királynak a fiához, Imre herceghez írott *Intelmek*ben találhatjuk meg az első magyar, politikai filozófiai elemeket is tartalmazó művet. Az *Intelmek* műfaja a királytükör vagy fejedelmi tükör, amely a leendő uralkodó számára vázolja föl az eszményi kormányzás művészetét. Az *Intelmek* egyértelműen Közép-Európa első ilyen típusú és egyben meglehetősen korszerű alkotása. István király az *Intelmek*ben az igaz ítélet, az autonóm hatalmi ágak tiszteletét, a természetes nyitottságot, a technikai innovációt hordozó és értéket teremtő vendégek és jövevények fontosságát hangsúlyozza.

Nyugodt szívvel mondhatjuk, hogy ezek az értékek ma is példaértékűek. De térjünk vissza most aktuális témánkhoz az 1848–49-es forradalom és szabadságharchoz, és azon belül is a nemzetiségi és jobbágykérdéshez. Magyarország paradox módon – részben a török pusztítás és az azt követő betelepítések miatt – a Habsburg Birodalomhoz hasonlóan egy számos nemzetiségi tömböt magába foglaló keretrendszer volt. A történeti Magyarországon élő nemzetiségek a horvátok, a románok, a szerbek és a szlovákok saját elképzeléssel rendelkeztek a jövőjükéről. A horvátok ebben az időben már szűknek érezték a magyar államon belüli történeti autonómiájukat. A szerbek önálló Vajdaságot akartak. A szlovákok jelentős része csatlakozott a magyar forradalomhoz, de egy másik és szintén jelentős része a császári erőket támogatta. A románok először csak az Erdéllyel való uniót ellenezték, később azonban részben bécsi támogatással Erdély véres harcok színterévé vált. A saját függetlenségi harcával elfoglalt magyar országgyűlés, talán kissé késve, 1849. július 28-án fogadta el a nemzetiségi törvényt, amely lehetővé tette, hogy a hatóságok előtt, az iskolákban, a közigazgatásban mindenki használhassa a saját nyelvét, amely így a kor egyik legliberálisabb nemzetiségi törvénye volt. Ez még akkor is említésre méltó, ha a forradalom hamarosan bekövetkező leverése miatt a törvény meglehetősen rövid életűnek bizonyult.

A híres áprilisi törvények egyik sarkalatos pontja volt a Kossuth és Széchenyi által már régóta sürgetett jobbágyfelszabadítás. Ennek keretében a jobbágyság jelentős része (40%) nemcsak felszabadult a robot és terményadó feudális kötélme alól, hanem földtulajdonossá is vált. A többség (60%) azonban jogilag ugyan szabad, de földnélküli zsellér, nincstelen agrárproletár lett, akik elégedetlenek voltak helyzetükkel, és ez az elégedetlenség földosztó megmozdulásokban nyilvánult meg, amelynek egyik szószólója Táncsics Mihály volt. A kormány azonban nem támogatta a földosztás gondolatát, és ezt jelzi az a tény is, hogy a Táncsics által indított *Munkások Újságja* című lapot betiltotta. Fontos látnunk,

hogy a jobbagyfelszabadítás a vázolt problémák ellenére is igen jelentős lépés volt, amely ráadásul érvényben maradt a szabadságharc bukása után is. Ez azt is jelenti, hogy a polgári forradalom a függetlenségi törekvésekkel ellentétben nemcsak átmeneti, hanem tartós sikereket is elért.

Minden ünnepnek közösségformáló ereje van. építi a politikai közösséget, aki az ünnepi pillanatokban azt keresi, azt hangsúlyozza, ami összeköti a politikai közösség tagjait, és nem azt, ami elválasztja. Ez azt is jelenti, hogy március 15-e manapság divatos pártpolitikai célokra való felhasználása valójában nincs összhangban az ünnep szellemével.

Végezetül tegyük föl a kérdést. Van-e aktuálpolitikai üzenete március 15-ének? Talán elsősre azt mondanánk, hogy nincs, mert az 1848-as forradalom céljai megvalósultak. Magyarország ma független állam. Mégis azt gondolom, hogy van olyan magyar közösség a magyar állam határain kívül, amely számára március 15-e üzenete ma is aktuális. Az Izsák Balázs által vezetett Székely Nemzeti Tanács egy félmillió magyar kisebbség, a székely közösség autonómiájáért küzd. Nem lehet kérdés, hogy március 15. szellemével ez a törekvés tökéletesen összhangban van.

NÉMETH ENDRE: SZÉKELYEK

2014. június 4.

Ez a kis írás arra tesz kísérletet az évfordulón, hogy a magyar kisebbséget érintő kommunikációs erőterén alakítson egy keveset. Mindezt a kortárs szociológia vagy politológia úgy fogalmazza meg, hogy újítsuk meg a határon túli magyarokról való nyilvános kommunikációt. Mi nem vagyunk ilyen merészek, így csupán megkísérelünk egy kicsit mást mondani. A mai Európa a II. világháború szellemi és anyagi romjain épült föl. Akár tudatában vagyunk, akár nem, döntően a II. világháború gyermekei vagyunk. Ez egyszerre lehetőség és nehézség a magyar kisebbségek számára. Egyfelől az emberi jogok, a kisebbségek ügye egyértelműen pozitív hívószó a mai Európában. Másfelől a náci Németország oldalán hadba szálló Magyarországnak fokozottan figyelnie kell arra, hogy milyen szimbólumokat használ a magyar kisebbségek kapcsán. Ha a magyar kormány egy tagja fehér lovon vonul be egy erdélyi városba, akkor ne csodálkozzunk, ha lecsapják a magas labdát ellenfeleink, vagy értetlenül néznek a jóhiszemű polgárok.

A magyar kisebbségek sorsa bizonyos tekintetben nem más, mint a világ bármely kisebbségéé. A határon túli magyar közösségeket ért traumák: a marosvásárhelyi pogrom, a felvidéki kitelepítések, a kárpátaljai magyarok tömeges munkatáborba hurcolása, a '44-es vajdasági néptörtés illeszkedik a 20. századi nagy kisebbségi traumák sorába. Az inzultusok hátterében álló társadalmi jelenségek és a következmények eltérő intenzitással ugyan, de mégis azonos módon

sújtották a legtöbb európai kisebbséget. Ahogyan a zsidók, az örmények vagy éppen a romák, a magyarok is elűtnek az őket körülvevő népektől, finnugor nyelvükkel, tőlünk keletre katolikus vagy református keresztény vallásukkal, keleti-sztyeppei örökségükkel. Kicsit idegenek vagyunk a bennünket körbeölelő népek tengerében, idegenként tekintenek ránk, ahogyan az előbb felsorolt népek fiaira. Éppen ezért valahol nagyon is egy az a sors, amelyet átéltünk. Ahogyan raktár lett az újvidéki zsinagógából, éppúgy váltak üressé a katolikus templomok a Vajdaságban vagy Dél-Erdélyben. Az erőszakos betelepítések, a kényszerű népességmozgások, a nem természetes asszimiláció különböző formái végső soron minden kisebbséget egyformán sújtottak. Ennek fontos, hogy tudatában legyünk. Ezért a traumákról ne elszigetelten, egymástól térben és időben elkülönítve szóljunk, hanem egyszerre érezzük veszteségnek Nagyszeben és Eperjes, Máramarosziget és Nagybecskerek, vagy Ungvár és Muraszombat egyre gyorsuló homogenizálódását, egyneművé válását. Svábot, zsidót, székelyt, örményt és romát voltaképp ugyanaz a türelmetlenség rostálja és szürkíti el. Hiszem, hogy a Kárpát-medencei népek és a világ más tájain fekvő országok lakosainak nagy része empátiával fordul a kisebbségek sorsa felé, és nem osztja föl a kisebbségeket számára rokonszenves vagy semleges, esetleg ellenszenves csoportokra. Aki így tesz, nem értette meg a kisebbségi sors lényegét. Azt keressük, ami összeköt és nem azt, ami elválaszt. Így köti össze Radnóti Miklós a '44-es vajdasági magyar áldozatokat Anna Frankkal.

Alapvető szándékunk, hogy az önrendelkezés jegyében szóljunk azokról a törekvésekről, amelyek Európa-szerte valamiféle népi újjászületésről árulkodnak. Hiszen háromszáz év telt el a skót–angol unió óta, ötszáz évnél is régebbi a spanyol egység, de az ott élő baszkok, katalánok, skótok mégis önazonosságukat keresik, s volt, ahol már meg is találták, mint Dél-Tirol németjei. Meggyőződésünk, hogy az autonómia ügye az egyik legszebb európai és demokratikus eszme, amelynek minden egyes példája egyedi, az adott tájra és népekre jellemző, de mégis általános tanulságokkal szolgál. Ezeket szeretnénk megismerni és megismertetni. Úgy érezzük, hogy a magyar kisebbségek közül a székelyeket, és azon belül a székely autonómia ügyét ki kell emelni. A legnagyobb magyar kisebbség számos kiváló embert adott a világnak (Bolyai Jánostól Bőjte Csabáig, Körösi Csoma Sándortól Barabási Albert Lászlóig vagy Gábor Árontól Eröss Zsoltig), akik megismerik a székely autonómia ügyét. A történelmi Magyarországon az autonómiának volt hagyománya. Nem véletlenül őrizték meg identitásukat sikeresen a szászok, a székelyek, a kunok és a jászok hosszú évszázadokon keresztül. Beszédesebb, hogy a Magyar Királyság és például a kunok közötti kisebbség nagyobb konfliktusok ellenére a jász és kun identitás, hagyomány számos eleme 800 évig fennmaradhatott az ország közepén (Havasalföld és Moldova Kumania romjaira épült, de a mai Romániában a kunoknak nyomuk nincs). Ez a közös magyar és jász-kun siker jórészt a jászok és kunok – mai szóhasználatukkal élve – autonómiájának volt köszönhető. A jász-kun kerület 1279-ben alakult, és kisebbség nagyobb megszakításokkal az 1876-os megyerendezésig fennmaradt. Az erdélyi szászok szintén több mint 800 évig maradtak fönt önálló közigazgatási keretek

között. Ma már csak Nagyszeben és Brassó gyönyörű és kissé komor belvárosai emlékeztetnek arra, hogy Erdélyben valaha szászok is nagy számban éltek.

És most visszatérve a kommunikáció művészetéhez. Egy katalán, dél-tiroli, skót, walesi résztvevőkkel megszervezett marosvásárhelyi autonómia konferencia már nem szorítható be a szokásos magyar revizionista dobozba. A székely autonómia elérésének a legfontosabb feltétele a székelyek támogatása. Nem magától értetődő ez a támogatás a diktatúra nyomasztó évtizedei után és a gazdasági válság közepette. Most mégis van egy civil szervezet, a Székely Nemzeti Tanács, amelyik célja az autonómia elérése. Június 4-én, a Nemzeti Összetartozás Napján a Székely Nemzeti Tanácsot köszöntjük.

PÉTERFI GÁBOR: FELVIDÉKI KAPCSOLÓDÁSOK ASZÓDON TRIANON ÉVFORDULÓJÁN

2014. június 4.

Az I. világháború lezárása utáni évben „a beszercebányai menekült tanulók érettségi vizsgáját magyar nyelvből május 7-én, a teljes szóbelit 12-én tartottuk. Ez érettségi vizsgán Micsinay Ernő felügyelő úr elnökölt s ő intézett az érettségizett ifjakhoz erős hazafias lélekből fakadó megható beszédet.” Az idézett sorok munkahelyem, az Aszódi Evangélikus Gimnázium 1919-es évkönyvéből valók. Ebben az időben a vesztes világháborút követően indult meg a történelmi Magyarország összeomlásakor a magyar diákok és tanáraik egy részének menekültáradata a megmaradt ország felé.

Közel félmillió magyar hagyta el az ekkoriban létrejövő csehszlovák és délszláv államot, valamint Romániát. Számos felvidéki magyar diák és pedagógus került Aszódra ezekben az években. A Galga menti települést, mint történelme során annyiszor, a befogadás jellemezte. A trianoni tragédia közepette így olyan kiváló tanáregyenységek kerültek Aszódra, mint Dr. Oravec Ödön és Stibrányi Gyula. Paradox módon az új evangélikus középiskola sem készül el, ha nincs Trianon, hiszen a béke következtében ide menekülő diákság megnövekedett létszáma miatt olyan túlsúlyfolttság alakult ki a Petőfi nevét viselő intézményben, hogy új intézményt kellett a Hatvani úton felépíteni, ami el is készült 1931-re. De épp Aszód jelenkori történelméből tudunk a veszteségre is példát hozni Trianon kapcsán. Hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia harmadik legnagyobb repülőgépgyárát épp az 1920-as békediktátum miatt kellett leszerelni a településen. Aszód egy repülőgépgyárát, a Felvidék Csehszlovákiához került magyarsága pedig számos kiváló beszercebányai vagy selmecbányai tanárt, diákot és hivatalnokot veszített Trianon miatt.

Feltehetjük a kérdést: mit veszített Magyarország egésze 1920-ban e béke folytán? Az I. világháborút lezáró trianoni békediktátum következtében Magyarország elveszítette területének kétharmadát, és közel három és fél millió

magyar került idegen államok fennhatósága alá. Közismert, hogy Románia nagyobb területet kapott 1920-ban Magyarországból, mint amekkora területet meghagytak hazánknak. A magyarság nemcsak történelmi területeket veszített, hanem gazdasága és közlekedése alapjainak jelentős részét is, bányák, erdők, kiváló mezőgazdasági területek és iparvárosok formájában. Csak a csehszlovák-magyar határon 76 községet vágtak ketté a győztesek érdekeinek megfelelően, családokat, rokonokat elvágván egymástól. Trianon legfőbb igazságtalansága minden bizonnyal az, hogy a győztesek azt az elvet sem tartották be, amit Wilson amerikai elnök képviselt: azaz, hogy a nemzetiségi szempontból vitatott területek hovatartozásáról népszavazás döntsön. Tudjuk, Magyarországon csak Sopron esetében nyílt lehetőség az önrendelkezésre. A németek és magyarok által vegyesen lakott település végül Magyarország mellett döntött, kiérdemelve a leghűségesebb város kitüntető címet. A kérdés költői: milyen döntés született volna akkor, ha például a magyar többségű Csallóköz területén is kiírják wilsoni mintára a népszavazást.

Milyen válaszok születtek Trianonra 1920 óta? A két háború között minden politikai erő egyetértett a határok felülvizsgálatának szükségességében. Úgy tűnt egy ideig, hogy a békés revízió programja sikerrel járhat, ezt mutatta a Felvidék déli, döntően magyarlakta területének békés visszacsatolása 1938-ban. Az első bécsi döntést kitörő lelkesedéssel fogadta a magyar közvélemény. A számos felvidéki magyar diákot és pedagógust korábban befogadó aszódi evangélikus középiskola évkönyvében ennek apropóján a következő bejegyzéssel találkozunk: „1938. december 4-én, 5-én és 6-án csapatunk 33 tagja a Cserkészszövetség felhívására Dr. Czirbusz Endre, Barlai Béla és Kühn Ernő cserkészvezetéseivel mint gárdacsoport meglátogatta a visszatért Rozsnyón a cseh megszállás alatt sokat szenvedett ottani magyar cserkészeket. Örömmel volt úgy számunkra, mint a rozsnyói cserkészek számára is ez a felejthetetlen testvéri találkozó, amikor is nemcsak cserkésztestvéreink, de az egész város nagy szeretettel fogadtak bennünket. Felejthetetlen számunkra az ottani cserkészek fogadalmotétele, továbbá Krasznahorka várába tett kirándulásunk, amelyen közösen énekelhettük 20 év után először a magyar Himnusz. Csapatunk akkor magával vitte és átadta azt a díszes oltárterítőt, amelyet az aszódi Evangélikus Földműves Ifjúsági Egylet adományozott a felszabadulás emlékére a rozsnyói evangélikus egyház oltárárára.” A nemzeti összefogás szép pillanatai közepette kevesen tették fel azt a kérdést akkoriban, hogy a német segítséggel végrehajtott revízióért mekkora árat kell a későbbiekben fizetnünk. 1941-ig folytatódott ugyan a békés revízió, melynek során újra Magyarországhoz került vissza Kárpátalja, Észak-Erdély, Székelyföld és a Délvidék, azonban ezzel párhuzamosan Magyarország mind jobban elkötelezte magát a II. világháborút kirobantó náci Németország mellett, emiatt a háborús vereség egyet jelentett a visszacsatolt területek elvesztésével.

A milliós embervesztés az ország összes települését, így Aszódot is érintette. Az I. világháború előtt járási székhelyé előlépő Aszódot a két háború között még pezsgő polgári élet jellemezte, a második világhéges azonban ezt fölszámol-

ta. 1944-ig magyarok, németek és szlovákok, az egyházi középiskolában katolikus, evangélikus és zsidó vallású diákok békében éltek egymás mellett a településen. Ennek a nyugalomnak vetett véget az 1940-es évek középső harmada, amikor is a holokausz, a malenkij robot és a hadifogság révén jelentős vérvesztést szenvedett a Galga mente fővárosa is. A kirekesztés és az elhurcolások éveiben azonban ismételten találkozunk olyan helyi történettel, mely a befogadásról, segítségnyújtásról szól. Keserű János agrárközgazdász, későbbi földművelésügyi miniszterhelyettes pár éve megjelent memoárjában leírja, hogy 1944-ben érettségiző diákként annak köszönhet, hogy végül nem hívták be katonának, hogy Huller István aszódi javítóintézeti nevelőtanár vállalta, hogy a diákot a javító fiúk közé elbújtatja. Érdekesség, hogy a javító gyerekek nem kellett sem a németeknek, sem az oroszoknak. A németek békén hagyták a javítóintézetet, a szovjet csapatok pedig az átvonulás után azonnal szabadon engedtek mindenkit.

A II. világháborút lezáró 1947-es párizsi béke végül is a trianoni határokat erősítette meg, így ismételten magyarok milliói maradtak az új határokon kívül. A kommunista diktatúra évtizedeiben Trianon tabuvá vált, közismert, hogy Kádár Jánost mennyire hidegen hagyta a határon túli magyarok kérdése. Két évvel az 56-os forradalom vérbefojtását követően Kádár és munkatársa, Münnich Ferenc romániai és csehszlovákiai tárgyalásaik során világossá tették, hogy a bukaresti és a prágai nemzetiségi politikát megfelelőnek tartják, és hogy az ottani magyarság helyzetének ügyét Magyarország a két ország belügyének tekinti.

Azaz felülről várni e tekintetben semmit sem lehetett, az ország vezetői hivatalosan is lemondtak az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és délvidéki magyar honfitársainkról. Románia és Csehszlovákia pedig értette a jelzést, azonnal hozzá is láttak a külhoni magyarság beolvasztásának felgyorsításához. A bukaresti vezetés a kolozsvári magyar Bolyai egyetemet olvasztotta be a román Babes felsőoktatási intézménybe, Prága pedig a dél-szlovákiai magyar járások és a tőlük északra fekvő szlovák járások egyesítésével jelezte, hogy miként is képzei el a felvidéki magyarság további asszimilációját. A határon túli magyarság alulról, az irodalom és az egyházak felől kaphatott segítséget identitása megtartásához. Illyés Gyula ötágú sípmetaforája jelezte, hogy a nemzet legkiválóbb gondolkodói számára a magyar kultúra továbbra is egy és oszthatatlan. Ezt az egységet jelképezte a Kádár-rendszer hanyatlásakor 1988-ban engedélyezett tüntetés a Hősök terén, melynek során tízezrek tiltakoztak az erdélyi falurombolás ellen. A rendszerváltozás új fejezetet nyitott a magyar nemzetpolitikában.

Antall József néhai kormányfő az ilyési gondolatot újrafogalmazva már lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének vallhatta magát. Azonban a kedvezőbb körülmények ellenére a magyarokat sújtó hátrányos megkülönböztetés politikája nem tűnt el a szomszédos országokban. Példa erre a délszláv háború, ahol szerbek és horvátok használtak golyófogónak fiatal magyarokat, vagy éppen északi szomszédunk kisebbségpolitikája, mely még ma is a szlovák állampolgárság megvonásával bünteti azokat, akik felveszik anyaországuk állampolgárságát

is. Ha végigtekintünk a Trianon óta eltelt közel egy évszázadon, kijelenthetjük, hogy kevés időtálló válasz, annál több zsákutcs megoldás született erre a kérdésre. A régi határok visszaállításának politikája már a Horthy-korszakban sem volt reális válasz Trianonra, ahogyan a kommunista diktatúra internacionalizmusából fakadó közöny sem lehet követendő. A környező országok nacionalizmusa hol erősebben, hol mérsékeltebben a magyarság beolvasztására törekedett. A huszadik század egyik tanulsága különösen itt Kelet-Közép-Európában számunkra az, hogy a nacionalizmusok, miután vélt vagy valós ellenségképekkel operálnak, elválasztják a térség népeit, fölösleges indulatokat szítva.

Mi lehet hát a megoldás? Vannak életművek, melyek utat mutathatnak nekünk. A múltja során a Podmaniczkyak révén s a Felvidékhez számos szállal kötődő Aszódon hadd hivatkozzunk a szintén felvidéki gyökerekkel bíró Esterházy János pályájára. Esterházy szlovákiai magyar politikusként mindig az ártatlanul meghurcoltak mellé állt. A gróf a két világháború közötti időszakban, majd a II. világháború is idején következetesen küzdött a szlovákiai magyarok megmaradásáért és jogaiért. A II. világháborúban a szlovák parlament egyetlen magyar képviselőjeként 1942-ben nem szavazta meg a szlovák állam törvényhozásában a zsidók deportálását. Ha kellett, szlovákokat vagy lengyeleket védelmezett, szép példáját adva a visegrádi együttműködés gondolatának. Ennek ellenére a viláégés után háborús bűnösnek nyilvánították, és halálra ítélték. Esterházy a lelkiismerete hangját követve tudott szembeszegülni a huszadik század két diktatúrájával, a nácizmussal és a kommunizmussal. A vörös rémuralom elvehette az életét, mégis mártírként legyőzve győzött. Patrióta volt, keresztény hazafi, aki képes volt minden embertársában meglátni a testvért. Ahogy Aszód múltja során képes volt befogadni az északról érkező szlovákokat éppúgy, mint a Trianon miatt útra kelő felvidéki magyarokat, úgy Esterházy is a dunai népek sorsközösségét hirdetve volt képes időtálló választ adni a trianoni tragédiára. Nacionalizmus és internacionalizmus helyett hitből fakadó patriotizmus, mely Tamási Áronnal együtt hirdeti, hogy „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”

Napjainkban nem feledkezünk meg arról sem, hogy bárhol is húzódjanak a határok a Kárpát-medencében, mi magyarok továbbra is egy nemzetet alkotunk. Ezért is üdvözlendők azok a lépések, melyek határváltoztatás nélkül járulnak hozzá a nemzet újraegyesítéséhez, legyen szó a státusztörvényről vagy a kettős állampolgárság könnyített megadásáról. A magyarok egységét közjogilag a kettős állampolgárság lehetősége jeleníti meg. A szülőföldön való boldoguláshoz azonban elengedhetetlen az autonómia biztosítása a külhoni magyarság számára. Az autonómia bevett gyakorlat Európa-szerte, elegendő itt a belgiumi németek autonómiájára hivatkozni.

A mindössze 70 ezres német közösség saját parlamenttel, rádióadóval, újsággal rendelkezik és önálló igazságszolgáltatási egységet is képez. A német nyelv pedig a flamand és a vallon mellett hivatalos nyelve Belgiumnak. Azt gondolom, hogy ha Európa nem mér kettős mércével, ezeket a létező közösségi jogokat nem vitathatja el a székelőföldi, felvidéki és délvidéki magyaroktól sem. Ma már jól

látható: csak a kulturális és területi autonómiák rendszere segíthet abban, hogy egy kisebbség megmaradjon. Megmaradunk és összetartozunk, ezt üzeni a nemzeti összetartozás napja. Ahogy az aszódi középiskola a besztercebányai menekült diákoknak külön érettségi vizsgát szervezett 1919-ben, úgy fogadta be a nemzet a külhoni magyarságot, jelezvén, hogy nincs határon túli és anyaországi magyar, magyarok vagyunk, minden történelmi sorsforduló dacára továbbra is egy közösség.

PAPP ISTVÁN: ILLYÉS GYULA – „SZEM A LÁNCBAN”

2014. október 23.

Ahogyan az 1848-as forradalommal a *Nemzeti dal*, úgy az 1956-ossal az *Egy mondat a zsarnokságról* szövődött össze eltéphetetlenül. Az utóbbi vers divatos formulával szólva az emlékezeti kánon megingathatatlan darabjává vált, vagyis olyan költeménnyé, amely az utca emberének is az elsők között jut eszébe, ha a forradalom szépirodalmi megörökítéséről esik szó. Az *Egy mondat a zsarnokságról* alighanem Illyés legismertebb verse, amelyet még a költő életművével nem rokonszenvezők, sőt jelentőségét tagadók is fontos alkotásnak tekintenek. Pártpolitikai szimpátiáktól függetlenül idézik jobb- és baloldalon egyaránt, éppen ki mikor érzi szükségét annak, hogy ellenfele zsarnoki természetét igazolja.

A vers költőjén túlnövő, életművét átlépő, önálló életet élő volta tagadhatatlan, nagyjából ez a remekművek sorsa és ismertetőjele. Ezért talán szentségtörésnek vagy ízléstelennek hathat az a felvetésem, hogy van-e valamilyen probléma ezzel a lírai alkotással. Meggyőződése, hogy nincs vele gond abban az értelemben, hogy ne lenne hiteles és maradandó mű, s ma már az sem vonható kétségbe, hogy nem 1956-ban, hanem évekkel korábban írta a költő, tehát nem a helyzethez való alkalmazkodást kifejező versről van szó. Ezzel együtt érdemes egy kicsit Illyés Gyula szerepfelfogásáról, önnön helyzetértékeléséről szólni. Számomra e költemény nem csupán a diktatúra kórképének leírása, hanem több annál. Arról is sokat elárul, hogyan vélekedett a költő saját magáról, hogyan vetett számot azzal a helyzettel, amelybe a Rákosi-korszak idején került.

Jómagam mindig azzal az egyszerű képpel tudtam megjeleníteni ezt a verset, hogy Illyés a tükör előtt áll és mérlegre teszi saját életútját 1950-ben. A vers annak a – nem túlzás, drámai – felismerésnek a szabatos és ellentmondást nem tűrő ábrázolása, hogy a költő maga is a diktatúra részesévé vált, ő is csak „szem a láncban”. Mielőtt az olvasók sokasága felhördülne a kemény közlést látván, s a hívek rám dörrennének, az ellenfelek pedig boldog elégedettséggel hátradől-nének, hadd folytassam e gondolatmenetet. Igen, Illyés tisztában volt azzal, hogy maga is csupán egyetlen szem a láncban, mely őt magát és a korabeli magyar népet egyaránt gúzsba köti, s eszköz híján egyetlen módja van a szabadulásnak: kimondani az őszinte és keserű igazságot.

Miért írom mindezt? A Tolna megyei uradalmi cselédség világából induló Illyés mélységes ellenszenvvel tekintett a Horthy-rendszerre. Őszinte meggyőződéssel vallotta, hogy az egész társadalmat átjáró és felforgató forradalmi változásra van szükség, amely megszünteti azt a zárványt és megalázottságot, amelyről többek között *A puszták népében* is olvashatunk. A költő 1945-ben egyike volt azon magyar értelmiségieknek, s nem kevesen akadtak ilyenek, akik kitörő örömmel fogadták az új világ születését, akik számára életük végéig a felszabadulást jelentette az az esztendő. A földosztás, a népi kollégiumok, a nagytőke korlátozása, a rövid ideig kibontakozó román–magyar együttműködés, az úri világ és szellem eltűnése a legszebb reményekre jogosították fel Illyést, aki a Nemzeti Parasztpárt színeiben még parlamenti mandátumot is vállalt, és közvetlenül vett részt a napi politika formálásában.

Azonban az új világ szereplői, köztük a Magyar Kommunista Párt Moszkvából hazatért vezetői is nagy várakozással tekintettek Illyés Gyula személyére, sokat vártak és reméltek tőle. Révai József és Rákosi Mátyás nagyon fontos tanulságot vont le az 1919-es Tanácsköztársaság bukásából: a kommunista párt hazai elfogadtatásához szövetségesekre van szükség, akik hitelesítik az MKP-t, enyhítik a nemzeti kérdésben meglévő deficitjét, magyar kolorittal vonják be az internacionalista zászlókat. A szövetségesek táborában kitüntetett szerep jutott a népi írók egy részének is, többek között Illyés Gyulának. Persze akadtak más fontos férfiak is, így például a népiekkel, közülük legtöbbször Németh Lászlóval parázs vitákat folytató történész, Szekfű Gyula, aki szintén vállalta a Rákosival való együtt munkálkodást. Illyés, bár a politika első vonalából hátrébb húzódott, de a hivatalos elismeréseket megkapta: 1948-ban és 1953-ban Kossuth-díjban részesült, publikálhatott, filmforgatókönyvet és drámát írt. Vajon mi motiválta őt? Milyen céljai és szándékai voltak? Szimpla karrierizmus, a túlélés és megmaradás, a nép szolgálata, rejtett ellenzékiiség? Mi mást tehetett volna? Emigrálni nem akart, elveszett volna számára a levegő, ahogyan egyik kedves barátjának, a kiváló bankár Kárász Artúrnak állította. Belső emigrációra, netán nyílt szembeszegülésre nem vállalkozott. Viszont megírta az asztalfióknak az *Egy mondat*-ot, amellyel bevallotta, hogy nem csaphatod be önmagad, a felszínen maradásnak komoly ára van, a belső kétségek és a meggyőződés elfojtásáért fizetni kell.

A legkevésbé sem áll szándékomban a költő képzeletbeli szobrának ledöntése, ez nem is lehet egy rövid bejegyzés célja, kizárólag egy alapos és régóta szükséges életrajz tisztázhatná Illyés Gyula helyét a magyar szellem történetében. Csupán érzékeltetni szeretném a költői életút és a kor hallatlan bonyolultságát: a hivatalos elismerésben részesülő, a szellemi elithez tartozó alkotó számot vet azzal, hogy maga is eszközzé vált. Nem tudom nem érezni ebben a drámaiságot, a kínlódást és talán a büntudatot is, amely Illyésben munkálhatott. Pöre lelkét tárta az utókor elé, amely ugyanakkor alaposan átértelmezte a verset. Pedig másképpen is lehet olvasni, mint ahogy manapság szokás. Senki sem játszhat büntetlenül a hatalom, a népszerűség mákonyával, a látszólagos kívülállás hirdetése sokszor csak a kis megalkuvások sorozatát leplezi.

Azonban szeretjük-e kis megalkuvásainkat világgá kürtölni? Aligha. Akkor pedig hogyan kezdjünk hozzá a nagyobbakhoz? Számomra ez a legfontosabb mondandója Illyés halhatatlan versének.

PAPP ISTVÁN: AZ ELVESZETT REFORMKOR

2015. április 4.

Hetven évvel ezelőtt 1945. április 4-ét mutatott a naptár. E szándékoltan távolságtartó megfogalmazással nem csupán a felszabadulás/megszállás vitáját szeretném elkerülni, hanem a pillanat hatásától menekülve tágabb perspektívából szemlélni az eseményeket. Kicsit arról kívánok elmélkedni, hogy mi lehetett volna a világháborút követő néhány esztendő, s miért oly fájdalmas, hogy a harcok elcsendesülését történelmi mértékkel mérve igen röpké idő múlva már egy diktatúra harsogása váltotta fel. Azonban volt néhány év, nem több kettőnél-háromnál, amikor úgy tűnhetett, igaz, a kortársak egyre fogyatkozó táborára számára, hogy lehetőséghez juthat az a fiatal reformnemzedék, amely a harmincas évek végén, negyvenes évek elején eszmélt. Reménykedtek abban, hogy elkezdődik a reformkor, amelyet oly régen vajúdott már a magyar nép. Mint tudjuk, nem így történt, s számomra éppen az teszi fájdalmassá ezeket az éveket, hogy a Horthy-korszak 1941-től teljessé váló külpolitikai kiúttalanságát, majd tökéletes összeomlását nem békés építkezés és gyarapodás, hanem jogfosztottság, erőszak, nyomor és szegénység követte. Bár a trianoni békeszerződés súlyos, csaknem elviselhetetlen terheket rótt az országra, és az etnikai alapú területi rendezés a korszakban méltányos és helyes út lett volna, mégis a külpolitikai kényszerek nem adhatnak felmentést a belső reformok elmulasztásának vétke alól.

Egyszer ki kellene már mondani és széles körökben megegyezni abban, hogy a Horthy-korszak, a szegény- és kisparasztságot nyomasztó szociális problémákkal, az emberi és polgári jogok egyre erősebb korlátozásával, külpolitikai úttévesztésével és végül a több százezer magyarról történt részvétlen lemondásával megérett az elmúlásra, és ezt az elmúlást mélyreható társadalmi reformoknak kellett követniük. Bár kétségkívül voltak tehetséges miniszterek a kor politikai elitjében is, és főként az oktatás és művelődés terén, valamint a városi munkásság életkörülményeiben történt bizonyos javulás, de a politikai rendszer egésze éppen a legkritikusabb pillanatokban mutatta meg valódi gyengeségeit. Ugyanakkor a rendszer megőrzött bizonyos vonásokat az 1918 előtti korlátozott, konzervatív-liberális parlamentarizmusból is, paradox módon éppen az a részleges folytonosság volt benne a jó, amit Németh László vagy Bibó István is oly hevesen, de ebben az esetben tévesen bírált.

Éppen az a korlátozott politikai pluralizmus tette lehetővé, hogy kialakuljon egy olyan reformnemzedék, amelynek a szovjet rendszer iránti rokonszenvvel

egyáltalán nem vádolható tagjai is hitet tettek egy új politikai szisztéma mellett. Példának okáért Márai Sándor vagy Szent-Györgyi Albert, akik nem a politikai élet bal oldalához húztak, és később a kommunista diktatúra ellenében emigrálni kényszerültek, szintén hittek a mélyreható változások szükségességében. Ők tudták, hogy Bethlen István útja nem folytatható, a nép részvételét a demokráciában biztosítani kell, az elavult rang- és címkórságnak leáldozott, radikális földosztásra, széles körű szociális reformokra van szükség. Ehhez egyáltalán nem kellett kommunistának lenni, minden józan, hazáját szerető ember tisztában volt a széles körű változások szükségességével. De vajon volt-e olyan politikai elit, amely a nagy átalakulás motorjává válhatott volna?

Faludy György az egyik legderekből és legbátrabb recski rab, Benkő Zoltán visszaemlékezéséhez írott előszavában úgy vélte, hogy 1945/46 táján egy útját kereső, becsületes, hazája felemelkedésén munkálkodó fiatal négy politikus hívéül szegődhetett: Barankovics István, Kéthly Anna, Kovács Imre vagy Nagy Ferenc példáját követhette. Valóban e négy politikus a teljes demokratikus politikai palettát lefedi: egy korszerű keresztény és szociáldemokrata párt mellett egy, a magyar viszonyoknak megfelelő parasztpártot szimbolizálnak. Hárman közülük el kellett, hogy hagyják hazájukat, mert különben az a sors várt volna rájuk, mint Kéthly Annára: hosszú börtönbüntetés. Ám példájuk nem teszi érvénytelenné utólag sem politikai hitvallásukat, amelyre a korszerű magyar demokratikus rendszernek is építenie kell. E hetven évvel ezelőtti nap kapcsán érdemes eltűnődnünk azon, hogy Magyarországon is adott volt egy korszerű, nyugat-európai parlamentáris, kétségkívül azoknál a szociális reformokra nagyobb hangsúlyt helyező demokrácia megteremtésének lehetősége. Voltaképpen az 1945-ös földreform, vagy fogyatékosságaival együtt az őszi választási törvény olyan lépések voltak, amelyek egy hosszú út első állomásait jelezhetnék volna. Ám az alig bimbózó magyar demokrácia törekeny rügyeit durva kezek letörték, sárba tiporták.

Ennek a bukásnak a terhe máig a vállainkra nehezedik. Az, hogy a Horthy-rendszer szükségszerű és öröndetes elmúlását nem egy új, hanem egy elveszett reformkor követte, valójában mindenkinek kellene, hogy fájjon, aki őszintén hisz e kis nemzet felemelkedésében.

NÉMETH ENDRE: A HOLOKAUSZT, A SZABADSÁG ÉS A SZOLIDARITÁS

2015. április 16.

Ma van Magyarországon a holokauszt emléknapja. Most mégsem elsősorban a tragédia mélységére szeretnék emlékezni. Ehhez Kertész Imre szerint egy új nyelvre lenne szükség, amit én nem beszélek. Csak három egyszerű kérdést járnék körbe. Történhetett volna-e másképp? Hogyan működött akkor és most a társadalmi szolidaritás? Milyen szerepet játszott a szabad információáramlás

hiánya a tragikus eseményekben, és általában miért fontos a hír és a vélemény szabadsága?

Finnek, magyarok, zsidók

Nincs tökéletes történelmi párhuzam. Mégis azt gondolom, hogy Finnország példája azt bizonyítja, hogy történhetett volna másképp, és ma is lenne tennivalónk. Tehetnénk többet azért, hogy a holokauszt valóban „zsidó, egyetemes és magyar tragédia” legyen. Nekem legalábbis erről vall Bihari Ágnes beszámolója az Új Élet 2014. november 15-i számából. Bihari Ágnes, a Bálint Ház Salom klubjának berkeiben működő Kohncerto Dalkör tagjaként érkezett Finnországba egy keresztény gyülekezet meghívására.

„(..) És egymást követték a meglepetések, az ámulatok. Az öt napon át tartó gondoskodás, hogy soha senki ne legyen éhes, se fáradt, az előadások előtti pihenők, a hivatásos idegenvezetőkkel tett városlátogatások, a családok szeretete, akik befogadtak bennünket otthonaikba, a lelkes közönség, akik megtöltve a nekünk ijesztően nagy koncerttermeket, a magyar népdaloknál ütemesen tapsoltak, és az általuk is ismert zsidó dalokat velünk együtt énekelték héberül. A helsinki koncerten megjelent a nagykövet, Turkuban a tiszteletbeli konzul.

A finn sajtó, rádió híreket közölt a programjainkról.

(..) Elvittek minket Helsinkiben egy holokauszt emlékműhöz, amely 8, azaz nyolc embernek állított emléket. A Finnországban élő zsidó lakosságból nyolc embert nem tudtak megmenteni.

Úgy éreztük, másik földgolyóra érkezünk. A finn táj szépsége mellett az emberek szeretete volt az, amit nem tudok úgy leírni, hogy az, hihető legyen.” (..)

De térjünk vissza eredeti témánkhoz, a magyar–finn történelmi párhuzamokhoz és különbségekhez a II. világháborús szerepvállalás kapcsán. A finnek, a magyarokhoz hasonlóan a náci Németország oldalán szálltak be a II. világháborúba a Szovjetunió ellen. Ezzel azonban gyakorlatilag véget is érnek a párhuzamok. Három jelentős különbség van a finn és magyar II. világháborús szerepvállalás között, amelyet megpróbálunk most vázlatosan felidézni. A finnek nem támadták meg örökbarátsági szerződés után egyetlen szomszédjukat sem, mint a Horthy-kormányzat Jugoszláviát. És ezen nem változtat Teleki Pál öngyilkossága sem. A délvidéki bevonulással Magyarország először lépett katonai akcióba a náci Németország oldalán. A magyar kormányzat erkölcsi megítélése ezzel a súlyos szőszegésével indult el a lejtőn Nyugaton. (Általában a magyarlakta, vagy többségében magyarlakta területek visszaszerzése nem váltott ki ilyen ellen-szenvet). A finnek ’44-ben, amikor már egyértelmű volt a német kudarc, sikeresen szakítottak a németekkel, és a lappföldi háborúban fegyveres konfliktust vállaltak föl volt szövetségesük ellenében. Horthy ’44 októberében, már a németek által megszállt országban megpróbált ugyan kiugrani a német szövetségesek fojtogató öleléséből, de a szervezetlenség, az előkészítésbe bevont egyik magas rangú katonatiszt, és általában a magyar katonai elit nagy részének német

szimpátiája miatt súlyos kudarcba fulladt az amúgy is megkésett kiugrási kísérlet. Finnországban gyakorlatilag nem volt antiszemitizmus, és a finn zsidók elsőprő többsége túlélte a II. világháborút. Árnyalja a képet természetesen, hogy Finnországban jóval alacsonyabb volt a zsidóság aránya, és ezért sem pozitív, sem negatív értelemben nem voltak középpontban. Magyarországon az első antiszemita törvényt, a hírhedt numerus clausust még az első Teleki-kormány alkotta meg 1920-ban. A numerus clausus ellen később Bethlen István, a következő miniszterelnök fellépett ugyan, de az antiszemita irányzatok továbbra is megjelentek a közbeszédben és a politikában (ezzel együtt a finnek sem voltak makulátlanok kisebbségi ügyben. Főként a svéd kisebbség iránt tapasztalható volt egyfajta ellenérzés a finn társadalomban a két világháború között). Az nem kérdés, hogy a sikeres finn és a sikertelen magyar kiugrás nem csak a szervezetség eltérő szintjén múltott. Finnország egyrészt messzebb volt a náci Németország számára stratégiaiilag fontos területektől, mint Magyarország. A két eltérő végkifejlet mögött azonban a finn és a magyar társadalom és politikai elit eltérő realitásérzéke és cselekvőképesége is állt (lásd még a sikeres román és bolgár kiugrást).

Az sem kérdés, hogy Teleki kulturális antiszemitizmusa, és Horthynak a nem asszimilált zsidóság ellen irányuló antiszemitizmusa nem volt azonos a náci gyilkos ideológiájával. De az is biztosan állítható, hogy a két világháború közötti antiszemita közbeszéd ágyazott meg annak a közhangulatnak, amely azt eredményezte, hogy nem működött a nemzeti szolidaritás, amikor arra a legnagyobb szükség lett volna. A zsidónak minősített állampolgárok kiadásában semmilyen indokkal sem lett volna szabad együttműködni a német hatóságokkal a náci által megszállt Magyarországon.

Szolidaritás

Ablonczy Balázs és Novák Attila tizenkét, ma is aktuális mondatot fogalmazott meg 2008-ban a magyar–zsidó együttélésekről, a holokausztról, a felelősség kérdéséről.¹⁰⁴ A tizenkét mondatból az elsőre reagálnék a jelen írásban, miszerint „a holokauszt zsidó, egyetemes és magyar tragédia.” A polarizált magyar szellemi életben ritkán használjuk azt a szót, hogy „és”. Nem mondjuk ki elég gyakran, hogy a holokauszt magyar tragédia is volt. Pedig az volt. Az volt, mert a magyar holokauszt áldozatai magyarok voltak. Az ember lehet egyszerre erdélyi magyar és zsidó, katolikus és román, európai és patrióta. Az identitás mindig sokszínű, és ezeknek a színeknek a skálája és erőssége mindig változik az egyéni időben és nemzedékenként. Az áldozatok csak a faji törvények alapján voltak zsidók. Szív és identitás szerint ahány ember, annyi világ. Volt, aki az áldozatok közül nem vallotta magát zsidónak. Volt, aki inkább zsidónak tartotta magát, mint magyarnak. És a kettő között ezer átmenet.

Konkrét személyekre fordítva a szót. Ugyan ki merné megkérdőjelezni Radnóti magyarságát? A kérdés költői. Szerencsére. És ki merné megkérdőjelezni

¹⁰⁴ http://kommentar.info.hu/attachment/0001/414_kommentar0803.pdf (Letöltve: 2015-12-11)

Rudi barátom magyarságát, aki a Szolnoki Olaj lelkes szurkolójaként a szurkolói busszal bejárta az egész országot? Rudi már rég az Olaj szurkolója volt, amikor nagymamája behívta a kis szolnoki konyhába, ahol váratlanul megtudta, hogy a család motorja, a nagymama Auschwitzból jött haza tizenhét évesen. „Magyar vagyok, csak ilyen történetek vannak a fejemben” – mondja Rudi. És igen, identitásunkat meghatározzák a családi és tágabb közösségekhez kötődő történetek. Rudi története a mi történetünk. Rudi azt mondja, hogy neki a holokauszt azt üzeni, hogy senkit nem hagyhatunk egyedül. Tegyük föl tehát a kérdést: ma hogy állunk a nemzeti szolidaritással? Mikor és hogyan fejeztük ki a szolidaritásunkat a nővérekkel, az orvosokkal, a tanárokkal, a rendőrökkel? És ne feledkezzünk meg más magyar nyelvű kisebbségekről sem: a romákról és a határontúli magyarokról. Vajon kiállunk értük mai küzdelmeinkben?

A hír szabadsága

Végezetül térjünk át a harmadik kérdésre. Milyen szerepet játszott a szabad információáramlás hiánya a tragikus eseményekben, és általában miért fontos a hír és a vélemény szabadsága? Talán még nem teljesen tisztázott kérdés, hogy a szövetséges hatalmak (Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Szovjetunió) és a nációkkal szövetséges államok vezetői tudtak-e a halálgyárakról, vagy ők is felültek a hadi termelésről és a családok együtt maradásáról szóló náci propagandának (pontosabban mikortól tudtak eleget ahhoz, hogy elhiggyék a hihetlent?) Az áldozatok azonban biztosan elhitték a hivatalos kommunikációt. Ha nem így lett volna, legalább gyermekeiket próbálták volna menteni a biztosnak tűnő haláltól. A német társadalom felelőssége is korlátozott a pusztító antiszemitizmus tombolásában, mert a hitleri zsarnokság keretei között hozzájuk sem jutottak el alapvető információk.

Horthy saját bevallása szerint szintén nem ismerte a deportálások végső célját. A vidéki zsidóság sorsával egy túlélő elmondásában szembesült, amely a végletekig megrázta. Csak a szembesülés után tett Horthy lépéseket a deportálások akadályozása érdekében. Az akadályozás eredményeként is – a nyilas pusztítás ellenére – a budapesti zsidó közösség nagy része életben maradt. Akár igaz Horthy vallomása, akár nem, a holokauszt megkerülhetetlen üzenete, hogy információ hiányában nemcsak egyszerű társadalompolitikai vagy gazdaságpolitikai korrekció nem lehetséges, hanem a legelemibb önvédelmi funkciók sem lépnek életbe. A tárgyilagos hír és elemzés a szabadság egyik tartópillére. A dezinformáció a kiszolgáltatottság melegágya. A holokauszt emléknep kapcsán nyugodtan tegyük föl a kérdést, hogy ma Magyarországon a sajtószabadság betölti-e tényleges feladatát? Vagy az intézményes keretek csak a véleményáramlás sokszínűségét teszik lehetővé, és nem történik meg a választópolgárok tényleges informálása? És amennyiben a válasz nemleges, dönthet-e majd jól a magyar társadalom egy éles politikai helyzetben?

De fölösleges jövő időben beszélni. Információ hiányában a magyar társadalom több alkalommal is egyértelműen súlyosan téves döntéseket hozott a rendszerváltás utáni Magyarországon. Az aktuális brókerbotrányokhoz az ügyfelek

és a felügyelő szervek évtizedes és sikeres félrevezetése vezetett. De említhetjük volna a devizahiteleket, a csodadoktorokat, és az ipari méreteket öltő finnugor-ellenes irodalmat is. Egyik sem hódított volna ilyen mértékben teret, ha működnek a társadalom önvédelmi reflexei, ha a szakemberek rámutatnak a visszasságokra, és az állami szervek akkor szigorúak, amikor szükséges.

A holokauszthoz vezető összetett történelmi folyamatokban olyan elemek sérülését azonosítottuk a magyar társadalomban, amelyek ma sem működnek tökéletesen. A társadalmi szolidaritás és a tájékozódás szabadsága javítása terén még ma is van tennivalónk. Illetve előttünk áll még a magyar családok XX. századi emlékeit és tapasztalatát egy sokszínűségében is egységes nemzeti emlékeztető formálni.

A debreceni Svetits katolikus leánynevelő intézet, 1940/41 (Fahidi Éva)¹⁰⁵

¹⁰⁵ „1943-ban Debrecenben, a zárdában nemhogy nem zsidóztak, hanem egy félreérthető hang nem volt. Nemcsak én voltam zsidó az osztályban, mégis: soha senki nem mondta nekünk, hogy mi „bűdös zsidók” vagyunk. Ez, gondolom, Mellau Márton igazgató urunknak volt köszönhető”. Történelemtanárok Egylete, Családtörténeti életútinterjúk. <http://www.tte.hu/toertenelem/csaladtoertenei-es-életútinterjúk> (Letöltve: 2016-01-22)

PAÁR ÁDÁM: AZ ELFELEDETT „STÁTUSFOGOLY”¹⁰⁶

2015. április 21.

Április 21-én emlékezünk Táncsics Mihály író, publicista születésének évfordulójára. Magyarországon mindenki, aki elvégzett valamilyen iskolát, hallott arról, hogy a Petőfi és márciusi ifjak által vezetett pesti tömeg 1848. március 15-én megnyitotta Táncsics cellájának ajtaját. De méltatlanul elfeledett az eszével, tehetségével kiemelkedő Táncsics, aki értelmiségiként is hű maradt a parasztsághoz, és még kevesebben ismerik azt a Táncsicsot, aki elsőők között ismertette Magyarországon a szocialista eszmét. Táncsics – pontosabban eredeti családnévén Stancsics – Mihály 1799. április 21-én, jobbágyszülők gyermekeként látta meg a napvilágot a Komárom megyei Ácsteszéren.

Az is kevésbé ismert tény, hogy az ácsteszérei jobbágyfiúból lett első generációs honorácior egész életében a nemzetiségek kulturális-nyelvi asszimilációjának volt buzgó hirdetője. Ahogyan az Életpályám első fejezete beszámol róla, az iskolai évekhez fűződött Táncsics magyarságtudatának kialakulása: az ifjú főlháborodott azon, hogy a pap, aki a katekizmusra oktatta a gyermekeket, szinte csak német nyelven tartotta az órákat, holott úgy érezte, *„hogya ez Magyarországon nem igazság, hol a papnak törekedni lett volna inkább kötelessége, hogy a német gyermekeket magyarosítani igyekezzenek.”* Előbb segédtanítóként kereste a kenyerét, majd kitanulta a takácsmesterséget. Táncsics 1823-ban beiratkozott a budai tanítóképzőbe. A tanítói oklevél megszerzése után gyalog bebarangolta az egész Dunántúlt és Horvátországot. Pestre költözve a Józsefvárosban bérelt lakást. A pesti egyetemen filozófiát és jogot tanult. Az egyetemi tanulmányai során került a kezébe Rousseau Társadalmi szerződése. Később megismerkedett az utópisztikus szocialisták, Charles Fourier és Étienne Cabet nézeteivel. Olvasmányélményei megalapozták Táncsics társadalombírálatát. Életének ebben a szakaszában házitanítóként tartotta el magát. 1838 októberében feleségül vette a korán árvaságra jutott Seidel Terézt, aki élete végéig hű társa volt.

1844-ben Lipcsében jelent meg a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* című röpirat, amelyben Táncsics kifejtette politikai hitvallását: követelte a cenzúra eltörlését, a törvény előtti egyenlőséget, minden privilégium és az állandó hadsereg megszüntetését, az egyház és állam szétválasztását. Egy olyan alkotmányos monarchiát vázolt föl, amelyben az uralkodó szerepe pusztán szimbolikus. A király egyetlen feladata, hogy a külföldi követeket fogadja, és a törvényesség fölött őrkdjék: *„Kegyed uram, király, a népfelségnek szimbóluma, jele leszen.”* Táncsics nézetei idővel radikalizálódtak: 1848 után már elvetette a monarchiát, és republikánusnak vallotta magát. 1846 nyarán Táncsics nyugat-európai körútra indult. Bejárta Ausztriát, Németországot, Hollandiát, Belgiumot, Franciaországot és

¹⁰⁶ Az írás rövidített változata megjelent a Népszabadságban és a Méltányosság Politikaelemző Központ honlapján: <http://www.meltanyossag.hu/node/4487> (Letöltve: 2015-12-11)

Angliát. Londonban és Párizsban találkozott a vándorló magyar mesterlegényekkel, és közelről tapasztalta a munkásegyletek tevékenységét.

1847-ben írt *Nép szava – isten szava* című röpiratában – amelyet az ekkor még általa tisztelt Kossuthnak ajánlott – paraszttestvérei nevében a rendeket a kárpótlás nélküli örökváltság, a törvény előtti egyenlőség és a közteherviselés törvénybe iktatására szólította föl. Táncsicsot 1847 márciusában letartóztatták Bródban, és Budára szállították. A bíróság forradalmi izgatásért várfogságra ítélte. Egy évig raboskodott várbeli tömlöcében, majd 1848. március 15-én a Helytartótanács a Budára vonult tömeg nyomására szabadon bocsátotta a rab író. Táncsics megszerezte a népszerűséget, amelyre mindig vágyott, ám ez rövid ideig tartott. Táncsics 1848. április 2-án *Munkások Újsága* címmel hetilapot alapított a parasztság és a városi munkásság érdekeinek védelmében. A néplap baloldaltól bírálta a Batthyány-kormányt, és radikális társadalmi programot hirdetett: a kend megszólításán kívül valamennyi cím eltörlését, a szőlődézsmá és mindenfajta szolgáltatás megszüntetését, a földesurak által elvett községi földek, legelők visszaadását, az egyházi birtokok szekularizálását, mindenfajta census eltörlését és egykamarás országgyűlés létrehozását. Táncsics következetesen kiállt a zsidóság emancipációja mellett. Amikor a pesti zsidóság kényszerűen külön nemzetiséget alapított – mivel a pesti keresztény polgárok nem akartak a zsidókkal egy alakulatban szolgálni –, Táncsics vállalta a zsidó nemzetiség vezetését, noha tisztában volt ennek népszerűtlenségével.

Ezzel a lépéssel példát mutatott emberségből, és abból, hogy egy értelmiséginek olykor a tömegek szemében kevésbé népszerű ügyeket is képviselnie kell. 1848. május 28-án a siklói kerület és Békés mezőváros választói egyaránt képviselőnek választották. Az újsütetű képviselő a siklói mandátumot fogadta el. Táncsics radikalizmusa sok volt a képviselők többségének. A szabadságharc kitörése után a *Munkások Újsága* áttért a köztársasági propagandára, és támogatta az országgyűlést is. Még az is előfordult, hogy a nem is oly régen ünnepelt írók akasztófával és bolondokházába való bezárással fenyegették. A szabadságharc bukását követően nyolc éven keresztül rejtőzött a józsefvárosi Tömő utcában álló házában, egy padló alatti veremben. 1851. szeptember 22-én a pesti Újépület udvarán jelképesen felakasztották. Rejtőzködése idején sem hagyott föl az írással. A *Mi a szocializmus*-ban a szocialista tanok értelmét magyarázta az olvasóknak. A *Hét nemzetiség szövetségében* egy olyan államszövetséget vázolt föl, amelyet a magyar, olasz, német, cseh, lengyel, román és szerb állam alkotott volna. 1857-ben, az általános amnesztia hírére Táncsics előjött rejtékhelyéről. Az amnesztiát az ő személyére is kiterjesztették, de rendőri felügyelet alatt élt. 1860-ban harmadszor is letartóztatták. 1867 júniusában amnesztiával szabadult ki a börtönből. 1869 és 1872 között orosházi képviselőként vett részt az országgyűlésen. 1869. január 2-án megindította a rövid életű, mindössze egy évig létező Arany Trombita című hetilapot. Újságjában védelmébe vette a munkásság szervezkedését.

Két évig az 1868-ban megalakult Általános Munkásegylet elnöki tisztét töltötte be. Táncsics és a Munkásegylet vezetősége közötti viszonyt megromlított.

az államsegély-ügy: mivel a Deák-párti kormány támogatta az egyesület működését, Táncsics – a tervezett szakmunkásképző műhely érdekében – anyagi támogatásért folyamodott a kormányzathoz. A kormányzati pénzsegély miatt támadások érték a Munkásegylet vezetőségében, függetlenségi elvei föladásával vádolták. A kiábrándult Táncsics lemondott az elnökségről. Utolsó éveit anyagi gondok nehezítették. 1873-ban házépítés céljából magas hitelt vett föl, de képtelen volt fizetni tartozását. A házat elárverezték, és Táncsics családjával nagy szegénységben élt. Műveinek kiadásából és árusításából, valamint az írói segélyegylet anyagi támogatásából tudtak megélni. Az 1884. június 28-án elhunyt Táncsics Mihályt a Kerepesi úti temetőben helyezték végső nyugalomra. Temetésekor az Általános Munkáspárt felhívására a fővárosi munkások egy órára beszüntették a munkát.

PAPP ISTVÁN: ÚJVIDÉKI KÉPEK

2015. június 4.

Svetozar Miletić aligha ismerte Jászi Oszkár nevét. A 19. századi szerb nemzeti ébredés meghatározó alakja 1901-ben halt meg, éppen abban az évben, amikor a fiatal szociológus megalapította a Társadalomtudományi Társaságot. Mégis a hajdani verseci püspök fekete bronzszobra mintha egyenesen Jászinak a Habsburg Monarchia felbomlása című nevezetes kötetében kifejtett tantételét illusztrálná, miszerint az osztrák–magyar birodalmat összetartó erők egyike a katolikus egyház volt. Miletićnek az újvidéki városháza előtti szobra éppen szemben áll a helyi katedrális bejáratával, s a jeles egyházfő öklét rázza a templom irányában.

Nem véletlenül helyezték el így a szobrát, jegyzi meg útikalauzom, egy fiatal irodalomtörténész. Persze, ma már nem mindenkit érint meg ez a harcias szimbolika, hiszen nyaranta a rendőrségnek úgy kell lerángatni a részeg kamaszokat, akik nem átallnak a püspök szobrára felkapaszkodni a téren tartott rockkoncertek idején. Néhány méterrel arrébb a Zilahy Lajosról elnevezett kis utcácska található, imígyen emlékeztetve a térben és az eszmék országútján is sokat bolyongó író újvidéki éveire. A szomszédos utcában a hosszú táblán kiállított ballagási tablók mellett három kocsi parkol: egy Audi bosznia-hercegovinai, egy Opel szerbiai és egy Suzuki magyar rendszámmal. Kicsit leképezi mindez a helyi elit rétegzettségét is, hiszen a legújabb kor balkáni háborúi után ide érkezett boszniai szerbek szépen kialakították a maguk gazdasági és pénzügyi vállalkozásait. Ezeket a sokatmondó anekdotákat útitársamtól, Lacitól tudom, aki húszas éveinek végén jár, derék, rendkívül sokat olvasott s ennek arányában szinte már zavarba hozóan szerény irodalomtörténész. Rendkívül készséges, de egy cseppet sem tűnik alázatosnak, inkább egy kis közösség, a vajdasági magyarság egy tagjából áradó jószívűségnek érzem. Ahogy sorolja a szerb belpolitika és közösségi élet furcsaságait, a felfoghatatlan méretű korrupciótól kezdve a cirill betű hegemo-

niáját a latin írásmóddal szemben biztosító egyház befolyásán át a vajdasági magyar politika belterjes jellegéig bezárólag, önkéntelenül is magamba kell néznem. Tudom, valahol a vérünkben van már az alkalmazkodás, minden helyzethez alkalmazkodni kell, és dolgozni, ahogy lehet. Aligha hiszem, hogy csupán Bácskában és Bánátban követte a magyar értelmiség ezt az utat, talán Illyés Gyula sem gondolta ezt nagyon másként.

Éppen ellentéte Lacinak Márk, a belgrádi filozófiai intézetben tanuló, jeles értelmiségi családból származó ifjú filozófus. Visszafogottságában is pengeéles érvelés, ragyogó intellektus, mély és őszinte hit a világ, benne az itteni kis magyar világ megváltoztathatóságában, az egyenlőség eszméjének diadalra jutásában. Láthatóan szemben áll még mindenfajta kompromisszummal, bátran ütközteti érveit a vele vitázóval, nem fél a konfliktusoktól sem. Valahogy ilyennek képzelem el a népi kollégiumi mozgalom hajdani spiritus rectorát, Kardos Lászlót, azzal a cseppet sem elhanyagolható különbséggel, hogy Márknál a forradalmi hit nem társul sem türelmetlenséggel, sem az erkölcsi felsőbbrendűség tudatával. Viszont van a hangjában valami mélységes szomorúság, amikor arról beszél, hogy ötven év múlva már csak 100 ezer magyar él majd Szerbiában, s ekkor már aligha beszélhetünk majd önálló nemzeti közösségről. A helybeli magyar házban tartom népi írókról szóló eladásomat, melynek során szót ejtek az egyik legkomolyabb vajdasági magyar folyóirat, a *Kalangya* szerepéről is. Erről itthon csupán annyit szoktunk mondani, hogy Németh László itt publikálta *Ember és szerep* című önéletrajzát, melynek szerencsétlen és igaztalan részletei robbantották ki a népi-urbánus vita első nagy hullámát. Valahol annyira jellemző ránk, itteni magyarokra ez az alapállás: egy határon túli folyóirat egy lábjegyzet erejéig kerül be csupán az itteni monográfiákba. Pedig ennél sokkal többről van szó: a *Kalangyát* elindító és fenntartó irodalmárok, többek között Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán, Herceg János vagy Szirmai Károly ugyanúgy az államban csalódva, alulról kiinduló összefogással, a parasztságra figyelve indították el folyóirataikat, mint az itthoni népiek. Érdemes lenne újragondolni a népiséget mint a Kárpát-medencében élő magyarság utolsó valóban közös szellemi élményét, amely Prágában, Kassán, Kolozsváron, Szabadkán, Debrecenben és Budapesten éppen úgy a nép politikába emelését, és ezzel egy új nemzeti közösség megalakítását tűzte ki célul. Ezzel lehetne enyhíteni a határon túliak iránt itthon nemegyszer megnyilvánuló lesajnáláson, közömbösségen vagy nem egy esetben szinte már ellenségességen is.

No de térjünk vissza a tanácsteremben kissé már kókadó, zömmel magyar szakos bölcsészek alkotta közösséghez. Az előadás végeztével eljön a kérdések kritikus ideje, s ekkor felpattan egy jól megtermett, határozott hangú, bátran érvelő fiatalember. Szerinte nem kellene beszűkíteni a népiséget az irodalom terére, hiszen az itt hallott problémák nagyon is élőek: a demográfiai krízis nyilvánvaló, a falusi társadalom egészségi állapota tragikus, a föld elosztása nem a legjobb, a kistermelők értékesítési lehetőségei roppant nehézkesek, vagyis nincs okunk arra, hogy a múlt részének tekintsük ezeket a problémákat. Nem

számítottam erre a felvetésre, de hamarosan megilem a választ, miért is hangzott el ez a bátor ellenvetés. Rajmondnak hívják a 30 körüli határozott, de tényszerű hangon érvelő fiatalembert, aki szociológiát tanult, egy kis vajdasági faluban él és remek riportokat publikál az utolsó óráit élő paraszti társadalom problémáiról. Róla meg Kovács Imre jut az eszembe, ilyen lehetett ő úgy 70–75 évvel ezelőtt, bátor, harcos és a nép ügye iránt mélyen elkötelezett gondolkodó.

Azzal a szándékkal hívtak meg Újvidékre a Híd Kör alapítói, hogy tartsak nekik előadást, de valójában ők tanítottak engem. Laci, Márk és Rajmond a minőség vajdasági forradalmárai. Ennél többet nemigen kaphattam első vajdasági utamon. Számomra ez a valódi nemzeti összetartozás.

NÉMETH ENDRE: AZ ÁLLAMALAPÍTÁS ÉS ELŐZMÉNYEI

2015. augusztus 20.

Minden politikai közösség életében egyaránt meghatározó szerepet játszik a hagyomány és az alapítás aktusa, és ezek a szellemi források valamilyen mértékben általában ki is egészítik egymást. A forradalmi alapok idővel nemritkán hagyománnyá, viszonyítási ponttá válnak. És a legtöbb esetben egy politikai közösség alapítása során sem egy előzmények nélküli közösségből alakul ki az új. A legtöbb sikeres politikai közösség alapítása egy már létező közösséget erősít meg, legalizál, és helyez új földrajzi vagy politikai keretek közé.¹⁰⁷ Nagyjából úgy, ahogy a *Függetlenségi Nyilatkozatot* is megelőzte az amerikai kontinens gyarmatosításával kialakuló közösségi hálózat és intézményrendszer.

Hosszabb történeti előzményekkel rendelkező politikai közösségek esetében különböző alapító aktusok is előfordulhatnak, amelyek szerencsés esetben többé-kevésbé szervesen rétegződnek egymásra. A különböző alapító aktusokat leggyakrabban valamilyen nemzeti ünnepbe ágyazva őrzi meg a történelmi emlékezet. Ilyen alapító hatást jelent a magyar történelemben az államalapítás, az 1848-as polgári forradalom és szabadságharc, és október 23-a. Utóbbi két ünnep kapcsán általában a szabadságharcot, az ünnepek függetlenségi vonatkozásait szokták hangsúlyozni, de mindkét esetben azok egyértelműen utalnak az adott kort meghatározó eszményi politikai alapokra is. Így március 15- e a polgári átalakulásra, október 23-a pedig a demokratikus jogrendszerre.

A jelen írásban arra keressük választ, hogy az első, és így valószínűleg a legmeghatározóbb alapítási aktusnak, a magyar államalapításnak milyen előzményei voltak, és milyen okoknak köszönhető egyértelmű sikere.

Nem könnyű a magyar államalapítás előzményeiről, a honfoglalásról és az Urál-vidék és a Kárpát-medence közötti vándorlásról határozott állításokat meg-

¹⁰⁷ HANNAH Arendt. *Múlt és jövő között*. Osiris Kiadó. 1995. 149.

fogalmazni, mert a vizsgált korszakból meglehetősen kevés megbízható adat áll rendelkezésünkre. Ezzel összefüggésben a magyar történelem ezen korai szakaszával kapcsolatban nagyfokú véleménykülönbségek tapasztalhatók a kutatók között. Mégis úgy tűnik, hogy – elsősorban a régészet – új eredményei jelentős impulzust adtak a magyar őstörténet kutatóinak. Az egyre inkább kikristályosodó eredményeket két, Sudár Balázs és Petkes Zsolt által szerkesztett könyvből ismerhetjük meg: „A honfoglalók viselete” és „Magyarok a honfoglalás korában”.

A legizgalmasabb észrevételek talán Türk Attila régészhez és kutatócsoportjához köthetők. Úgy néz ki, hogy a régészeti lelőhelyek feltérképezésével a korábbiaknál jóval pontosabb képet kaptunk az Urál vidéki magyar szállásterület földrajzi elhelyezkedéséről és tárgyi hagyatékáról. A mi szempontunkból mégis két másik észrevétel a fontos. A régészek egyik észrevétele az, hogy a honfoglaló magyarok elődei viszonylag későn, valamikor 830 és 860 között hagyták el az Urál-vidéket, és legfeljebb egy-két nemzedéknyi időt töltöttek Etelközben. Türk Attila egyik legvitatottabb észrevétele az, hogy a 10. századi Urál-vidéki temetők alapján úgy tűnik, hogy jóval több magyar maradt az Urál-vidéken, mint korábban gondoltuk.

Julianus barát mindenesetre megtalálta az Urál-vidéken maradt magyarok leszármazottait a mongol támadás előestéjén, akik akkor még egy erőteljes közösség benyomását tették a szerzetesre. Az Urál-vidéki magyarok később mégis teljesen beolvadtak a szomszédos népekbe, valószínűleg elsősorban a baskírokba és a tatárokba. Julianus barát magyarjaival ellentétben a Kárpát-medencében a magyaroknak sikerült nemcsak megmaradniuk, hanem más népeket is képesek voltak nyelvíleg integrálni.

Egy másik magyar népesség, a szavárd magyarok sorsa végképp a homályba vész. Csak annyit tudunk róluk, amennyit Bíborbanszületett Konstantin ránk hagyott „A birodalom kormányzása” című művében. *„Amikor a türkök [magyarok] és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett, és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, [...] a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelközűi nevezetű helyekre.”* Az idézett szöveg Moravcsik Gyula fordításában olvasható.) A szavárd magyarok sem lehettek nagyon jelentéktelenek létszámban és szervezettségben, mert a tudósítás szerint hírnökök révén még sokáig tartották a kapcsolatot az etelköziekkel.

A szavárd magyarokról és Julianus barát magyarjairól ma már éppúgy csak a történelemkönyvekből olvashatunk, mint a hunokról, avarokról, suméokról, majákról, gótokról és gepidákról. Úgy tűnik, távolról sem volt egyértelmű, hogy az Urál-vidékről nyugatra vándorló magyarok fennmaradnak, mi több, sikeresen államot alapítanak a Kárpát-medencében. Olyan államot, amelyik a mohácsi vészig, azaz több mint 500 évig Közép-Európa egyik vezető hatalma lesz. Miért maradtak fönt a Kárpát-medencei magyarok, és milyen szellemi alapokra építette István a keresztény, magyar államot? Azt gondolom, hogy több egymást követő és egymást erősítő esemény láncolata eredményezte a sikeres magyar államalapítást. Ezek az események valóban István király uralkodása alatt telje-

sedtek ki, de a sikeres magyar államalapítás szempontjából néhány fontos történés vagy folyamat már korábban megtörtént vagy elkezdődött.

Időben az első ilyen szerencsés lépés az volt, hogy a Kárpát-medencei magyarok elődei nyugati irányban távoztak Magna Hungariából, és egy etelközi megálló után a nyugati civilizáció akkori peremvidékén telepedtek le. Nem tudjuk, pontosan mi volt a kiváltó oka – a családok számára minden bizonnyal rendkívül megterhelő – az Uráltól Etelközig tartó hatalmas út megtételének, de valószínűleg egy megrázó katonai vereség vagy fenyegetés hatására (talán a besenyők vagy a kimekek részéről) vágtak neki a hosszú útnak. Amennyiben így volt, valószínűleg függetlenségük megőrzése érdekében vállalták a hosszú vándorutat.

Az sem világos, hogy mi készítette elődeinket arra, hogy – a szavárd magyarokkal ellentétben – folyamatosan nyugati irányban haladjanak. Az utókor azonban igazolta ezt a döntést. Keleten a mongol és az orosz birodalmak nem kedveztek a kis/közepes népek megmaradásának. Julianus barát arról tudósít, hogy Magna Hungaria jelentős katonai erőt képviselt a mongol támadás előestéjén, de a hatalmas sereggel szemben megroppant az ott élő magyar közösség. Beszédes az is, hogy csupán három finnugor nyelvű nép, a finn, a magyar és az észti bír ma önálló államisággal. Az a három finnugor nép, amelyik nyugati keresztény hagyományokkal rendelkezik, és az orosz befolyástól a legtávolabb és legnyugatibbra él. Ezzel szemben a legkeletibb uráliak, az obi-ugorok és a szamojédok ma már a kihalás szélére kerültek Oroszországban. Úgy tűnik, a nyugati civilizáció nagyobb teret biztosít a kulturális sokszínűségnek.

Az időben következő fontos lépés a szerencsés események láncolatában Etelköz elhagyása és a honfoglalás volt. Ma már – elsősorban a korábban említett Türk Attila régész munkássága alapján – nagyjából sejteni lehet, hogy Etelköz a Dnyeper mentén, és a folyó tágabb régiójában helyezkedett el, a Szubbotnyici régészeti horizontban.¹⁰⁸ Nos, a Dnyeper mente természeti erőforrásokban jóval szegényebb és stratégiai szempontból is sokkal kiszolgáltatottabb térség, mint a Kárpát-medence. A Kárpát-medence a kiterjedt hegyvonulatoknak köszönhetően összehasonlíthatatlanul védettebb volt a keletről érkező katonai támadásokkal szemben, és jóval gazdagabb olyan elemi természeti kincsekben, mint élővíz, erdő, legelő, fém és só. Aligha valószínű, hogy tartósan sikeres magyar állam alakult volna ki a Dnyeper mentén.

A Kárpát-medence birtokbavétele olyan évekig tartó, komplex logisztikai és hadászati teljesítmény volt, amelynek biztosan jelentős közösségformáló szerepe volt. Lehet, hogy a honfoglaló magyarok embertanilag és talán nyelvileg is sokszínűek voltak, de a közös küzdelem, a közös sikerek és kudarcok hatására valószínűleg fejlett mi tudat alakult ki bennük. A honfoglalás legfontosabb fejezete és egyben befejező aktsa kétségtelenül a 907 júniusában lezajlott pozsonyi csata volt. A pozsonyi csatában döntő vereséget szenvedett keleti frank fenyegetés súlyát jól mutatja, hogy a honfoglalás előtt nagyjából száz évvel az

¹⁰⁸ *Magyarok a honfoglalás korában*. Szerkesztette: SUDÁR Balázs. Helikon kiadó. 137.

avarok ellen indított frank támadás sikerrel járt. Hatására a hétszázas évek végén az Avar Kaganátus összeomlott, és az avarok mint nép sorsa is rövid időn belül megpecsételődött.

A források szerint az avarok vereségében belső konfliktusok is szerepet játszhattak. István számára is egyértelmű volt, hogy csak egy erős központi hatalom képes elegendő katonai erőt biztosítani az ország védelmére. A megosztottság vagy a törzsek laza szövetsége nem járhat sikerrel egy komolyabb fegyveres konfliktusban. Így István folytatta apja, Géza megkezdett munkáját, és sorra hódoltatta meg a nyugati integrációnak vagy a központosításnak ellenálló méltóságokat. Így győzte le a rockoperában megénekelte Koppányt, Ajtonyt, Marosvidék urát és végül a Gyulákat Erdélyben.

Fontos látnunk azonban, hogy míg a nyugati integrációra való felkészülés Gézával kezdődik, a központosított állam gondolata már viszonylag korán, a vérszerződéssel megjelenik a magyar hagyományban.¹⁰⁹ Két független forrás, a már korábban említett Bíborbanszületett Konstantin és Anonymus is úgy tudja, hogy a hét vezér még Etelközben megválasztja Álmost nagyfejedelemnek. (Bíborbanszületett Konstantin szerint Árpád az első nagyfejedelem.)

István egyedülálló teljesítménye sokoldalúságában rejlik, amely a magyar állam hosszú távon sikeres kül- és belpolitikai konszolidációját eredményezte. Külpolitikai eredményeiben egyaránt szerepet játszottak katonai sikerei, a kereszténység felvétele és diplomáciai erőfeszítései. István egyaránt sikerrel verte vissza a besenyőket és a németek támadását. A magyarok István kezdeményezésére az európai folyamatok részeként a skandináv népekkel, a csehekkel, a lengyelekkel és az oroszokkal csaknem egy időben tagozódtak be a keresztény Európába. Azt, hogy István mennyire sikeres egyházszervező és hiteles keresztény volt, mi sem bizonyítja jobban, hogy 1083. augusztus 20-án szentté avatták (mindezek ellenére a pogány világkép számos eleme tovább élt a kereszténység államvallássá válása után is. Erre a legmeglepőbb példa, hogy az utolsó ismert jelképes koponyalékelés épp egy Árpád-házi keresztény királyhoz, valószínűleg III. Bélához köthető).¹¹⁰ Ahogy a diplomáciában az uralkodóházakkal, úgy ott is sikerrel szerzett szövetségeket rokonai kiházasításával.

Megdöbbenően tiszta politikai eszmevilága az *Intelmek*ben, az első magyar politikai filozófiai műből ismerhető meg. Az *Intelmek* legjobb fordítása Bollók János nevéhez köthető, aki arra is rámutatott, hogy az *Intelmek*ben szereplő, a kormányzásról szóló politikai filozófiai gondolatok nagy része biztosan nem keresztény papoktól, hanem magától Istvántól származik.¹¹¹

¹⁰⁹ Uo. 172.

¹¹⁰ http://irasok.blog.hu/2011/02/22/pogany_szertartas_az_arpad_hazi_kiralyok_udvaraban (Letöltve: 2015-12-11)

¹¹¹ Itt olvashat Bollók János fordításáról bővebben: <http://valasz.hu/kultura/szent-istvan-intelmei-6257> (Letöltve: 2015-12-11)

A jelen tanulmányban nem célunk az Intelmek ismertetése, ezért csak azokra a pontokra hívjuk föl a figyelmet vázlatosan, amelyek a magyar belpolitikai élet konszolidációját szolgálták. István világos különbséget tett zsarnokság és uralkodás között. Azt tartotta, hogy a politikai rendszer stabilitásának fő forrásai – mai szóhasználattal élve – a hatalmi alrendszerek autonómiája, a türelem, az igazságos ítélkezés, a bölcsesség és az ósatyák hagyományainak követése. Az *Intelmek* üzenete ma is aktuális.

A történelemben rendkívül ritkák az olyan kivételes adottságú államférfiak, akik egyszerre voltak sikeresek a központi hatalom kiépítésében, és a kül- és belpolitikai konszolidáció terén. Első királyunk az ilyen ritka kivételek közé tartozott. A magyar államalapítás sikere szorosan összefonódik a nyugati integrációval, amely a gyakorlatban nem történhetett volna meg elődeink nyugati irányú vándorlása, Kárpát-medencébe költözése és a honfoglalást lezáró pozsonyi csata nélkül.

Magyarország, 1958 (Fortepan)

VI. Politika a nagyvilágban

PAPP ISTVÁN: MIÉRT JÓ A KAPITALIZMUS?

2014. január 25.

A rendszerváltás fogalmak, szimbólumok, jelszavak garmadájával ismertette meg a korabeli magyar társadalmat. A szavak rögtön megkezdték egymással vívott csatájukat, hogy egy széles és hosszú nyelvi küzdelemben eldőljön, melyiket szeretjük, és melyiket nem. A kapitalizmus nem indult túlságosan jó esélyekkel, és mára alighanem a legkevésbé szeretett fogalmaink egyikévé vált, különösen a vidéki társadalom széles rétegeiben. Aligha tévedek nagyot, ha úgy vélem, hogy a kapitalista mint személy igen sok ember számára a Michael Douglas megformálta Gordon Gekkoval azonosul. A gátlástalan tőzsdecápa figurájához jó eséllyel zárközhat fel mostanában a Leonardo Di Caprio megformálta Jordan Belfort, a *Wall Street farkasa*. De tényleg csak ennyiről van szó? Az élvhajhász életet lehetővé tevő, hajmeresztő tőzsdei spekulációkat folytató brókerek jelképezik a kapitalizmust? Nincsenek olyan magyar hagyományaink, amelyek megmagyarázzák, megvilágítják-e fogalom pozitív értéktartalmát? Hiszen hogy lehet az, hogy olyasmire vágyunk széles körben, amelyet szinte közmegvetés övez.

A jelen sorok írója számára a kapitalizmus elsősorban gondolkodásmód, észjárás, hogy kissé archaikus kifejezést használjunk. Az önnön tehetségre és erőre alapozott szabad vállalkozás eszméje, amikor saját ötletünkre támaszkodva, szívós munkával, kitartóan, a felmerült nehézségeket alkotó módon megoldva értéket teremtünk. Túl magasztos mindez, messze jár az ún. magyar valóságtól (ez a rendszerváltás kori semmitmondó szókapcsolataink egyik legszebb példája), nem megfogható, nem átélhető, nem értelmezhető. S egyáltalán nem az értelmetlenség határát súroló butaság a kapitalizmus mellett érvelni egy népiekkel foglalkozó blogon? Hogy mennyire összeegyeztethető, vagy mondjuk úgy, levezethető a népi mozgalom gondolkodóiból a kapitalizmus jósága, arra álljon itt két példa. Veres Péter 1942-ben adott ki egy könyvecskét *Szűk esztendő* címmel. Nem túlságosan ismert írása ez, de mégis egyik legfontosabb alkotása. Egy mezőgazdasági munkásról szól, aki egyszer csak megunja, hogy örökké idénymunkával, vagy summásként keresse kenyerét. Úgy dönt, hogy földet bérel. A nehézségek csöstell jönnek: nem jó tehenet vesz, eladósodik, hogy lovat

szeressen, becsapja a fuvaros, nem tudja jól megtrágyázni a földjét, az időjárás sem kegyes hozzá. Mégse hátrál meg: mindig úgy forgatja szűk kis családi kasszáját, hogy elvégezze a soron következő munkát. A történet vége szinte drámai: félig vak lova elpusztul a szántás közben, el kell adnia a betakarított gabona nagy részét, a kisfiának nem tud új csizmát venni. Az első esztendő végén ugyanott áll, ahol elkezdte. Csupán annyi reménye van, hogy kikel a földben áttelelt vetőmag, s így újra tudja kezdeni az évet. Mégsem adja fel, mégsem lát más utat.

Aligha Veres Péter az, akivel példálózni szoktak a kapitalizmus mellett. Mégis, ha van írás, amely talán akaratlanul is hitet tesz amellett, hogy a kitartó egyéni kockázatvállalásnak meglesz egyszer a maga gyümölcse, akkor ez az. Sokkal vidámabb és biztatóbb írás Kovács Imre *Lakodalom* című kis szociográfiája. 1943-ban jelent meg ez a cikk az Illyés Gyula szerkesztette *Magyar Csillag* hasábjain. Kovács unokatestvére esküvőjére igyekezett a Békés megyei Gyomára, s ha már ott járt, alaposan körülnézett a faluban. Bemutat egy kis szövetkezetet, amelyet helybeli kiscgazdák hoztak létre 1935-ben, és fokról fokra jutottak előre. A közös siker alapja nem csupán a jól megválasztott hitelfelvételben, a korszerű gépekben, a megfelelő minőségű vetőmagban, az igényesen tartott állatállományban rejlik, persze ezekben is. Hanem elsősorban a gyomai szövetkezet létrehozó 10–12 gazda kölcsönös bizalmában, kitartásában, elszántságában.

Veres Péter kínlódó parasztemberét és Kovács Imre ügyes szövetkezőit ugyanazok az elvek vezették: saját munkával, szorgalommal, befektetések révén többre jutni, anyagilag gyarapodni. Igen, ők kapitalisták voltak, még ha a két szerző közül a balmazújvárosi paraszttíró bizonyára berzenkedne a szó ellen. Miért tartom példájukat roppant fontosnak? Azért, mert amikor általában a magyar polgárosodásról beszélünk, amelynek elengedhetetlen feltétele a sikeres kapitalizmus, akkor bizony csak a városokban élő nagyvállalkozók vagy éppen pénzügyi befektetők jutnak eszünkbe. Mintha hajlamosak lennénk megfedkezni szüleink, nagyszüleink nemzedékeihez tartozó százezrekről, akik spontán módon, minden tanítás nélkül értették, és hittek a kapitalizmus szellemében. Bizony, a magyar falvakban élő paraszti milliókat igen sokáig áthatotta a kapitalizmus alapját jelentő protestáns etika, hogy Max Weber is szót kapjon. Hogy mennyire sokáig, arról beszédesen vallanak még az 1960-as évek elejének pártiratai is. Ezekben tsz-párttitkárok, járási mezőgazdasági osztályvezetők dohogtak, hogy még az egykori uradalmi cselédek, sőt agrárproletárok alkotta termelőszövetkezetekben is „kispolgári tendenciák élnek”, és a „tagok nem vetkőzték le a magántulajdon káros formáit.” Magyarán: először a saját kertjét műveli meg, a saját disznóját eteti meg, a saját tojását és tejét viszi el a piacra, s ezután jön csak a „közös”-ben végzett munka.

Alighanem a rendszerváltás utáni mélyrepülésben, amelyet a magyar vidék álélt és szenved ma is, az egyik legkomolyabban ható tényező, hogy elveszett az a kapitalista észjárással való természetes azonosulás, amely a parasztságot oly sokáig jellemezte. A parlagon hagyott kertek, az üres disznóólak, a gyomlepte tyúkudvarok mind e hiányról beszélnek.

NÉMETH ENDRE: A NÉPI GONDOLAT IDŐSZERŰSÉGÉRŐL

2014. február 7–8.

A rendszerváltás második évében, 1990-ben érettségiztem. Ebben az évben lett a kissé vonalas történelemtanár helyett az angoltanár az igazgató. A történelmi helyzet alapján szinte idekíváncozna a mondat, hogy a két igazgató között hatalmas volt a különbség: múlt és jövő, Kelet és Nyugat. De nem így volt. Mindketten az iskola és a diákok érdekében tevékenykedtek. És mindketten sikerrel. Az angoltanár mégis megszemélyesített valamit: a szabadság derűs rendjét. Egyszerre volt kiszámítható és fegyelmezett, spontán és jó szándékú. Megjelenésével azt üzenté, hogy az egyéni siker kulcsa a teljesítmény, a megbízhatóság és a kezdeményezőképeség lesz a rendszerváltás utáni Magyarországon.

Nem is volt kérdéses talán senkiben, hogy Magyarország egyértelmű, és a többség szerint példátlan gazdasági felemelkedés előtt áll. Ki nem mondvá úgy gondoltuk, hogy a magyarok a Kádár-rendszerben és a Bethlen-korszakban is sikeres gazdaságpolitikát folytattak a lehetőségekhez képest, és most, hogy végre megszabadultunk a szovjet béklyóktól, a szabad világban, az új és immár tágas lehetőségek birtokában sem lehet ez másképp. Nem így történt. A várt anyagi és szellemi felemelkedés csak részlegesen történt meg. Az államadósság talán csökkent valamelyest, de továbbra is nyomasztóan magas. A nemzetközi tapasztalat alapján a kisebbségek asszimilációját az autonómia képes leginkább megállítani. Az autonómia gondolat mégis csak úgy tizenöt éve került elő, a kérdésben megosztott az erdélyi magyarság is, és huszonhárom év késéssel történt meg az első jelentős demonstráció Székelyföld autonómiája érdekében. A társadalmak életerejét mutató gyermekvállalási kedv változatlanul alacsony más európai országokhoz képest is. A magyar ipari termelés növekedése hosszú éveken keresztül eltörpült Szlovákiáéhoz képest. Közttereinken hajléktalanok keresnek menedéket. A magyar gyalogosok feltűnően óvatosan, néha már meghunyászkodva kelnek át a zebrán. A törvény szerint a gyengébbnek, a gyalogosnak van elsőbbsége a zebrán, de a vas és a tömeg okán ezt a szabályt nem kevés autós figyelmen kívül hagyja. Folytathatnánk a sort, de nem felsorolásra, hanem tárgyalagos elemzésekre és vitákra lenne szükség.

A rendszerváltás óta közel negyedszázad telt el. Ez már egy olyan történelmi lépték, amely lehetővé tenne, és meg is kívánna egy diskurzust a szabad Magyarország teljesítményéről, a sikerek és kudarcok okairól, a jövőbeli kitérési pontokról. Jelenleg nincs ilyen diskurzus a magyar közéletben, és nem is várható. Közhely, hogy a társadalmi és politikai viták alacsony színvonalában és vonzerejében a politikai és média elit megosztottsága jelentős szerepet játszik. Én most egy harmadik tényezőre szeretném felhívni a figyelmet. Nevezeten arra, hogy a szakmai elitek, a politológusok, közgazdászok, jogászok és történészek sem teljesítménye sem volt minden esetben elég arra, hogy érdemben orientálja a közvéleményt vagy legalább a döntéshozókat. Jó példa erre, hogy csak 2016-ban számolta ki egy kutatócsoport, hogy a Kádár-rendszerből örökölt

adósság tetemes része nem túlfogyasztásból származott – ahogy a tankönyvekben tanultuk – hanem árfolyamvesztéséből. Talán a rendszerváltás utáni devizában történt lakossági eladósodás is alacsonyabb szinten maradt volna, ha a szakemberek felhívják a figyelmet arra, hogy az árfolyam kockázat nem csak egy elvi lehetőség, hanem egy közelmúltbeli tapasztalat...

Az egyik kitörési pontunk biztosan a szellemi megújulásban rejlik. Nagyobb figyelmet kellene fordítanunk például a nemzetközi szellemi műhelyekre. És természetesen méritenünk kellene a magyar hagyomány értékes elemeiből. Személy szerint azt gondolom, hogy fontos, de nem elsődleges feladatunk a népi írók műveinek leporolása. Sokkal inkább azt a hagyományt kellene újragondolni, és a gyakorlatba ültetni modern társadalmi viszonyok között, amelyből a népi írók maguk is táplálkoztak. Lássunk néhány példát a pásztorok és földművesek által képviselt tapasztalatokra, világnézetre, magatartásmintákra, amely egyszerre mindannyiunk öröksége és a sikeres társadalmak motorjai!

A következő korszak legnagyobb kihívása globális szinten kétségtelenül az éghajlatváltozás lesz. A pásztorok és földművesek mélyről jövő természetszeretete és szigorú takarékosága az a kapocs, amely összeköti a környezetéért aggodó összes embert, és ezek a beállítottságok képezik az alapját minden zöld politikai programnak.

A magyar népmesék egyik gyakori alaptípusa a társadalmi mobilitás igényét és lehetőségét fogalmazza meg, amennyiben a főhős a mese végén feleségül veszi a királylányt, és király lesz. Ennek a társadalmi mobilitásnak az alapja minden esetben a becsület, az egyéni teljesítmény és a szolidaritás. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ez a felfogás milyen komoly integrációs szerepet játszik az egyén és társadalom viszonyában, és milyen komoly húzóerőt jelent az egész társadalom számára. Ezekben a mesékben a mese hőse mindig alulról indul. Ő a legkisebb királyfi, a kanászfű, a csillagszemű juhász vagy éppen a szegénylegény.

A főszereplőnek önállóan kell megoldania három feladatot, és ha ez sikerül, akkor a szegénylegényből és a királyfiból egyaránt király lesz. A társadalmi felemelkedés lehetséges, ha hősünk rátermett, bátor, és rendelkezik a problémákkal való önálló megbirkózás képességével. Ezzel együtt gyakran érkezik segítség a reménytelennek tűnő helyzetekben. A hal, a róka és a kacsa is segíti Jánost az égisz erő fa meséjében, mert előtte János kiszabadította a rókát a csapdából, megmentette a halat a kiszáradástól és megkötözte a kacsa törött végtagját. János szolidáris az őt körülvevő világgal, és ez a szolidaritás később a hasznára válik. János és a többi népmesei hős mindig becsületes eszközökkel harcol. Csak a becsületes küzdelem hozza meg a gyümölcsét. Azok, akik becsapják a királyt, elárulják testvéreiket, végül mindig pórul járnak.

Végezetül látni kell, hogy ezek a magyar népmesék rendre életre szóló szerelemmel és esküvői lakodalommal végződnek. Azaz a magyar népmesei hagyomány családalapítás-centrikus volt.

Mondhatnánk, hogy szép elvek ezek, de a fő kérdés az elvek gyakorlatba ültetése körül forog. Finnország példája azt mutatja, hogy a népi gondolat gya-

korlatba ültetése nemcsak lehetséges, de sikeres is lehet. Finnország alapvetően mezőgazdasági társadalma az egyik legszegényebb volt Európában a 19. században. Az utolsó tömeges emberáldozatot követelő nagy nyugat-európai éhínség is Finnországban zajlott le 1867–68-ban. A traumát követően tudatos országépítésbe kezdtek a finnek. Finnország az egyetlen európai ország, ahol a népi gondolat kormányzati programmá vált. Az oktatás fejlesztése, az iparosítás, a szolidaritás elv alkalmazása évtizedek alatt a gazdasági perifériáról a centrumba emelte Finnországot. A Világgazdasági Fórum 2014-es felmérése alapján a világ harmadik és Európa második legversenyképesebb gazdasága a finn.

Az angoltanárral nemrég találkoztam a buszon. Azóta tanszékvezető lett az ELTE-n...

PÉTERFI GÁBOR: UKRAJNÁRÓL – RÖVIDEN

2014. március 2.

Tegnap a parlamentben a Mindszenty-konferencián egy kárpátaljai magyar plébános az egyháztörténeti előadása végén kitért az ukrainai helyzetre is. Állítása szerint az ott élő magyarok két – egyaránt rossz – forgatókönyvet látnak. Az ukrán nacionalista erők térnyerése az oroszbarát rezsim bukását ugyan elhozta, de a kisebbségek – így a magyarok – jogait nem szavatolja. A másik út, a posztkommunista opció szintén nemkívánatos, ráadásul a feszültség állandósulását jelenti. Az atya által felvázolt „alternatívákat” hallgatva eszembe jutott a népiek „harmadik útja”. Németh László kérdésfeltevését újrafogalmazva: a Nyugat és Kelet hadszínterévé váló ország vajon dönthet-e a saját sorsáról? A helyzet persze bonyolult, hiszen egy „pápua népcsoport” helyett itt egy többnemzetiségű ország vergődését láthatjuk nap mint nap a modern tömegtájékoztatásnak köszönhetően.

Ukrajna felosztásáról egyre több szó esik. Eszembe jut Samuel Huntington amerikai politológus híres könyve (*A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Európa Kiadó, Bp., 2014.), amelyben már két évtizeddel korábban számolt ezzel a forgatókönyvvel, mondván a vallási-kulturális törésvonalak mentén eshet szét számos ország, köztük Ukrajna is. A jelenlegi Ukrajna felbomlása újabb vákuumtérség létrejöttét eredményezheti, hiszen a gazdaságilag fejlettebb orosz többségű területek egyesülnének Oroszországgal, a szegényebb térségben pedig állandósulnának a szociális problémák. Így Oroszország még erősebb lenne, a „kis-Ukrajna” pedig még erőtlenebb. Mindeközben nem feledkezhetünk meg a kárpátaljai magyarokról, akik számára sem a nacionalista, sem a posztkommunista út nem jelenthet valódi megoldást. Harmadik út, már megint milyen aktuális! Mindenesetre, ha a Mindszenty szellemiségére és a katolikus egyház társadalmi tanítására gondolunk, az erőszak biztosan nem jelenthet megoldást a fennálló problémákra.

PAÁR ÁDÁM: A POPULIZMUS ALAKVÁLTÁSAI

2014. június 10.

Aligha van divatosabb jelző a publicisztikában, mint a „populista”. Ma a fogalom egyértelműen megbélyegző és lefokozó, szinte egylényegű az „agresszívvel”, az „ártalmassal”, a „civilizálatlannal”, olykor a „sovinisztával” vagy „antiszemítával”. Nem csoda, hogy egyetlen párt, mozgalom vagy politikus sem nevezi magát populistának, az ellenfeleikre azonban előszeretettel alkalmazza ezt a minősítést. Így lett a médiában egyaránt populista a libertáriánus, bevándorlásellenes, különösen a muszlimellenes Holland Szabadságpárt és a német Balpárt, amelyik ortodox szociáldemokrata programot képvisel. Vagy éppen Hugo Chávez, Venezuela egykori elnöke, aki 1999-ben a „bolívari forradalom” jelszavával meghirdette az ország szocialista átalakulását, és a neoliberais, Amerika-barát Silvio Berlusconi. A populizmus tehát nem egy tárgyilagos megjelölés az ellenfelek részéről, hanem megbélyegzés.

De vajon tisztában vagyunk-e a „populista” fogalom valódi jelentésével? Vagy érvényes a neves amerikai történész, Richard Hofstadter szellemes megjegyzése, miszerint „mindenki beszél a populizmusról, de senki nem definiálja”. A populizmus kutatói közül Margaret Canovan a populizmus hét lehetséges értelmezését különböztette meg, Peter Wiles pedig nem kevesebb, mint 24 definíciót gyűjtött össze a populizmusról. Marco D'Eramo, a baloldali *New Left Review* folyóirat publicistája hosszú történeti anyagon mutatta be a populizmus fogalmának jelentésváltozását. D'Eramo szerint a populizmus jelentésváltása valamikor a II. világháború után következett be. Az 1892-es Amerikai Néppárt (People's Party), vagyis a Populista Párt megalakulásától eltelt több mint ötven évben a populista elnevezés öndefiníció volt. Populistának lenni annyit jelentett, mint „népinek”, „népbarátnak” lenni, vagyis a dolgozók Amerikáját, a farmereket, ipari és mezőgazdasági munkásokat képviselni. A II. világháború óta viszont senki sem definiálja magát populistaként. Rögtön hozzá kell tenni, hogy a Néppárt óta a populizmusnak mindmáig van egy kirekesztő, nacionalista íze, amelyet Ernesto Laclau *A populista ész* című könyvében részletesen elemzett. A magyarázat az, hogy az amerikai agrárpopulizmus – bár a nemzet morális, politikai és szociális megújulását hirdette a híres Omahai Programban – döntően a fehér, protestáns, és már Amerikában született dolgozók mozgalma volt.

A populisták bevándorlásellenesek voltak, mivel az Európából és Kínából érkezett bevándorlókat a tőkés olcsóbban alkalmazták a gyárakban és a vasútépítéseken, mint a hazai születésű munkaerőt, ezzel lenyomva a béreket. A populista mozgalom osztozott az amerikai elittel az angolszász „faj” felsőbbrendűségének tudatában, ami eltávolította az afroamerikai, kínai és a nem angol anyanyelvű fehér lakosságtól. A mozgalom nem tudta rászánni magát teljes szívvel az afroamerikai lakosság érdekeinek képviseletére. A fehér és fekete agrárlakosság nem találhatott egymásra a rasszista társadalmi közegben. A fehér farmerek jórészt érzéketlenek voltak a fekete sorstársaik külön problémáira,

amelyek túlmutattak a közös gazdasági érdekeken. Nem vették figyelembe, hogy a fekete farmer nem pusztán a gazdasági kizsákmányolástól szenved, mint fehér szomszédja, hanem a faji egyenlőtlenségtől, a nyílt diszkriminálástól is. Ellentmondásos volt a viszony a munkásmozgalommal is. A Munka Lovagjai nevű munkásszervezet, amelyik fénykorában 100 ezer tagot számlált, beolvadt a Néppártba, és a párt vállalta a munkásság életkörülményeinek javítását, valamint a nyolcórás munkaidő követelését. Csakhogy túl nagy volt a lakóhelyi és szocializációs távolság a keleti parti gyári munkások és a vidéki farmerek között. Előbbiek döntően a bevándorlókból toborzódtak, márpedig a populisták a hazai munkaerő védelmében korlátozni kívánták a bevándorlást. A populista mozgalom végső soron kudarcot vallott, de az eszme sikeresnek bizonyult: az amerikai pártrendszerben a Demokrata Párt vállalta fel a „népbarátságot”. Franklin D. Roosevelttől már egyenesen a populista füleknek kedvezően nyilatkozott, amikor bírálta a „pénz által szervezett kormányt”, és kijelentette, hogy az „éppolyan veszélyes, mint a szervezetlen tömeg-kormány”.

A náci és bolsevik diktatúrával való meleg és hideg konfliktus megváltoztatta a nyelvezetet a populizmussal kapcsolatban. A hidegháború idején az amerikai történészek és politológusok egy csoportja (pl. Richard Hofstadter, Arthur Schlesinger, Daniel Bell, Seymour Martin Lipset) a totalitárius ideológiák előszobájaként értelmezte a 19. század végi, és a 20. századra is áthúzódó populistá mozgalmat, amelyik a tiszta „népet” szembeállította a romlott elittel, a kisembert a pénz és a modernizáció fellegváraival. A konzervatív értelmezés uralkodóvá válása miatt a populizmus egy Amerikára szabott „elő-totalitarizmus” hírébe került. Így született meg a populizmus mai, mélységesen negatív jelentéstartalma, amelyik a populizmust a szélsőségesességgel, a demagógiával azonosítja. A populizmust végső soron, a többi irányzathoz hasonlóan, konkrét történelmi szerepe szerint kellene értékelni, lehántva a ráarakódott ideologizált sablonokat. Mindaddig, míg ez nem történik meg a magyar közegben, a populizmusról való nyilvános diskurzus egy zsákutcába vezet.

PAÁR ÁDÁM: TEA PARTY: A HARMADIK ÚT LIBERTARIÁNUS VÁLTOZATA

2014. június 28.

„A kormánynak való ellenállás szelleme oly fontos lehet bizonyos esetekben, hogy azt kívánom, mindig tartsák életben. Gyakran kerül majd rá sor tévedésből, de még így is jobb, mint ha sohasem éledne fel.”¹¹² (Thomas Jefferson)

Manapság a médiában minden olyan pártot, mozgalmat a „populista” jelzővel jelölnek, amelyről a politológusok nem tudják biztonsággal megmondani, hogy micsoda. A populista tehát egy olyan kifejezéssé vált a publicisztikában,

¹¹² HAHNER Péter: *Az Egyesült Államok elnökei*. Bp., Maecenas, 1998. 51.

amelyik mindenre, és mindennek az ellentétére ráhúzható. Mindez együtt jár a fogalom folyamatos devalválódásával. A populizmus szülőhazája az Egyesült Államok, ahol 1892-ben zászlót bontott a Néppárt (People's Party), a válság sújtotta déli és nyugati farmerek tiltakozó mozgalmának eredményeként. A párt nevéből ered a populizmus kifejezés. És mit akartak a populisták? Gazdasági téren a farmerek és munkások védelmét, az ezüst fizetőeszközként való használatát, a nyolcórás munkaidő biztosítását, a vasút-, távíró- és telefontársaságok államosítását, politikai téren a közvetlen demokrácia kiterjesztését (közvetlen szenátorválasztás, referendum és népi kezdeményezés). Annak idején a Néppártot úgy tekintették, mint az amerikai kétpártrendszer kihívóját. Bár hosszú távon a pártrendszer nem vált háromszereplőssé, a populista mozgalom programja nagy hatást gyakorolt az ún. progresszív mozgalomra (a főleg a nyugati államokban népszerű reformer irányzatra, amelyik szociálpolitikai reformokat, a választójog kiterjesztését követelte), és végső soron a Demokrata Pártra.

Ma egy új típusú populista mozgalom szárba szökkenésének lehetünk tanúi: ez a Tea Party (Teadálután) mozgalom, amelyik elődjétől eltérően libertáriánus. A 2009-ben megalakult Tea Party annyiban hasonló a 120 évvel korábbi populista mozgalomhoz, hogy a válság sújtotta kisemberek alkotják a bázisát, és szemben áll a teljes politikai és gazdasági elittel. Furcsának tűnhet, hogy egy magyar népi mozgalommal foglalkozó könyvben egy amerikai libertáriánus mozgalomról írunk. A két világháború közötti magyar, finn, lengyel, román stb. társadalom népi mozgalmi és parasztpártjai a parasztság szociális és gazdasági felemelését tűzték zászlajukra, ami egy jogkibővítő program volt. Ezek a népi mozgalmak, bár elismerték az egyéni szabadságjogok fontosságát, alapvetően „közösségelvűek” voltak: számukra a (nemzeti, paraszti stb.) közösség szabadsága volt az elsődleges, és ehhez szükségesnek látták a szociális biztonság megteremtését. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a népiek a kollektív jogok biztosítását tekintették aktuális feladatnak, a napi politikai küzdelmek tétjének, és e küzdelemben olykor hajlamosak voltak alábecsülni az individuális szabadságjogok fontosságát.

A Tea Party ezzel szemben klasszikus libertáriánus filozófiai-morális alapon áll: a mozgalom tagjai a szabadság fogalmát elsősorban az egyén szabadságaként értelmezik, és azt vallják, hogy a kormányzat saját hatalmának minimalizálásával szolgálja a legjobban a polgárok üdvét. Szerintük a kormányzat jogosítványai nem mehetnek túl a klasszikus 19. századi feladatkoron (a magántulajdon védelme, a közrend fenntartása, a külső fenyegetéssel szembeni védelem). Szerintük a szociális kérdések megoldására nem az állam hivatott, hanem a családok, a lokális közösségek, a tagállamok. Az amerikai demokrácia alapja a föderalizmus, amelyet a libertáriánusok úgy értékelnek, mint ellensúlyt a szövetségi kormányzat mindenkor beavatkozásaival szemben. Ahogyan az 1791-es Bill of Rights dokumentum nevezetes X. cikkelye megfogalmazza: Washington nem vonhatja magához a feladatokat, amelyeket az alkotmány nem utal közvetlenül a kormányzat körébe, mert ezek a jogkörök a tagállamokat és a „népet” illetik.¹¹³

¹¹³ The Constitution of The United States of America. Amendment X. Applewood Books, é. n. 20.

Mint érzékelhető, a Tea Party és az európai népi mozgalmak között tartalmi tekintetben sok a különbség. Ám találhatunk egy közös vonást: ez a populista „harmadik út” hagyománya, vagyis egy olyan rendszeré, amelyik sem nem (monopol)kapitalizmus, sem nem szocializmus. Nem arról van szó persze, hogy az amerikai populizmus direkt antikapitalista lett volna! Hanem arról, hogy alapvetően másként értelmezte a kapitalizmust, mint a 19. század végi nagy tőkés társaságok, trösztök és bankok urai.

Az akkori populisták és a mai libertariánusok számára a kapitalizmus nem egyszerűen gazdasági rendszer, hanem a szabad, felelős állampolgárok egyezkedésének kerete. A 19. század végi amerikai agrárpopulizmus hívei szerették volna Amerikát megőrizni a kisvállalkozók hazájának, ahol a szabad verseny és az egyén önállósága összekapcsolódik a kisközösségek autonómiájával. A Tea Party körül tömörült libertariánusok elvetik az állam gyámkodását, de más tekintetben a populizmus tradícióját követik: visszaperlik a kezdeményezés jogát a szövetségi kormányzattól az egyénhez és a lokális közösségekhez. Meggyőződésük, hogy Obama reformja (általános egészségbiztosítás), valamint a jóléti állam irányába tett lépések hosszú távon egy szuperállam létrejöttéhez, és az egyéni kezdeményezés kioltásához vezetnek (ezt értik a „szocializmus” alatt). Egyébiránt a Tea Party hívei ugyanúgy támadták a bankoknak nyújtott Bush-féle mentőcsomagot, és mind a mai napig elvetik a gazdaság stimulálását. Szerintük ugyanis a kapitalizmust a dolgozó középosztály képviseli, nem pedig a bankok, amelyeket hitük szerint hagyni kellett volna bedőlni, ahogyan a szabad verseny logikája diktálná.

A populizmus hagyománya az elmúlt 120 évben megváltoztatta az amerikai politikát: az elitek politizálásával szemben egyre nagyobb szerepet kaptak a tömegek, a közvetlen demokrácia olyan formákban jelent meg, mint az előválasztás (primary) intézménye, a szenátorok közvetlen választása, a referendumok és népi kezdeményezések kiterjedése. A Tea Party – ha olykor túlzó, sőt szélsőséges jelszavakkal is – ehhez a hagyományhoz kapcsolódik.

A pataki strandon, 1930 körül (Szipál Márton)¹¹⁴

NÉMETH ENDRE: BÚCSÚ AZ ÉSZT NAGYKÖVETSÉGTŐL

2014. szept. 24.

„A magyar kormány július elején váratlanul bejelentette, hogy bezárja a tallinni magyar nagykövetséget. A hivatalos indoklás külgazdasági, külkereskedelmi, külpolitikai és kulturális diplomáciai szempontokra hivatkozott. A döntés Észtországban és hazánkban is széles körben értetlenséget keltett. Sokakban felmerül a kérdés, hogy ez az észt néppel, nyelvrokonainkkal való kapcsolatunkat hátrányosan érintő lépés nem lett volna-e elkerülhető.”

A fenti idézet a budapesti észt nagykövetség elé tervezett civil szervezésű szimpátiamegmozdulás szervezőinek felhívásában található. Jelen írásban a témához kapcsolódóan a barátság és a szövetségi rendszer fontosságát hangsúlyozzuk a politikában, és a nyelvrokonság fontosságáról ejtünk pár keresetlen szót. A politika egyik legfontosabb feladata egy ország szövetségi stratégiájának és szövetségi rendszerének menedzselése. Nem kérdés, hogy a szövetségi stratégia egy-egy értékrend mellett is leteszi a voksát. Így a szövetségeseinek megválasztása gyakran messze túlmutat a konkrét politikai döntés jelentőségén.

¹¹⁴ Történelemtanárok Egylete, Családtörténeti életútinterjúk. <http://www.tte.hu/toertenelem/csaladoertenelet-es-életútinterjúk> (Letöltve: 2016-01-22)

Most sem egyszerűen arról van szó, hogy Észtország helyett Ecuadorban és Mongóliában nyílnak új magyar nagykövetségek. Magyarország több sorsfordító eseménye is szorosan összefügg szövetségi politikájával. Kétségtelenül a legfontosabb ilyen típusú döntés Szent István nevéhez kötődik, aki a magyar államalapítás mellett a kereszténység felvételével a nyugati szövetségrendszerbe helyezte el Magyarországot. Ezt a nyugati szövetségi rendszert szimbolizálta István házassága is. Államalapító királyunk Gizella bajor hercegnőt vette feleségül. Mindez természetesen régen volt. Mégis Magyarország Európai Unió és NATO-tagsága ennek a több mint ezer évvel ezelőtti döntésnek a következménye. És természetesen annak is, hogy Antall József – más posztkommunista államok vezetőihez hasonlóan – világosan látta, hogy nem lehet semlegesnek maradni Oroszország és a Nyugat között. Az ukrainai események mintha igazolnák a rendszerváltó atyák félelmeit. És talán az sem mellékes, hogy a Nyugat intézményei és hagyományai jobban kedveznek a boldogabb, de legalábbis elégedettebb emberi életnek középtávon.

Magyarország tagja még a visegrádi együttműködésnek, amely leginkább egy geopolitikai érdekszövetségnek tűnik, mert a magyarok a visegrádi négyesből csak a lengyelekkel ápolnak hagyományosan baráti viszonyt. Bár személyes tapasztalataim szerint a külföldön dolgozó magyarok rendre megerősítik, hogy a legtöbb esetben a visegrádi együttműködés országaiból való kollegák alakítottak ki a legjobb emberi kapcsolatokat. Talán a visegrádi együttműködés is olyan, amelyet további tartalommal lehet és érdemes megtölteni... Van-e lehetőség a fentiekén kívül barátokat szerezni Magyarországnak? Kézenfekvő megoldásnak tűnik, hogy olyan országok barátságát keressük, ahol a lakosság nagyobb arányban tud a magyarokról, és az átlagosnál nagyobb arányban társít pozitív asszociációkat a magyar kultúrához. Tudtommal nem készült még ilyen típusú nemzetközi felmérés, így nem könnyű eldönteni, hogy mely országok lakó rokonszenveznek leginkább a magyarokkal. Van azonban két olyan ország is, ahol a kulturális élet munkásai, írók, egyetemi tanárok körében mutatható ki, ha nem is izzó, de tapintható rokonszenv a magyar kultúra iránt: Finnország és Észtország. Kodolányi Jánosnak a 30-as években tett finnországi látogatásáról írt művei pontosan dokumentálják, hogy a magyar kultúra iránt érzett rokonszenvnek hagyománya van Finnországban.

Úgy tűnik ráadásul, hogy a Finnországban a magyarok iránt érzett rokonszenv olyan élő hagyomány, amely túlmutat az értelmiség körein. Az Eurovíziós Dal-fesztiválokon évről évre a magyar versenyzőkre Finnországból és Romániából (többségében nagy valószínűséggel erdélyi magyaroktól) érkezik a legtöbb szavazat. Az sem mellékes, hogy ez a rokonszenv szerepet játszott például abban, hogy a Nokia Budapestre telepített egy kutató-fejlesztő központot. Természetesen számos tényezőre – például a magas szintű magyar műszaki felsőoktatási képzésre – is szükség volt ahhoz, hogy egy ilyen komplex projekt sikerülhessen. A finnek magyarok iránti érdeklődése nem történelmi tapasztalatokon vagy a népi emlékezetben leszűrődött és megőrzött hagyományon nyugszik. Abból fakad, hogy a modern nyelvészet kimutatta, hogy a magyar és a finn nyelvek egy

igen ősi nyelvcsaládnak két távoli, de mégis egy töről fakadó ágához tartoznak. Abból a természetes élményből táplálkozik, hogy nem vagyunk teljesen egyedül nyelvünkkel Európában, ahol a népesség 99%-a valamilyen indoeurópai nyelvet beszél.

Komolyabb tanulmányt érdemelne, hogy Magyarországon mi az oka a finnugorellenességnek, az alternatív eredetkutatásoknak. Mindenesetre személyes tapasztalataim alapján szomorúan széles körű jelenségről lehet szó. Talán az sem segítette a finnugor szolidaritás megerősödését, hogy nem egy finnugor nyelvész és történész már a kezdetektől rendkívüli határozottsággal kérdőjelezte meg a magyar hagyomány alapvető elemeit, és ugyanilyen rendkívüli határozottsággal foglalt állást vitás kérdésekben információtüredek alapján. A genetikai adatok alapján aligha valószínű például, hogy az uráli nyelvcsalád kialakulásában az Urál hegységnek meghatározó szerepe lett volna.

Ezzel együtt fontos látnunk, hogy az olyan alternatív elméletek, mint a magyar–sumér nyelvrokonság és a Kárpát-medencei őshaza elméletek nemcsak a tudománynak, hanem az összes alapvető, ősi magyar hagyománynak ellentmondanak. A honfoglalás, Emese álma, a vérszerződés, az Árpádok, a Turulmadár, a Csodaszarvas, a hun hagyomány teljes egységben arról tanúskodnak, hogy a magyarok egy keletről érkező, a sztyeppei civilizációhoz tartozó népesség volt. Így ezeknek az alternatív nézeteknek a hirdetői a magyar államiság és a magyar kultúra alapjait és mélyrétegeit kérdőjelezzik meg.

És ami legalább ilyen fontos: Észtország és Finnország történelmével könnyen tudunk azonosulni magyarként. Észtország és Finnország évszázadokig élt először nyugati, majd keleti szomszédai által meghódítva, hogy az I. világháború után kivívják függetlenségüket. Finnország a II. világháborúban jelentős területeket veszített, míg a megszállt Észtországból tízezreket hurcoltak el Szibériába, ahol ennek ellenére az ötvenes évek elejéig aktív belső ellenállás folyt az észt erdőségek sűrűjében.

Finnország azonban nem csak kulturális okok, hanem megdöbbentő gazdasági teljesítménye miatt is érdekes lehet számunkra. Finnország az egyik legszegényebb európai ország volt a 19. században, ahol az utolsó tömeges emberáldozatot követelő nagy nyugat-európai éhínség zajlott le 1867–68-ban. A traumát követően tudatos országépítésbe kezdte a finnek, amelynek eredményei magukért beszélnek. A Világgazdasági Fórum 2014-es felmérése alapján a világ harmadik és Európa második legversenyképesebb gazdasága a finn. Az Economist szerint pedig Helsinki Bécs után a második legélhetőbb város Európában. Ezeket az eredményeket egy olyan kis országban érték el, ahol a gyönyörű természeti környezet ellenére kevés az ásványi kincs, nem ideális az éghajlat a mezőgazdaságnak, és amelynek soha nem voltak gyarmatai. Csak az emberi erőforrás: a szorgalom, a megbízhatóság és a kreativitás segítette a finneket a sikerhez. Nekünk, magyaroknak sincs más erőforrásunk...

Amikor bezárjuk az Észtországi Magyar Nagykövetséget, azt üzenjük, hogy nem fontosak számunkra kulturális gyökereink, nem fontos a finnugor szolidaritás és a nyugati értékrend, és így közvetett módon bár, de Finnországtól is

távolabb kerülünk. Nem mellékes körülmény, hogy Finnországon keresztül Skandináviát, Észtországon keresztül a Baltikumot lehet megszólítani. Azaz ennek a két országnak jóval nagyobb a geopolitikai jelentősége, mintha pusztán csak a két országot tekintenénk. Ez még akkor is így van, ha az észtek – érthető okokból – Finnországgal intenzívebb kapcsolatokat ápolnak, mint más szomszédaikkal a régióban. Az Észtországi Magyar Nagykövetség bezárása nem megerősíti, hanem gyengíti a kapcsolatunkat valós kulturális gyökereinkkel és két potenciális barátunkkal. És így ellentétes a magyar nemzeti érdekekkel.

PAÁR ÁDÁM: A HARMADIK ÚT ELVETŐJE. EGY LIBERÁLIS GONDOLKODÓ – NÉPI SZEMSZÖGBŐL

2014. december 2.

A libertariánus gondolat megfogalmazójának az osztrák-angol közgazdászt, Friedrich August von Hayeket tartják. Az osztrák arisztokrata családból származó Hayek Út a szolgáshoz című könyve, amelyik 1944-ben került a nagyközönség elé, ma is hivatkozási alap azok számára, akik e művet az egyéni önzés dicséretéért, a kíméletlen vadkapitalizmus védelmében elmondott védőbeszédként olvassák. Úgy tűnik, Hayek rajongói és ellenfelei egyaránt kiragadják a szerző gondolatait abból a történeti kontextusból, amelyben a mű íródott: a tengelyhatalmak elleni küzdelem, valamint a háború utáni új nemzetközi rend megalapozásának kontextusából. Az államszocializmus évtizedeiben persze Hayek gondolatai szükségszerűen csak torzítva artikulálódhattak a vasfüggöny túloldalán. Aligha van még egy könyv, amelyet ennyire félreértettek volna, mint az Út a szolgáshoz. Sokáig e könyv ázsiója igen alacsony volt. Az 50-es, 60-as évek közgazdasági diskurzusát John Maynard Keynes elmélete uralta a keresletélénkítésről és fogyasztásösztönzésről (ezt az elméletet nevezték akkoriban neoliberaisnak), és a jóléti állam ellen ágáló, az emberek szabadságát az állam túlzott hatalmától féltő Hayeket afféle kedvrontó vészmadárként kezelték. Aztán az 1970-es években, a jóléti növekedés megtorpanásakor Hayek könyve divatba jött. Egyre többen hivatkoztak Hayekre látnokként – többek között Margaret Thatcher és Ronald Reagan –, de úgy tűnik, csak a szerző gazdasági következtetéseit értették meg. Hayek valóban bírálja e könyvében a jóléti államot, ám ennél érdekesebb és fontosabb mindaz, amit az egyén szabadságáról, az egyén és a közösség önkormányzásáról ír.

Hayek könyvének kiindulópontja az a kérdés: miért jutott uralomra a hitlezizmus, amelyik borzalmas háborút szabadított az emberiségre? Hayek a nemzetiszocializmus győzelmét Németországban – sokakkal ellentétben – nem valamilyen német jellemvonásból vezette le (ami primitív, de sajnos népszerű interpretáció volt a korban), hanem a társadalmi tervezés gondolatából, amelyik – szerinte – Németországban érte el a legmagasabb szintet. Az osztrák-angol

közgazdász szerző válasza tehát az: nem a német nemzet, hanem a társadalommérnöki attitűd és az egyéni szabadság feladása együttesen felelős a borzalmas diktatúráért. Ez az attitűd pedig nem korlátozódik Németországra, vélte a szerző, sőt! Hayek kifejezetten aggasztónak tartotta, hogy az elmúlt fél évszázadban az angol és amerikai értelmiségben egyre népszerűbb lett – Németország imponáló gazdasági sikereinek és szociális biztonságának hatására – az a gondolat, hogy a társadalom, a közérdekre vagy az emberiség boldogságára hivatkozva, tervezhető. Így került Hayek számára egyenlőségjel a fasiszmus, a nemzetiszocializmus, a szovjet államszocializmus, az amerikai progresszív mozgalom és a brit munkáspárti program közé. Hayek szerint mindegyik mögött a tervezés gondolata állt, amelyet nem tudott elképzelni a szabadságjogok elkobzása nélkül.

Az olvasó könnyen úgy érzi, mintha a társadalommérnökség fürdővizével együtt Hayek a jólét bővítésére irányuló programokat, az egész szociálliberális és szocialista-szociáldemokrata hagyományt is kiöntené. A helyzet bonyolultabb: Hayek elismerte, hogy a laissez-faire kapitalizmus sok hibával működött, és több helyen kifejtette, hogy a szocialista pártok pragmatikus politizálása tiszteletreméltó. Elv拉斯ztotta tehát a szocializmust mint elméletet és a szocialista pártok politizálását. Szerinte a demokratikus szocialista pártokat erkölcsi idealizmusuk pszichológiai gátként megakadályozta abban, hogy levonják a szocialista ideológiából a kemény következtetést, miszerint céljaikat erőszakkal, a szabadság felszámolásával valósíthatják meg. A német, francia és osztrák szocialista pártok az idealizmust választották, és valami csodában reménykedtek, hogy a nevelés vagy bármilyen más békés eszköz útján a társadalom egésze elfogadja célkitűzésüket a jövő társadalmának felépítéséről. Hayek szerint „a munkásmozgalom szocializmusa demokratikus és liberális világban bontakozott ki, taktikájában igazodott ehhez a világhoz, és átvette a liberalizmus számos eszméjét.”¹¹⁵

Végül a széles rétegek, főleg a fiatal, rosszul fizetett középosztálybeli csoportok azok mellé álltak, akik nem rendelkeztek ilyen morális skrupulusokkal, hanem minden erkölcsi gátláson túllépve egyetlen érvet ismertek – az erőt: a fasiszta, nemzetiszocialista pártok mellé. A fasiszmus fiatal középosztálybeli támogatóinak már nem jelentett semmit a liberalizmus, és nem voltak illúzióik, hogy a társadalom evolúciós úton javítható: „a fasiszmus és a nemzetiszocializmus egy fokozatosan, de egyre inkább szabályozott társadalom élményéből született.”¹¹⁶ Hayek emellett hangsúlyozta, hogy a szocialista pártokban nem volt bátorság a kormányzáshoz, és nem ígértek semmit az elkeseredett kisembereknek, főleg a középosztálybelieknek. A nácik viszont nyíltan ígértek új privilégiumokat *minden osztálynak – faji alapon*. Zavaró lehet az olvasónak, hogy Hayek összemossa a szocialista gondolkodókat a nemzetiszocializmus megalapozóival. A fabiánusok – H. G. Wellstől a Webb házaspárig – mind negatív értékelést

¹¹⁵ Friedrich August von HAYEK: *Út a szolgálathoz*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991. 164.

¹¹⁶ I. m. 164.

kapnak nála. Ellentétben Jászi Oszkárral, nem hitt egy „liberális szocializmusban”. Jászi a 30-as években arról panaszkodott, hogy a liberális szocializmus koncepciója kidolgozatlan, és mindenütt az állami irányításon alapuló etatizmus győzelme látszódik. Hayek szerint jobb is, ha kidolgozatlanul marad egy „liberális szocializmus”, mert ilyen nem létezhet. Nála nincs harmadik út, amelyik ne a Jászi által kárhozott etatizmusnál, végső soron ne a totalitarizmusnál végződne.

Mégis, ha Hayek így elvetette a harmadik út gondolatát, akkor mi helye egy népiekkel foglalkozó könyvben? Az eddigiekből kiderült, hogy Hayek elutasította a központi irányítást. Azok, akik Hayeket az egyéniség önzésének hirdetésével vádolják, aligha tudják, hogy Hayek a kis népekre is veszélyesnek ítélte a központi irányítást. Dicsérte a Munkáspártot, amiért a Brit Birodalom imperialista sajtójával ellentétben bátran kiállt a kicsiny dél-afrikai búr nép függetlensége mellett, miközben bizonyos progresszív értelmiségiek (pl. G. B. Shaw, a Webb házaspár) szálnalmas, vasárnapi templomjáró paraszt- és pásztornépként látták a búrokat, akik ragaszkodnak hagyományaikhoz az ipari civilizáció ellen-szelében. Az angol szociálliberális gondolkodók osztoztak a brit birodalmi elittel a búrok elleni előítéletekben: számukra ők konok, tanulatlan pásztorok voltak, akik csak a Bibliát olvassák, szórakozásból lóhátról kígyók fejét lövik át, és rabszolgát tartanak. A fabiánusok hangsúlyozták, nekik meg a többi kis népnek nincs jövőjük. Itt is felmerült a kérdés: mi a fontosabb, a modernizáció, akár erőszakos eszközök, felülről jövő gyámolítás, sőt gyarmatosítás árán, vagy a nemzeti önállóság? Hayek úgy válaszolt, ahogyan sok népi Közép- és Kelet-Európában: valódi szerves fejlődés csak belső, hazai erőktől származhat. A szuverenitás alapérték – hogy mit kezd vele egy nemzet, az már az ő dolga. De nem lehet az életére vonatkozó döntéseket elvenni tőle, ahogyan az egyénen sem hatalmaskodhat egy nagyobb szervezet. Hayek szerint „*a kis nemzetek függetlensége a liberális individualista számára jelenthet valamit. A hozzájuk [ti. a két Webbhez és Shaw-hoz – a szerző megjegyzése] hasonló kollektivisták számára azonban nem jelentett semmit.*”¹¹⁷

Hayek foglalkozott a kérdéssel, hogy milyen eszközök biztosíthatják a nemzetközi békét a háború után. Foglalkoztatta a Duna-medence egységes gazdasági térséggé való egyesítése, amelyik népszerű gondolat volt már a két háború között, sőt a 19. században is – se szeri, se száma az integrációs terveknek. Hayek gazdasági és humanitárius szempontból egyaránt helyesnek látta a tervet, de óvott attól, hogy minden nemzet gazdaságát *egyetlen* központi akarat szerint irányítsák, és minden iparágat egy nemzetek feletti célnak rendeljenek alá: a Duna-völgyi integráció hagyjon biztosítékokat a kis Duna-menti nemzetek szuverenitásának megőrzésére! Ez már burkolt célzás volt a Szovjetunióra, a szovjet tervezés híveire – az állam említése nélkül, hiszen amikor a könyv megszű-

letett, az angolszászok és szovjetek szövetségesek. Ám már ekkor lehetett látni, ki fogja húzni a muzsikát Közép-Európában.

Végül pedig kiállt az önkormányzat mellett, mert „*a demokrácia sehol sem működött jól jelentős helyi önkormányzat nélkül, amely a politikai képzés iskolája az emberek és jövőbeli vezetőik számára.*”¹¹⁸ Hayek azt remélte, hogy a demokrácia stabilitását biztosítja, ha az egyének és az állam közötti szintek, a helyi önkormányzatok megerősödnek. A kis népek önrendelkezése, a Duna-menti népek önkéntes összefogása és az önkormányzatiság, az alulról szerveződő, demokratikus civil társadalom mindig is kulcsfontosságúak voltak a magyar népi mozgalom gondolkodói számára. A Parasztpárt mindegyik célkitűzést büszkén vállalta, még akkor is, ha Hayektól eltérően vezetői közül sokan hittek a harmadik út lehetőségében (hiszen ők nem Angliában éltek, hanem Magyarországon, ahol – e helyütt nem tárgyalható okok miatt – a klasszikus polgári liberalizmus társadalmi gyengesége volt az alapélmény).

Az 1945-ben megindult alulról szerveződés (nemzeti bizottságok, földosztó bizottságok, üzemi bizottságok) az önkormányzatiság szellemét képviselték – ha nem is azzal a tartalommal, amelyet az „öliberális” Hayek gazdaságilag hatékonynak látott volna. De a közvetlen demokráciának ezek a – pártok által mégoly befolyásolt – csírái felszabadító erővel hatottak, hiszen szegényparasztok, munkások tízezrei először érezték meg a közügyekbe való bekapcsolódás, a saját életükről való döntés élményét. A Bibó István és Erdei Ferenc által kidolgozott közigazgatási reform valódi községi önkormányzatot, a járások és városmegyék létrehozását célozta, a központi hivatalok decentralizációjának megvalósításával, ami elvileg az állampolgárokhoz közeli döntéshozatalt tett volna lehetővé. A Parasztpártban is benne rejtett a liberális alapjogok fundamentumának őrzése, gondoljunk Bibóra, Kovács Imrére, Szabó Zoltánra. 1948 után a történelem más utat vett, és így Hayek négy évvel korábban megjósolt félelmei a középső Európa sorsáról igazolódni látszottak.

HUNYADKÜRTI SOMA: EGY AMERIKAI HARMADIK ÚT?

2015. április 28.

Daniel Bell (1919–2011) a modern amerikai szociológia egyik meghatározó, ám Európában kevésbé ismert, Magyarországon pedig különösen ritkán idézett alakja. Bell jelentőségét azonban jól mutatja, hogy 1995-ben a *Times Irodalmi Melléklete* két művét is (*Az ideológia vége; A kapitalizmus kulturális ellentmondásai*) felvette „A száz legnagyobb hatású könyv a II. világháború óta” című listájára. Bellt az angolszász közvélemény leggyakrabban az amerikai neokonzervativizmus

¹¹⁸ I. m. 301.

első nemzedékéhez sorolja, tekintettel arra, hogy 1965-ben barátjával és pályatársával, Irving Kristollal közösen folyóiratot alapítottak (*The Public Interest*), melyet iskolateremtő neokonzervatív orgánumként tartanak számon. Bell és a neokonzervativizmus kapcsolatáról számos kérdés merülhet fel. Tekinthető-e Bell teljességgel neokonzervatívnak? Tekinthető-e az amerikai politikai gondolkodás viszonylatában harmadikutasságnak a neokonzervativizmus? S ezen túlmenően: tekinthető-e harmadikutasnak Daniel Bell?

A következőkben ez utóbbi kérdésre keresünk választ. Bell egyszer úgy hivatkozott magára, mint aki „gazdaságilag szocialista, politikailag liberális, kulturálisan konzervatív”. Ez a kijelentés az Egyesült Államok politikai váltógazdaságának tekintetében rendkívül különösnek tűnik. Ahhoz, hogy megérthessük Bell „se nem jobb, se nem bal” meggyőződésének természetét, röviden ismertetnünk kell szellemi pályájának fontos állomásait. New York-i szegény zsidó család gyermekeként Bell a City College of New York hallgatója volt. Ezen főiskolát a baloldali-marxista szellemiség uralta, s a diákságon belüli legfőbb törésvonalat a Szovjetunió és a sztálini berendezkedés megítélése képezte. Bell, Irving Kristolhoz hasonlóan az idealista trockisták álláspontját foglalta el. Éppen az antisztálinizmus volt az a tényező, amely a hidegháború korai éveiben Bellt a „hidegháborús liberálisok” (Cold War Liberals) táborába sodorta, s már csak egy lépés választotta el attól a fordulattól, amelyet Kristol sokat emlegetett megfogalmazásával írhatunk le: „A neokonzervatív az a liberális, akit arcul csapott a valóság.” Bell szellemi pályafutásának fontos lenyomata és harmadikutasságának lehetséges bizonyítéka az 1960-ban kiadott műve, amely *Az ideológia vége* címet viseli. A néhai marxista Bell itt azt az álláspontot fogalmazza meg, mely szerint a II. világháború végével a nyugati világban olyan társadalmi-politikai rendszer jött létre, amelyben a piacgazdaság és a parlamentáris demokrácia nem megkérdőjelezhető. Le kell szögeznünk: Bell nem állítja, hogy megszűnnének a szociális és politikai konfliktusok, pusztán arra a megállapításra jut, hogy ezen konfliktusok már nem nagy, rendszeralkotó ideológiák mentén fognak zajlani, s nem is írhatóak le a klasszikus baloldali-liberális-konzervatív felosztással.

Annál is inkább, mivel a társadalom már nem fogékony ezekre az eszmerendiszerekre, ahogy a nagy utópiákra sem. Bell a 20. századi kapitalizmus válságait (Max Weber vallásszociológiáját alapul véve) nem monetáris, hanem kulturális válságként értelmezi. A múlt század hatvanas éveiben a hagyományos amerikai társadalmat, s az arra épülő amerikai kapitalizmust két jelentős kihívás is érte. Kormányzati részről a Demokrata Párt „társadalommérnöki” ambíciói (különös tekintettel a Johnson-adminisztráció Great Society-programjára), melyek a jóléti állam megvalósítását célozták, a másik, sokkal mélyrehatóbb és Bell szemében veszélyesebb folyamat: 1968 forradalma. Ahogy *A kapitalizmus kulturális ellentmondásaiban* fogalmaz, az ötvenes évek folyamán a (nyugati) baloldali értelmiség rádöbbsent, hogy „a Szovjetunió attól még nem »progresszív«, hogy szocialistának mondja magát”. Bell, aki immáron politikai liberálisként és kul-

turális konzervatívként áll előttünk, nem sokkal később így ír a '68-as ellenkultúra születéséről: „az ötvenes évektől a radikalizmus politikailag már nem volt folytatható, de kulturálisan igen”. Ennek a baloldali ihletésű kulturális radikalizmusnak legfőbb jellemzőit Bell a hagyomány- és tekintélyellenességben látja, amely szerinte „a nihilizmus felé vezet minket”. Tudnunk kell, hogy Bell az amerikai társadalmat tipikus középosztályi társadalomnak látja, amelynek gazdasági berendezkedése „a jutalmazás erkölcsi rendszerén nyugodott, és a munka protestáns szentségében gyökerezett”, s az újbaloldali mozgalmak pontosan ezen amerikai középosztály hagyományos kulturális talapzatának felszámolására törekedtek. Gazdasági kérdésekben tehát Bell kívül helyezkedik az amerikai régi (Demokrata Párt) és új, '68-as baloldal iránymutatásain, de ugyanígy idegen tőle a libertariánus gondolatvilág is, amely (Bell értelmezésében) a gazdasági liberalizmus megtestesítője. A tényyszerűség kedvéért le kell szögeznünk, hogy – szociológiai tárgyú munkáival ellentétben – gazdaságfilozófiai alapvetéseiben sokkal kevésbé hangsúlyosak a baloldali nézőpontok. Arra a paradoxonra, hogy Bell miért nevezte magát mégis „gazdasági szocialistának”, talán megoldást nyújthat az a fejlemény, hogy az ezredfordulón Bell üdvözölte a brit Munkáspárt új, Tony Blair és Anthony Giddens nevével fémjelzett irányvonalát.

Az említett elképzelésekkel szemben Bell gondolataiból egy, kulturális determinizmusokon, például a protestáns munkaetikan alapuló morális piacgazdaság rajzolódik ki. Bell elkötelezettségét az Egyesült Államok politikai hagyományának liberális gyökerei iránt, a fentiekhez hasonlóan, a hagyomány felhatalmazó erejének védelme indokolja. Az amerikai köztársaság liberális intézményrendszerét, az elnöki rendszert, a képviseleti demokráciát az ellenkultúra szintén megkérdőjelezte. Ennek egyértelmű jelei a posztkoloniális berendezkedések iránti, a hatvanas évek folyamán ébredt szimpátia, valamint a radikális és gyakran erőszakos polgárjogi mozgalmak voltak.

Az amerikai politikai kultúrában a harmadikutasság természetesen egészen más formával és tartalommal bír, mint Kelet-Közép-Európában. Daniel Bell gondolatai már csak ezért sem adoptálhatóak. Ami ellenben példaértékű, és amely vonás egy, a konzervatív gondolatvilágban gyökerező harmadikutasság, az a belli módszertan. Különös tekintettel arra a megkerülhetetlen felismerésre, hogy a gazdasági, társadalmi, kulturális szokások és intézmények egyikén sem hajtható végre változtatás úgy, hogy a másik két tényezőt – akár szándékolatlanul – ne befolyásolnánk. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, súlyos következményekkel kell számolnunk. 1973-ban, amikor nyilvánvalóvá vált Kristol azon szándéka, hogy a *Public Interest* segítségével olyan szellemiséget formáljon, amelynek – megfogalmazása szerint – történelmi feladata a Republikánus Párt meghódítása, Bell lemondott a lap főszerkesztői címéről. Kristol később úgy nyilatkozott barátjáról és kollégájáról: „Dan Bell megmaradt annak, ami mindig is volt: jobboldali szocdemnek”.

PAÁR ÁDÁM: NÉPI MOZGALOM AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

2015. szeptember 2–3.

Ritkán gondolunk bele abba, hogy a „populizmus” szó a 19. század végi Egyesült Államokban született meg. Egy amerikai párt, a Néppárt (People’s Party) nevéből képezték a populizmus kifejezést, amelyik azóta nagy karriert futott be, hiszen a médiában egymással ellentétes irányzatokat is e szóval jelölnek – bár általában negatív kicsengéssel. Természetesen a populizmus tartalmáról sok vita van a politikatudományban (pl. Margaret Canovan 7, Peter Wiles 24 definíciót különböztetett meg). De abban nincs vita, hogy az első mozgalom, amelyik a populista jelzőt használta, a 19. század végi Amerikában született meg. A populisták nem másra törekedtek, mint hogy megvalósítsák Lincolnnak az 1863-as gettysburgi csatamezőn elmondott elveit: olyan kormányt akartak, amelyik „a nép kormányzata, a nép által és a népért létrejött kormányzat.” (Egyes vélemények szerint Lincoln egyenesen Kossuth egyik előadásából merítette a fenti gondolatot.)

A 19. század második fele, a polgárháborút (1861–1865) követő három és fél évtized az indián háborúk, a lendületes iparosodás, az urbanizáció, és az Egyesült Államok gyarmatosító nagyhatalommá válásának kora. 1890-ben megszűnt a határvidék: elfogytak a szabad földterületek, amelyek a Nyugat felé vonzották a telepeseke tízezreit. Szinte jelképes, hogy az utolsó indián mozgalmat ebben az évben fojtotta vérbe a hadsereg (a Wounded Knee-i mészárlás). De az Egyesült Államok kormányainak figyelmét immár a tengerentúli területek, a Csendes-óceán térsége, Kuba és Közép-Amerika kötötték le. 1898-ban az amerikai hadsereg sikeresen debütált az amerikai–spanyol háborúban, és az Egyesült Államok belépett az imperialista birodalmak sorába. A nemzetet átfogó optimizmusba azonban egyre több társadalmi kritika keveredett.

Amerika úgy élt a bevándorlók fejében, mint a szabadság hona, ahol ósdi kiváltságok, előítéletek, vallási és politikai üldöztetés nem keserítik meg az emberek életét. Ez az elképzelés részben igaz is volt – már ami az állami üldöztetést és az államegyház hiányát illeti. Ám az iparosodás új típusú egyenlőtlenségeket teremtett. A bevándorlók végeláthatatlan áradata bőséges tartaléksereget jelentett az amerikai nagyipar számára, és az „amerikai álom”, az „arannyal kikövezett utcák” helyett többségüket a nyomor, kizsákmányolás és idegenellenesség várta. Az Ellis Island kikötőjében partra szálló német, ír, olasz és kelet-európai parasztok, akiknek fejében sokszor naiv képzetek éltek választott új hazájukról, nyelvi különülésük folytán kiszolgáltatottak voltak, és könnyű volt rászédni őket a nagyvárosban. A túlszűfolt keleti parti nagyvárosokban az olyan jelenségek, mint a szegénység, a bűnözés és alkoholizmus, valamint a politikai életet átszövő korrupció növekvő aggodalommal töltötték el a jobb érzésűeket. Egyre több író, társadalomkutató és egyházi személy kongatta meg a vészharangot az amerikai társadalom kettészakadása miatt, amelyik aláássa a demokráciát, és megalapozza a plutokráciát, egy kisszámú vagyonos elit uralmát.

A korszak uralkodó gazdaságfilozófiája, a szabad verseny összekapcsolódott a „lehetőségek hazája” optimista amerikai mítoszával. Az olvasóközönség falta a „rags-to-riches” (rongyokból a gazdagságba) történeteket, miszerint Amerika földjén bárki megcsinálhatja a szerencsáját, aki szorgalmas, takarékos, vagyis a puritán ősöktől örökölt munkaetikát folytatja. Ennek megfelelően a közvélemény hajlamos volt úgy felfogni a szegénységet, mint a lustaság vagy tudatlanság következményét, sőt jogos büntetését. Ezzel a mítosszal érzelmileg nehéz volt szembeszállni (hiszen mindenki abban versengett, hogy „jó amerikaivá” váljon). A társadalmi tiltakozás két irányból bontakozott ki: a városokban a munkásmozgalom, vidéken a farmermozgalom dobott kesztyűt a korlátlan szabad verseny híveinek lába elé. Az 1860-as évek végén és az 1870-es években az amerikai Nagy-tavak vidékén, az ország középső részén elterülő Nagy síkságon és a déli államokban megszerveződött a farmerek mozgalma, mert a kisfarmerek nem tűrhették az állattenyésztő nagybirtokosok és a földet kisajátító vasúttársaságok önkényét. A farmerek hiába reméltek segítséget a szövetségi kormányzattól, mert a szabad verseny doktriner értelmezése szerint a kormányzatnak válság esetén sem szabad beavatkoznia a gazdaság működésébe.

A farmer mentalitása más volt, mint a legtöbb európai paraszté: számára a föld már nem munkaeszköz volt, hanem tőke, amelyet beforgatott. A paraszt érzelmileg is kötődött a földhöz, amelyen leélte az életét. A farmer esetében ez az érzelmi viszonyulás átadta helyét a józan számításnak és üzleties szemléletnek. Nem csak a földből élt; a földművelés mellett alkalmoszerű vagy rendszeres kiegészítő tevékenységet (pl. kisipar, kiskereskedelem, postamesterség, lelkészi munka) végzett, amelyik szükségszerűen tágította a horizontját. Nagyobb mértékű horizontális mobilitás jellemezte, mint az európai földművest. Nem kellett egy helyben leélnie az életét, mint az európai parasztnak. Másként nem lett volna lehetséges a kontinensnyi ország benépesítése, amelyik alapvető nemzeti cél volt. Ezek a jellemzők érthetővé teszik, miért válhatott szervezett erővé a farmer réteg az 1870-es, 80-as években. Egyes államokban jelentős számban éltek skandináv (pl. Iowa, Illinois, Minnesota, Kansas, Nebraska, Oregon), valamint svájci születésű vagy származású farmerek (pl. Ohio, Wisconsin, Illinois, Kalifornia, Oregon), akik magukkal hozták régi hazájukból a szövetkezesi mozgalmat és a közvetlen demokrácia eszméjét (egyedül az 1882-es évben 105 000 skandináv érkezett az Egyesült Államokba). Az egyazon területen élő, egy nyelvhez és kultúrához kötődő farmerek körében természetes volt a kölcsönös segítségnyújtás igénye.

Az 1870-es években a két legerősebb farmerszövetségnek az 1867-ben alakult Udvarház (Grange) és az 1877-ben alakult Farmerszövetségi Mozgalom számított: előbbi fénykorában 1 milliós, utóbbi 4-5 milliós tagsággal rendelkezett. A Farmerszövetségi Mozgalom három szervezetileg független szövetséget fogott össze. Említést érdemel, hogy az afroamerikai farmerek is szervezkedtek, és 1886-ban Színesbőrű Farmerek Nemzeti Szövetsége néven megalakították saját szövetségüket a Farmerszövetségi Mozgalmon belül. A Színesbőrű Farmerek Szövetsége a Dél ún. „fekete öv” térségében volt különösen erős, és 1891-ben

1,2 millió tagot számlált. A fehér és fekete farmereknek volt közös szövetsége is Nemzeti Farmerszövetség néven. Ám a gyakorlatban a rasszizmus sokszor megakadályozta a hatékony együttműködést.

1891-ben a farmermozgalmak egyesítették erejüket, és pártot alakítottak Néppárt néven. A nebraskai Omahában meghirdetett program meghirdette a vasút-, távíró- és telefontársaságok államosítását, a jövedelemadó bevezetését, a dollár aranyalapjának megszüntetését, a szenátorok közvetlen választását, a népszavazás és a népi kezdeményezés intézményének bevezetését. A párt nyitott a nyolcórás munkanap követelésével a munkásság felé. A bevándorlás korlátozásának követelése nem csupán valamifajta xenofób csökevény volt, hanem azt is célozta, hogy a tőkések ne nyomhassák le a munkabéreket a képzetlen munkaerő révén, és ne használhassanak sztrájktrököket a szakszervezetekkel szemben. A programból kitűnik, hogy a Néppárt nem a kapitalizmus megdöntését, hanem megszelídítését tűzte ki célul; egy olyan piacgazdaságot akart teremteni, amelynek alapját a kis farmergazdaságok képezik. A populisták radikális programpontokkal küzdöttek egy egalitárius, ám a maga korában már konzervatívnak ható eszményért. A 18–19. századi farmerdemokrácia eszményét képviselték. Nem voltak szocialisták, sem anarchisták. Nem forradalmat akartak, csupán meg akarták őrizni Amerikát a kistermelők, kisvállalkozók hazájának. A Néppárt szép reményekkel vágott neki az 1892-es elnökválasztásnak.

Az 1892-es elnökválasztáson a néppárti jelölt, James B. Weaver (korábban Iowa állam 6. választókerületének képviselője) egymillió szavazatot gyűjtött be. Ez kevés volt az üdvösséghez, ám megmutatta, hogy a Néppárt nem becsülhető le. A választási kampány jelezte a rasszizmus problémájának súlyosságát. Weaver kiállt a fehér és fekete farmerek szövetkezése mellett, ám ezzel Délen egy darázs-fészekbe nyúlt. Sajnos a faji előítélet sokszor erősebbnek bizonyult, mint a közös társadalmi érdek.

1896-ban egy agilis nebraskai ügyvéd, a kiváló szónok hírében álló William Jennings Bryan indult el a Demokrata Párt hivatalos jelöltjeként, de populista programmal. Bryan nem mindennapi egyéniség volt az amerikai politikai életben: vallási tekintetben kifejezetten konzervatív elveket vallott, hitt a Biblia szó szerinti (fundamentalista) értelmezésében, és támogatta a szesztilalmat meg a nők választójogát. A nebraskai ügyvéd demagógiától nem mentes szónoklatokban ostromozta az ún. „aranybogarakat”, vagyis a dollár aranyalapjának híveit, valamint a szabad versenyt. Bryan karizmatikus egyéniségével kedvelt célpontjává vált a karikaturistáknak. Egy gúnyrajz hatalmas óriáskígyóként ábrázolja, amelyik elnyeli a szamarat (a Demokrata Párt szimbólumát). Ellenfelei a „demopop” jelzőt ragasztották rá (a „demokrata populista” kifejezés rövidítését). A választáson a Demokrata Párt 6 millió szavazatot szerzett, de végül a választást a republikánus jelölt, William McKinley nyerte meg.

Ezt követően a populista mozgalom lendülete kifulladt. Az európai piacon növekedett a kereslet a tengerentúli mezőgazdasági termények iránt, és az újabb mezőgazdasági konjunktúra lecsillapította a farmerek elégedetlenségét. Az 1898-as aranyláz a legjobbkor jött: a kitermelt és forgalomba hozott arany biztosított

ta a megfelelő mennyiségű aranykészletet a dollár fedezeteként, így okafogyottá vált a dollár aranyalapja elleni agitáció. A populizmus mégsem bizonyult kudarcnak. A populizmus átformálta a pártrendszert, mintegy igazolva a politológusi tételt, miszerint ha egy társadalmi igény jelentkezik, és kellő támogatottságot szerez, a létező pártok előbb-utóbb kénytelenek reflektálni erre az igényre, és egyik nagy párt biztosan felkarolja.

A Demokrata Párt továbbvitte Bryan örökségét, és mindinkább ez a párt vállalta a szabad verseny veszteségeinek érdekvédelmét. Amerikai történészek szerint Bryan taposta ki az utat a Demokrata Párt 37 évvel később bekövetkező jóléti fordulata, a roosevelti New Deal előtt. A populista mozgalom másik örököse, a progresszív (szociálliberális) mozgalom számos nyugati államban (pl. Wisconsin, Iowa, Nebraska, Oregon) hatalomra került, és fontos szociálpolitikai reformokat valósított meg.

A populista mozgalom sok követelése idővel megvalósult, például a nyolcórás munkanap, és a szenátorok közvetlen választása, vagy a primary (előválasztás). Utóbbi lényege, hogy az elnökválasztásra készülő jelöltek megméretik magukat minden egyes tagállamban. Minden pártban korlátlan számú jelölt indulhat el, így egyazon párthoz tartozó személyek is versenyeznek egymással. Közülük a legalkalmasabb kiválasztása a tagállamonként megrendezett előválasztásokon történik. Az intézmény előnye, hogy a választópolgároknak alkalmuk van összemérni az egyes jelöltek személyiségét, emberi kvalitásait és programját. Az előválasztások után mindegyik párt választói a legtöbb állami előválasztást megnyert jelöltjüket támogatják az elnökválasztáson. Az előválasztás újraélesztette a demokráciába vetett reményt: hogy a nép maga választja ki azokat a személyeket, akiket alkalmasnak vél a magas hivatalok betöltésére, nem pedig a szivarszobákban egyezkedő pártfőnökök.

Felmerül a kérdés, vajon találhatunk-e azonosságokat a 19. század végi populista és a két háború közötti magyar népi mozgalom feltételrendszere között. Ha eltekintünk attól, hogy mindkét mozgalom a társadalom szegény csoportjai, ezen belül elsősorban a mezőgazdasági népesség érdekében tevékenykedett, és demokratikus eszményt képviseltek, akkor inkább a társadalmi és politikai feltételrendszerből fakadó különbségeket sorolhatjuk. A helyszűkére való tekintettel három tényezőre hívjuk fel a figyelmet. Nem az a célunk, hogy pontos, mély eszmefuttatást nyújtsunk, hanem hogy – szerényebb célt tűzve ki – felvilántsunk pár jellegzetességet, a gondolatébresztés szándékával.

A politika feltételrendszere teljesen eltért egymástól az Egyesült Államokban és Magyarországon. Míg a két háború közötti Magyarország politikai rendszerét a korlátozott parlamentarizmus formulájával írhatjuk le, centrumában a mindenkori hegemon kormánypárttal, addig az Egyesült Államokban már a 19. században megteremtődtek a politikai váltógazdaságnak és a tömegdemokráciának a feltételei. A populista mozgalom célja ennek megfelelően nem a demokrácia mint keret létrehozása volt, hanem a demokrácia *fejlesztése, intézményes formáinak bővítése*, valamint a demokratikus rend *feltöltése egalitárius, szociális tartalommal*. A primary, a népszavazás és a népi kezdeményezés, a közvetlen

szenátorválasztás bevezetésével bővült a demokrácia intézményeinek palettája, és ezen intézmények révén mélyült az állampolgárok bevonódása a közéletbe. Az Egyesült Államokban 1920-tól bővítették a választójogosultak – akkor sem csekély mértékű – körét, míg Magyarországon éppen ellenkezőleg: a hegemon kormánypárt a jogszűkítésben volt érdekelt, amelyet Bethlen megvalósított (a Friedrich-féle választási rendelet választóinak arányát csökkentette 40%-ról 29%-ra). Magyarországon még a tömegdemokrácia megvalósítása volt (lett volna) napirenden, míg az Egyesült Államok e téren előrébb tartott.

Az írók – legyenek bár középosztálybeliek, avagy paraszti östehetségek – vezető, szinte „élcsapat” szerepet játszottak a magyar népi mozgalomban. Az amerikai írók szerepét sem ekkor, sem ma nem lehetett összehasonlítani a magyarokéval, ahogyan az irodalomnak is másfajta presztízse volt az Egyesült Államokban. Az amerikai társadalomban a „nemzeti sorskérdésekkel” való foglalkozást a politikusok, illetve politizáló jogászok, üzletemberek, nem pedig az írók feladatának tekintették/tekintik. Az írók is részt vettek a valóságfeltárásban (pl. Upton Sinclair, akinek 1906-ban megjelent *A mocsár* című regénye leleplezte a húsiparban uralkodó állapotokat), ám amikor a közéletben kellett megvalósítani a programot, akkor átadták a helyet a professzionális politikusoknak.

Végül egy kényes szempontra hívjuk fel a figyelmet. Mint köztudott, a magyar népi mozgalomból néhányan utat találtak az antiszemitizmus és a németellenesség (vagy mindkettő) felé, ami a korabeli Magyarország társadalomszerkezetéből, a szociális igazságkeresés torz módjából következett (gondoljunk az antiszemitizmussal kapcsolatban Erdélyi József, Sértő Kálmán, Kádár Lajos zsidóellenes írásaira, vagy egy időben Németh Lászlóra és Veres Péterre, illetve a svábokkal szembeni kritikát illetően Kodolányi Jánosra, sőt Kovács Imrére).

Ahogyan Magyarországon, az Egyesült Államokban is voltak olyan csoportok, amelyek szociális bűnbakként célpontul szolgáltak nem csupán a „fajvédők”, hanem olykor a reformer irányzatok számára is. Amerikai történészek között mind a mai napig vita folyik arról, hogy a populista mozgalom vezére, Bryan egyes mondatai kimerítik-e az antiszemitizmust. A zsidóellenesség kétségtelenül létezett a 19. század végi amerikai társadalomban. Egy populista kiadvány illusztrációja polipként ábrázolta a Rothschild családot, amelyik fojtogatja Nagy-Britanniát. Mintha az illusztrátor egyetlen képben egyesítené az átlagos középnyugati amerikai farmer és kispolgár hagyományos britellenes érzelmeit a bankellenességgel, és ennek hatását meg akarná sokszorozni a mélyen élő zsidóellenes érzelmekre való rájátszással. A populisták nem kedvelték a hazai keresztény nagytőkét és bankot (így a protestáns Rockefeller és Morgant) sem, de azért árulkodó, hogy a populista lap egy külföldi, és ráadásul zsidó bankárfamiliát állított pellengérré. Sarah E. Van De Vort Emery populista női aktivista és szónok 1893-ban röpiratot adott ki *Hét pénzügyi összeesküvés, amelyik rabságba dönti az amerikai népet* címmel, amelyben a Rothschild családot és Angliát hibáztatta az Egyesült Államok minden bajáért. Az összeesküvés-elméletek vándormotívuma túlélte a Néppártot, és politikai toposzként vándorolt tovább a szél-

sőjobboldalra. A paranoia, miszerint a keleti parti nagytőke összefogott a külföldi hatalmakkal és a globális pénzügyi körökkel Amerika ellen, ma az amerikai szélsőjobboldal kicsi, ám militáns szubkultúrájában népszerű.

Az Egyesült Államokban a társadalom – és a reformer erők – sötét foltját azonban társadalmi mértékben nem annyira a zsidókérdés, hanem a feketék és olykor a bevándorlók iránti előítélet, sőt gyűlölet jelentette. A progresszíveket elborzasztotta a bevándorlók lakta nyomornegyedek látványa, de hajlamosak voltak elitizmussal és, a megfellebbezhetetlen tudományosság jegyében, társadalommérnöki attitűddel kezelni a bevándorlókat érintő problémákat. Feladatuknak a bevándorlók erkölcsi nevelését tekintették, amelyik előmozdítja az integrációjukat. Ezért ösztönözték az alkoholtilalmat, amelynek egészségügyi és morális indokai voltak, de az I. világháborút követően némi sovíniszta színezetet kapott. A kezdeményezéssel nem titkoltan a német-amerikaiak nemzeti italán (sör) is kívántak egyet ütni, mintegy kikényszerítve az Egyesült Államok iránti lojalitást. Ezenkívül szerepet játszott a whisky-kedvelő írek, borissza olaszok „jó amerikaivá” nevelése is. A kezdeményezés azonban csúnyán elvétette a célját (ahogyan az amerikai maffia felemelkedésének történetéből tudjuk). Sok progresszív beleszerelmesedett az eugenikába (fajnemesítés) is, nem látva annak veszélyeit, dehumanizáló jellegét.

Az afroamerikai népességgel más volt a probléma. Délen a fehér farmerek jó része ellenszenvvel viseltetett a feketékkel való összefogás iránt, ami részben a szegény fehér rétegek státusirigységével magyarázható. A progresszív mozgalom sem volt egységes a feketék egyenjogúsításával kapcsolatban. A mozgalom alapvetően *fehér* értelmiségiek hálójá volt, akik a szegénységet a *fehér* munkással, a *fehér* farmerrel azonosították. Így fordult elő, hogy Mississippi állam reformer demokrata kormányzója, James K. Vardaman ijesztő retorikával hirdette a fehér szupremáciát, miközben elkötelezett volt a progresszív reformok iránt, így harcolt a gyermekmunka eltörléséért. A legtöbb progresszív felismerte, hogy nem lehet szociális igazságot követelni a nemzet egyik része számára, és közben a legmélyebb jogtalanságban tartani egy másik részét. Így sok progresszív támogatta a fekete egyenjogúságért küzdő mozgalmat. Azonban ők nem tudták megváltoztatni Délen a közhangulatot, és a rasszizmus tovább kísértette a Demokrata Pártot, egészen az 1960-as évek közepéig.

PAÁR ÁDÁM: AGRÁRPROLETÁROK MOZGALMA AMERIKÁBAN

2015. november 17.

Ritkán szoktak beszélni arról, hogy az Egyesült Államokban is volt olyan réteg, amelyik megfeleltethető az agrárproletariátusnak. Nem tudott mindenki földet szerezni, önálló farmbirtokossá válni, illetve azok, akik elvesztették farmjukat egy gazdasági válság vagy természeti katasztrófa folytán, könnyen ebben a

társadalmi helyzetben találták magukat (gondoljunk John Steinbeck Érik a gyümölcs című regényére, amelyik bemutatta a gyümölcsszedésből élő kaliforniai mezőgazdasági munkások életét).

A farmereknél is rosszabb helyzetben voltak a mezőgazdasági munkások, mind élet- és munkakörülményeiket, mind gazdasági és politikai érdekképviselőtüket (illetve annak hiányát) tekintve. Míg a farmerek érdekeik védelmében már a 19. század végén megszerveződtek, és mozgalmuk párttá csúcsosodott a Néppárt keretében, az agrárproletárokat senki nem szervezte meg; nekik nem volt sem lobbyszervezetük, sem pártjuk. Az amúgy is meglehetősen szakszervezet-ellenes amerikai társadalmi közegben az ipari munkások hosszú harcokkal elfogadtatták szakszervezeteiket – a vidéki mezőgazdasági munkásoknak erre nem volt lehetőségük. A gyümölcsföldeken, a tűző nap alatt a fizikai munka nehéz volt, a munkakörülmények rosszak, a kereset pedig kevés (napi 90 cent átlagosan, ehhez járult még újabb 10 cent minden telerakott kosár után). A munkavédelmi előírásokat a tagállamok saját hatáskörben szabályozták, ám a birtokosok sokszor megszegték ezeket.

Az Egyesült Államok gyümölcstermelő nyugati és délnyugati államaiban súlyosbította ezt a helyzetet, hogy a határ túloldaláról, Mexikóból, vagy a Fülöp-szigetektől érkező spanyol ajkú, a hazai munkaerőnél képzetlenebb, gyakran angolul sem beszélő emberek robotoltak a gyümölcsültetvényeken (persze voltak közöttük az Egyesült Államok földjén született mexikóiak is, akiknek családja régebb óta élt azon a földön, mint ahogyan az Államok megalakult). Velük szemben is érvényesült a frissen érkezett bevándorló csoportokat sújtó előítélet, amelyik az angol nyelvtudást, az amerikai életelveket és munkaetikát kérte számon. Amikor a munkásmozgalom megjelent a keleti parti városokban, sok konzervatív polgár ezt hajlamos volt visszavezetni valami „német” összeesküvésre (mivel az amerikai munkásmozgalomban sok német ajkú munkás vett részt, akik magukkal hozták hazájukból a szakszervezetet, valamint a szocialista, anarchista nézeteket). A munkásmozgalom-ellenesség és a bevándorlóellenesség összekapcsolódhatott, ahogyan azt 1921-ben két olasz születésű anarchista, Nicola Sacco és Bartholomeo Vanzetti elítélése és kivégzése tanúsította. Az 1920-as években erőre kapott a katolikusellenesség és az antiszemitizmus is. Ilyen társadalmi hangulatban az újonnan érkezett, képzetlen, szervezetlen mexikói és filippínó (Fülöp-szigeteki), ráadásul katolikus agrárproletárok még kiszolgáltatottabbak voltak, mint a tanult és az amerikai társadalomba már integrálódott városi munkások.

Az 1960-as éveket általában úgy ábrázolják, mint a feketék és indiánok polgárjogi mozgalma, a vietnami háború elleni tiltakozás és a hippimozgalom időszakát. Kevésbé köztudott, hogy az utolsó magára hagyott foglalkozási csoport, a mezőgazdasági munkásság öntudatra ébredése is erre az évtizedre esik. 1962-ben megalakult az Egyesült Farmmunkások (United Farm Workers, UFW) nevű szervezet, amelynek vezetője egy arizonai születésű mexikói-amerikai mezőgazdasági munkás, César Estrada Chávez lett. Chávezt hamarosan olyan tisztelet övezte a kaliforniai és texasi gyümölcszedő munkások körében, mint-

ha Robin Hood vagy Juan Cortina támadt volna fel (a mexikói Rózsa Sándor, aki gerillaként harcolt a Texast megszálló amerikaiak ellen, és a mondák szerint a gazdagokat rabolta, a szegényeket védte).

Chávez 1965-ben került az országos napilapok címlapjára, amikor az UFW támogatást nyújtott a béremelésért sztrájkoló kaliforniai filippínó mezőgazdasági munkásoknak. Éveken át tartó küzdelem kezdődött, amelyben a munkások a sztrájk, a bojkott és az erőszakmentes ellenállás eszközével harcoltak a kaliforniai szőlőbirtokosok ellen. A polgárjogi aktivisták, így Martin Luther King rokonszenvvel figyelték a mozgalmat. A küzdelem csúcspontjaként Chávez országos menetet vezetett a kaliforniai Delano városából az állam székhelyére, Sacramentoba, hogy nyomás alá helyezze az állami törvényhozást. Ezzel párhuzamosan az UFW küzdelmet folytatott a texasi gyümölcszedő munkások érdekében is.

A Demokrata Párt balszárnyának – ahogyan ott nevezik: liberális szárnyának – meghatározó személyisége, Robert Kennedy szenátor, a meggyilkolt John F. Kennedy elnök öccse a migráns munkások ügyeivel foglalkozó szenátusi albizottság tagjaként rokonszenvéről biztosította a kaliforniai sztrájk- és bojkottmozgalmat. Kennedy, pártjának liberális arcaként, teljes mellszélességgel támogatta a Demokrata Párt jóléti fordulatát, valamint kiállt az etnikai, illetve a legszegényebb foglalkozási és jövedelmi csoportok érdekeinek védelme mellett (a Kennedy fivérek nem mindig voltak ilyen bátrak a polgárjogi mozgalmak támogatásában, de ezek az 1960-as évek közepére átütötték az ingerküszöböt, így többé nem lehetett figyelmen kívül hagyni őket). Hogy az erkölcsi mellett politikai szempontból is jó döntés volt, azt bizonyítja, hogy az 1968-as elnökválasztás idején Chávez nyíltan Kennedy mellett kampányolt, akiről feltételezte, hogy a Fehér Ház lakójaként is ösztönzi majd a szociális törvénykezést, a munkások és kisebbségek védelmét. Azonban a népszerű politikus, akárcsak öt évvel korábban bátyja, merénylet áldozata lett. A Demokrata Párt és a Johnson-kormányzat, hiába ért el eredményeket a jóléti állam építésében, lejáratódott a vietnami háború következtében, nem volt képes kezelni a kisebbségi csoportok, diákok, pacifisták irányából érkező társadalmi ellenállást, és a választást a „csendes többség”, vagyis a rendet követelő polgárok szavazataival a republikánus Richard M. Nixon nyerte meg. Vele egy konzervatív fordulat, egy markáns jobbratolódás kezdődött az amerikai politikai életben és társadalomban. Ugyanakkor az UFW harca sikeres volt: 1970-ben megszületett a békés megállapodás a szervezet és a munkaadók között, amelyben rögzítették a kollektív szerződés bevezetését, a béremelést, az egészségvédelmi előírások kötelező betartását, és az emberi egészségre veszélyes növényvédő, fégeregirtó szerek használatának korlátozását.

Ez volt az Egyesült Államok történetének leghosszabb sztrájkmozgalma, amelynek eredményeként az amerikai társadalom utolsó foglalkozási csoportja is kiharcolta az egészséghöz való jogot, a rendszeres egészségügyi védelmet. 1975-ben az UFW nyomására Kalifornia állam hatóságot állított fel a munkaügyi visszaélések folyamatos ellenőrzésére. Chávez később is folytatta harcát a veszé-

lyes növényvédő szerek teljes tilalmáért. Az UFW ma is létezik. Jelenleg a legnagyobb taglétszámú amerikai szakszervezeti szövetség, az általában csak rövidítéséről ismert AFL-CIO (American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations) tagszervezete. Az UFW tagsága meghaladja a 10 milliót. Chávez 1993-ban halt meg. Születésének napja (március 31.) ma állami ünnepnap Kalifornia, Texas és Colorado államban.

Pomáz, 1927 (Fortepan)

VII. Politika Magyarországon

PAÁR ÁDÁM: A HAJDÚSÁGTÓL A MOSONI-SÍKSÁGIG. EGY PARASZTPÁRTI POLITIKUS ÚTJA¹¹⁹

2014. febr.14.

Az emberélet szakaszolható az egyén által bejárt földrajzi helyek szerint is. A parasztpárti Kovács Péter pályafutása például a Hajdúságtól a Mosoni-síkságig ívelt. Bár nem volt országos politikus, de mégis érdemes emlékeznünk rá. 1901-ben született Hajdúböszörményben, református kisparaszti családban. A szegény sorsú ifjú a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) támogatásával tanulhatott, az ausztriai St. Andrä városában elvégezte a diakónusképzőt. Érdeklődött a skandináv típusú népfőiskola intézménye iránt, a KIE képviselőjében utazást tett Kanadában és az Egyesült Államokban. Közeli ismeretségbe került a népi mozgalom néhány jelentős személyiségével, Veres Péterrel, biharugrai Szabó Pállal és Somogyi Imrével. Féja Géza *Viharsarok* című könyvét olvasva döbbsen rá a mérhetetlen alföldi szegénységre és a hatalmi rendszer korrupt voltára. Ha összehasonlította az alföldi viszonyokat az általa látott osztrák, amerikai és kanadai állapotokkal, akkor kiáltó volt számára az ellentét az ottani farmer-ön-szerveződés és a magyar falusi nép magárahagyottsága között. Feleségül vette Uzonyi Zsuzsannát, aki öt gyermeket hozott világra. Miközben Kovács Péter népes családjáról gondoskodott, megpróbált enyhíteni a Hajdúböszörmény körüli szegényparasztság sorsán.

Kovács rokonszenvezett az országon belüli telepítés gondolatával, amelytől az alföldi szegénység enyhítését remélte. Ebben szövetségesre talált a távoli Magyaróvárra szakadt földije, Csizmadia Károly református lelkész személyében, aki a helyi kicsiny gyülekezet élén állt. Csizmadia azt az álláspontot képviselte, hogy a német többségű Mosoni-síkságon telepítéssel kell megerősíteni a magyar nemzetiségi jelenlétet. Az 1936:XXVII. tc. rendelkezett a telepítésről, lehetőséget adva telepés község alapítására minden olyan, az állam kezelésében lévő területen, amelyik biztos megélhetést nyújt 150 család részére. Az 1930-as évek második felében az ország északnyugati szegletében, a Mosoni-síkságon több telepés községet hoztak létre (Kisudvar, Pünkösdvásár, Kisnyilas, Újrónafő).

¹¹⁹ A cikk bővített formában megjelent az *Agrártörténeti Szemle* 2014/1–2. számában.

Újrónafőt 1940-ben alapították. Csizmadia és a KIE szervezésében negyven hajdúböszörményi családot telepítettek le, Kovács Péter és családja épp Csizmadia kérésére költözött Újrónafőre. Az állam kezelésében lévő 40 szobás róznafői kastélyt a KIE megvásárolta a Kovács által megálmodott népfőiskola számára. Bár a telepítés célja a mosoni német nemzetiségi tömb fellazítása volt, Kovács egy cikkében, amelyet a *Mosonvármegye* című lapba írt, szorgalmazta, hogy „a mostani sorsdöntő időkben” fogjon kezét „e szűkebb hazának magyarajkú, németajkú és horvátajkú polgára.”¹²⁰ Igyekezett eloszlatni a telepések iránti bizalmatlanságot, ami nem volt alaptalan gondolat, hiszen a telepések magyar nemzetiségűek és reformátusok voltak, míg a mosoni németek (valamint a kisszámú horvát csoport) katolikus; vagyis a jövevények kétszeresen idegennek számítottak. Kovács hangsúlyozta, hogy nem akarnak senkit kiszorítani a földjéről. A nemzetiségi béke jegyében nyilatkozott, de visszautasította a reformátusokkal szembeni felekezeti elfogultságot, mert „haszontalan semmire nem való emberek volnánk, ha a mostani időkben egymást a vallásáért háborgatnánk”.¹²¹

Kovács maga is gazdálkodott, miközben vezette a népfőiskolát. Már az új politikai rendszerben, 1946-ban Veres Péter és Révai József felkereste Újrónafőn Kovács Pétert. Az anekdota szerint Révai meglepettségének adott hangot, hogy egy paraszt házában könyvespolcot lát. Persze, Kovács maga legfeljebb életmódjában volt paraszt, mentalitásában értelmiségi. Fontosnak tartotta azonban, hogy a parasztfiatalok a mezőgazdász, közgazdasági és szociológiai praktikum mellett megismerkedjenek a klasszikus világirodalom alkotásaival.

A háború után Kovács Péter közkedvelt személyként vállalta az újrónafői parasztpárti szervezet vezetését. Az 1945-ös nemzetgyűlési választáson a Győr-Moson és Sopron megyei parasztpárti lista harmadik helyét foglalta el (Veres Péter és Somogyi Imre mögött), de nem szerzett mandátumot. Kovács a telepések bizalmából, nem pedig a pártközpont akaratából vett részt a helyi közéletben, ez magyarázza éleződő konfliktusát a párt balra tolódó vezetésével. Támogatta a Független Kisgazdapárttal való együttműködést, és a Parasztszövetség magyaróvári járási titkára lett. Ez a képződmény a parasztpárti–kisgazdapárti összefogás keretét szolgált, ám 1947-ben a hatalom szétzilálta a Parasztszövetséget, Kovácsot pedig pártja kizárta az újrónafői parasztpárti szervezetből. Nem csoda tehát, hogy a választáson már a Balogh István páter által vezetett Független Magyar Demokrata Párt Győr-Sopron megyei listáján indult el, ám mandátumot itt sem szerzett. Továbbra sem vett részt az országos közéletben, a kommunistabarát politika elutasítása a későbbiekben éppen elég okot adott a félreállítására. Kuláknak bélyegezték, ami megpecsételte a sorsát (a sors ironiája, hogy eközben éppen Kovács volt, a népi gondolkodás és a skandináv minták alapján, a szövetkezeti mozgalom propagálója, és ő vezette a helyi termelőszövetkezetet). A Rákosi-korszakban el kellett hagynia Újrónafőt, ezeket az éveket

¹²⁰ Kovács Péter: Mi, telepések. *Mosonvármegye*, 1942/6. 2.

¹²¹ I. m. 2.

a dunaalmási kertészetben vészelte át, családjával egy birkahodályban húzta meg magát. 1956-ban térhetett vissza, 1964-ben bekövetkezett haláláig a helyi szövetkezetben dolgozott. Mint parasztpárti politikusnak sorsa a feledés lett, de a hajdúböszörményi telepések támogatójaként és a népfőiskola szervezőjeként a mai napig méltán őrzik emlékét Újrónafőn. Kovács Péternek 2000. október 14-én a falu képviselőtestülete posztumusz díszpolgári címet adományozott.

BARTHA ÁKOS: A TÁRSADALOMREFORMOK ALAPFELTÉTELÉRŐL

2014. május 12.

Aligha tagadható (s maguk a szerzők sem tagadták), hogy a népi irodalom valóságfeltáró tevékenysége tendenciózus volt: politikai, társadalomreformer célokat szolgált. Minthogy a szociográfia alapvetően ellenzéki műfaj, ez az attitűd bár okkal támadható, korántsem meglepő. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy támadhatóságuk nem kompetenciahiányból következett, hanem a szerzők tudományos felkészültségének hiányosságából (Veres Péter), az azokat felülíró politikai motivációkból (Erdei Ferenc), illetve az esztétikum felülkerekedéséből (Illyés Gyula). Hiszen ki merné megkérdőjelezni, hogy Veres Péter az általa ridegparasztként definiált szociológiai kategóriát nem élte át ágensi tapasztalatként, vagy, hogy Illyés Gyula hiteltelen forrás lenne a két világháború közti uradalmi cselédség életét illetően?

Másképp áll a helyzet manapság. A politikai motivációk megmaradtak, sőt fel is falták a feltárandó „valóságot” (most tekintsünk el a valóságfeltárás esélyeit megkérdőjelező posztmodern szkepszistől), ráadásul immáron nemcsak a hiteles ágensi perspektíva, de a szakmai felkészültség is hiányzik a megismerési folyamatból. Gondjaink úgy porlanak szét kezünk közt, mint gyenge papírra nyomott választási röplapok az irattárakban. Sajnos azonban nemcsak a papírlapok, de a betűk is rosszak. A problémásnak vélt jelenségeknek ma jóformán csupán a politikai holdudvarok által artikulált verzióját ismerjük.

Mivel kardinális kérdéseket nem lehet három flekken megvitatni, vegyük példának egyik szép múltú politikai napilapunk szombati magazinját, melyben szerzőnk a magyar lelátói kultúrát elemzi a rosszlemkű (3:0) román–magyar meccs (2013.09.06) apropóján. Máris pontosítani kényszerülök, ugyanis nem saját élményei alapján fest igen elmarasztaló képet a hazai viszonyokról, hanem egy 2003-ban megjelent tanulmányra hivatkozva (amit ő egyébként 2008-asnak titulál). Az írást egyrészt az ágensi perspektíva teljes hiánya, másrészt a nagymérvű szakmai inkompetencia hatja át. Szerzőnk a lelátói szubkultúra alapfogalmainak ismerete nélkül értekezik Millwal ultrákról, de hasonlóan „elmélyült” tudással rendelkezik a hazai labdarúgásról is (lásd az Eger „hazai” átlag-nézőszámának elemzését). Még ennél is nagyobb baj azonban, hogy a társadalmi háttér megfestéséhez egy olyan kutatásra hivatkozik – szolgai módon követve

az említett 2003-as tanulmányt –, melyet a rendszerváltozás környékén végeztek. A szerző konzekvenciája lehangoló (és értelmetlen): eszerint az alacsony iskolázottságú „szurkoló jelentős része [sic] javarészt munkaképes korú, de munkát vállalni nem képes vagy nem akaró férfiakból áll.”

Nem lehet itt feladatomban a honi szurkolói kultúra alapos feltárása, ehhez sem elég élményem, sem elmélyült szociológiai ismereteim (sem álértelmiségi ambícióim) nincsenek. Érdemes viszont eltöprengeni, hogy mennyire vette volna komolyan Szabó Zoltánt – akinek tán még ismerősen cseng a neve az említett orgánumnál – Szekfű Gyula, ha az a harmincas évek agrárproblémáit mondjuk Czettler Jenő 1914-es grandiózus munkája (*Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*) alapján igyekezett volna feltárni? Ráadásul napjainkban a társadalmi jelenségek talán minden korábbiánál árnyaltabb megközelítéseket igényelnek (már amennyiben van még erre igény). Csupán néhány szempont a fentiekhez: egyrészt a felsőoktatás kiszélesedése, tömegoktatássá válása, másrészt a lelátókon az utóbbi két évtizedben szocializálódó, több markáns al csoportra bomló szurkolói társadalom is óvatosságra int a proletarizálódó stadionok rémképe ellen. Húsz-huszonöt éve még nehezen lett volna elképzelhető például, hogy a honi futballszurkolókat tömörítő szervezet – ilyen akkor még nem is létezett – vezetője a *Bánk bánnal* leckéztesse az MLSZ aktuális elnökét, arra viszont mindenki számíthatott, hogy a bukaresti túra elsősorban az irredenta eszmék iránt fogékony drukkerok számára lesz presztízserőteljes kötelező.

Se ágensi perspektíva, se szakmai kompetencia, csak politikai szándék – még hozzá minden irányból. Mert nem csupán a kormányoldal próbálja kriminalizálni a Grál lovagnak semmiképp sem tekinthető kevés, megmaradt futballszurkolót, de az ellenzék is igyekszik hasítani a tortából. A legnagyobb ellenzéki párt az idén minden fronton leszerpelő honi futballba investált „felesleges” milliárdokkal riogatja a szavazópolgárokat (23 millió román híján), míg a szurkolók oldalán egy bájos zöld–radikális érdekközlés sejlik fel, semmiképp sem népi értelemben vett populisták módon. Szép összkép, csak épp az emberileg megismerhető tények nem érdekelnék igazán senkit.

Kiragadott példám csepp a tengerben (pars pro toto) érzékelteti az igazán súlyos problémákat. Noha okkal gondolhatjuk, hogy a szociográfia és a „tényirodalom” (bármit is jelentsen mindez) ideje lejárt, társadalmi problémáink továbbra is vannak, lesznek. Ebből fakadóan égető kérdésként merül fel mindnyájunk számára, hogy kiknek a feladata e problémák írástudóhoz méltó megfogalmazása, körbejárása. Ebből a szempontból pedig tökéletesen mindegy, hogy valaki „nemzeti paradigmában”, vagy „diskurzusokban” gondolkodik. Problémáink és felelősségünk közös. Remélhetőleg.

PAÁR ÁDÁM: POPULISTA VAGY SZÉLSŐJOBBDALI? A MIÉP

2014. szeptember 17.

Ahogy az eddigi írásokból is kiderült, a populizmust nem a magyar publicisztikában megszokott módon használjuk: a populizmus nem megbélyegző és lefokozó jelző, hanem objektív, leíró fogalom. A populizmus mindenekelőtt egyfajta logika, attitűd, vagy, ha úgy tetszik, észjárás. A populizmus arra törekszik, hogy egységes közösséget (populus) teremtsen. Ahogy Ernesto Laclau megírta, a populista a sokféle csoportérdekek meghaladására törekszik az „egyenértékesítés” jegyében, mivel a homogénnek vélt nemzeti közösséget keresztülmetsző részérdekeket nem tartja legitimnek. Amikor a Magyar Igazság és Élet Pártját (MIÉP) populistának nevezzük, akkor szintén ezt tekintjük kiindulópontnak. Csurka István drámaíró (1934–2012) neve összeforrott az 1993-as alapítású szervezettel, olyannyira, hogy jogosan nevezhetjük a MIÉP-et egyszemélyes pártnak. Nem ismertetjük, hogyan és miért következett be a szakítás Antall József miniszterelnök és Csurka között a Magyar Demokrata Fórumon belül, és nem akarjuk „felmondani” a párt történetét, választási eredményeit, mert nem az a célunk, hogy eseménytörténetet írjunk. Arra törekszünk, hogy a pártot belehelyezzük a populizmus történetébe, harag és részrehajlás nélkül.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, kik hatottak Csurka István politikai nézeteire és retorikájára, akkor először Szabó Dezső nemzetféltését és magányos prófétai haragját tekinthetjük alapattitűdnek. Egyfajta modernitáskritika már az 1987. szeptember 27-i lakiteleki beszédben is körvonalazódott, az „egy bizonyos progresszió” és az „idegen kéz” összemosásának keretében: már ott megjelent a „médiák (sic!) zavaros, híg kozmopolitizmusának” bírálata, akárcsak a magyar nép féltése, „amelyet megóvnak attól, hogy túlságosan magyarnak érezze magát”. Csurka aggódó, túlfeszített pesszimista szavakkal vázolta a magyarság önbecsülésének elvesztését, mondván, „pincérmemzet” leszünk. Mindezt nem is annyira az államszocializmust, mint inkább egy ködös, ki nem fejtett „kozropolita, idegen szellemű, haszonélvező réteget” tett felelőssé.¹²² Csurka, bár szavai manapság megdöbbenőek, nem tett mást, mint sok populista, az Egyesült Államoktól a Távol-Keletig. A „népet” mint tiszta forrást, a kultúra hordozóját, a politika alanyát szembeállította egy általa megkonstruált, ki nem fejtett, ezért mindenki számára másként érthető ellenségképpel. A nép és az elit szembeállása, az utóbbi idegen (magas) kultúrájának bírálata visszatérően kedvelt témája a populistáknak, Magyarországtól az Egyesült Államokig. Más kérdés, hogy a politikai közösség verbális kettéosztása, és a ki nem mondott, de sejtetett ellenség felvázolása Magyarországon, a II. világháború és a holokauszt után

¹²² Az idézet szó szerint: „A szemünk láttára teszik gyermekeink vállára apák elkövetett és el sem követett bűneit egy bizonyos progresszió nevében és a nép ártatlan gyermek, mire felnő, megtanulja titkolgatni magyar voltát.” Csurka István beszéde a lakiteleki találkozón. Agócs Endre – Medvigy Endre (szerk.): *A magyarság esélyei. A tanácskozás biteles jegyzőkönyve*. Püski, Bp., 1991. 27.

43-44 évvel, igencsak nyugtalanító volt. Szabó Dezső prófétai haragját – amelyet Csurka átemelt – már nem lehetett jóhiszeműen, túlzott nemzetféltéssel vagy meggondolatlansággal magyarázni, mint annak előtte. Ezt Csurka és követői nem mérték fel.

Az sem tagadható, hogy a MIÉP révén csatornázódott be a magyar politikai kultúrába annak a nyugat-európai szélsőjobboldaliságnak a hatása, amelyik a háború után, leginkább az 1970-es években jelent meg. Ennek az új típusú szélsőjobboldalnak a jellemzője a hivatkozás a nemzeti közösség és a vélt vagy valós nemzeti érdekek védelmére, az elitellenes érzület, a korruptnak bélyegzett politikai és gazdasági körökkel, valamint a multikulturalizmussal és a globalizációval szembeni küzdelem, és emblematisztikus személyisége Jean-Marie Le Pen volt, az 1972-ben alapított francia Nemzeti Front vezetője. Kevesen tudják, hogy a MIÉP plakátjain hosszú éveken keresztül olvasható jelszó – „se nem jobb, se nem bal: keresztény és magyar” – forrása az európai szélsőjobboldal doyenje, Le Pen volt („se nem jobb, se nem bal: francia”). Bár lánya, Marine Le Pen jelentős profiltszítást hajtott végre a pártban, visszaszorítva az antiszemita, Izrael-ellenes és nyíltan rasszista tendenciákat, ám a régi jelszót megtartotta: ők nem jobb- és nem baloldaliak, hanem franciák. Vagyis szerintük ők azok, akik valóban a francia nemzeti érdeket képviselik, amit megtagadnak ellenfeleiktől. Az egész Nemzeti Frontos identitás tehát egy kirekesztő gondolkodási sémán alapul (ami nem jelenti persze azt, hogy szavazóik csak emiatt szavaznának rájuk, hiszen a pártok szavazótömege sohasem egységes). Emellett Csurka mestereként tekintett az irodalmi Nobel-díjas Alekszandr Solzsenyicinre, ahogyan maga kifejtette egy televíziós interjúban, amelyet a régi *Napkelte* című műsorban adott. A GULAG szigetvilág krónikása, akit Nyugaton a szovjet rezsim leleplezőjeként és az emberi jogok harcosaként ünnepeltek, már antikommunista ellenzékiként is dosztojevszkiji hévvel bírálta a Nyugatot, ostromozva annak vélt materializmusát és önzését, amelyet nem tartott követendőnek hazája számára. Hogy a Nyugat nem ilyen, hanem sokféle, az most mellékes abból a szempontból, hogy Solzsenyicin így érzékelte, illetve így akarta érzékelni. Visszanyúlt a 19. századi szlavofilek nézeteihez, akik a tiszta, mély, misztikus orosz lelkeséget állították szembe a Nyugat anyagelvűségével.

Ebből az eszmei kohóból is érzékelhető, hogy igazságtalan volt Csurkát nemzetiszocialistának bélyegezni. Túl a történelmi fogalom pontatlan és nyakló nélküli használatán, a Szabó Dezső-, Solzsenyicin- és Le Pen-féle szellemi hatások semmiképpen nem vonhatók közös nevezőre a hitlerizmussal. Furcsa is lenne ez, tekintve például Szabó rettegését a harmincas-negyvenes években a „germán imperializmustól”, nem beszélve a hitleri hadigépezet ellen tevőlegesen, katonaként harcoló Solzsenyicinről. De még Le Pen is inkább követte a francia sovinizmus klasszikus, Charles Maurras ihlette tekintélyelvű, antirepublikánus hagyományát, mintsem a német földről importált náci eszméket – Le Pen Vichyt tekintette példának, vagyis Pétain marsall Francia Államát, nem pedig Hitler Harmadik Birodalmát, még ha retorikailag szörnyű antiszemitizmust is sugallt. Ám Hitler és előbbieik között van egy különbség: Auschwitz. Azóta nem lehet úgy antiszemitának lenni, mint előtte. És nem lehet, morálisan nem szabad – sem

Franciaországban, sem Oroszországban, sem Magyarországon – nyíltan dicsérni a hitleri rezsimet, akárcsak annak valóban létező társadalmi mobilizáló vagy modernizáló jellegét sem. A francia, orosz és magyar nacionalizmus is – történelmileg – nem lehet más, mint náciellenes, minthogy mindhárom állam a hitleri hódítás útjában állt. Más kérdés, hogy a Harmadik Birodalomtól való – kétségtelenül jogos és indokolt – rettegés aligha menti azt a zsigeri németellenességet, a hazai német nemzetiségű lakosság szinte faji alapon való ostromozását, amelyik – az antiszemitizmussal együtt – Szabó Dezső publicisztikáját jellemezte (és a francia maurras-i újkonzervatív sovinizmus németellenességét). Tegyük hozzá, hogy ez a németellenesség jóval 1933 előtt kialakult.

Ugyanakkor a MIÉP-en belül, és főleg a pártot körülvevő szubkultúrában nagyon is volt táptalaja a szélsőjobboldali nézeteknek. De a populista mozgalmak és a szélsőjobboldal közötti átjárás nem ismeretlen Nyugaton sem, hiszen a populista és szélsőjobboldali észjárás egyaránt az egységes nemzeti közösség ideájából indul ki. Korábban utaltunk már arra, hogy például az amerikai populista mozgalom osztozott a 19. század végi amerikai társadalom sovinszta és nativista (a szülőföldre, az őslakosságra hivatkozó) nézeteiben, noha deklarált programjában a demokrácia és egyenlőség talaján állt). Politikai ellenfelei éveken keresztül nem megértteni akarták Csurka Istvánt, és vitatkozni vele, hanem perifériára szorítani, megbélyegezni, miközben jobbra negligálták érveit. Tény, hogy Csurka és a MIÉP többi alapító tagja idegenül mozogtak a globalizáció (az ő fogalmazásukban: „globalizmus”) viszonyai között, és ez a kulturális idegenkedés is oka lehetett a rossz válaszoknak. Mondhatjuk, ez egy idősebb generáció volt, tagjai önhibájukon kívül nem értették meg a nyugatos demokrácia viszonyait. Számukra a rendszerváltás, a szocialista rendszer összeomlása későn következett be, az új világban nem találták meg a helyüket. Őket is, miként a magyar társadalmat, összetört állapotban érte a rendszerváltás.

Volt igazság abban, hogy egy összeroncsolt, anómiába zuhant társadalomra nem lehet azonnal rázúdítani a szabad versenyt, mert széles tömegek nem bírják elviselni a hirtelen sokkot, amelyet az államszocializmusból a globális kapitalizmusba való átmenet jelent. A változások elviseléséhez szükség van azokra a hagyományokra, amelyek iránytűt jelentenek az emberek számára. Sajnos Csurka erre a logikus problémafelvetésre sérelmi válaszokat adott, és idővel egyre távolodott a magyar politika és gazdaság realitásaitól. Majd a válaszkísérletek is elapadtak. Bármilyen furcsán hangzik, a MIÉP szociológiai karakterét tekintve urbánus, városi párt volt. A párt legeredményesebb választóközrizei Budapesten, ott is a belső budai kerületekben voltak, míg a falvakban, és főleg a leszakadó válságrégiókban soha nem volt erős a párt. Ez is magyarázza, miért lehetett 2006 után sikeresebb a Jobbik. A Jobbik politikusai ráéreztek arra, hogy a romakérdést tudják kiaknázni a válságrégiókban, az ország peremterületein, és megértették az ősi cinikus bölcsességet, hogy az embereknek látható ellenségre van szükségük, nem láthatatlanra. A roma és nem roma lakosság közötti konfliktus táptalajt jelentett a Jobbik számára, elsősorban (de nem kizárólag) az ország szegényebb régióiban. Csurkára és a MIÉP-re már nem volt szükségük, sorsuk a lassú feledés lett.

**PAÁR ÁDÁM: EGY MAGYAR POPULISTA PÁRT.
A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRTRÓL**

2014. október 15.

A magyarországi populista politizálás példajaként általában a rendszerváltás utáni Független Kisgazdapártra (FKgP) szokás utalni. Ha a populizmust eredeti jelentése szerint, azaz nem megbélyegzésként és lefokozásként, hanem „népbarát” attitűdként értelmezzük, akkor az FKgP-val kapcsolatban a populista jelző megállja a helyét. Ernesto Laclau politikai filozófus véleménye szerint a populizmus nem irányzat, vagy irányzatok gyűjtőfogalma, hanem egy logika: a populizmus alapja, hogy egy részcsoporthoz (a plebs) az egész közösséggel (populus) azonosítja magát, és mintegy a populus egyedüli legitim képviselőjeként lép fel. Az FKgP tragédiáját az okozta, hogy a párt – félreértve a rendszerváltás utáni társadalmat – egy szűk rétegből, a parasztságból, illetve a paraszti eredetű középosztályból akart „populus”-t teremteni, és elmulasztotta az arculatának a megújítását.

Az FKgP 1988. november 18-án alakult újjá a Pilvax Kávéházban az 1930-ban megalakult kisgazdapárt örököseként. Ez az alakulat a harmincas években a birtokos közép- és kisparasztság politikai képviselőjét, a demokratikus reformokat tűzte ki célul. Figyelemre méltó, hogy az újjászervezett párt élén döntően idős emberek, egykori kisgazdapárti politikusok álltak, akiket megtört az államszocialista rendszerben eltöltött 40-41 esztendő. Mivel el voltak vágva a Nyugattól, nem érthették meg a globalizáció folyamatait, nem gyűjthették be a skandináv, svájci, ír és latin-amerikai agrárpártok arculatváltozásainak tapasztalatait (egyebek között a párt képtelennek bizonyult megérteni az ökológiai kérdés jelentőségét, amelyik például a svéd Centrum Pártot kormányra emelte, és a magyar agrárpárt a liberalizmus iránti ellenséges érzületen sem tudott túljutni). Ennek oka, hogy a rendszerváltás körül nem voltak képesek olyan kapcsolatrendszerre szert tenni, mint a liberális pártok (SZDSZ, Fidesz) vagy az MDF. A mélyben tehát az FKgP túlságosan „befelé figyelt”, és egy 40 évvel korábbi társadalomszemlélet foglya maradt, nem értve meg, hogy egy agrárpártnak más a szerepe a 20. század végén, mint 1945-ben, hogy a földek reprivatizálásának jelszava már nem mozgatja meg az új generációkat, és az agrárpárti irányultság meg a jobboldaliság nem jár feltétlenül együtt.

A felületen a személyi torzszalkodások nagyjában-egészében végig jellemezték az FKgP történetét, és hozzájárultak ahhoz, hogy a közvélemény egy részében a felelőtlen, retrográd párt képe rögzült. 1990-es választási eredményüket elemezve szembetűnő, hogy a párt azokban a megyékben érte el legjobb eredményét, amelyek hagyományosan 1947 előtt is az agrármozgalmak erősségei voltak: Békésben (21,5%), Bács-Kiskunban (19,27%) és Somogyban (19,07%). Az FKgP döntően az Alföld és a Dél-Dunántúl pártja volt, míg az Észak- és Nyugat-Dunántúlon, Budapesten és Északkelet-Magyarországon – vagyis ott, ahol 1947

előtt nem, vagy csak (például 1945-ben Budapesten) átmeneti volt az előretörése – rosszul szerepelt.

A kisgazdapárti vezetés negatívan értékelte az eredményt, számukra az 1945-ös nemzetgyűlési választás 57,03%-os eredménye volt a mértékadó. Csakhogy az FKgP a 45-ös pártrendszer jobboldali szegmensében egyedüli párt volt, és így magához gyűjtötte mindazokat, akik félték a kommunista párttól. Ez az előny hiányzott 1990-ben, hiszen ekkor már több párt is képviselte a jobboldalt (MDF, KDNP). Másrészt a 45-ös párt – éppen antikommunizmusa miatt – színesebb társadalmi háttérrel rendelkezett, mint a 90-es alakulat. 1990-ben az FKgP szavazóinak több mint fele (56%-a) falun élt. Vagyis a választói bázis összetétele (ekkor még) nem igazolta vissza a pártvezetés reményeit a gyűjtőpárti karakter megvalósításáról. A lakóhelyi és foglalkozási bázist tekintve közelebb álltak az európai agrárpártokhoz, mint a jobboldali gyűjtőpártokhoz. A kisgazdapárt tagja lett az Antall-kormánynak, ami azonban nem változtatott a belső marakodásokon. Az 1994-es választáson ismét bebizonyosodott, hogy az FKgP falusi párt: szoros összefüggés mutatható ki a településméret és a párt támogatottsága között. A legtöbb voksot a törpe- és aprófalvakban kapták, ami egyúttal rámutatott a pártszervezés nehézségeire is. A kisgazdapárt túlságosan is az egykori parasztságra, illetve azok leszármazottaira próbált támaszkodni. Tudatos bázisépítés helyett inkább csak sodródtak, ami már előrevetítette a dicstelen véget.

Ha volt időszak, amikor az FKgP vitathatatlanul az ország legnépszerűbb pártja volt, és leginkább képes volt megközelíteni a gyűjtőpártiságot, az 1995 végére és 1996 elejére tehető. Persze, ezt a képet árnyalja, hogy ugyanekkor következett be az MSZP nagyfokú népszerűségvesztése, és feltételezhetően a kisgazdák új támogatói döntően a szocialista táborból érkeztek. Torgyán József, aki 1991-től viselte a pártelnöki tisztséget, elmulasztotta a kedvező lehetőséget a bázis növelésére, ehelyett március 14-én egy nagygyűlést rendezett, ahol harcias hangú beszédet intézett a választóihoz. A beszédben volt szó „álliberális undorító férgekről és dögkeselyűkről”, a halálbüntetés ideiglenes visszaállításáról, a tolvaj bankárok bebörtönzéséről, vagyis a pártelnök rossz taktikai érzékeléssel azoknak a kisembereknek az elitellenes indulatára apellált, akik magukat a Horn-kormány megszorítási csomagja, vagy általánosságban a rendszerváltás veszteséinek érezték, és akiknek reményei a jobb életről, a szociális biztonság fenntartásáról – egyelőre legalábbis – nem teljesültek. Az utóbb „féregirtós beszédként” elhíresült torgyániada azonban adós maradt a programmal, a konkrét szakpolitikai tennivalókkal.

Innen már lefelé vezetett az út, dacára annak, hogy 1998-ban a párt bekerült a parlamentbe, sőt négy minisztert adott az új kormányban (földművelésügy és vidékfejlesztés, környezetvédelem, honvédelem, PHARE-pénzek koordinálása). Ami ezután történt, az az FKgP hosszan elnyúló öngyilkossági kísérletsorozata, amelyre a nagyobbik kormánypárt is rásegített. A Fidesz jól érzékelte, hogy a kisgazdapárti miniszterek előbb-utóbb amortizálódnak majd a rájuk bízott posztokon. A kirobbant botrányok hatására valóban egyre olvadt a párt támo-

gatottsága. Könnyű lenne csupán a torgyáni vezetési stílust hibáztatni a nagy múltú agrárpárt széthullásáért, de az okok mélyebbek: valójában az FKgP a kilencvenes években nem volt képes arculatának megújítására. Nem vette figyelembe a szociológiai változásokat, a régi parasztság eltűnését, és nem volt valódi hiteles válasza a vidék új típusú problémáira, a falvak népességfogyására, a lakosság elöregedésére, vagy olyan új gondokra, mint a cigányság helyzete és életkörülményei. Nem menti a pártot, hogy a többi párt sem igyekezett a válaszok kidolgozásával. A demográfiai trendek ugyanakkor kétségkívül nem a kisgazdáknak dolgoztak, hiszen a párt szavazóinak nagyobb része a pusztuló, fogyatkozó lakosságú, pár száz fős törpefalvakban és aprófalvakban élt. A fiatal városi lakosság és a vidéki középosztály megszólítása új identitást kívánt volna. A nyugati agrárpártok egy része például felvállalta a zöld szakpolitikát. Az FKgP azonban nem követte az európai tendenciát, nem figyelte a nyugati, vagy éppen szomszédos országok agrárpártjait, mert túlságosan befelé, a magyar politikára koncentrált, és elmerült a belpolitikában. Mindez együttesen elvezetett a párt bukásához.

*Esküvő, 1930-as évek első fele (Sinka Györgyné fotója)*¹²³

¹²³ Történelemtanárok Egylete, Családtörténeti életútinterjúk. <http://www.tte.hu/toertenelem/csaladtoertenet-es-életútinterjúk> (Letöltve: 2016-01-22)

PAÁR ÁDÁM: LEHET VAGY NEM LEHET – ZÖLD FORDULAT MAGYARORSZÁGON?

2015. jan.28.

Az emberiség a színeket a kezdetek óta többletjelentéssel látja el, és bizonyos értékeket társít hozzájuk. Ritkán gondolunk bele abba, hogy a színeknek is van „politikátörténete”: a 18. század óta a vörös, a fekete, a kék és a zöld színek térnek vissza leggyakrabban a különböző mozgalmi zászlók és transzparenszek színeiben, illetve a vezetők és párttagok kollektív öndefiníciójában. Történészek, társadalomkutatók, publicisták előszeretettel különböztetik meg a kurzusokat, sőt a terrorisztikus időszakokat az uralmon lévő irányzatok színe szerint. Olykor egymással is homlokegyenest ellenkező politikai mozgalmakat, irányzatokat is jelöltek ugyanazon színekkel. Így lettek a jakobinusok, majd a liberálisok a „kékek”, a monarchista konzervatívok a „fehérek”, az anarchisták, majd a fasiszták a „feketék”, a radikális köztársaságparti, majd szocialista irányzatok a „vörösök”, és így tovább.

A zöld szín többféle politikai értékvilággal, identitással társult a történelem során. A zöld színt, vagyis a nyugati kultúrában az *erdők-mezők*, a *természet*, a *remény*, a *fejlődés*, a *termékenység* színét választották a 20. század elején az orosz eszerek (szociálforradalmárok), hogy elhatárolják magukat mind a „fehér” meg „fekete” reakciótól és ellenforradalmiságtól, mind a „vörös” (mensevik és bolsevik) szocializmustól. Ez a színválasztás hangsúlyozta, hogy a narodnyik mozgalom utódai azonosulnak a természettel harmóniában élő parasztsággal. Az eszereket követve hagyományosan a zöld volt a parasztpártok színe, akik éppen Zöld Internacionálé néven szervezték meg a kelet-európai parasztpártok közös érdekvédelmi szervezetét. Írországbán a függetlenségért küzdő feniánus mozgalom is a zöld színt választotta, amelyik a sziget védőszentje, Szent Patrik színeére utalt. Magyarországon a zöld szín az 1930-as években más, jóval riasztóbb jelentést kapott: a nemzetiszocialista, nyilas mozgalmak tagjai bújtak zöld ingbe. És végül, az 1970-es évektől zöldnek nevezték magukat egy Új-Zélandról elinduló alternatív mozgalom tagjai, akik villámgyorsan követőket találtak másutt, és a nyugati jóléti társadalmakban is népszerűvé váltak. Az 1972-ben megalakult új-zélandi Értékek Pártja büszkélkedhetett azzal, hogy első a zöld pártok sorában.

Az 1960-as évek nyugat-európai és észak-amerikai baloldali karneválja által hátrahagyott ürbe nyomultak be a zöld mozgalmak, de leegyszerűsítés lenne ebből levonni azt a következtetést, hogy a zöldek csak a baloldal „elhagyott gyermekei” közül kerültek ki. Konzervatív és liberális felfogású emberek is bábáskodtak a zöld mozgalmak, pártok születésénél, hiszen sok konzervatív és liberális is fenyegetve látta a környezeti és társadalmi értékeket a technokrácia uralmától. Közép- meg Kelet-Európában eleve problematikusan alakult a baloldal és a zöld mozgalmak viszonya: 1989 előtt a zöldek egy (szélső)baloldali, államszocialista rendszerrel szembesültek ellenségként. Kétszeresen nehezebb volt a kelet- és közép-európai zöldek helyzete, mint nyugati elvbarátaiké: az

államszocialista rendszerek a pártállam jellegéből fakadóan rendőri ügynek tekintették az ellenzéki mozgalmakat, és a protestálási jog, legális nyilvánosság híján a zöld mozgalmak csak szűk körben terjeszthették nézeteiket.

Amíg Nyugat-Európában évszázadokon keresztül elhúzódó folyamat volt a történelmi parasztság felbomlása, a vasfüggöny túloldalán a paraszti közösségek széttűzése pár évtized alatt valósult meg, emberi tragédiák sokaságát okozva, amelyek még élők voltak az 1980-as években, illetve a rendszerváltás után. Mivel a Nyugat a paraszti kollektivitás hiánya és a fogyasztásközpontú mentalitás terjedése miatt nem lehetett számukra példa, a vasfüggöny túloldalára került Közép- és Kelet-Európa zöld mozgalmaiban mindig szép számú követője akadt a harmadikutas, „népi”, illetve „romantikus” kapitalizmuskritikai nézeteknek. Sokan úgy vélték, hogy az államszocializmus romjain nem lehet azonnal megvalósítani a nyugatos kapitalizmust, és előbb a civil társadalom megerősítésére, a társadalmi önszerveződés formáinak meghonosítására, a társadalmi kohézió megszilárdítására van (illetve lett volna) szükség. Tanulságos Románia példája. 1978-ban megalakult az első zöld párt Román Ökológista Párt néven. A Ceaușescu-rezsim bukása után az első szabadon választott parlamentnek két zöld párt is tagja lett (12, illetve 5 mandátummal), amelyek nem az Iliescu-féle posztkommunista utódpartot, hanem a kereszténydemokrata partot és a parasztpartot tekintették természetes szövetségesüknek. Magyarországon a zöld pártkezdeményezések – sok okból – soha nem tudtak ilyen befolyásra szert tenni. 2010-ig kellett várni arra, hogy egy zöld párt bekerüljön a parlamentbe, vagyis 20 évvel maradtunk le Románia mögött!

2007. szeptember 21–23-án a búbanatvölgyi panzióban összegyűlt egy tizenöt fős társaság, amelyik a hazai politika megújítását tűzte ki célul. Viták után úgy döntöttek, hogy egy olyan zöld párt létrehozására van szükség, amelyik a közösségelvű, liberális és baloldali értékek szintéziséen alapul. A Lehet Más a Politika alapítói egyelőre nem tekintették időszerűnek egy markáns baloldali profilú zöld párt alapítását, és számoltak a magyar zöld mozgalomnak a nyugat-európaihoz képest konzervatívabb, „népi”, harmadikutas jellegével. Többek között Jávor Benedek is úgy vélte, hogy Magyarországon hiányzik, illetve gyenge az a társadalmi közeg, amelyik Nyugat-Európában a zöld pártok háttországát adta: az emberijogvédő, antinukleáris és feminista mozgalmak. 2009-ben bontott zászlót az LMP, de a pártpalettán feltűnt új szereplőnek nem jósoltak sikert az elemzők és a nagyobb pártok. Főleg, hogy a párt hangsúlyozta elkülönülését mind a jobb-, mind a baloldaltól. Ezt a középutas attitűdöt mindkét oldalról fanyalgás és gyanúsítgatás fogadta: a jobboldal az „új SZDSZ”-nek nevezte, a baloldalt az új Fidesz-nek, sőt akadt, aki kommunistának minősítette. Ehhez képest valóban meglepetés volt, hogy a következő évi választáson a magyar zöld párt bekerült a parlamentbe. Az LMP tagjai sikerüket azonban nem kifejezetten a zöld gondolatoknak, mint inkább az országban eluralkodó protest hangulatnak köszönhették, amelyik elolvasztotta a liberális partot, és meggyengítette a baloldalt. A párt a bázisdemokratikus jellegével, egyebek között a zöld pártokra jellemző társelnöki rendszerrel újdonságot képviselt a nagy parlamenti pár-

tokhoz képest. Számos neves értelmiségi támogatta az LMP-t (pl. Elek István, Hankiss Elemér, Kukorelly Endre), akik a terméketlen jobboldal–baloldal ellentétben való felülemelkedésben reménykedtek, és pozitívan értékelték az LMP értékszintézisét, amely szerint a párt egyforma súllyal vállalja a liberális, konzervatív és közösségelvű értékeket.

Hamarosan kiderült, hogy a pártban súlyos, részben egy szociológiai jelenséghez kötődő ellentétek feszülnek. Egy interjúkötetben (Petőcz György: *béke sose volt*) az LMP azóta kilépett alapító tagjai közül többen megfogalmazták, hogy a pártban kezdettől érzékelhető volt a „Budapest–vidék” törésvonal. Emellett az LMP-t is utolérte minden olyan protest párt végzete, amelyik maga is részévé válik a politikai rendszernek: a mozgalom és a parlamenti frakció ellentéte. Ehhez járult még az ellenzékiesség eltérő felfogása: sokan úgy látták, a közéletesség nem tartható, a második Orbán-kormányval szemben erőteljesebb fellépésre van szükség, és szövetséget kell kötni a baloldali ellenzéki pártokkal. Végül a konfliktusok ahhoz vezettek, hogy a „budapestieknek” tekintett Jávor Benedek, Szabó Tímea, Karácsony Gergely és mások elhagyták a pártot. Ekkor sokan a párt végét jósolták, de 2014-ben Schiffer András másodszor is a parlamentbe kormányozta az LMP-t.

Egyelőre tehát úgy vonhatjuk meg az LMP tevékenységének mérlegét, hogy a szervezetet szétszakító törésvonalak és konfliktusok bizonyították, „nem lehet más” a politika, ugyanakkor az első ciklusban az LMP tanújelét adta szakmai felkészültségének: elfogulatlan értékelések szerint az ellenzék legfelkészültebb pártja volt. Az LMP újbóli parlamentbe kerülésével a Schiffer András által többször meghirdetett zöld fordulat ismét képviselőhez jutott. Más kérdés, hogy sikerül-e következetes közéletű zöld politikát képviselni az új kétharmad árnyékában.

PAÁR ÁDÁM: A JOBBIK ÉS A HARMADIK ÚT

2015. febr.4.

Talán furcsának tűnhet, hogy egy, a népi írók eszmei örökségével, valamint a népi meg harmadikutas mozgalmakkal foglalkozó könyvben egy modern szélsőjobboldali pártról írunk. A bírálók jogosan gondolhatják, hogy esetleg nem az alma és a banán összehasonlításának tipikus esetéről van szó. Az ilyen tartalmú kritikával szemben ellenérvként felvethető, hogy a 30-as évek népi mozgalmának eszmei öröksége diffúz módon van jelen az eszmei palettán: konzervatív és liberális, baloldali és szélsőjobboldali egyaránt megtalálhatja benne azt a vonást, amelyet ki akar emelni, mivel minden politika alapja az elődkeresés (persze egy modern demokratikus rendszerben elődként a demokrácia mércéje szerint vállalható személyek jöhetnek szóba).

Szervezetileg, valamint jövőképét tekintve a Jobbik távol esik a népi mozgalmától. De amennyiben nem a szervezeteket és személyeket, hanem a társadalmi közeget, a nemzeti közösség állapotát, a szociális feszültségek mértékét, vagyis a két mozgalom feltételrendszerét szemléljük, akkor már találhatunk egy hasonlóságot: ez a falu, a vidék magárahagyottsága, illetve ennek prognózisa. A Jobbik felismerte az északkelet-magyarországi falusi társadalom önszerveződésének hiányosságait, és prognosztizálta azokat a problémákat (falusi munkanélküliség, bűnözés, a roma és nem roma lakosság egymás mellett éléséből adódó konfliktusok), amelyekre a rendszerváltás óta a nagy pártok nem találtak választ. A szélsőségesek szívós munkával betörték egy olyan területre, amelyet a nagy pártok elhagytak. A bűnözéstől rettegő falvakban úgy mutatták meg magukat, mint az a párt, amelynek van programja. Leegyszerűsítés lenne azt állítani, hogy csak ez játszott szerepet a párt megerősödésében. Ehhez szükségeltetett még sok tényező, így 2006-tól a balközép kormányzattal szembeni protest hangulat, valamint a fiatal diplomások félelme – a 30-as évekhez hasonlóan – az „értelmi-ségi proletarizálódástól”.

De a falvak biztonságigénye és a mozgalom alulról szerveződő jellege nélkül a Jobbik gyors sikere nem érthető meg. Az aktuálpolitikával foglalkozó elemzők között konszenzus van abban a tekintetben, hogy a Jobbik a szélsőjobbboldalon helyezkedik el. Ha az 1945 utáni Európában a szélsőjobbboldallal kapcsolatban nemzedékekről lehet beszélni, akkor a Jobbik a szélsőjobbboldal második nemzedékéhez tartozik. A tradicionális szélsőjobbboldali pártok (pl. a francia Nemzeti Front, az észak-olasz Északi Liga) megalakulásukkor nyíltan sovíniszták, xenofóbok voltak, gyűlölték a törvényhozók „fecsegését”, amelyik a működő parlamentarizmus és jogállam alapvető jellemzője, és valamilyen tekintélyelvű rezsim után nosztalgizáltak. Az 1990-es években megjelent egy új típusú szélsőjobbboldal, amelyik már észrevette, hogy a nemzeti érdekre való hivatkozás nem elegendő, és hogy a rasszista nézetek hangoztatása meg az állandó protestálás hosszú távon akadályai a társadalmi bázis kiszélesítésének.

Elsőként az Osztrák Szabadságpárt vezetője, Jörg Haider értette meg a „menedzseri” szemlélet fontosságát az identitásteremtésben és a szervezeti építkezésben. Haider és az őt követő fiatalos pártvezérek észrevették, hogy a régi, klasszikus ellenségek (pl. a zsidóság) „testetlenek”, és velük szemben egyre inkább a külföldi vendégmunkások, illegális migránsok és a valamilyen szempontból normasértő személyek azok, akiknek a jelenléte a mindennapokban irritálja a polgárok egy részét. A fő cél a kormányzóképeség növelése lett, ezért a pártok lazították a kötődésüket a régi, 45 előtti szélsőjobbboldali mozgalmakhoz (bár szimbólumok szintjén nem tagadták meg azokat). Gazdasági programjukból száműzték minden etatista, kapitalizmuskritikai lózungot, és a neoliborális irányvonalat követték. Egyszerre üzentek hadat a túlzottan gondoskodó jóléti államnak és a rugalmatlan politikai elitnek, miközben kisebb adóterheket és a vállalkozás szabadságát hirdették. Idővel a szélsőjobbboldal doyenje, Le Pen pártja, a Nemzeti Front is felzárkózott ehhez a vonulathoz (ma Le Pen lánya igyekszik szalon- és kormányképesé tenni a pártot).

A mai európai szélsőjobboldal vezetőit általában félreismerik, és tévesen mutatják be a sajtóban: ezek a vezetők nem a két háború közötti egyenruhás, antantszijas, bakancsos Hitler-, Szálasi- és Oswald Mosley-féle figurák, hanem kulturált, öltönyös-nyakkendő-s urak, sőt kiskosztümös nők is; valamennyien egyetemet végeztek, sok közöttük a jogász és társadalomtudományos végzettségű, akik értenek ahhoz, hogyan lehet a követőik ösztönös indulatát lefordítani a modern politika nyelvére. Jól kezelik a médiát. Nem antiszemiták, inkább a bevándorlók ellen folytatnak propagandát, és a „zsidó-keresztény” értékekre hivatkoznak (persze, a vezetők attitűdje nem feltétlenül képezi le a mögöttük álló tömegek véleményét, de ebben a kérdésben alapos szociológiai vizsgálatok szükségesek). Elmúltak az idők, amikor a fanatikusan délolaszellenes, xenofób Umberto Bossi áldozatot mutatott be a Pó-folyó forrásánál az „ősi” lombard isteneknek (amelyek pont annyira ősiek, mint az árpádsávós zászló), és Le Pen lekicsinylő szavakkal beszélt a holokausztról. Bossi és Le Pen sokat fejlődtek korábbi önmagukhoz képest, bármilyen furcsán is hangozzék ez. A keresztény- és felvilágosodásellenes, antiszemita és antihumánus címkéket lekoptatták a pártjaikról. Sőt, manapság a felvilágosodást fegyverként forgatják a harmadik világból érkező, főleg a muszlim bevándorlókkal szemben (pl. állam és egyház szétválasztása, a női jogok számonkérése stb.). A bevándorlásellenesség, a politikai elitek és a technokrácia kritikája, valamint az euroszkeptizmus (egy „Európai Egyesült Államok” megalakulásától való félelem) ötvözése következtében mindazok szavazataira számíthatnak, akik valamiért a mindinkább ellenőrizhetetlenné váló globális folyamatok kárvallottainak érzik magukat.

Harmadik generációs pártoknak nevezhetjük azokat a pártokat, amelyek kifejezetten libertáriánus társadalomfilozófiát vallanak, és ezt összekapcsolják az Európai Unióval szembeni kritikával, valamint főleg a muszlim bevándorlók elleni kampányokkal. Idesorolható a Holland Szabadságpárt, a Dán Néppárt, a Svéd Demokraták és a Norvég Haladó Párt. Esetükben sokan a szélsőjobboldali jelzõt is kérdésesnek tartják, hiszen nem támadják a politikai és társadalmi intézményeket, sőt éppenséggel a demokrácia, a nyugati humanizmus értékének védelmére hivatkoznak, amelyet szerintük a multikulturalizmus leple alatt egy szélsőséges muszlim fundamentalista nézetrendszer fenyeget. Így a szélsőjobboldali jelző esetükben inkább azt tükrözi, hogy a politikatudománynak nincsen találó kifejezése, amellyel e pártok „vegyes” karaktere hűen leírható lenne (liberális elvek a társadalomban + muszlimellenesség és euroszkeptizmus). A szavazóbázisuk is rendkívül vegyes képet mutat, gyakorlatilag minden foglalkozási, jövedelmi réteg megtalálható bennük. Tagjaikat a globális folyamatok, mindenekelőtt a migráció demográfiai, társadalmi és kulturális hatásai miatti aggodalom egyesíti, így a szavazók motivációja terén átfedésben vannak a második generáció pártjaival.

A Jobbik az 1999-ben alakult Jobboldali Ifúsági Közösségből nőtt ki. Eleinte nem volt más, mint egy gyűjtőmedence a magukat nemzeti érzelműnek tekintő fiatalok számára, ahonnan sokfelé elágazhattak az életutak. A szervezet 2003-ban vált párttá Jobbik Magyarországért Mozgalom néven. Nem meglepő

a névválasztás, hiszen a nyugati pártok közül sok már a nevével is az „antipárt” attitűdre épít: ezek a pártok *mozgalom*nak, *szövetség*nek, *ligának*, *front*nak nevezik magukat, hogy megkülönböztessék magukat a „klasszikus” pártoktól. A párt szó elkerülésével hangsúlyozzák különlegességüket, a nagy pártoktól való eltérésüket, és azt sugallják, hogy nem zárt szervezetként működnek, hanem egy olyan mozgalomként, amelyik közel van a kisemberhez.

A Magyar Gárda megalakulása, valamint a „cigánybűnözés” hangoztatása révén a magyar szélsőségesek rátaláltak a számukra kedvező témára. Ahogyan a nyugat- és észak-európai pártok a bevándorlókat kriminalizálták, és a többségi lakosságnak a félelmeire építettek, a Jobbik a roma és nem roma lakosság együttélésének konfliktusosságát aknáztta ki. Míg a MIÉP tipikusan „urbánus”, budapesti párt volt, a Jobbik egyre terjeszkedett a vidéki, falusi Magyarországon, a leszakadó peremrégiókban, válságövezetekben. A párt sokat tanult a MIÉP bukásából. Ezt jelzi, hogy a párt tudatosan keresett magának „politikai piacot”, és rájött, hogy ezt a falusi Magyarországon találhatja meg. Jóval pragmatikusabban szervezkedett, mint a Csurka István alakulata. Sikerükben szerepet játszott, hogy a MIÉP-pel ellentétben jól használták a médiát, és figyelték a nyugati szélsőjobboldali pártokat, adaptálva módszereiket. Ezt bizonyítja, hogy a párt a 2014-es választás kampányát a Svéd Demokraták egy korábbi kampányáról másolta le.

Míg a MIÉP esetében kimutatható a népi mozgalom hatása Csurka István ideológiáján és politikai retorikáján keresztül, a Jobbik esetében már csak nemzedéki okok miatt is nehéz lenne ilyen szoros kapcsolódást felfedezni. A Jobbik, mint minden párt, megpróbál pozitív példákat kiemelni a múltból. Ennek bizonyítéka, hogy egyik kultikus gyülekezőhelyükön, a Hazatérés Templomában Szabó Dezső mellszobra áll (Horthy Miklós és Wass Albert szobrának társaságában), és a párt Oktatási Kabinetje könyvtárat alapított, amelyet Csengey Dénes íróról, a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítójáról neveztek el. Arra már a Jobbiknak önkebelén belül kellene választ találnia, hogy bizonyos jelenségek miként férhetnek össze egymással. Például a Jobbik által becsült népi írók valóságismerete és kíméletlen rendszerbírálata a Horthy-kultusz ápolásával (egyebek között Horthy 1920. november 16-i bevonulására való megemlékezéssel). Vagy Csengey 1987-es lakiteleki javaslata a „levegőosztásról”, és a szállóigévé vált „Európába, de mindahányan” mondat a párt restriktív, sokszor kifejezetten szegényellenes szociálpolitikai koncepcióival.

PAÁR ÁDÁM: A DÓZSA-EMLEKÉV ÉS A 4K

2015. február 10.

2014-ben emlékeztünk a Dózsa György vezette parasztháború kitörésének 500. évfordulójára. A 19. században, a rendi Magyarország válsága idején Dózsa neve

hívószó lett. A reformkor centralista irányzatának vezéregyénisége, a következően liberális Eötvös József és a nálánál radikálisabb, a francia forradalommal azonosuló Petőfi Sándor egyaránt felidézte a székely kisnemesi származású parasztvezér alakját, méghozzá a nemességnek szánt figyelmeztetésül: hová vezethet az a politika, amelyik nem kívánja beemelni a népet, a jobbágyságot „az alkotmány sáncai mögé”. A század végétől a baloldali mozgalmak ápolták a Dózsa-kultuszt. A polgári radikális Ady Endre és Juhász Gyula egyaránt verset szentelt a parasztháború és a bukott parasztvezér emlékének. A Dózsa-kultusz az 1945 utáni ún. népi demokrácia keretei között folytatódott, majd az 1948 után berendezkedő államszocialista rendszerrel teljesedett ki.

Az egykori szocialista blokk országainak mindegyikében megfogalmazódott igény a politikai vezetés részéről a történettudomány és az oktatás felé, hogy a nemzeti történelmet ne a császárok, királyok és főnemesek, hanem a tömegek és a népi hősök, mindenekelőtt az „uralkodó osztály” elleni felkelők vélt vagy valós dicsőséges tetteinek sorozataként láttassák. Dózsa keresztesei jól beleillettek abba az előforradalmár vonulatba, amelyet egyebek között Jan Žižka huszitái, Sztjepan Razin és Pugacsov kozákjai, Geyer Flórián sváb bocskorosai, Münzer Tamás anabaptistái, a török ellen küzdő balkáni felpartizán, félbetyár szegénylegények (csetnikiek, hajdukok, kleftiszek stb.), valamint az 1785-ös és 1848-as erdélyi és 1907-es moldvai román parasztfelkelők képviseltek. Persze, a múltat meghaladni kívánó szocialista kultúrpolitikusok több esetben nem voltak szívбайosak átvenni a legdurvább nacionalista leegyszerűsítéseket és kliséket, sőt hamisításokat a máskülönben éppen általuk élesen bírált „romantikus” polgári történetírástól (pl. a huszitizmus mint előreformáció, az idegen származású uralkodók mint bűnbakok). Sőt, gyakran továbbörökítették azokat a frissebb tudományos eredmények és az inkább társadalomtörténeti, antropológiai, szociológiai jellegű (vagyis a felkeléseket nem pusztán az urak gonoszságával magyarázó) értékelések kárára, feszültségeket okozva nem egy esetben a szomszéd népekkel való viszonyban (is). Erre legjobb példa talán a kozákok és az 1785-ös, Horia vezette román parasztfelkelők esete, akiknek mozgalmába sikerült az oroszország (utóbb ukránország) és románország nemzeti szabadságharcát beleláttatni a lengyelség és magyarság ellen – a polgári nemzet fogalmának megszületése előtt, amikor az identitás elsődleges alapja a vallás és lakóhely (falu, régió) volt... Itt már teljesen összekeveredett a szocialista osztályharcos és a modern államépítő nacionalista érvelés.

A népi lázadók államosított, és felülről diktált kultusza – főleg egy diktatúra által – azonban fából vaskarika, és hosszú távon nem tartható fenn a kultusz kiüresedése nélkül. A hivatalos Dózsa-kultusz nem tett jót Dózsa emlékének, akinek sokáig egyöntetűen pozitív, többek között Petőfi és Ady által felépített nimbusza is erősen kérdésessé vált. Nem csoda, hogy az 500. évforduló megmaradt a tudományos körben (Romsics Ignác írt tanulmányt a Dózsa-kép változásairól a *Rubicon* című folyóiratban),¹²⁴ és a politikai szereplők, a pártok és

¹²⁴ ROMSICS Ignác: Székely Dózsa György. Haramia és/vagy népvezér? *Rubicon*, 2014/3.

politikuskok közül csak kevesen utaltak valamilyen formában Dózsa Györgyre, a nagy pártok pedig egyáltalán nem. A kevesek között volt a Negyedik Köztársaság Párt, vagy ahogyan közkeletűen nevezik a párt rövidítése után: a 4K. 2014 tavaszán sok postaládában piros színű szórólapok jelentek meg, Dózsa idealizált portréjával, és a következő felirattal: „Dózsa népe. 1514–2014. Új lázadás”. Persze, a portré nem lehet hiteles, hiszen Dózsa arcvonásait nem ismerjük, mivel korabeli ábrázolás nem maradt fenn. A szórólapról nagybajuszú, szőke, szúrós tekintetű férfi néz ránk (a bajuszt biztosra vehetjük, a székely vitéz szokésa viszont erősen kérdéses).

A 4K visszanyúlt a 19. századi és 20. század eleji ellenzéki Dózsa-értelmezésekhez, amelyekben a parasztvezér neve a történelmi igazságtétel ígérését hordozza, s mint ilyen, kiváló hívószó annak a politikának a megjelölésére, amelyik a nép felemelését, a társadalmi igazságtalanságok megszüntetését tűzi ki célul. A szórólap azzal, hogy 1514-et és 2014-et, a választás évét közös nevezőre hozta, a parasztháború és a választás közös történelmi jelentőségét hangsúlyozta. Sokan valószínűleg ekkor ismerték meg a 4K nevét, holott a párt, azt megelőzően mozgalom formában, már régóta hallatta a hangját. A 4K-val azért érdemes foglalkoznunk, mert a 2007-ben alakult, és 2012-ben párttá szerveződött mozgalom egy ideológiai űrt tölt be a magyar pártrendszerben: azt a rendszerkritikát, amelyik a társadalmi igazságosság, a zöld érték és a hazafiság szintézisét képviseli. A pártot az alapítók a következőképpen jellemzik: „A 4K! – Negyedik Köztársaság új, patrióta, szociáldemokrata párt.” Korábban nem létezett olyan politikai alakulat, amelyik büszkén vállalta volna a „patrióta és szociáldemokrata” jelzőpárost. Magyarországon a 20. század nagyobb részében a hazafiság és a baloldaliság nem komplementer, hanem egymást kizáró értékeként jelentek meg a közbeszédben és a politikai székértáborok sajtójában. Ezzel a leegyszerűsítő, de a magyar valóságot jellemző „barát–ellenfél” logikával szakított a 4K.

A párt Alapprogramja a patriotizmus lényegét világosan meghatározza: „Minden egyén közösségben él, amely megadja azt a gyökeret és keretet, amin keresztül képes a világot megismerni, befogadni és az életét megélni. Patriotizmus az, ha az egyén a közösséggel fűződő kapcsolatának tudatában van, és a közösségért felelősséget érez.” Ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a patriotizmus nem azonos a „dacos, frusztrációból fakadó, elzárkózó” nacionalizmussal, hanem „egészséges viszony a hazánkhoz”.¹²⁵ Ezekben a sorokban mintha bővebb formában köszönné vissza Illyés Gyula sokat idézett mondása: „patrióta, aki jogot véd, nacionalista, aki jogot sért”. Az alapítók az Y generáció, vagyis az 1980 és 1995 között született nemzedék képviselőit vállalták fel. A mozgalmat kezdettől jellemezte a generációs jelleg és a protest, elitellenes érzület. A 4K neve széles körben akkor vált ismertté, amikor a mozgalom elnöke, Istvánffy András a 2011. október 23-i civil kormányellenes tüntetésen meghirdette a IV. Magyar Köztársaság létrehozását (az első három köztársaság kikiáltásának dátuma: 1918, 1946 és 1989).

¹²⁵ A 4K programja. <http://negyedikkoztarsasag.hu/program>, 2015. december 19.

És hogyan képzelel el a 4K az új köztársaságot? Véleményük szerint a III. Köztársaság bukását az okozta, hogy elitista volt. A 4K kiszélesítené a lehetőségeket az alulról jövő, civil kezdeményezések számára. A program kiáll a részvételi demokrácia mellett, ahogyan az megszokott a harmadikutas, zöld pártok, valamint az olyan szociálliberális pártok részéről, mint a holland Demokraták 66. A 4K programja nem hisz az állami csodavárásban, ugyanakkor nem osztja azt a neoliberális, libertáriánus dogmát, hogy „*az állam szükségszerűen rossz gazda*”. A párt támogatja a dolgozói tulajdon kialakítását a vállalatokban, szövetkezetek létrehozását. A program hangsúlyozza azonban, hogy bizonyos feladatokat az állam képes legjobban ellátni: a párt ilyennek tekinti a környezet védelmét, az ökológiai fenntarthatóságot.

A 4K-t a mai baloldal hagyományos pártjaitól megkülönbözteti, hogy a rendszerváltás utáni politikai elitek egészével szemben elutasító. Istvánffy András többször kifejtette, hogy eszménye egy skandináv típusú, zöld beütésű szociáldemokrata párt. Vagyis a 4K egyszerre kihívója a hagyományos magyar baloldalnak, amelyet az MSZP és a DK reprezentál, és az LMP-nek, amelyik magát zöld pártként definiálja. A 4K tagjainak nem is az a céljuk, hogy mindenáron nagy párttá nőjenek, és bekerüljenek a parlamentbe, hanem, hogy demonstrálják: van élet a hivatásos politikusi léten kívül is.

PAPP ISTVÁN: EGY KOSSUTH-HÍVŐ KONZERVATÍV LIBERÁLIS, AVAGY A NÉPISÉG ÁGA-BOGA

2015. július 6.

„Nekem a negyvenes évek elejétől járt a parasztújság. Egyik hódmezővásárhelyi nagybátyámtól pedig, aki személyes kapcsolatban állt a falukutatókkal, szinte valamennyiük harmincas évekbeli kötetét megkaptam, elolvastam, máig birtokolom. Lelkileg is kapaszkodtam a patrióta demokraták egykorú és hajdani, mindenekelőtt Kossuth megnyilatkozásaiba.”¹²⁶ Vajon a Magyar Demokrata Fórum melyik vezető politikusa fogalmazta meg ekképpen politikai hitvallását? Für Lajos? Csurka István? Esetleg az első időkben Csoóri Sándor? Ki kell, hogy ábrándítsam a könnyű és egyértelmű válasza szomszédokat, mert e talányos sorok a néhány napja elhunyt Szabad Györgytől származnak.

A jeles történészt, akit az első szabadon választott Országgyűlés kissé tanáros elnökeként ismert meg a szélesebb közvélemény, a felületes ítéletalkotók az MDF konzervatív-liberális ágához sorolták, ahhoz az áramlathoz, amely markánsan szemben állt a magukat népi-nemzeti táborként meghatározó csoport tagjaival. De a valóság ennél bonyolultabb, mármint ha a két irányzat népi írókhoz való

¹²⁶ Kézfogás helyett. Halász Csilla interjúja Szabad Györggyel. <http://valasz.hu/ittthon/kezfogas-helyett-13647> Letöltés ideje: 2016. január 11.

viszonyát vizsgáljuk. Hiszen Szabad professzor késői visszaemlékezése éppen azt igazolja, hogy mint minden útját kereső fiatal felszívta magába a 40-es évek egyik legmeghatározóbb eszmeáramlatának, a magyar népi mozgalomnak a legtermékenyebb gondolatait. Miért történhetett ez így? Alighanem azért, mert akkoriban a parasztság ügye és tágabb értelemben a földkérdés nem csupán szűkebb problémát jelentett, divatos szóval élve nem szakpolitikai ügy volt, hanem olyan dilemma, amelynek megoldása nélkül nem lehetett jobbitani az ország sorsán. Ennek bizonyosságára elég belegondolni abba, hogy a harmincas évek második felében egy igen jeles arisztokrata család sarja bizony a magyar földreform kérdéséből doktorált. Otto von Habsburgnak hívták a fiatalembert.

Alighanem Szabad György esetében is hasonló intellektuális felismerésről volt, amelynek semmi köze nem volt a származáshoz, esetében valóban igaz, hogy a népiség vállalás kérdése. Ez vitte őt a paraszti-népi gondolatot felkaroló pártok közül a Független Kisgazdapárthoz. De a parasztság ügyéhez később sem lett hűtlen. Fiatal levéltárosként, majd kezdő egyetemi oktatóként az agrár-történetet választotta kutatásai tárgyául, uradalomtörténeti értekezéssel szerzett kandidátusi fokozatot. A jeles debreceni professzor, Szabó István tágabb baráti-tanítványi köréhez tartozott. Ez az iskola a magyar parasztság történetének kutatása révén újította meg a honi társadalomtörténet iskoláját.

Szabad a későbbiekben sokat foglalkozott Teleki Lászlóval, a kossuthi eszmék 48 utáni tragikus sorsú hőisével, akiről Illyés Gyula is drámát írt *A kegyenc* címmel. S persze Kossuth Lajos személye és politikai eszmevilága élete végéig szenvedélyesen érdekelte Szabad Györgyöt. Ez talán nem olyan meglepő egy konzervatív-liberális gondolkodónál. De az egykori professzor tágabb keretben szemlélte a magyarok Mózesének eszmevilágát. Ő ugyanis egy olyan elemet is nagyon fontosnak tartott a reformkori magyar elit teljesítményében, amit manapság nem szokás hangoztatni. Ez az érdekegyesítés gondolata, amelynek legszebb eredménye az volt, hogy a liberális középnemesség elfogadta és törvénybe foglalta a jobbágyszabadítás eszméjét. Bár a népiek kicsit megosztottak voltak e tett megítélésében, akadtak közülük, akik kevesellték, de az idő múlásával, főként a reformok elmaradása miatt joggal fényesedett Kossuth cselekedete. Szabad György felismerte és sokszor hangsúlyozta a jobbágyszabadítás fontosságát, de nem felejtkezett el a földet nem kapókról sem: a rendszerváltás előtti években a zselléreknek járó illetmény kérdését vizsgálta.

De Szabad elkötelezettségét mindennél jobban illusztrálja az alábbi történet. 1972-ben többekkel, így később politikus társával, Für Lajossal egyetemben felkereste a Hazafias Népfront akkori főtítkárárt, hogy egy év múlva lesz a jobbágyszabadítás 125. évfordulója, és ennek emlékére országsszerte avassanak emléktáblákat. A szép elgondolás még az előkészítés szakaszába sem jutott el.

Most, amikor eltűnődünk Szabad professzor életműve fölött, érdemes hangsúlyozni azt a nagyszerű felismerést, amelyhez a népi írók könyvei és Kossuth eszméi egyaránt kellettek: a nép és elit érdekeinek egyesítése nélkül soha nem jöhet el a haza felemelkedése.

(1933, Fortepan)

VIII. Mini szociográfiák

PAPP ISTVÁN: CSORVÁSI PILLANATOK

2014. jan.15. és február 27.

A ház

Csoszogásra, krákogásra ébredek. Hiába, az öregem nem lehet legyőzni, még 74 évesen is korábban kel, mint én. Igaz, van mindebben némi csalás is, hisz nap-pali szunyókálásaival bőségesen kiegyenlíti reggeli igyekvését. Már készíti a tejeskávét, a platnin serceg a sült szalonna. Szerencsére nem avas, mert ami a régi öregeknek gyógyír, az nekem garantált gyomorbad. Az este abban maradtunk, hogy ha nem jön Laci, akkor én etetek. Kényelmesen húzzuk az időt, már elmúlt fél nyolc. Laci nem jött, talán alszik szegény. Békéscsabára jár a cserépgyárba. Ha megy az üzem, akkor roskadásig van munka, de télen hónapokra leállnak a kokillák. A múltkor öt nap alatt nyolc órát aludt Laci, a lába hatalmas cipőre dagadt az állástól, a bokája combnyi vastagságú. Hiába, a környéken nem nagyon akad egyéb gyár, pláne egy gyakorlat nélküli mezőgazdasági gépszere-lőnek.

Mindegy is, miért nem jött Laci – mint utólag kiderült, egyszerűen elfelejtette apósom kinyitni a kiskaput –, de etetni kell. Először a disznókkal kezdünk, majd jönnek a kacsák és a tyúkok. A be nem fejezett műhelyen túl állnak az ólak, egy üres, mióta eladták az anyakocát. A két maradék ólban három természetes disznó rőfög, rágszálja a friss körtehéjat vagy elégedetlenségében dobálja a vályút. Szépen meghegesztett kis csúszdán öntöm be a moslékot, amit elképesztő szodén szürcsölnek. A moslék alapjául szolgáló darát egy nagy üstből veszem, ami egy szárnyaszegett tető alatti daráló alatt terpeszkedik. Körülötte jókora hordókban árpa, búza, kukorica. Persze nem minden termés van itt, mert a házhoz tartozik egy másik telek is, családi nevén a gépésztanya. Örökségül szánt portából lett a traktorok, bálázók, vető- és permetezőgépek tárolóhelyévé. Meg afféle kiegészítő kertet, ahol paradicsom, csillagtök terem, s néhány alma- és birskörtefa vágja ketté a szemhatárt. Mintha valósággá válna az egykori átányi gazdálkodás, ahogyan Hofer Tamás és Fél Edit megírta a hevesi faluról szóló, ne szerénykedjünk, a nemzetközi néprajzi irodalomban is mérőöldkönek számító munkájában. Itt is elkülönül a lakóház és a kert, bár istálló helyett régi vályogházat találunk, amelynek falát kirágta az idő. E falak alatt óriási ládában tovább-

bi gabonahalmok rejtőznek, meg régi szerszámok, ócska kapák, elnyűtt ásók, csorba gereblyék. A ház előtt egy régi Ikarus busz kettős ülése, fogalmam sincs, hogy került oda.

No, de térjünk vissza a sivalkodó disznókhoz, bár ők már inkább csendesek, hisz megkapták a magukét. Most lépünk egyet az időben. Vigyáznom kell, rá ne lépjek a terményes hordók között sündörgő kutyákra. Pici és gyermekei pocokra, nyestre, patkányra lesnek. A legváratlanabb pillanatban kaparnak a műhely vagy a góré oldalában, alighanem a kacsák legnagyobb örömére. Én sem bánom, hogy kaparásznak, mivel kislányom előtt bizonyossággá válik, hogy az otthoni mesében említett nyest tényleg veszedelmes ragadozó, a szárnyasok réme. A kacsáknál, miután a vályújukat színültig ereszttem vízzel – akár Balázsovits Lajos egy hatvanas évekbeli Kósa Ferenc- vagy Jancsó-filmben –, bedugom a kis villanylámpa vezetékeit. Bár a kutyákban megbízunk, de a fénytől rettegő nyest távolmaradásában még inkább. A kacsáknak szomszédai is vannak az ólban, a lekerített sarokban három kövér jérce csipegeti a darát. A kacsaoáltól néhány lépésnyire a kert és a góré közé szorított apró tyúkudvar található. A kakasok méltatlankodása közepette kihozom a tojásokat, ezzel véget ér az etetés. Az állatok lassan aludni készülnek, a néhány hónapos kiskutyák is egymást melengetik.

Persze mindez nem több eddig, mint a háztáji, hogy Erdei Ferencre gondoljunk, vagy mondjunk némi megszorítással belső üzemkört, Kovács Imrét felidézve. A ház és a két porta valóban a gazdaság magja, ahol a gépek is pihennek, ha nem szántanak, boronálnak, fogasolnak. A góré oldalán áll a nemrég vett traktor, a régi darabon (amin még a Rákóczi Mgtsz – Kétsoprony felirat hirdette a szocialista szektort) pár éve túladdott az öreg. Ajókora udvaron szinte minden van, ami egy gazdaság viteléhez kellhet, tán még több is. Apósom bizonyos szempontból szerencsés kombináció: mezőgazdásznak iparos, iparosnak mezőgazdász, némi kereskedői vénával beoltva. Bár feleségem ingatja a fejét: mindez jól hangzik, csak éppen nem egy esetben az apróbb-nagyobb kudarcok alóli felmentésül szolgál. Apósomat és udvarát szemlélve önkéntelenül is eszembe jut az a szép leírás, ahogy Sütő András az *Anyám könnyű álmot ígér*ben számba vette édesapja életének különböző korszakait. Itt is van a ház előtt gondozatlan szőlő, a kertben a gaztól fojtott málnaültetvény, itt-ott jobb sorsra érdemes gyümölcsfák – a ház körüli kertészkedés jelei. A majdnem kész műhelyépület előtt hatalmas, narancssárgára mázolt kovácsüllő, a közelében oxigénpalackok és hegesztőpákák. Csavarok, huzalok és alátétek halmaza, a kovács- és szerelőmunka kellékei. A műhelybe belépve régi autógumi-abroncsok, csavarkulcsok, szegecsek látványa tárul elém. Hiába, az öreg hat szakmája között az autószerelést is kitanulta. Végül az udvar homokján és földjén, a cefrebűzt árasztó barack és szilva mellett, alatt, felett, között vas, vas és vas – egy lappangó kereskedői hajlam letagadhatatlan bizonyítékai. Kidobni semmit sem szabad, hátha jó lesz még valamire. Ha másra nem, egy jó üzletre.

Már majdnem sötét van. A nagykapu láncával kínlódom, a rozsdás, gyenge lakat minduntalan kicsusszan az ujjaim közül, de végül csak összepattintom. Zárva a ház, becsukom az utcaajtót is, amit felénk kiskapunak mondanak. A ku-

koricaival teli utánfutó, ríktó zöld vegyszeres ballonok, az alacsonyan kihúzott, és így a szememet minduntalan majd kiverő ruhaszáritó kötél között a kazánház felé lépkedek. A tőke körül forgácsok, a felvágott fa hűvös halma a kazán oldalát támasztja. A szeptemberi este feltűnés nélkül jön, mint ahogy a tejes, aki a két kupa tejet a postaláda feletti tartóba dobja. A házat gázcső futja körbe, a 90-es évek közepének nagy boomja volt ez, minket is győzködtek, hogy vezessük be a vezetékes gázt. Sok helyen rá is ugrottak, majd a gáz drágulásával szépen befűtöttek a régi kazánokba, kihozták a garázsokba kitett vaskályhákat. A tűz már lobog, recseg a kissé vizes akác, brummog a lyukas talpú bakancs. Odabent a holnap reggeli teendőket beszéljük meg. Alhatsz nyugodtan, jön majd Laci. Holnap kicsit körülnézünk az utcában.

Melyiket vágjuk? – mondom félhangosan, magamnak és Lacinak is dörmögve. Járok-kelek a kis fenyőerdőben, latolgatom, melyik kis surjángot válasszuk ki karácsonyfának. Egyik görbe, másiknak a csúcsa csálé, a harmadiknak befelé buknak az ágai, ráadásul féloldalas is. Végül csak rábökök egy formásnak látszó fára, amiről persze a satuba szorítva derül ki, hogy nemigen alkalmas arra, hogy díszbe öltöztessük. De ezt ekkor még nem tudom, Laci előkapja a stílfűrész, berreg a gép és lenyisszantja érdes tövéről a fenyőt. A hónom alá csapom, s irány a műhely, ahol holnapig rejtegetjük. Nem kellett messzire mennünk az ünnepi fáért, a harmadik ház srégen vagy sréen – torzítva ejtik itt a szót, ahogy az amerikai magyarok a soldier-t Oravecz Imre regényében. Hatvan év körüli hölgy fogad, a kapuján nejlonba bújtatott papír hirdeti a fenyővásárt. Pár éve vonult csak nyugdíjba, asszisztensi állását hagyta ott a helybeliek által reménytelenül kontárnak tartott „román” fogorvos mellett. Ez utóbbira, mármint a „románság”-ra még visszatérek.

A nyugdíj mellé jól jön a fenyővel beültetett kert, ami ugyan elveszi a zöld-ségágyások helyét, viszont decemberben szépen jövedelmez. De nézzünk még kicsit körül, hiszen az utca közepén járunk. Jobbra és balra egyaránt indulhatunk, ha némi benyomást akarunk szerezni a Móricz Zsigmond nevét viselő, így feltehetően minden átkeresztelést átvészoló, közel fél kilométer hosszú utcáról. A vasúti töltés zúzalékköveitől indul és egy kisebb rétben végződik, amely ki tudja, miért maradt üresen. Az utca korát nem tudom, nyílegyenes volta azt sejtetné, hogy pár évtizednél nem számlál több időt, de ugyanezt a sakk táblaszerű elrendezést a falu többi részéről is elmondhatjuk. Az első házak talán az ötvenes években épülhettek. Kerék Mihály járt ezen a tájon, immár kiszolgált és némiképp félreállított öreg szociológusként, de még ő is igen tekintélyes tanyai, vagy hát hivatalosan külterületi népességről szól 1960 körül. Itt sem volt másként, mint nálunk: hazajöttek a tanyáról, merthogy a tanyasiaknak mindig a falu és a város a haza, az otthon. Talán a régi kitelepülés, kirajzás emléke ez? Talán mégis volt valami igaza Györffy Istvánnak és Erdei Ferencnek? Ebbe azért ne bonyolódjunk bele, inkább vegyünk sorra néhány jellegzetes házat. Feleségem nagyszülei 54–55-ben jöttek el, s cserélték fel az uradalmi cselédek, majd állami

gazdasági alkalmazottak zaklatott életét könnyebbre. A tanyáról való beköltözés nem csupán a veszteség érzését és a szabadság elvesztését jelentette, hanem sok örömet is. Vagy tán inkább azt: az iskola, a bolt, az orvos vagy egyszerűen a szomszédok közelségét. A több száz négyszögöles porták lehetővé tették az életforma szinte változatlan továbbvitelét: a tehenek tartását, a tyúkok kihajtását, a sátras esküvőket.

Ezek a házak még nem a hetvenes évek úgymond tipikus kockaházai, alacsonyabbak és kisebbek, bár nem egy esetben szinte erődszerűen masszívak. Inkább robbantani, mint bontani lehetne őket. Ez persze csak a gondosabb és szorgalmasabb gazdákra igaz, vannak erősen düledező, idő vájta vályogházak is, mint például Macsorán nénié a játszótér közelében. Ő igazi román volt, identitásában és anyanyelvében is, nem csupán a Tiszántúlon bevett szójárásban, amit a határon túlról jöttekre mondanak. Így kerültek például hozzánk csehek és oroszok, akik változatlanul csehek és oroszok maradtak, akár volt Csehszlovákia és a Szovjetunió, akár nem. Macsorán néni alighanem az a falubeli szegény asszony lehetett, akinek Móra Ferenc gyermekhősei felaprították a szánkójukat. Neki az utcabeliek gyűjtöttek rőzsét, vágtak gallyat, hasogattak hasábokat. S közben a gyerekek is csúfolták, mert cipő hiányában télen is több zoknit húzott a lábára, s a vastag textilréteg távolról cipőre hasonlított. De menjünk tovább, integessünk Zolikának, aki félreCAPOTT fejfel, zavarodott tekintettel mindenkinek lelkesen köszön rozzant tolóKocsijából. Nem hasonlít ő gyermekkorom padon ülő öregjeire, főként nem a szálfaként leskelődő, a lóCát kimustrált fotelra cserélő öreg Major Jánosra. Inkább Tar Sándor hősei rémlenek fel, az ő utCájukból. Közben elértük az egykori játszótérét, most nem szólunk a kerítést nem látott, omladozó vályogépületekről vagy a szigorú betonkerítéssel elzárt portáról, amely mögött mindenféle tiltott dolgot sejt a nép. A játszótér még hirdeti hajdani szép napjait: salak vöröslík az alkalmilag hegesztett és traktorral felállított focikapuk között, mellette földbe süllyesztett traktorgumik ölelik körbe a homokozót. Miközben gyerekek egyensúlyoznak a búzavirágkék mászóKán, két kölyökkutya báméskodik: a játszótérrel szomszédos porta ócska kerítése alatt rágták ki magukat.

Persze ne essünk túlzásokba, akadnak itt kifejezetten mutatós házak. Vegyük például Zsófi néniéket, nevezzük a családját P.-nek. A téli napsütésben is impozáns udvar: a kert földje szépen felásva, a fák törzse fehérre meszelve, az egykori istálló fásraktárrá és téli konyhává alakítva. Füstölt kolbászokat lóbál a szél, ahogy az ajtót kinyitjuk. A szomszédos helyiségben befőttek sorakoznak a polcokon, mellettük egy cica tejet nyaldos. Ha nem lenne kifejezetten száraz, csípős hideg, még a nyári hintaágyba is beleülhetnénk. Nyugalom árad ebből a házból, a megállapodott emberek magabiztossága, amit Féja Géza módos makói parasztnál érezhetett. Az utca még tovább fut, a néhány éve lerakott, majd felszedett fekvőrendőrok nyomai keresztezik az aszfaltot. A házak többsége lakott, ami nem kis szó ezen az elnéptelenedő tájon. Az esti levegőt égett gumi, rothadó műanyag bűze, kátrányos vasúti talpfá illata tölti be. Itt nem mérik a légszennyezettséget, lehet tüzelni nyugodtan azzal, amit az utca népe talál. Lassan Szenteste. Útnak indulunk, hogy kislányom újból átélhesse a karácsonyfa cso-

dáját, s mire hazaérünk a nagynéni meleg kuckójából, örvendezhessen a fehér hokedlin satuban billegő fa megismételhetetlen varázsának. Hisz jön a mennyből az angyal. Az itt élők nagyon várják.

BARTHA ÁKOS: TORONY A MAGASBAN

2014. január 18.

Bajosan nevezhető magától értetődőnek egy olyan oldal működtetése, amely a népi mozgalom örökségével foglalkozik, hiszen erről a hagyományrendszerrel nem a (poszt)modernitás eszközei, az internet világa jut elsőként eszünkbe. Már a harmincas években gyakorta vádolták provincializmussal a népieket, és a mozgalomnak ma is van valamifajta dohos mellékíze, az avítság stigmája süttetett rá. Ráadásul a szocialista térszerekben, külvárosi gyárakban feloldódott az a fajta tradicionális (tehát a modernség előtti) paraszti társadalom, melyre fókuszálva a népiek reformterveiket kidolgozták. A népiségnek mindazonáltal vannak ma is bátran vállalható értékei (mint ahogyan vállalhatatlan öröksége is). A talán legfontosabb, időtálló üzenet szerint a népi mozgalom a „haza és haladás” eszméjének (nem eszméinek) Magyarországon oly tragikus szétszalazását igyekezett visszarendezni. Mint a kötetben volt már róla szó: a sokat emlegetett „harmadik út”, „harmadik oldal” nem csak a kapitalista–szocialista, vagy a fasiszta–kommunista dichotómiákra igyekezett választ adni, hanem a már a századelőn kirajzolódó ideológiai-politikai székértáborokon túlmutató alternatívákat is kereste.

Bár soha nem tartozott a népiek kapcsán minduntalan felmerülő, agyonkutattott témákhoz, a mozgalomban meghatározóak az identitás, az idegenség és a modernség kérdései. A népiség modern (pontosabban az avantgárdhoz is kapcsolódó) vonatkozásait eddig csupán az irodalomtudomány járta körbe, a történelemtudomány és a szociológia néhány tanulmánytól eltekintve még adós a sematikus reflexeken túlmutató elemzésekkel. Néhány példa: valóban kézenfekvő, hogy parasztemberek polgárosodó sarjai a parasztságért tartanak fent törzsasztalt Budapest egyik legnívósabb kávéházában? Mi történt a magyar parasztsággal egy emberöltő alatt, hogy a saját községháza helyett budapesti nyomdák, kiadók, lapok, kávéházak „bevételére” indultak jobbjai? De nem felfedezhetünk el a jobbára városi, középosztálybeli olvasótáborról sem. Hogyan vált „urbánus” bestsellerré a parasztság nyomorúsága? Kik olvasták a népieket és miért? Esztétikai, netán antropológiai élményt találtak e munkákban, vagy politikai állásfoglalásnak tekinthető érdeklődésük? Bizonyára érzékelhető, mennyi ellentmondás és vakfolt van ebben a néhány – kiragadott – kérdésfelvetésben, pedig a jelenkori áthallásokat nem is érintettem. Pedig ezek is fontosak.

A két véglet, a nihilista önfeladás és a világtrendekkel folytatott nyílt szélmalomharc helyett a helyi civil érdekérvényesítés lehet járható út, ahogyan az egyik

bodrogközi kisközség, Györgytarló esete példázza. Az ötvenes években a megszüntetett Tiszáninneni Református Egyházkerület területén csak itt engedélyezték harangláb építését, amihez elkötelezett helyiek okos taktikája szükségeltetett. Kezdeképp Telegdi Imre segédlelkész a torony tűzveszély elleni védekezésben betöltött szerepét hangsúlyozta a hatóságoknál. Asztalos Zoltán mérnök ezután (jobb időkre gondolva) olyan tervet készített, amely lehetővé tette a harangláb templommá bővítését is. A kőtemplomért – vagyis először a kőtoronyért – való lobbizást 1955-ben Darányi Lajos kezdte el, a következő érveléssel: „»a mai ínséges anyagtakarékos világunkban« felelőtlen pazarlás szocialista társadalmunkból elvonni az értékes faanyagot, míg kő és homok van elég. Tehát nemzetgazdasági érdek, hogy kőből építsünk.” Ezek után a püspök és az Állami Egyházügyi Hivatal „az őrtorony törvényes tűzfigyelői feladatára” való tekintettel jóváhagyta az új építési terveket. A torony felépült, sőt, a közvélemény nyomására 1965-ben templomot is szentelhettek a gyöngytarlóiak.¹²⁷

Noha a történet nem kapcsolódik közvetlenül a népi mozgalomhoz, ékesen bizonyítja a civil szerveződések erejét, mely a mindenkori hatalom – és világ(t) rend – természetét kitanulva, észszerű kompromisszumokkal képes maradandót alkotni még ellenszélben is, anélkül, hogy saját önazonosságába vetett hite megrendülne. Úgy is fogalmazhatunk: a györgytarlói templom építetői otthon voltak a világukban, diktatúra ide vagy oda. A diktatúrák kora szerencsére már lejárt (Európában), de önazonosságunk, kötődéseink korszerű újrafogalmazásáról egy demokráciában sem mondhatunk le.

PÉTERFI GÁBOR: BOROZGATÁS KÖZBEN

2014. február 11.

Pár hete egy barátom azt mesélte, hogy egyik gyermeke az osztálykirándulásról azzal a kérdéssel jött haza, hogy miért van annyi idős ember a falvakban. Az ország északkeleti csücskében töltöttek el a diákok két napot, s feltűnt a gyermeknek a táj elöregedése. Továbbfűzve a gondolatot cimborám arra tett javaslatot, hogy a szokásosan havonta összeülő borozgató összejövetelünkön legyen a téma a közösségek megtartó ereje, külön kitérve arra, hogy ez a kohézió a falvakban mára miért nem (vagy csak pislákolva) működik. Őt ez a téma azért is foglalkoztatta különösen, mert a sors furcsa fintoraként munkája során épp ekkoriban találkozott azzal a kérdéssel, hogy jelenthet-e kitörést ezen északmagyarországi térség számára a megújuló energia hasznosítása és az elektromos közlekedés? A téma adva volt, házi feladatot is kaptam, Németh László Kert-Magyarország víziójáról vállaltam, hogy néhány gondolatot megosztok a társa-

¹²⁷ Ld. BOJTOR István: *Misszió a Tiszán innen*. Miskolc, Kazinczy Ferenc Társaság, 1996, 50–51.

sággal. Közben a fenti történet kapcsán eszembe jutott, hogy Németh a népiek organizátora is felvetette a tanyák villamosításának szükségességét.

S persze azért is megérintett a téma, mert gyermekkorom éveit falun töltöttem, azaz nem csupán szakirodalmi kérdés számomra, hogy miért is van egyre több „elsodort falu” kis hazánkban. A péntek estére készülvén felvillanyozott, hogy a főként mérnökökből álló baráti társaságban a fenti témát átbeszélhetjük. A közös találkozón először az esti borok rövid bemutatására került sor, rögtön jelezvén, hogy van mibe kapaszkodnia a magyar vidéknek. A borászat – ott, ahol magas szinten művelik – tényleg képes munkát adni az embereknek, s országunk jó hírnevét is öregbíti amellest, hogy mi is jól érezzük tőle magunkat. Innen már csak egy lépés volt a hamvasi remekmű megemlézése a bor filozófiájáról.

Az eredeti témához visszakanyarodva, arra a kérdésre kerestünk választ, hogy a falvakban élők egyre nagyobb hányada miért bevásárlóközpontokban jut hozzá a korábban kertjében is megtermő gyümölcshöz, zöldséghez. Megállapítottuk, hogy az elmúlt évtizedekben jellemzővé váló ingázás, a téeszek felbomlása, a rendszerváltás idején felemásan végbemenő kárpótlás, valamint a mezőgazdaság jó ideje tartó gépesítése is egyre inkább átrendezi a kapcsolatunkat a kerttel. Németh László Kert-Magyarországa innen nézve elérhetetlen vízió benyomását keltette az est folyamán. Az egyik cimbora ki is fejtette, hogy a nagyvárosi munkából hazaérve este hét-nyolc óra magasságában nehéz elvárni az emberektől a kert művelését.

Ugyanakkor azt sem tartottuk szerencsésnek, hogy mindezek miatt a magyar emberek egyre nagyobb hányada elidegenedik a természettől, s lassan a kínai fokhagymát aprítja az ebédjébe. Az est hátralévő része a lehetséges kitörési pontok keresésével telt. A teljesség igénye nélkül szót ejtettünk a vidék polgárosodása kapcsán arról, hogy mennyire fontos lehet a falvakban a történelmi egyházak szerepe a közösségépítésben, de a jó iskolák megtartó ereje is kulcs-tényező lehet, valamint a megújuló energiák munkahelyteremtő szerepéről is szót váltottunk. Sorjáztak a gondolatok, érvek hangoztak el pró és kontra egy-egy részletkérdésben. Amikor már úgy éreztük, hogy közel járunk a megoldáshoz, éjfélhez közeledett az idő. Egy gyermeki kérdés egész estére témát adott nekünk, a faluról beszéltünk a kisvárosban, ahol élünk.

ESZENYI KLAUDIA: ALIG ÉRINTETTE A LÁBUNK A TALAJT

2014. február 21.

Eszényi Klaudia az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium diákjaként vetette papírra gondolatait a néptáncról.

Óvodás voltam, amikor először vitt el a barátnőm néptáncra. Azóta – közel 12 éve – kisebb-nagyobb kihagyásokkal táncolok. Kistarcsán, a Pannónia Néptánc-

együtt „pöttöm csoportjában” kezdtem, ahol nagyon sok barátot szereztem. Népi játékokat, szlovák énekeket tanított nekünk Vali néni. Furcsa volt eleinte a sok rakott szoknyát elviselni, nehezek voltak, és nagyon szorosan kellett felkötni, nehogy a színpadon elhagyjuk, de ezt idővel megszoktuk és ma már nem okoz gondot a viselése. Óvodás koromban is lámpalázás voltam a színpadon, mindig nagyon féltem kiállni olyan sok ember elé, ám idővel a helyzet javult. Nagyon érdekes, hogy azok, akik a pöttöm csoportban kezdtek, a mai napig táncolnak. Amikor kinőttük a csoportot, felkerültünk a gyerekcsoportba, ahol már nem csak játékokat, hanem komoly táncokat is tanultunk. Kicsik voltunk még, amikor először mentünk Csehországba táncolni. Családoknál voltunk elhelyezve párosával; emlékszem, abban az évben kezdtem tanulni angolul (negyedik osztályos voltam). A családok nem beszéltek magyarul, és mi még nem tudtunk angolul, ezért kézzel-lábbal próbálkoztunk megértetni magunkat. Ez az út is csak közelebb hozta egymáshoz a csapatot. Egyre többen lettünk, és elkezdtük tanulni a moldvai táncokat, amely családdá alakította a csoportot.

Nagyon sok helyre hívtak fellépni minket, és sok esetben kifejezetten a moldvai koreográfiát kérték. Egyik fellépés során sokan voltunk egy labilis színpadon, és annyira élveztük a táncot, hogy a színpad ide-oda járt, és alig érintette a lábunk a talajt. A közönség attól félt, hogy összedől a színpad. Szerintem ez volt az egyik olyan fellépés, amikor nem érzékeltük a külvilágot, csak a zenére és egymásra figyeltünk. Nagyon különleges pillanat volt, amikor körülnéztem, és azt láttam, hogy mindenkinek fülig ér a szája és élvezi a táncot. Akkor éreztem úgy igazán, hogy ez már nem csak egy csoport, hanem egy nagycsalád. Az első tánc tábor Zsóryban, nagy melegben volt, ezért minden nap délelőtt vagy délután a strandot élvezhettük, de minden nap voltak izzasztó próbáink is. A tánc tábor ma már hagyománnyá vált.

A táncosok közül legtöbben vallásosak vagyunk, ezért a táborok során minden vasárnap felkeresünk egy templomot, hogy részt vegyünk a szentmisén. Soha nem volt kérdés, hogy menjünk-e templomba vasárnap, számunkra természetes, hogy reggel mindenki felkel, felöltözik, és elmegyünk együtt misére. Szerintem a néptánchoz nem csak maga a tánc tartozik, hanem a hagyományok és az egyházi ünnepek megtartása is. Például húsvéthétfő előtti napokban a lányokkal összejövünk valamelyik háznál, és tojásokat festünk. Húsvéthétfőn a fiúk lovaskocsin, zenekarral, szódásüvegekkel mennek, és meglocsolják a lányokat. A locsolás után behívjuk őket, megvendégeljük a társaságot, és gyönyörű, kézzel festett tojásokat adunk nekik. Este pedig locsolóbált tartunk, amely egy tánc ház, ahol hajnalig táncolunk (népzenére). Egy másik népszokás, hogy május elseje előtti éjszaka a fiúk májusfát állítanak a lányok udvarában. Emellett minden hónapban tartunk a kicsi gyerekeknek „zsibongót”, ami olyan, mint egy tánc ház, csak délelőtt van, és gyerekjátékokat, népi énekeket, valamint különböző dolgokat készíthetnek kézzel a kicsik. Ez minden hónapban nagyon nagy munka számunkra, mert meg kell szervezni, zenekart kell hívni, és a tízórait is mi készítjük nekik, ami rendszeresen zsíros kenyér lila hagymával és tea vagy szörp. A felsoroltakon kívül nagyon sok más hagyomány is van, például kará-

csonyozás, farsang vagy a közös szülinapozás (ha valakinek születésnapja van, akkor sütünk neki sütit, és próbák után megünnepeljük). A gyerekcsoportban nagy fordulatot jelentett, amikor a csoport fele elment érettségire való felkészülés miatt, de jelzésértékű, hogy a legtöbben egy év után visszajöttek, mert nem bírták a csapat, a barátok nélkül. Azonban nem csak a gyerek-, vagyis már ifics csoportban történtek változások, hanem a felnőttek is megházasodtak és családot alapítottak, ezért az ifisek felkerültek a felnőttekhez. De ez nem ment olyan könnyen, mert át kellett esnünk egy lányavatáson, ahol keresztanyákat választottunk a felnőttek közül, és különböző feladatokat kellett megoldanunk, amelyek persze nagyon viccesek voltak.

Szerintem ennyi év után ez már nem csak egy hobbi, hanem egy életstílus, ami a mindennapokban is megmutatkozik. Gondolok itt arra, hogy együtt járunk bulizni, leánybúcsúkra, esküvőkre, egymás ballagására és szalagavatójára, együtt szilveszterezünk, vagy ha csak beszélgetni szeretnénk, akkor együtt beülünk valahova. Számomra a Pannónia már régóta nem egy csak táncegyüttes, hanem egy család, amely biztonságot ad, és ha bármi baj van, ők mindig ott vannak, és amiben tudnak, segítenek. Ezek ellenére nem csak szórakozásból áll az életünk, hanem nagyon keményen készülünk a fellépésekre is. Minden évben megrendezünk egy évfordulós műsort, ahol fellép a Pannónia mind az 5 csoportja: a pöttöm, a gyerek, az ifúsági, a felnőtt, a hagyományörző – ez együttesen közel 150 főt jelent.

Két új koreográfiával is készültünk: az egyik egy somogyi lánytánc volt, amely nagyon nagy sikert aratott, a másik pedig egy benedeki tánc, ez utóbbi egy egész történet köré volt felépítve. Nagyon jól sikerült az este, mindenkinek tetszetek az előadások. A műsor utáni héten nem volt próba, hogy ki tudjuk pihenni magunkat, de annyira hiányoztunk egymásnak, hogy péntek este összejöttünk, és sokáig beszélgettünk, csocsóztunk. Ez is arra bizonyíték, hogy nem sokáig bírjuk egymás nélkül. Számomra soha nem okozott gondot felvállalni, hogy néptáncos vagyok. Megtanultuk tisztelni és megtartani a hagyományokat, hogy majd egyszer mindezt tovább tudjuk adni. Nagyon nagy szerepe volt a táncnak az életemben; ha nem jártam volna, nem hiszem, hogy az lennék, aki most vagyok.

HAJDÚ REBEKA: MI LESZ VELED ZALACSÁNY?

2014. február 24.

Hajdú Rebeka az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium tanulójaként írta meg alábbi dolgozatát. Írásával az iskola 2014/2015-ös történelem esszéíró pályázatán első helyezést ért el.

Vajon mitől függ egy falu boldogulása? Talán a jó munkalehetőségektől? A faluban rejlő fejlesztési potenciáltól, vagy a jó földrajzi elhelyezkedéstől? Nem tud-

juk. Számít-e, ha a közösség szétesik, és a hagyományok feledésbe merülnek? Képes-e így is tovább élni az adott település és megőrizni eredetiségét? Ezekre a kérdésekre talán a szakemberek sem tudnak választ adni. Én mégis megpróbáltam utánajárni, hogy egy Zala megyei aprófalú – amit félig a szülőfálumnak tekintek, hiszen édesanyám onnét származik – vajon képes-e megbirkózni a 21. század kihívásaival. Kutatásaimban két interjúalany segített, Farkas András, a nagyapám, és Helen Schwarz magyar származású osztrák hölgy. Nagyapámmal a szülei emlékeit is fel tudtuk eleveníteni, így csaknem 100 év történetét mesélte el nekem a falu életéből, kiegészítve azzal, amit a helyi TSZ vezetése közben tapasztalt a környéken az 1980-as években. Helen Schwarzot – „Helen nénit” – pedig arra kértem, hogy egy külföldi szemével mutassa be napjaink Zalacsányát.

Amikor „Chan” három urat szolgált

Magyarország nyugat-dunántúli régiójában, Zala megye termálvölgyében, egy kis faluban, Zalacsányban járunk. A festői szépségű völgy a Zalai-dombság lankái között helyezkedik el, ahol a település határában a Zala folyó ártere a kertekig nyúlik. A falu körüli vegyes lombos erdők, patakok és a Zala folyó környéke jelentős növény- és állatállományban bővelkedik, amelyik sokkal gazdagabb, mint hazánk más, „túlhasznosított” vidékein. A kis lakosságú települést (1028 lakos) először 1019-ben említik, ám feltehetően már a római korban lakott település volt, melynek neve a „Chan” szóból ered. A későbbiekben Károly Róbert oklevelében (1334), Mátyás király intézkedéseiben (1475), valamint Giulio Turco rajzfelvételén is szerepel (1569). A térséget a 14. századtól egészen az 1940-es évekig három földbirtokos család igazgatta, a Csány család (leszármazottjuk Csány László), a Batthyány fivérek és a Malatsinsky család. A települést földrajzi adottságainak köszönhetően mindig is a mező-, erdő- és vadgazdálkodás jellemezte, ez jelentette a fő bevételi forrást. Kezdetben a parasztközség a három uradalmi birtok köré szerveződött, így a lakosság megélhetését maximálisan biztosították. Erről az időszakról már személyes visszaemlékezést kaptam nagyapámtól.

Élet a földbirtokosok után

Elmondása szerint az 1930-as évekig a falu két részre különült; a mezőgazdasággal foglalkozók, illetőleg a kisiparosok „belső Csányban”, az uradalmi cselédek és a szolgák pedig „külső Csányban”, cselédlakásokban éltek. A falu gazdaságilag biztos lábakon állt, hiszen csaknem minden család biztosítani tudta a napi megélhetését, igaz, csak keveseknek volt feleslege, akik pedig hiányban szenvedtek (1–2 család), azok nagybirtokokon vállalhattak időszakos munkát.

Ám az 1940-es években jelentős változások mentek végbe a településen. A földbirtokosok „eltűnése” által elhagyott kúriákat kipakolták, földjeiket felosztották. A volt cselédek és szolgák kb. 70%-os arányban részesedtek, míg a kisbirtokos parasztok a maradék kb. 30%-ban. A cselédlakásokat lebontották, és helyettük új házak épültek az „újfaluban” (belső és külső Csány között), így

hamar megduplázódott a falu lakossága és területe egyaránt (1947 és 1957 között). Az újonnan kapott földeken a volt uradalmi munkások is földművelésbe kezdtek, akiknek pedig nem volt elegendő a megtermelt mennyiség (10–12 család), egy önkéntes termelőszövetkezetet alapítottak az 1940-es évek végén. E szerveződés pozitív és negatív tényezőkkel is járt, hiszen elkezdődött a tagosítás, vagyis a földcsere (az állam így segítette a szövetkezetet). A tagok jó minőségű földeket kaptak egy helyen, míg akik nem csatlakoztak a társasághoz, megkapták a kevésbé termékeny birtokokat a falu különböző szegleteiben. A gazdasági élet mégis fellendülni látszott.

Amikor „kiürült” a falu

Ez a fejlődés azonban megállt a Rákosi-korszakban. A faluban sosem látott szegénység honolt, a beszolgáltatások miatt sokaknak alig volt mit enniük, így egyre többen új megélhetési formát kerestek. A fiatalok a közeli városokban (mint Keszthely, Hévíz vagy Zalaegerszeg) vállaltak munkát, sokan „ingázó életformát” folytattak (egy-egy buszra közel 20–25 dolgozó szállt fel reggelente, míg korábban senki), vagy elköltöztek. Ezt az időszakot „első falukiürülésnek” nevezik. A falu lakossága közel 25–30%-kal csökkent.

Virágzó TSZ és balatoni turizmus

Az 1950-es évek második felében a beszolgáltatások megszűnésével ismét jobb kilátások elé nézett a település. A fiatalság egy része újra perspektívát látott a falusi életben, és csaknem 50%-uk visszaköltözött vagy helyben vállalt munkát. A TSZ „önkéntes” megalakulására 1959-ben került sor. Ez (valószínűleg a korábbi negatív hatások miatt) a falu „második kiürülését” eredményezte, ám nem akkora arányban, mint korábban, mert a TSZ vált a környék legnagyobb munkáltatójává. A fiatalok nagy része azonban ismét ingázóvá vált, és a környék turisztikailag hatalmas fejlődésen ment keresztül, hiszen a Balaton közeli területeken (pl. Keszthely) magas szinten folyt a vendéglátás, a turizmus. A község rohamos fejlődésnek indult az elkövetkező 25–30 évben: 5–6%-kal nőtt a falu lélekszáma, új házak, utcák épültek, és elkezdődött a közművesítés is.

Mit hozott a rendszerváltás?

A rendszerváltás Zalacsány faluképét is átformálta. Egyrészt a TSZ megszűnése (1993–1994) sokakat munkanélkülivé tett. Ez különösen a térségben élő kevés roma családot érintette, mivel elsőként őket bocsátották el. Az ő közösségük vált a legkiszolgáltatottabbá; szociális segélyekre, alkalmi munkákra szorultak (főleg fakitermelők alkalmazzák őket). Másrészt a vendéglátóiparban dolgozók lehetőségei is korlátozódtak, mivel a balatoni turizmus is átalakult. A rendszerváltás előtti Balaton a szocialista tábor felkapott és divatos üdülőhelye volt. Nem csak Kelet- és Nyugat-Németország széles rokonsága találkozott itt, hanem itt nyaraltak az ifjú kommunisták, úttörők és a KISZ-esek is. Bárki könnyedén találhatott szállást a mára már fogalomká vált „Zimmer Frei” feliratos házakban. Ám a rendszerváltás után a régi „szocialista baráti országok” vendégei elmaradtak,

a Balaton idegenforgalma is fokozatosan megváltozott. Az 1990-es évek második felében a vendégekkel együtt csökkent a színvonal, és a fejlesztések is elmaradtak. Ez pedig egy önmagát gerjesztő, negatív folyamat kezdete volt, amelyet csak később, a 2000-es évek elejére sikerült megállítani. Ez az időszak Zalacsány számára is sok új kérdést vetett fel, hiszen a környék fejlődő turizmusa lehetőség volt a falu számára, de ugyanakkor nagy kockázat is. Míg az idősebb korosztály már nem volt nyitott az újabb változásokra, a fiatalok a szükséges tőke és vállalkozási ismeretek hiányában képtelenek voltak megvalósítani elképzeléseiket. A fennálló helyzettel egy ismert magyar nagyvállalkozó kezdett foglalkozni 2010-ben. Programjában a Batthyány-kastély újrahasznosítását tűzte ki célul.

Egy külföldi szemével

Jelenleg a 400–450 lakóház 10–15%-a külföldiek (főleg németek, osztrákok, hollandok, belgák, ukránok és oroszok) nevében van, de várhatóan ez az arány növekedni fog az elkövetkező időszakban. Az utóbbi tíz évben Zalacsány lakossága kb. 4–5%-kal növekedett, ugyanakkor a falu közössége is teljesen átalakult. Kíváncsi voltam, hogy ez a hatalmas változás hogyan fest egy külföldi szemével, ezért főleg erről kérdeztem másik interjúalanyomat. Helen Schwarz több mint 10 éve költözött Magyarországra férjével, először Kehidára, (Zalacsánnyal szomszédos település), majd 2004-ben Zalacsányba. Az idősödő házaspárt mindig is vonzotta ez a térség, egyrészt mert Helen felmenői között magyar származásúak is vannak, akik erről a vidékről származnak, másrészt egészségi okok miatt is hasznosnak tartják Hévíz közelségét. Magyarul csak Helen beszél, de ő is csak a magyar nagyszüleinek köszönhetően. Elmondása szerint a környéken elég sok a német/osztrák lakos, így társalgásra bőven van lehetőség, másrészt szinte mindenhol, minden ki van írva németül is (boltok, hivatalok), így valójában nem szorulnának rá a nyelv tanulására. Az osztrák hölgy, amikor a faluközösségről kérdeztem, számomra meglepő választ adott: *„Kicsit olyan ez, mint falu a faluban, van egy mag, ahol csak csányiak, és egy másik, ahol a külföldiek laknak, ez a két rész nem nagyon érintkezik egymással, vagy a nyelvi korlátok miatt, vagy egyszerűen azért, mert nem akarnak. Ugyanakkor megkülönböztetést, vagy elutasítást sosem tapasztaltam.”*

A helyi lakosokról csak pozitív véleménye van: *„Mindig nagyon kedvesek voltak velem és segítőkészek az itteniek, szerettek itt lakni. A környéken meg amúgy is örülnek az embernek, főleg, ha »vendég«, hiszen sokan a vendéglátásból élnek erre felé.”* Helen a „nagy beruházásban” is a pozitívumot látja: *„Én személy szerint nagyon örülök nekik, hisz egyre több lehetőségünk lesz mind a kikapcsolódásra, szórakozásra, mind pedig az egészségünk karbantartására is. A férjem a golfpálya elkészülését várja a legjobban, hiszen ez az egyik kedvenc sportja, amiért most már nem kell 1–2 órát utaznia, sőt valószínű az Ausztriában élő ismerőseink/barátaink is egyre gyakrabban fognak meglátogatni bennünket.”* Helen szerint a fejlesztések még több külföldi vendéget fognak a településre vonzani, még ha a magyar vendégek háttérbe fognak is szorulni. Úgy véli, hogy a külföldi turisták nagyon jótékonyan fognak hatni a falu gazdaságára, hiszen akik ide látogatnak, inni, enni, aludni és kikapcsolódni szeretnének a

faluban. Meggyőződése, hogy a helyiek nagyon jól járnak majd, és a turizmus virágozni fog.

A faluban nincs mindenki meggyőződve arról, hogy Helennek igaza lesz. Sokan bizonytalanok abban, hogy ez a beruházás valóban a falu jövőjét szolgálja: elég munkahelyet biztosít-e majd, és ezzel megállítható lesz a falu elnéptelenedése, illetve, hogy megmarad-e Zalacsány identitása és kultúrája, vagy Hévízhez hasonlóan csupán egy újabb kiszolgáló, arcnélküli üdülőfaluvá válik

PAPP ISTVÁN: FÖLD, FÖLD!

2014. május 24.

Mostanában megint forrnak az indulatok a föld körül. Ez megfelel a modern magyar történelem hagyományainak, hiszen földkérdés nélkül a népi mozgalom sem jött volna létre. Érvek nincsenek, a kívülállók végletesen érzelmi alapú vagdalkozással találkozhatnak csupán. Újból a kisbirtok és a nagybirtok hívei feszülnek egymásnak, de a kérlelhetetlen szembenállás mellett két dologban nagyon is hasonlítanak egymásra. Mindkét irányzat hívei csupán a másik rovására, markáns visszaszorítása árán kívánják érvényre juttatni saját elképzelésüket, mindegy, ez mennyi káros következménnyel jár. A saját igazságot nem racionális, gazdasági, társadalompolitikai érvekkel, hanem túlcsonduló emócióval igazolják.

Próbáljunk kicsit rendet vágni ebben a vitának nagy jóakarattal sem nevezhető indulattengerben. Először is három fontos szempontot tartunk szem előtt. 1. A föld birtoklása és bérlete kőkemény üzlet. 2. A földművelés vagy gazdálkodás összetett tudást igénylő, magasan kvalifikált szakma. 3. Magyarországon a mezőgazdaság nem csak azokat érinti, akik kizárólag ebből élnek, hanem eltérő mértékben, de több millió embernek ad (vagy adhatna) kiegészítő jövedelmet. Ezt a három szempontot figyelembe véve próbáljuk mérlegre tenni, hogy mi lenne jobb Magyarországnak: kisbirtokon vagy a nagybirtokon alapuló földbirtokszerkezet? Először is, ez a kérdés csupán az ország bizonyos, igaz, nem elhanyagolható részén tehető fel, ott, ahol jelentékeny szántóföld áll rendelkezésre. A borvidékeken, a szűk völgyekben, a magasabb fennsík jellegű területeken az adott vidékre jellemző tájjellegű gazdálkodás folytatható, itt nem alakulhat ki nagybirtok. Viszont a hazánk nagy részét kitevő síkságok, az Alföld, a Kisalföld, a Mezőföld, az Ormánság és a lankásabb dombvidéki területek kedveznek a nagybirtok kialakulásának. Miért?

Azért, mert a nagy táblán termelhető szántóföldi gabonanövények (árpa, búza, kukorica) számára az a legjobb, ha minél nagyobb, megszakítatlan területen tudják vetni és aratni őket. A szántás, fogasolás, vetés, permetezés, aratás, bálázás akkor gazdaságos, ha az ezt végző gépek minél kevesebbet fordulnak, vagyis minél kevesebb üzemanyagot fogyasztanak. A több területen (tagban) elterülő földbirtok művelése több idő, energia és költség a gazdálkodó számára.

A nagyobb földterületen termelő gazda a nagyobb haszon révén több tőkével rendelkezik, így jobban tud beruházni, lehet tárolóhelye, ezért ki tudja várni a magasabb piaci árakat. Persze ezek a folyamatok több részelemből állnak, de a lényeg, hogy a nagy táblán termesztendő növényeknél és az erre alapozódó állattenyésztésnél (kukorica – sertés: talán a legklasszikusabb párosítás) nem lehet vetélytársa a nagybirtoknak. A több tagban, elavult gépekkel, kevés forgótőkével, hiányos pénzügyi, műszaki és agrotechnikai ismeretekkel rendelkező gazdálkodók sok esetben évről évre élnek, kis túlzással a gazdálkodásért gazdálkodnak.

Mielőtt azonban a nagybirtok fogadott profétájaként tűnnék fel, hallgattassék meg a másik fél is. Mi az, amit legfőbb érvként az adott esetben a nyolc-tíz hektáros, szó szerint családi gazdaságok legfőbb előnyként tudnak kínálni a nagybirtok ellenében? Ez nem más, mint a minőség, az élömunkát, gondos törődést, aprólékos figyelmet kívánó növény- és állatfajták termesztése és tenyésztése. Számos esetben az viszi a soha véget nem érő kínlóadás tévútjára a falusi kisbirtokosokat, hogy abban akarnak versenyezni a nagyokkal, amiben nem tudnak, és ezért nem is érdemes. Pedig inkább a természetszerűzet átalakításában, a piaci igények felmérésében rejlik a titok. Mint a piaci alapú gazdaságok minden más területén. Vagyis a parlagon heverő földeken, a kinnal-keservvel művelt nád-rágszíz-parcellákon érdemes lenne új növényekkel, gyümölcsökkel próbálkozni. A virághagyma, a vetőmag, a spárga, az uborka, speciális kerti zöldségek, akár a kiegészítőként vetett cirok nagy szakértelemmel vetve és gondozva kimagasló jövedelmet hozhatnak. Bizony-bizony nem egy tekintélyes falusi ház felépült már paprikából, uborkából és paradicsomból. Ezeknek a növényeknek erős szezonalitása van. Egy-két hónapon át hajnaltól késő estig görnyedni kell, más-kor viszont csupán ellenőrizni a vetést, tárgyalni a kereskedővel, szállítani, a téli hónapokban meg a megtermelt nyereség további forgatásán lehet gondolkodni. És akkor még nem szóltunk az adott esetben igen nagy terjedelmű házkertekben megtermelt zöldségekről és gyümölcsökről, az elhagyott kertekben legeltetett pulykákról, a frissen sarlózott zöldön nevelt tyúkokról. Ez utóbbi tevékenység nem lehet a megélhetés alapja, viszont egyéb jövedelmi forrásokkal kiegészítve lényegesen könnyebbé teheti az életet.

Milyen ezek után a jó szerkezetű mezőgazdaság? Nagyjából ahhoz hasonló, amit a népiek legtehetségesebb politikusa, Kovács Imre megfogalmazott. Már megint koptatom a tehetséges jelzőt, jöhet az ellenvetés. Jelen esetben azért tartom indokoltnak, mert képes volt aktív politikusként *A néma forradalomban* még egyoldalúan nagybirtokellenes és kisbirtokpárti szerző nézeteit korrigálni. Az 1940-es évek elejére rájött, hogy a két birtoktípus (szakszóval élve üzemtípus) nem ellensége, hanem kiegészítője egymásnak. Ekkor állt elő a belső és külső üzemkör koncepciójával. Vagyis a szántóföldi táblás gazdálkodást folytató nagyüzem a külső üzemkör, a belső pedig a zöldség- és gyümölcstermelésre, vagy bizonyos állati termékek (pl. tojás) előállítására szakosodott kisgazdaság. Ennél jobb, okosabb tervet, valóban Magyarország – egyébként tényleg kiemelkedően jó – mezőgazdasági adottságaihoz igazodó modellt nem nagyon találtak ki. Akár még ki is lehetne próbálni.

PAPP ISTVÁN: LACI EGY NAPJA

2014. szeptember 3.

Cs-n nincs fényszennyezés, így itt valóban csillagfényes az éjszaka. Laci még láthatja a feketeség utolsó foszlányait és a nyári hajnal első pillanatait, hiszen négy órakor kel. A reggelit kávé és cigaretta pótolja, a disznóké az elsőbbség, mert ha kicsit késik, már döngetik a vályú oldalát. A moslékot vidáman hörpölik. Még alszik az öt gyerek, amikor elindul a falu egy kilométerre lévő főterére az ötórás buszhoz. Laci voltaképpen hazamegy, a szülővárosába, a megyeszékhely B-be. Ott született, de élete első évtizedét az azóta a B-hez csatolt M-ben töltötte. Laci 72-es, így amikor 86-ban befejezte az általános iskolát, igen jó választásnak látszott a mezőgazdasági gépszerelő szakma. Mikorra letelt a hároméves szakmunkásképző, éppen elkezdődött a téeszrendszer végső agóniája. Így a 17 éves fiút pontosan derékba kapta a rendszerváltás. Papírja volt ugyan, de szakmai gyakorlata semmi, hiszen viharos gyorsasággal zsugorodtak a termelőszövetkezetek. Hogy mit jelent mindez a valóságban? A Cs-vel szomszédos G-ben 25 éve még 200-an dolgoztak a téeszben, ma pedig 10-en. Nem elűtés.

Megérkezett a b-i busz, az út alig 20 perc, meg némi gyaloglás. Laci sokáig élt a megye székhelyén, annak egyik fokozatosan leépülő lakótelepén. Alkalmi és segéd munkák váltogatták egymást életében, míg néhány éve rátalált mostani munkahelyére, a cserépgyárra. Itt ugyan karácsonytól húsvétig állnak a gép sorok, de a fennmaradó időben kiugróan jól keres, havi 110 ezer nettót visz haza. Ez a haza a 20 kilométerre lévő falu, ahová néhány éve költöztek. Formás kis vályogházat vett a faluban, az iskolában két kézzel kapkodtak az akkor még négy gyermek után, hiszen ez már számít a létszámban. Persze lehet beszélni felelőtlenségről és hasonlóról, de ma ezek a családok a magyar nemzet rezervoárjai. Bár ők ezt nem tudják. A műszak hattól hatig tart. Reggeli, ebéd, uzsonnaidő, vagy egyáltalán bármilyen idő nincs. Az otthonról hozott zsömlét, parízelt a szalag mellett tömi a szájába a melós. Vécére csak akkor mehet el, ha akad, aki leváltja. Erre persze néha sokat kell várni, s akkor feszül a hólyag. Laci cserepeket osztályoz, vagyis meós, ami nem is a legrosszabb munka. Ha más teendő akad, ide-oda küldik, szerencsére kemencéhez már nem, mert ugye vannak munkavédelmi szabályok. Nyáron 60–70 fok az üzemi hőmérséklet, novemberben kemény mínuszok kopognak. A csarnok zárt, de mivel ki-be járnak a targoncák, így állandó a huzat. Lacinak folyamatosan gyulladnak a fogai, amelyeket aztán SZTK-orvossal kihúzat. A hebrencs húzás miatt a seb gennyed, fájdalomcsillapítóra nincs pénz, de a szomszéd bácsi szerencsére bespájzolt Algopyrinből. Eleinte nem értettem, hogy miért motyog Laci, pedig egyszerűen a takarékoságból kihúzott fogai hiányoznak.

Laci keményen hajt, néha még a lába is gombóc, vagy inkább vekni formájúra dagad a sok állástól. A múlt nyáron is így járt, de valahogy magától lelappadt. Orvoshoz úgysem engednék el, meg a recept is felesleges luxus. Laci helyzete mégsem az eddigiek miatt reménytelen. Mikor kijött B-ből Cs-be, nyolcmillió

forint hitelt vett fel házfelújításra. A kölcsön egészen nyilvánvalóan felelőtlen és irreális volt, hiszen ebből a legszebb új házak egyikét vehette volna meg Cs-n. A felújítás sem sikerült a legszebben, a ház nincs rendesen bevakolva, a vályog- és téglafalak szemmel láthatóan elváltnak egymástól. Amúgy rendbe szedte az ólakat is, van némi melléképület, szénának való pajta. A gyerekeknek persze öröm a falusi levegő, vidáman szaladgálnak a széles portán. Laci persze hibázott, de talán az ún. hitelbírálat is felvet némi kétséget. Bizonyosan nem volt ilyen nagyságrendben hitelképes, ezt bárki megmondta volna józan paraszti ésszel Cs-n. A törlesztőrészlet 110-ből 85 ezer. Laci megpróbálta a telek hátsó részét eladni a szomszédnak, aki meg is vette volna, de a bank a jelzálog miatt nem engedte. Mert persze a törlesztésben érdekelt a pénzintézet.

A családi pótlékon és az éppen aktuális gyeseen kívül Laci fusizással keres némi pénzt. Eleinte rendszertelenül vállalt munkát: fát vágott, szemet hordott be, fűvet nyírt, majd rámosolygott az isteni szerencse. Egyik idős szomszédja felfogadta, s havi 25 ezer forintot ad neki. Ezért disznót etet, tűzrevalót vág, traktorozik, szánt, ami csak adódik. Laci huszonöt év elteltével itt szerzi meg a hiányzó gyakorlatot, amelyre mezőgazdasági gépszerelő tanulóként nem tehetett szert. Az öreg nagyon gavallér, négyszáz bála szénát ad Lacinak, amiből megvan az egész évi tüzelő. Kapott még két malacot, némi kukoricát, meggyet és barackot. Laci azon drukkol, hogy 75 éves szomszédja minél tovább éljen, és akarjon jószágot tartani. A munkanapnak vége, negyed nyolc, fél nyolc tájban már otthon is van. A gyerekek már ettek, az apróbbak meg nemsokára fekszenek. A legkisebb még karon ülő, egy hónapja született az o-i kórházban, ahol Metripont kenyérmérlegbe teszik az újszülötteket. Ha a mérleg nincs jól beállítva, 5–10 tíz dekát is tévednek, végső soron tényleg nem sokat számít. Laci nem fáradt, már rég túl van ezen. A szürkülő csendes nyári napon utolsó cigarettáját szívja. Egyik barátja nógatja, hogy dobja már el azt a bűdös bagót, mert a sírba viszi. Ha visz, akkor menni kell, mondja üres keserűséggel a hangjában. Véget ért a nap. A holnapi ugyanilyen lesz.

SZABÓ ANDRÁS: HÁZRÓL HÁZRA

2014. szeptember 10.

Szülővárosom – egy Budapeستől 150 km-re fekvő, 17 000 lakosú kelet-magyarországi kisváros – egyik 700 méteres utcájának bal oldalát járom végig. Ennek az útnak javarészt napi szinten megtettem, óvodába és általános iskolába menet, majd később reggelente a buszhoz sietve, mely a szomszéd kisváros középiskolájába szállított. Ahogy múlt az idő, útjaim ezen a szakaszon egyre ritkultak, hiszen egyre messzebb mentem, egyre hosszabb időre. Előbb Eger, majd Budapest, Pécs, aztán London voltak életem állomásai, míg végül Soroksáron állapodtam meg. Mivel rendszeresen hazajárok szüleimhez – immáron a feleségem-

mel és a kislányommal – manapság is végigjárom ezt a számomra meghatározó utcát. Persze már nem a buszhoz, vagy a vonathoz igyekszem, hanem a játszótérre, vagy a közeli vasúti hídhöz és a kis folyóhoz bandukolunk.

Nemrég azon kaptam magam, hogy miközben a közel 4 éves kislányom akár egy beteg gyümölcsfa, leszakadt redőny, mállott vakolat kapcsán is „miértekkel” bombáz engem, én is a porták és az emberek történetét firtatom. Szüleimet kérdezem azok sorsáról, akiknek az arca, hangja tán még mindig a 20–25 évvel ezelőtti állapotban él bennem. Az egyes házak előtt elhaladva akarva-akaratlanul is a jelen helyzetet vetem össze gyermekkori emlékeimmel. Felidézem, hogyan szegélyezték utamat a gyümölcsfák, utcai és udvari virágoskertek, ahogy betekintettem e kertekbe a kerítésleceken keresztül. A majd minden ház mögött megbúvó – néhol már-már kisebb családi gazdaságnak is beillő – baromfiudvar, sertésöl, góré és zöldségeskert együttesekből mi maradt mára...

Elindulok hát.

A síneket elhagyva az első épületnek csak a földdel összeboronált törmelékei maradtak, némi gazzal fűszerezve. Itt egy egyemeletes „négyesház” (4 lakásos vasúti bérház) állott, amíg 2009-ben áldozatául nem esett a vasúti fővonal átépítésének. A lakók – akik azóta már egyébként sincsenek a MÁV kötelékében – szétszéledtek helyben, illetve egy család a szomszédos kisvárosba költözött. Mellette egy terménydaráló ontotta magából a zajt és az illatokat. Az egérrágta vályogépületben egyszerre ketten is dolgoztak, ami hüen jellemzi, hogy a 90-es évek elejéig szinte minden háznál volt baromfi és sertés. Ma egy új építésű családi ház áll itt rendezett udvarral, gyepel és kültéri gyerekjátékokkal. A 30-as évei végét taposó párnak két gyermeke van. A sarki boltot a helyiek csak „kis-boltnak” nevezik. Az üzlet általános állapota és áruválasztéka hüen tükrözi, hogy milyen árérzékeny a környék lakossága. A kocsma, amely önmagát az állami időkből visszamaradt homlokzatrészleten még mindig bisztróként aposztrofálja, közös vályogépületben üzemel a bolttal. A nyitvatartási idő alatt mindig akad néhány vendég. Az intézmény előtti biciklitartón általában szedett-vedett kerékpárok pihennek.

Innentől kezdve egy-két régi vályogháztól eltekintve, a 70-es években épült „kádárkocka” lakóházak sorakoznak egészen a következő sarokig. Az épületek általános állaga folyamatosan romló. A kertek és az utcai szakaszok jellemzően rendezettek. Veteményest nagyjából minden második kerítés mögött fedezek már csak fel. Az egyik háznál viszont egy igazi kertgazdaság működik főlíásátorral már legalább 30 éve. Jóságoknak viszont már nyomuk sincs ezen a szakaszon. A járda melletti gyümölcsfasor is csak itt-ott fedezhető fel. A lakók korösszetétele vegyes. Nyugdíjasként még több házban is itt élnek azok a párok vagy özvegyek, akik ezeket a házakat építették. Egyik épületbe – ahonnan kihaltak az eredeti tulajdonosok – egy négygyermekes család költözött be. És ami errefelé igazi ritkaság: két olyan ház is van, ahová Budapestről „költöztek ki”. A következő saroktól egy szomorúbb szakasz következik: hét házból kettő eladó, négyben halálozott el valaki az elmúlt 3 évben, kettőben küzd valaki súlyos betegséggel, és csak egyben laknak fiatalok. Az első, túlméretezett emeletes

sarki házban egy nénike élt, amióta az eszemet tudom. A soha be nem fejezett ház erkélyén csupasz korlátvasak díszlegnek, az ajtó helyett pedig egy pozdorja lap éktelenkedik ELADÓ felirattal immáron 2 éve... A járófelületeken összeborul a gaz. A harapós kutya tábla is már csak egy korhadó kutyaház egykori lakójára utal. Az utcai járdát a rothadó gyümölcsök színezik hol pirosra, hol bordóra. Árulkodnak a gazdátlanságról házról házra. A nyugdíjas vadász felesége a folyónak ment, az egykori kovács pedig betegség miatt özvegyült meg. Az udvarok még mindig rendezettek, de a festékek már pattogzanak, az ereszcatornákból pedig nő a gyom.

Lassan közeledem a város széléhez. Itt az összkép sokkal pozitívabb: a négyből csak egy ingatlanban nem folyik semmilyen háztáji kertgazdálkodás, amiről a teljesen csupasz udvar árulkodik. Az út menti széles gypet – ahol valaha a teheneket hajtották ki a csordajárásra – folyton kaszálják. Kell is a betevő, hisz az egyik portán a régi idők gazdaságát idéző állatállományt nevelnek: birka, tehén, sertés és szárnyasok. Az utcafront végig rendezett, a gyümölcsfák sorában kevés a foghíj, sőt a talpam alatt sem ropognak a cseresznye- és a szilvamacok. Bár javarészt itt is középkorú és időződő emberek laknak, a város más részeiről ide, és a vidékről hazajáró közel tucatnyi unoka közül szinte mindig lehet valaki zsibongását hallani.

A kisváros végén még négy telek nyújtózik bele a pusztaságba. Közülük az első kettő maga a pusztulás és az elvetélés jelképe: a sarki épület kiszáradt meggyfák közé nőtt ecetfák, bodza és gaz takarásában áll. Kerítése tán sohasem készült el, és áram sem érkezik már légvezetéken a közeli betonoszlopról. A nyolcvanas évek óta be nem fejezett épület tulajdonosát, egyben kétkezi alkotóját az alkohol vitte el 10–15 éve. Nemrégiben két hajléktalan ütött itt tanyát (nyomortanyát). Következik egy foghíjtelek, mely közelebből megtekintve ugyancsak egy történetet rejt. Tereptárgy híján akadálytalanul száguld át a lemenő nap fénye. A lekaszált fűben azonban egy családi ház betonalapja – mint egy fiókba száműzött alaprajz – tárja fel valaki (valakik) 30–40 évvel ezelőtti terveit, álmait. Soha fel nem épült konyha, háló- és gyermekszoba. Tönkrement házasság, meg nem született gyermekek és unokák, egy tanyára kiköltözött férfi, ital...

Öröm, hogy írásomat két olyan porta leírásával zárhatom, mely a reményt szimbolizálja. Gondozott gyümölcsfák, ráncba szedett veteményesek, kertek, kapirgáló tyúkok, sertések, lovak és számár! Egyik házikóban időződő házaspár egy helyben lakó és egy Kecskemétre elszármazott gyermekkel, unokákkal. A másikban fiatal östermelő pár 2 gyermekkel. Bár eme két utolsó ház egyike sem árulkodik fényűzésről kicsi alapterületével és a vályogfalakba beékelődött kicsi ablakaival, mégis itt érhető tetten leginkább az a tudás és akarat, ami ezt a vidéket életben tarthatja.

PAÁR ÁDÁM: EGY MAGYARÓVÁRI CSELÉD EMLÉKEI

2014. november 12.

Ügy kezdődött a magyaróvári uradalom története, ahogyan a népmesében... Jött a szegény, árva királyfi, és feleségül kérte a királykisasszonyt, és addig éltek, amíg meg nem haltak. Albert Kázmér szász és lengyel–litván királyi herceg a Habsburg Birodalom lovassági tábornokaként kereste a kenyerét, és reménye sem volt arra, hogy valaha trónra lépjen. Az élet kárpótolta Mária Terézia magyar és cseh királynő legkedvesebb leánya, a bájos, cserfes Mária Krisztina főhercegnő kezével. A korban ez valóban mesebeli házasságnak számított, hiszen a szokások szigorúak voltak: ahogyan a zsellérfiú nem pályázhatott a hatvanholdas nagygazda leányának a kezére, úgy egy sokadik szülött herceg sem álmodozhatott egy császárléánnyról. Ám Mária Terézia, szokásától eltérően, elnéző volt ezzel a kölcsönös vonzalommal szemben. A Habsburg királynő mellé a „szegény kadét”, ahogyan Albert Kázmér magát kissé túlzón nevezte, megkapott ráadás-ként egy akkora területet, amelyik a 18. század közepén egy fél birodalomnak is beillett: a mannersdorfi, a magyaróvári, a bélyei és a ráckevei uradalmat, valamint a sziléziai Teschen hercegséget.

Albert Kázmér és Mária Krisztina örökbe fogadott fia, Károly főherceg és utódai, Albrecht, majd Frigyes főhercegek ügyes birtokszervezéssel, német birtokintézőkkel tovább gyarapították a Habsburg–Tescheni család vagyonát. Wittmann Antal jószágigazgató, akit Albert Kázmér hívott a birtokára, merinói juhokat és jól tejelő svájci teheneket hozatott, lecsapoltatta a mocsarakat, és cselédlakásokat építtetett. Az idős Albert Kázmér főherceg által 1818-ban alapított magyaróvári agrárfőiskola Magyarországról és külföldről egyaránt vonzotta a mezőgazdász hallgatókat. A főiskola padját koptatta a bánati Nikolaus Lenau, akinek verseiben vissza-visszatértek a magyar puszták, a Hanság és a Lajta képei, és költészetével a bakonyi betyár mint a szabadság jelképe megjelent a biedermeier kori bécsi és stuttgarti szalonokban. A magyaróvári intézetben (1874-től akadémia) sokan tanultak a magyar gazdasági és politikai elit, valamint irodalmi élet alakjai közül, egyebek között Bethlen István és Teleki Pál miniszterelnökök, valamint Fekete István író. Sertéstelep, tehenészet, sajtógyár, cselédlakások, iskolák és majorok emelkedtek ki a Mosoni-síkság hangás földjéből Wittmann és utódai keze nyomán.

A 20. század elején Frigyes főherceg monopóliummal rendelkezett Bécs tejpiacán. Frigyesről azt tartotta a mondás (nagyapám, Léhner Ferenc tolmácsolásában): „kilencvenkilenc majorja volt, és csak azért nem volt száz, mert akkor már hadsereget is köllött volna neki tartani.” Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával a Habsburg–Tescheni „családi birodalom” is darabjaira esett szét. Az addig szerves gazdasági egységbe foglalt területek elszakadtak egymástól: Bélye és Féltorony Ausztriához, Teschen Csehszlovákiához, a magyaróvári uradalom Magyarországhoz került. Frigyes nem volt hajlandó esküt tenni az Osztrák Köztársaság alkotmányára, ezért élete hátralévő majd másfél évtizedét

Magyaróváron élte le. Frigyes gyakran üldögélt egyedül a Magyar utca végén, az uradalmi sörgyár közelében (ahol ma szobra található), és őt érte a megtiszteltetés, hogy a város első autóbuszát vezette.

Írásom hőse, nagyapám, Léhner Ferenc 1925-ben született a magyaróvári uradalom első gazdájáról elnevezett Albertkázmérfpusztán, Frigyes főherceg birtokán. Egyike volt annak a 648 ezer embernek, akit a trianoni Magyarországon cselédnek neveztek. Albertkázmérfpuszta ekkor egy major volt, cselédlakásokkal, ma Várbalog község része. Lakosságát az jellemezte, hogy kivétel nélkül német nemzetiségűek voltak és katolikusok, ahogyan a magyaróvári uradalom cselédsége csaknem teljesen; az intézők azonban ekkor, a 20. század húszas éveiben már magyar nemzetiségű mezőgazdászok közül kerültek ki. Mosont a történelmi Magyarország „legnémetebb vármegyéjeként” tartották számon, a 19. században egyedül itt volt abszolút többségben a németiség. Mellettük éltek horvátok, kisebb számban szlovákok és szlovének is. A mosoni németek, a heidebauerek őseit Salzburg vidékéről telepítették le a Mosoni-síkságon. Nem véletlen az elnevezés („pusztai paraszt”), hiszen eredendően csaknem kivétel nélkül földművelésből éltek. Léhner Ferenc testvéreit – egy kivételével – kitelepítették a II. világháború után mint „svábokat”, egy másik testvére pedig 1956-ban hagyta el az országot. A heidebauerekre az 1940-es évekig nem használták a sváb elnevezést.

Érdekes, ahogyan Léhner Ferenc visszaemlékezésében a két világháború közötti korszak megjelent, amelyet ő alulnézetből, egészen fiatalon megtapasztalt. Politikával már csupán életkora miatt sem foglalkozhatott, a „kommunista” kifejezéssel például először szitokszóként találkozott, a leventeoktató (civilben kovács) szájából, akinek visszatérő fordulata volt, ha valamelyik levente rossz fát tett a tűzre: „Te, bitang kommunista!” Ennek ellenére Léhner Ferenc, elmondása szerint, szeretett a leventeotthonba járni, „mert nem voltak lányok”, volt viszont rádió. Ma is el tudja szavalni a leventeotthonban tanult irredenta dalokat, amelyek a kor lenyomatai. Apja – elmondása szerint – „nagy Hitler-rajongó” volt a harmincas években (ha belegondolunk, hogy Frigyes fia, Albrecht főherceg náci-szimpatiaját nem rejtette véka alá, akkor nem is csodálkozhatunk azon, hogy a cselédek között is voltak nyílt hívei Hitlernek). Ezeket a jelenségeket leszámítva Léhner Ferenc nem találkozott a politikával a mindennapokban, hanem élte a szegény gyerekek életét: az iskola után a barátaival futballozott, „bodzapuskával” játszott. Egy ízben a leventeoktató elvitte őket kirándulásra a Dunán. Oroszvárnál az oktató a kapitánnyal a csehszlovák part közelébe kormányoztatta a hajót, és elénekeltetett egy irredenta dalt a gyermekekkel a cseh fináncok bosszantására. Szerencsére a vámosok nem értették a dal szövegét... A családban, miként az uradalom minden családjában, az egyházi ünnepeken kívül megülték Horthy Miklós névnapját, a Szent István napot, Frigyes főherceg névnapját, és – bármilyen furcsa is ez egy Habsburg-uradalomban – március 15-ét. Minden lakásban volt Biblia és a kincses kalendárium, ezek voltak az iskolán kívüli mindennapi olvasmányok.

Léhner Ferenc gyerekként már munkába állt: lóvezető és gazhúzógató volt. A magyaróvári uradalomban nemcsak cselédek dolgoztak, hanem Mezőkövesd környéki summások is. Ha vallásilag nem is választotta el őket egy világ a magyaróvári uradalom cselédeitől – hiszen ők is katolikusok voltak –, de földrajzi, nemzetiségi és nyelvi tekintetben annál inkább. Őket Léhner Ferenc „igen buta népnek” látta, azonban elismerte, hogy jobban bírták a munkát, mint a cselédek. Csodálkozott, hogy ezek a summások reggeltől estig dolgoznak, még a lányok is, „és még utána is volt kedvük volt énekelni.” Az idegenek, az alföldiek iránt megnyilvánuló érzelmek tehát alapvetően a lenézés volt, amelyik persze valószínűleg visszafelé is érvényesülhetett.

Léhner Ferenc nem tartozik azok közé, akik utólag nosztalgiával gondolnak a Horthy-korszakra – ő megélte, és nem a naposabb oldalon. Mégis, Frigyes főherceggel szemben érezhető a szeretet a szavaiban. Mindez nem véletlen, hiszen Frigyes gondoskodott az uradalmán élőkről, és többek között a 80. születésnapján meghívta valamennyi cselédjét egy közös lakomára Magyaróvár határába. Minden családnak elküldte a fényképét, amelyen a pofaszakállas főherceg katonai uniformisban pózol.

Léhner Ferenc emlékezett arra a napra, amikor Frigyeset végső nyugalomra helyezték Magyaróváron, a Szent Gotthárd-templom kriptájában. A cselédek ugyan nem vehettek részt a szertartáson, mert aznap is dolgozni kellett, de az újságok megírták, hogy a halottkísérő menetben lépdelt többek között Horthy kormányzó, a trónjától megfosztott XIII. Alfonz spanyol király és a száműzetésben élő II. Vilmos német császár egyik fia. A szertartást Serédi Jusztinián esztergomi hercegprímás celebrálta. A cselédek számára nem Horthy, hanem Frigyes volt az „első”. Olyan volt a cselédek számára, mint egy mesebeli király az alattvalóinak. A korszak negatív figuráiként a „bitang kommunisztázó” leventeoktató és a csendőrök jelennek meg nagyapám emlékeiben. Utóbbiak elől menekültek a gyermekek, ha meglátták őket, amint lengedező kakastollal végigporoszkáltak az utcán. Léhner Ferenc tizennégy évesen elment Ausztriába dolgozni. Ne feledjük el, hogy Moson megye évszázadokon keresztül intenzív gazdasági kapcsolatokat ápolt az osztrák örökös tartományokkal: Bécs, Alsó-Ausztria volt a mosoni tej, a hansági széna felvevőpiaca. A gazdasági kapcsolatot megkönnyítette, hogy a határ mindkét oldalán német volt az anyanyelv. Léhner Ferenc tehát majdnem hazai földre ment, amikor átlépte az osztrák határt. Amikor a mai Ausztriát irigyeljük, nem árt tudatosítani, hogy a harmincas években Ausztria még szegény ország volt, amelynek sokan az életképességét is kétségbe vonták. Nagyapám fiatalkorából emlékezett rá, hogy az osztrákok átjártak Burgenlandból Albertkáz mérbe vásárolni: Ausztriában nem volt élelmiszer, de magasak voltak a bérek, Magyarországon volt bőven élelem, de alacsonyak voltak a bérek. Léhner Ferenc a harmincas évek végétől Ausztriában, helyi parasztnál dolgozott, a háború vége is ott érte. Sokat mondogatta, hogy micsoda ínség volt Ausztriában, és ahhoz képest micsoda bőségben éltek Magyarországon.

1947-ben tért vissza Magyarországra, és Újrónafőn telepedett le. Újrónafő telepés községet hajdúböszörményi telepések alapították 1940-ben. Lakosai

azért hagyták ott szűkebb pátriájukat, hogy egy kis földet szerezzenek az ország túlsó részében. A lokális és a nagypolitika azt várta a telepesektől, hogy a mosoni német nemzetiségi környezetben, ahogyan Csizmadia Károly magyaróvári református lelkész fogalmazott, „őrállói legyenek a magyar életnek.” A falu híres lakosa volt még az ugyancsak hajdúböszörményi Kovács Péter, aki népfőiskolát nyitott a 40 szobás újrónafői kastélyban, és a helyi parasztpárti szervezet titkáráként tevékenykedett (1945-ben a Parasztpárt színeiben elindult a választáson). A mosoniak és a hajdúböszörményiek közötti nemzetiségi és felekezeti különbség az idők során egyre inkább elmosódott 1946 után, majd a Kádár-rendszerben teljesen. Az 1940-es években a hajdúböszörményiek még aggódtak, „nehogy közénk keveredjenek”, mármint a német nemzetiségűek.

A háború és a kitelepítések időszaka után azonban lassan megszűnt a távolság és a kezdeti idegenkedés a mosoni lakosok és a telepések között. Léhner Ferenc már a színmagyar falu szélén tudott házat építeni. Közben feleségül vette Horváth Rozáliát, és traktorosként dolgozott a főhercegi uradalom helyén 1949-ben alakult Lajta-Hanság Állami Gazdaságban, innen is vonult nyugdíjba. A szocializmushoz való viszonyát alapvetően meghatározza, hogy a cselédsorból való kiemelkedésként élte meg ezt a korszakot. Az 1956-os forradalomban nem vett részt, és elítélte a mosonmagyaróvári sortűzet követő lincselést, amelyik három határőrtiszt életébe került. 1990-ben, az első szabad választásokon Léhner Ferenc a választási bizottság tagja lett. Ő avatta fel beszédével Újrónafő első szabadon választott polgármesterét, aki nem más volt, mint Kovács Péter menyje.

*Csapókerti elemi, 1938 (Sinka György)*¹²⁸

¹²⁸ Történelemtanárok Egylete, Családtörténeti életútinterjúk. <http://www.tte.hu/toertenelem/csaladtoerteneti-es-életútinterjúk> (Letöltve: 2016-01-22)

PAPP ISTVÁN: EGY CSELÉDKÖNYV OLVASÁSA KÖZBEN

2014. december 10.

A véletlen folytán tettem szert özvegy Kovács Ferencné született Szabó Margit cselédkönyvére még 2001-ben. Margitka néni 88 éves korában hunyta le szemét aprócska, de takaros városszéli házában, és három gyermeke leltározta hagyatékát. Két közel egykorú lányt és nálunk jó tíz évvel ifjabb fiút hagyott hátra, utóbbi klottgatyás süldő gyermekből egészen a katonai attaséi posztig vitte. Ez kisgyermekként rendkívül komoly, már-már méltóságteljes dolognak tűnt számomra, különösen, hogy az attasé úr olyan egzotikus országokban szolgált, mint Irak. De most nem erről akarok beszélni, hanem arról a több mint nyolcvan éves okiratról, amelyet Margitka néni kisebbik lánya adott nekünk, hátha érdekel engem mint történelemmel foglalkozó embert ez a megbarnult bizonyítvány. S érdekelt is.

A hivatalosan szolgálati (cseléd) könyvnek nevezett, 48 számozott oldalból álló dokumentumot 1932. október 11-én állította ki a „m. kir. államrendőrség mezőtúri kapitányi hivatal”-a. A borító belső oldalán pecsét, első lapján 50 filléres illetékbélyeg, alul szép kézírással: Szabó Margit. A második lap rejtja a személyleírást, amely a személyi adatok mellett felvillantja a külső jegyeket is. Ez persze némileg logikus, hiszen fénykép hiányában nehezen lehetett volna azonosítani a cselédkönyv tulajdonosát, s tébécé s más hasonló népbetegségek tömeges terjedése idején az sem vallott feltétlen rosszindulatról, hogy be volt-e oltva az illető vagy sem. Mégis kering bennem valami rossz érzés. Nem tudom elhessegetni magamtól a gyanút, hogy olyan ez a leírás, mint amikor egy vásárban jóféle tenyészkancaát vagy hízott ártányt kínáltak eladásra, s miközben az eladó felszófolta az árat a jószág egekbe dicsérésével, addig a vevő igyekezett hűteni a kedélyeket, felfedezni a rejtett hibákat. Mintha látnám magam előtt a gazdát, amint méregeti, szemügyre veszi leendő cselédjét, kicsit embervásár íze van az alkunak.

A következő részben, a 3-tól a 19-ik oldalig az 1876. évi XIII. törvénycikkből találunk bőséges tartalmi kivonatot, amely jogszabály a cseléd és a gazda közötti viszonyt rendezte. Önmagában nem feltétlenül baj, hogy 1932-ben még ez a régi törvény volt hatályban, hisz a szabályozott jogviszony némi biztosítékot jelenthetett az egyéni önkénnyel, normaszegéssel szemben. Viszont akad a törvény szövegében is néhány furcsa passzus, amely már első pillantásra szemet szúr. (Persze, ha analfabéta volt a cseléd, akkor reménye sem lehetett jogainak és kötelezettségeinek pontos ismeretére.) A törvény legnagyobb gyengéje, hogy a cseléd jogállásában keverednek az archaikus és a modern viszonyok. Ezáltal viszont tág tere nyílt a visszaéléseknek, amelyekre még utalni fogok. Először is a cseléd és a gazda nem csupán írásban, hanem szóban is megköthette a szolgálati szerződést. Hogy egy szóban kötött egyezség milyen érdekvédelmet nyújt bármilyen munkavállaló számára, azt aligha kell taglalni. Hiszen Magyarorszá-

gon még a törvény által rögzített, írásban lefektetett munkavállalói jogokat is nem egy esetben bajosan lehet betartatni. A cseléd a szolgálatba lépéssel a ház népének tagjává vált, gyakorlatilag a gazda patriarkális hatalma érvényesült fölötté. Szabadidejével nem maga rendelkezett, látogatóit nem maga fogadta, alapos gyanú (értsd lopás esetén) holmiját – persze elvileg beleegyezésével – a gazda átvizsgálhatta, sőt indokolt esetben, ha a cseléd szökésétől lehetett tartani, zár alá is helyezhette.

Ezekén túl számos olyan pontja van a törvénynek, amely elvileg védelmet ad, így például, hogy szabad akarattól lehet csak cselédnek szegődni, kölcsönös alku során döntenek a cselédbérről, atyai beleegyezés nélkül senkit nem lehet cselédnek állítani, nem lehet erkölcstelen cselekedetre kényszeríteni a cselédet. A gyakorlatban, a gazdasági viszonyok kényszerítő ereje folytán rendkívül kiszolgáltatott társadalmi rétegnek számított a városi cselédség. Komoly társadalomtörténeti kutatások bizonyítják, hogy körükben volt legmagasabb az öngyilkosság és a magzatelhajtás aránya. Jusson eszünkbe Töröcsik Mari arca az Édes Annából, ahogy a forró gőz fölött próbál a nem kívánt gyermektől szabadulni, vagy Bara Margit villámló tekintete a *Bakaruhában*ból, amikor rádöbben, hogy visszaéltek szerelmével, rútul becsapták. Bizony, a lényeg nem csupán az intézményben és a jogszabályokban, hanem a mögöttes tartalomban, mentalitásban rejlik. Elég felidézni a családukból keringő hagyományokat, amelyek egyáltalán nem véres, kegyetlen és felkavaró eseteket rögzítettek. 1930-ban született nagymamám azért is örült 14 éves korában a front érkezésének, mert így nem lehetett cselédnek állítani. 11 évvel idősebb nővére, aki málnaszörpöt vitt a fehér ruhában teniszező kisasszonyoknak (ennél abszurdabb képet keveset tudok elképzelni a két világháború közötti Mezőtúron) elmesélt egy első hallásra nem is annyira felkavaró esetet. Egy tehetős városi gazdánál szolgált, aki az asztal alatt egy kosárban tartotta a felszeletelt kenyeret. Az első este odavezette a fiatal lányt, és azt mondta: „Irén, számold meg a kenyeret”. Megszámolta, majd letakarták egy terítővel a kosarat. Reggel majd újra megszámloljuk, szólta a gazda. A hatalmi viszonyok, a fölé-alárendeltség brutálisan egyértelmű érzékeltetése ez, amit még hatvan én távlatából is nagyon elevenen idézett fel az idős asszony.

Szabó Margit cselédkönyve nem sokat árul el a fiatal lány mindennapjairól. Másfél éven át, némi megszakítással öt gazdánál szolgált, átlagban négy hónapot. A bére havi 12 és 20 pengő között mozgott, hűségével, szorgalmával, ügyességével nagyon elégedettek lehettek gazdái, hiszen olyan jellemzéseket kapott, hogy „mindenben kitűnő”, „mindenekfelett megbízható”, „ügyes és szorgalmas.” A három helyen is szereplő „egészségesen távozott” kifejezés megint azt juttatja eszembe, hogy nem sánta a kanca és nincs felfúvódva a tehén, gond nélkül vihetik. De Szabó Margit nem vált Édes Annává, minden jel szerint csendesén kilépett a cselédségből, amely nála nem vált sorssá, csupán az életpálya rövid állomásává. Ez önmagában is elégedettségre adhatott okot. Milyen kevés is kell a boldogsághoz!

PAPP ISTVÁN: A MESZTEGNYŐI FENYŐÁRUS

2015. február 17.

Néha még a tévedés is jó útra vezethet minket. Gyerekkorom kedves foglalatosságaként tartottam számon az akkoriban még tömzsi, sárga-kék színekben rikító vasúti menetrend tanulmányozását. Néhány éven át mindig vásároltunk otthonra egy példányt, éppúgy hozzátartozott ez a házhoz, mint a nyolcvanas években a *Kincses Kalendárium*. A menetrend segítségével képzeletben beutaztam Magyarországot. Máig fülemben csengenek olyan, több falunevet magukba olvasztó állomásnevek, mint Keszőhidegkút-Gyöngy vagy éppen Zalabér-Batyk. Az emelkedő számsorrendben következő fő-, majd mellékvonalak után jöttek az erdei kisvasutak. Ezek közül a Balatontól délre eső, az egykori nagyberekli lápvidéken közlekedő kisvasút tetszett meg a legjobban, talán Csisztapuszta, Táská és Somogyszentpál szépen csengő nevei miatt. Kicsit el is bíztam magam, hiszen ehhez a belső-somogyi kistájhoz soroltam azt a települést is, ahonnan a most következő történet főhőse származik.

Pedig Mesztegnyő délre esik az egykori tőzegláptól, az 1400 lakosú falu Marcali szomszédja. Sosem jártam még ezen a tájon, s bizony kartográfiai magabiztosságom is megbicsaklott, ahogy megkerestem a települést az atlaszban. Mégis ismerek onnét egy embert, akivel hat éve mindig találkozom évente egyetlen egyszer, ugyanazon a napon, ugyanott és ugyanabból a célból. Ő a mesztegnyői fenyőárus. Az elégedetlenség vitt el hozzá. Hat évvel ezelőtt a Rákospalota szélén lévő Kolozsvár úti piacon válogattam a karácsonyfának szánt tűlevelűek között, de nem leltem kedvemre valót. Eléggé szorított az idő, hiszen már 24-e (az otthoni öregek szerint Szentnap) délelőttjén szitált az apró szemű hó. Ekkor eszembe vágódott egy kép, amit a villamosról láttam. A Rákospatak partján, az Erzsébet királynő és a Rákospatak utca szegletében vékony füst szálldogált egy bódéból, körötte szerteszét fenyőfák heverték. Amikor először odaértem, ugyanaz a látvány fogadott, mint azóta is minden esztendőben. Vékony lécekből összetákoltt, barnára meszelt nappali melegező, a belsejében viseltes, piszkos szivacsdarab, olyasmi, amit otthon a kutya házába gyömöszöltünk. A bejárat előtt a hasogatásra szolgáló tőke, mellette fejszék, nyesésre élezett vasak, itt-ott fűrészek, s persze a gépolaj tárolására alkalmas margarinos doboz. S az elmaradhatatlan italosüveg, benne a „kevert”, ami annyi férfit vitt sírba a Nagykunságban. Úgy látszik, itt is elmaradhatatlan. Tört arcú, picit bizalmatlan férfi fogad. Első pillantásra kortalan, hatvanéves éppúgy lehet, mint negyven. A keze kérges, mint a smirdlipapír, a parolázáskor szinte karcolja elpuhult tenyeremet. Az árus szájában sodort cigaretta, a barna papír lassan kucorodik a tűz alatt. Kérdésemre, hogy milyen fenyője van, szakértelemmel felel: normann, ezüst és luc is akad, mindenféle méretben, a három méterestől az aprócska csemetéig.

Tudakolom tőle, hogy tán Zalából jött, mire bemondja a faluja nevét. Befelé elmosolyodom, jóleső, ám utólag téves érzéssel nyugtázom Mesztegnyő helyét

a térképen. Az üzlet hamar megköttetik, s már be is csavarja zsákkötöző madzaggal a fát. Van, amikor megkérem, hántsön le néhány forgácsot az aljából, így könnyebben tudom a talpba illeszteni. Óhajomnak mindig készségesen eleget tesz, a tőkére rakjuk a fát, és néhány eleven húzással le is faragja a nyers kérget. Közben önkéntelenül a lábára pillantok: két szétnyútt cipő néz vissza, kötetlen fűzőkkel és középen akkora nyelvvel, mint ha egy tehén akarna nyaldosni. Különben mindig téblábol egy segéd is, aki a többi vevőnek segít. Tavaly az úpalotai tüskéből, vagyis a tízemeletes házak egyikéből jött egy férfi. De két egymást követő évben még nem volt ugyanaz a kísérő.

Az árus nagyon szűkszavú, nemigen ered meg a nyelve. De azért kiderül, hogy éjjel-nappal itt virrasztanak, különben ellopnák az árut. Nem tudom, van-e bármilyen hivatalos papírja, bár egy ízben nagy elképedésemre a kezembe nyomott egy nyugtát, amit addig sose tett. Civilben biztonsági őrként dolgozik, s a fenyőfák mellett haltenyésztéssel egészíti ki fizetését. A közlekedés bajos a faluból, hiszen vonat már nem jár Marcali felé, csak a vágány talpfáit lepi be gyom. Csak az erdei kisvasút zakatol még, teszi hozzá. Azt különben még a grófok építették, harapja el a szót. Ahogy évről évre nézem ezt a férfit, mind jobban érdekel, ki is lehet ő. Valahogy attól tartok, egyszer majd nem találom ott a Rákos-patak partján, elenyésszi az idő, baj, betegség. De csodálom konokságát, ahogy vállalva a nehézségeket dacol az évekkel, s újból és újból elhozza a fáit Mesztegyről. Eszembe jutnak azok a vidékiek, akik hosszú-hosszú évtizedek óta ömlenek a magyar Amerikának tekintett Budapestre. A megváltás földjének tűnik ez a világ, pedig a tapasztalatok vegyesek. Gondoljunk csak a szintén Somogyból jött Kovács Lajira, aki egy budai villa építésénél segédkezett, ahogyan azt Németh László tolla megörökítette, vagy az óbudai gyárak népére, akinek boldogság után vágyát oly szépen rezgettették Gelléri Andor Endre novellái. Az alapprobléma nem sokat változott: zúdul a vidéki Magyarország a fővárosba, gürcöl, igyekszik, kapaszkodik, itt él heteket vagy hónapokat, ingázik éveket, sőt akár évtizedeket is. A többség azért gyökeret ereszt, kis otthont alapít. Persze nagyok a különbségek, a rátermett, az okos, a szorgalmas azért csak boldogul, de nem kevesen egy helyben topognak. Ha egy mai védőnő, gyámügyi előadó vagy tanító fejébe venné, hogy számba veszi azokat a gyerekeket, akiket elé vet a sors, ahogyan egy, a Medve utcai polgáriban dolgozó iskolaorvos tette a 30-as években, sokat gazdagodna tudásunk a nagy magyar méhkas társadalmáról.

Kezet rázok a mesztegyői faárussal. Igyekszik vissza a bódéba, hiszen a patak voltaképpen egy szélcsatorna: az enyhe decemberben is keményen arcul csap a légáramlás. Remélem, látom őt jövőre is.

PAPP ISTVÁN: EGY SÜTŐ SZOCIOGRÁFIÁJA

2014. március 15.

„Gyerekek, én már nem sütök többé süteményt, csak kalácsot, meg hajtottat.” Meghökentő, de mégsem ellentmondásos kijelentés ez Bözsike nénitől. Nővérét, nagymamámat juttatja eszembe, aki számára a vajas-krémes sütemények tartoztak bele a sütemény fogalmába, de a mákos és diós hajtott, a mazsolás-kakaós dúc nem. Bözsike néni az utóbbival kínál minket, meg foszlós, baracklekvárral töltött pici buktákkal. Szinte olvad a szánkban, hiába, öregkorára megtanult sütni-főzni, mondom magamban, nem kevés szemtelenséggel. „*Tudjátok, valahogy nem süt már úgy a sütő, mint kéne, inkább csak szárít.*” „*Tegyen cserepet az aljára*” – mondja jóindulattal a feleségem. „*Nem az a baj, tán a kora sok.*” Még ’62-ben vettük, egyidős István fiammal.

Káprázik a szemünk az évszámot hallva. Pedig nem kellene rajta csodálkoznunk, hiszen Bözsike néninek számos, ha nem is ilyen régi, de több évtizedes dolga van. Nem ócska ez, hanem kikímélt, ő legalábbis biztosan ezt mondaná. Végso soron ez adta élete lényegét, ez szolgált számára zsinórmértékül. A negyvenes évek háborús viszonyai, az ötvenes évek kétszer felvehető és esőben szétmálló papíruhája után megváltás volt számára a legalább százötven éves alsórészi vályogház, ahová a tanyáról beköltöztek. S Bözsike tudta, hogy nem sokja van, de azt a keveset mindig megbecsülte, és forintot forinthez téve aprólékosan gyarapította. Hányszor láttam gyermeki névnapok és disznótorok alkalmával, hogy a fal szélén gyöngyözik a víz. Miért izzad a fal, tettem fel óvatosan magamban a kérdést, míg rá nem jöttem, a szinte lyukacsos, alap nélküli vályogház vonzza magához a nedvességet. De Bözsike néni nem hagyta magát, megszámlálhatatlan alkalommal tapasztott, meszelt, festetett és suvickolt. S az öreg ház, amelyet nyilvánvalóan el fognak dózerolni, ha ő elmúlik ebből a világból, még teljesen valószínűtlen módon most is áll.

A 80 éves öregasszony kihalóban lévő emberfajta. Ő az, akiről visszapattan bármilyen szociológus vagy antropológus, merthogy lehetetlen tipizálni. Ha pusztán anyagi viszonyait nézem, nyugdíját, régi bútorait, akkor egész egyszerűen szegény. Őt magát aligha lehetne jobban megbántani, mintha így nevezném. Azért nem, mert nem érzi magát annak. Nincs a tudatában, ha nagyon pszichologizálni akarnék. Egyszerűen azért nem, mert egész élete, mint generációja oly sok paraszti sorban született asszonyának, a szegénység elleni harcról szól. Ez az a folyamat, amely előtt a száraz statisztika, a leíró szociológia kénytelen kapitulálni. És itt kaphat helyet az a műfaj, amelyet szociográfiának hívtak egykor, vagy mondjuk valóságirodalomnak manapság. Ez az a módszer, amivel a megítélesztő valóság, a leegyszerűsítő kép mögé lopózhatunk. Megfejtethünk, bemutatathatunk emberi sorsokat, amelyek másképp láthatatlanok maradnának. Néhány éve olvastam egy kis riportot Tardról, melynek szerzője találóan jegyezte meg, hogy még mindig aktívak azok a nyolcvanéves nagymamák, akiket Szabó Zoltán kislányként láthatott. Igaz, nem tesznek már sokat: leszedik a szőlőt,

megkapálják a virágoskertet, elvetnek két sor zöldbabot. Rájuk mondja a statisztika, hogy nyugdíjasok, inaktívak.

Pedig mennyire hamis kép ez! Eszembe jut nagymamám, aki megsíratta régi, ammóniaszagú hűtőjét, amit a garázsba kitoltam molnárkocsin. Legfeljebb ócskavasként szolgálhatott már. „*Még 72-ben vettem, amikor uborkát szedtünk az állami gazdaságban*” – mondta könnyei közt. Látom magam előtt Ica nénit Gerendáson, feleségem nagynénjét. Nem messze laknak ők az egykori aradi úttól (a népnyelv nem hagyta magát megtéveszteni Trianontól), s házuk alig húsz éve épült fel. A kiskonyhában üldögéltünk, márciusi hóolvadás idején. Ez már alighanem utolsó szusszanása volt a télnek. „*Jól van*” – nyugtázta Ica néni, akkor kezdhettünk gyűjteni a jövő évi tüzelőre. Mellbe vág ez a mondat, pedig semmi szomorúság, vagy ijedtség nincs benne. Egyszerűen folytatása ez annak az életnek, ami számunkra valószínűtlenül elviselhetetlennek tűnik, végtelen lemondások sorozatának. Mégis őriznek ezek az emberek valamit, amit hívhatunk törhetetlen életakaratnak, szívósságnak. Olyan kis csodái ők a magyar társadalomnak, amihez Kovács Imre, Féja Géza vagy Erdei Ferenc érzékenysége kell, hogy észrevegyük. Ebben állhat a szociográfia értelme.

SZABÓ ANDRÁS: PISLÁKOLÓ FÉNYEK

2015. március 18.

A 4-es út számomra az emberi küzdelem egyik szinonimája. A péntek délutáni futószalagon a kamionok között a keleti vidékekről elszármazottak tartanak hazafelé. Az út idegtépő, néhány türelmetlen autós kockára teszi önmaga – és mások – életét pár perc nyereség fejében. A másfél órás csatározás után egy törökszentmiklósi jobb kanyarral végre magunk mögött hagyjuk a gépesített forgatagot. A forgalom itt már sokkal kisebb. A szemből fel-felbukkanó autók reflektorai szikrákat vetnek a nedves út felületén. A kormány apró mozgásokkal adja tudtomra, hogy a vizes út nyomvályúiban a kerék bizony nem mindig érintkezik az aszfalttal. A nyílegyenes úton lassan tűnnek el a tükörben „Miklós” narancssárga lámpái. Az ablaktörő töretlen surrogással számolja a métereket hazafelé. Az ingerszegény környezetben teljes erővel szakad ránk a koraesti, téli sötétség.

A 4-es út lüktetése és az út menti bevásárlóközpontok, benzinkutak türemkedő csillogása után épp arra gondolok, hogy milyen kihalt e táj, mikor a szemem sarkából egy távoli pislákolást pillantok meg. Egy tanyaépületből jelként tör utat magának a reménytelenül szitáló esőn át egy ablaknyi melegség. A létért folytatott küzdelem egy másik világába csöppentem. Önkéntelen találgatásba kezdek, hogy vajon ki, vagy kik lehetnek az ablakon belül, és e pillanatban mivel tölthetik estéjüket. Vajon egy házaspár kártyázik a konyhában, miközben a sparheltben az akácfa pattog? Elképzelem, ahogy a lábasban fő a krumpli, és belepi a gőz a

pici konyhát. A régi szóttos mellett egy reklámokkal teletűzdelt falinaptár, a megyei újság melléklete. A helyiség egyik sarkában tűzifa szárad, mellette jóllakkott macska alussza álmát. Azt firtatom magamban, hogy lakhatnak-e ott gyerekek? A fal melletti kiságyban vajon felsír egy csecsemő, akihez nagyobbacska nővére szalad ki a szobából. Vagy csak valaki magányában üldögél? Valljuk meg, ez a verzió sokkal esélyesebb. A falon egy régi fekete-fehér esküvői kép, melynek rájárába a gyermekek és unokák kis színes fotói vannak körös-körül beletűzdelve. Az egyikén fiatal pár és kisgyermek egy észak-pesti lakótelep játszóterén, a másikon – mely jó pár évvel később készült – már egy csinos fiatal lány szomorkás mosollyal áll a repülőtér aulájában, mellette egy hatalmas „kerekes” bőrönd... Lehet, hogy egy idős özvegyember él ott, és lassan újra földdé lesz az a kicsi fehér épület is, mint oly sok társa az elmúlt évtizedekben? Vajon hány olyan unoka, dédunoka élhet ma városban, Pesten, Gyömrőn, Dunakeszin, Győrött, vagy tán még sokkal nyugatabbra, aki belül őrzi még itt töltött gyermekkorát. A nyarakat, a bodza és az akácvirág illatát, az ősi házat a végtelen közepén. Vagy a mérhetetlen sarat, a belvizeket, a bénító hófúvást, a reggeli jégvirágokat a kis ablakokon...

Felülnézet

A táj – melyet most keresztezek – a műholdas képeken unalmasnak tűnhet. Hatalmas táblák jelölik jellemzően a kukoricát vagy a búzát. Köztük dűlőutak, csatornák, erdősávok, működő, vagy „széthordott” egykori TSZ telepek. Közelebből azonban jól látható, hogy számtalan apróbb „folt” töri meg a textúrát. Kivehetőek a kis tanyaépületek, illetve jellemzően a maradványaik. Egy régi szövet maradványai sejlenek át a magasból. Telkek romokkal, kiszáradófélben lévő, koros szilva- és meggyfákkal, melyek között burjánzik az orgona és a gyom. A hanyatlás stációi. Mezőtúr lakosságszáma az 1940-es években érte el a csúcst. Ekkor megközelítőleg 29 000 lelket számlált a település. Ma már nehéz elhinni, hogy ebből mintegy 10 000 ember élt a külterületen. Az elvándorlás mértékét jól kifejezi, hogy a város lélekszáma ma már a 17 000-et sem éri el, a tanyák lakosságszáma pedig még drasztikusabban csökkent: jelenleg már csak 3-400 ember élhet a külterületeken.

Makó, Békés, Szarvas, Nagykőrös, Csongrád, Mezőtúr: a múlt század legelején még az ország élmezőnyében foglaltak helyet népességüket tekintve, aztán az 50-es években hihetetlen sebességgel indult meg a tömeges elvándorlás egy komfortosabb élet reményében a felfuttatott iparvárosok, illetve Budapest irányába. Bár a tanyasi (paraszti, cselédi) élet jellemzően nem a kényelemről és a gazdagságról szólt, ettől az időtől kezdve szinte egyet jelentett magával a szegénységgel. Még manapság sincs számos helyen áramellátás, nem is beszélve az esős időkben járhatatlan földutakról. Ezek olyan tényezők, melyek mindig is jelentősen befolyásolták az itt élők mindennapjait. Olykor még az is áthidalhatatlan nehézséget okozott, hogy a szülő nőt, vagy a beteg gyermeket időben orvosi ellátásban részesítsék. A gyermekhalandóság még a 19. sz. végén és a 20. sz. elején is óriási volt: halva születés az összes születések 5,13%-a, a 7 éven aluli gyermekhalandóság minden 100 élve születés után 37,01% volt. Az iskolába járás

is embert próbáló feladatnak bizonyult, annak ellenére, hogy 19 telephelyből (!) állt a túri tanyasi iskolai rendszer. A hatalmas távolságok miatt sok gyermeknek így is kilométereket kellett naponta gyalogolni oda és vissza. Ezen intézmények megszűnése után a komfortosabb iskoláztatás érdekében a városban egy diákotthon (tanyasi kollégium) működött, de a 2000-es években ez az intézmény is megszűnt. Egyszerűen értelmét veszítette, mert már szinte nincsenek is tanyasi gyermekek.

Az út vége felé

Jó ideje egyenes szakaszon autózom a Nagy tanya „magasságában”, ahol egykoron a Jézus Szíve templom – más néven „csugari kistemplom” – állott, mely a II. világháború idejében épült a tanyasi emberek összefogásával. Az alapkövetételhez a környékből majdnem mindenki vitt egy, vagy több téglát. Ezekre ráírták a fronton harcoló férjük és fiaik nevét. Ma többek között egy volt TSZ elnök családi háza „őrzi” ezeket a neveket a falában...

Visszarévedésemből egy fiatal pár látványa zökkent ki. Babakocsit tolnak az út szélén, valószínűleg a buszmegállóból tartanak hazafelé. Bevallom, megható érzés kisgyermeket látni ezen a vidéken. Hiába tagadnám, hogy úrrá lett rajtam a nosztalgia, mégis tudom, hogy ennek a világnak az ilyen mértékű visszaszorulása minden bizonnyal elkerülhetetlen lett volna. Bár a kollektivizálás – a táj mozaikosságának feláldozása a monokultúrás termelés oltárán –, továbbá az erőltetett iparosítás jelentősen katalizálta a külterületi életforma felszámolódását, azonban nem szabad megfeledkeznünk egyéb (főleg infrastrukturális) okokról sem, amelyek – ugyan hosszabb távon és lassabb mértékben –, de biztosan ebbe az irányba vezettek. A tanyasi lét minden romantikája mellett részben gazdasági kényszer is volt, melyből sokan keresték a menekülőutat maguknak és gyermekeiknek. És persze vannak szép ellenpéldák is – főleg a Kiskunságban – arra, hogy a 21. században is van létjogosultsága ennek a lét- és gazdálkodási formának. Meglepő, hogy pont egy bel-budai vendégségben találkoztam olyan középkorú hölgygel, aki férjével Ásotthalom mellett vett birtokot, és kezdett el gazdálkodni rajta. Tevékenységük szép példa arra, hogy a nagyüzemi mezőgazdasági termelés mellett (vagy helyett) van létjogosultsága egy tisztább és emberközelibb gazdálkodásnak is. Mennyivel szebben cseng a „gazdálkodás” szó, mint a „termelés”.

HEGEDŰS GYULA: EGY PARASZTNEMESI EREDETŰ CSALÁD TÖRTÉNETE A 18. SZÁZADTÓL A 20. SZÁZADIG

2015. április 1.

Egy kisváros lakótelepén nőttem fel, nagyszüleim is városban éltek, így gyermekkoromban nem sok kapcsolatom volt a népi kultúrával. Később, amikor elkezdtem családom történetét kutatni, csodálkozva láttam, hogy három nem-

zedékre visszamenőleg egyetlen családtagom sem volt földműves. Az elmúlt másfél évszázadban élt őseim között találtam egy sor hivatalnokot, néhány tanítót, egy orvost, erdélyi, felvidéki és dunántúli kisnemeseket, soproni és brasói polgárokat. Nyolc dédszülfőm közül csak ketten születtek paraszti sorban, de hamarosan ők is városiakok lettek. Ebben a rövid írásban apai felmenőimet mutatom be, akikről megmintázhatnánk a tipikus hétszilvafás nemes alakját.

Családom a Vas megyei Felsőőről származik. A mai Burgenlandban található kisváros, ahogy neve is mutatja, a honfoglalás óta határőr településként szolgált. Eleinte valószínűleg határvédő székelyek élhettek itt, mielőtt Erdélybe költöztették volna őket. (A nyelvészek meglepő hasonlóságokat fedeztek fel a székely és az őrvidéki-őrségi nyelvjárások között, bár a DNS-vizsgálatok nem igazoltak genetikai kapcsolatot a mai székelyföldi és őrségi népesség vonatkozásában). Egy 1327-es oklevélben I. Károly király az itt élő „királyi örök”-et megerősítette régi kiváltságaikban, melyeket még IV. Bélától kaptak, és az országos nemesek közé emelte őket. Ennek ellenére Felsőőr hol Kőszeg, hol Németújvár birtokába került, majd a 16. században a Batthyányak szerezték meg néhány évtizedre. Lakosai között a Hegedüs családnév először egy 1482-ben kiadott oklevélben bukkan fel. Bevallom, némi csalódást éreztem, amikor megláttam a „Hegedes Oswald” nevet – a keresztnév alapján igen valószínű, hogy nem egy zenekedvelő székely, hanem egy németajkú muzsikus lehetett a családuknak nevet adó ősapám...

1582-ben Rudolf király ismét nemességet adományozott 65 felsőőri családnak. A nemesi címmel nem járt sem birtokadomány, sem címer. Az oklevél név szerint felsorolja a családfőket, köztük Hegedews Balázst és Lőrincet. Bár nem tudom végigvezetni a családfámat e két személyig, igen valószínűnek tartom, hogy tőlük származik a családom. 1750 körül egy Hegedüs János nevű őszám Felsőőrről elköltözött a szintén Vas megyében található Hidashollósra. Itteni jelenlétének – Mária Teréziának hála – írásos nyoma is van. 1767-ben ugyanis elkészült Hidashollós *Urbárium*a is, amely felsorolja a családfőket, a jobbágYTELEK méretét és a földesúrnak, gróf Batthyány-Strattmann Ádámnak járó szolgáltatásokat. Az *Urbárium* szerint Hidashollóson összesen 6 875 jobbágYTELEK volt 228 holdnyi területen, melyen 29 jobbágY, 12 házass és 2 házatlan zsellér gazdálkodott. A nevek között szerepel „Hegedüs János Nemes” is, aki 3/8 telket művelt. Hiába rendelkezett János őszám nemesi címmel, mivel jobbágYTELKEN gazdálkodott, ugyanúgy teljesítenie kellett a földesúrnak járó szolgáltatásokat, mint a többi telkes jobbágYNak. A telek mérete alapján évente összesen 18 nap ígás robotra volt kötelezve (két marhával), melyet kiválthatott 36 nap „kézi szolgálat”-tal. Ezenkívül évente 1 forint „árendát” kellett fizetnie a földesúrnak, továbbá be kellett szolgáltatnia 3/8 öl tűzifát, 2 fontnyi „fonyás”-t, azaz kendert, 1/4 icce kifőzött vajat, egy kappant és 8 tojást. A földesúrnak járó kilenced „az bé vett szokás szerint termésből adatik” – olvasható az *Urbárium*ban. Erről a bizonyos Hegedüs Jánosról annyit tudtam még kideríteni egy 1781-82-es nemesi összeírásból, hogy Felsőőrről költözött Hidashollósra, apját is Jánosnak hívták,

és két fia volt: János és Ferenc. Az ifjabbik Jánosról végre találtam anyakönyvi adatokat is.

Mivel a felsőőriek nagyrészt reformátusok voltak, viszonylag könnyű követni a nyomukat a döntően katolikusok lakta Vas megyében. Hidashollóson nem volt református templom, ezért az ifjabb János esküvői bejegyzésére Magyar-szecsőd anyakönyvében bukkantam rá 1792-ből: „Die 20. Febr. H. Hollóson lakó Hegedüs János copuláltatott az ő eljegyzett Mátkájával, Néhai Csuti Illyés árva hajadon leányával, Katalinnal. (...) A' Moringjok – 100. forint.” Az anyakönyvből két fontos dolog derül ki: először is a menyasszony nem nemesi családból származott, másodsor pedig a 100 forintnyi möring (azaz hozomány) sem számított komoly vagyonnak a 18. század végén. (Ekkortájt két ezüstforintért három tyúkot lehetett vásárolni.) Hegedüs János az anyakönyvi bejegyzés szerint 40 éves korában „sinlődés”-ben hunyt el. A neve mellett feltüntették, hogy „Curator”, azaz egyházközségi gondnok volt. Minden bizonnyal nemesi származásának is volt szerepe abban, hogy megválasztották erre e tisztségre. A Hegedüs–Csuti házaspárnak négy gyermeke született, de csak egy lány és egy fiú érte meg a felnőttkort. Fiuk, Hegedüs Mihály életéről mindössze annyit tudok, amennyi az anyakönyvi bejegyzésekből kiderül. 1797-ben született, és 1818-ban nősült. Az egyházasrádóci református egyház anyakönyvében az alábbi sorok olvashatók erről: „Hidas Hollósi Nemes Hegedüs Mihály ifjú legény vette E. H. Rádóczi néhai Pápai János özvegyét, Magyar Katalint. A legénymoringja 200, az asszonyé 120, az ekklezsiának 30 fr.” Apjához hasonlóan tehát ő is közrendű nőt vett feleségül, és a möring mértéke is azt mutatja, hogy egyikük sem volt különösebben jómódú. A házaspár a feleség szülőfalujába, Egyházasrádócra költözött, és ott született meg 1819-ben első gyermekük, Hegedüs János. Őt egy fiú-, majd egy leánygyermek követte, de mindketten még gyermekkorukban meghaltak. 1827 júniusában váratlan tragédia történt. A 31 éves Hegedüs Mihály Taródházán (ma Sorkifaludhoz tartozik) volt valamiféle „szolgálatban”, amikor a munkálatok közben ráomlott a föld. Az egyházasrádóci anyakönyv a következőt jelölte meg a halál okaként: „Véletlen halálos nyavalya, föld rászakadás miatt.” Bizony, a hétszilvafás nemes nem karddal, hanem ásóval a kezében hal meg...

A 8 évesen árván maradt Hegedüs János életútja egészen máshogy alakult, mint parasztnemes felmenőié. Egyelőre rejtély számomra, hogy a 31 évesen megözvegyült édesanyja hogyan tudott anyagi biztonságot nyújtani fiának. A felcseperedett János ugyanis a pápai református kollégiumba került. A kollégium feljegyzései szerint az 1837 és 1842 között végezte ott a gimnáziumi, majd jogi tanulmányait. Amikor megtudtam, hogy ükapám a pápai kollégiumba járt, azonnal eszembe jutott, hogy ezekben az években tanult ott Jókai és Petőfi is. Bár Hegedüs János pár évvel idősebb volt náluk, elképzelhető, hogy találkozott is velük. Legalábbis én szeretem elképzelni, ahogy együtt borozgatnak egy pápai fogadóban. Hegedüs János abban is különbözött ősaitól, hogy nem egy falubeli magyar leányt választott feleségnek, annál is inkább, mivel 1842-ben Körmenre költözött. 1851-ben kötött házasságot Sopronban Schricker Karolina

Margittal, pontosabban Carolina Margaretha Schricker polgárleánnyal (1831–1867), akinek nagyapja a bajorországi Hof városából költözött Sopronba a 19. század első évtizedében, édesanyja (Susanna Josepha Krug) révén pedig több neves soproni polgárcsaláddal rokonságban állt. Hegedüs János sikeres ügyvédi karrierbe kezdett. Szép házat vásárolt a Keputi (ma Mátyás király) utcában, amely ma is áll, a kataszteri térképek tanúsága szerint pedig több szántója is volt a határban. A házaspárnak 1851 és 1858 között hat gyermeke született, de csak hárman éltek meg a felnőttkort.

Úgy tűnik, Hegedüs János nem vett tevékenyen részt az 1848/49-es szabadságharcban, de ékes bizonyítékát találtam annak, hogy szívvel-lélekkel támogatta a nemzet ügyét. A Kossuth Hírlapja című folyóirat 1848. október 5-i számában a következő tudósítás jelent meg tollából: „Körmend. Sept. 30. Ma délután városunk tanúja volt a magyar katonaság hazánk iránti szeretetének. A Grätzben állomásozó Sándor huszárok közül 102 közbíró egy lengyel születésű, de magyar érzelmű tizedesnek vezérlete alatt jöttek hozzánk, veszedelemben levő hazánk védelmére. A lelkes hazafiakat lelkesen fogadtuk, s elláttuk mindennel, mi tőlünk kitelhetett. – Állítások szerint többi hadtársuk is utánuk sietnek, s ha az ármányteljes camarillának nem sikerül őket meggátolni, rövid időn körünkben üdvözülhetjük őket. Adjon isten sok illy lelkes hazafiakat. Vidékünkön most vonul keresztül a soproni, mintegy 6000, és vasmegyei mintegy 3000 nemzetőrsereg. – Hegedüs János.”

Ükapám valamikor az 1860-as évek végén Szentgotthárdra költözött, és ott halt meg 1870-ben tüdőgyulladásban. Feleségét már korábban elvesztette, s így a három elárvult gyermek Sopronba került a Schricker-rokonsághoz. A családi hagyomány szerint a nagybácsik-nagynénik kisémmizték az árvákat, a legendáriumban még egy Amerikába emigrált rokonról is szó esik, aki magával vitte a gyermekek örökségét. Hogy mi igaz ebből, és mi nem, egyelőre nem tudom. Az viszont tény, hogy dédapám, Hegedüs Béla nem folytathatta iskoláit, és beadták inasnak egy soproni festő-mázoló mesterhez. Ott kitanulta a mesterséget, majd letöltötte katonaidéjét (még Bosznia-Hercegovina okkupációjában is részt vett ugyanannak a soproni gyalogezrednek a tagjaként, amelyben mintegy húsz évvel később a másik dédapám altisztként szolgált), 1889-ben pedig saját vállalkozást indított el. Az üzlet jól ment, még a kismartoni Esterházy-kastélyban is dolgozott, és hamarosan a Várkerületen vett házat. 1895-ben feleségül vette Birthelmer Amáliát (pontosabban Amalia Fridericke Birthelmert), egy brassói épületlakatos és kályhakészítő lányát. Régebben el sem tudtam képzelni, hogyan találkozhat egy soproni férfi egy brassói nővel, hiszen talán nem is volt a történelmi Magyarországon másik két város, amelyek ilyen távol lettek volna egymástól. Később megtudtam, hogy Birthelmer Péter Bécs felé szeretett volna terjeszkedni, ezért nyitott egy lerakatot Budapesten, egyet pedig Sopronban. A házasság minden bizonnyal üzleti kapcsolat gyümölcse volt. Az esküvőt Brassóban tartották 1895-ben, majd Amália átköltözött az ország egyik csücskéből a másikba. A soproni (ödenburgi) poncichterek bizonyára csodálattal hallgatták különleges brassói (kronstadti) szász dialektusát. Dédszüleimnek hét gyermekük

született, az első kislány pár hónapos korában meghalt, de a többiek mind szép kort értek meg. Dédapám is, aki a 20-as évekre a város megbecsült polgára lett. Családunk őriz tőle néhány tárgyat, a legérdekesebb egy „*Dalos-könyv*”, amelyben összesen 234 nóta szövegét jegyezte le. A dalok többsége a korban divatos népies műdal, katonanóta, selmeci diákdal, bár akad köztük néhány valódi népdal is. Hiába volt németajkú az édesanyja és a felesége is, dédapám csak magyar dalokat jegyzett le a kis könyvecskébe.

Nagyapám volt a legfiatalabb gyermek a családban. Az ő pályája már tipikus polgári pálya: reálgimnázium, katonai szolgálat, felsőfokú tanulmányok. Az viszont talán már nem megszokott egy városi fiattaltól, hogy „okleveles gazda” minősítést szerezzen a debreceni gazdasági akadémián. Nagyapám egész életében a tejiparban dolgozott, több szakkönyvet írt, sőt, új sajtokat talált ki. (És hogy a népiség valamilyen szinten meg legyen említve ennél a generációnál is: a paraszti sajtkészítés módszereit adaptálta a tejüzem nagyipari technológiájába.) Bátyjával együtt komolyan vették a családi hagyományt is. Olyannyira, hogy fellapozták Nagy Iván könyvét a magyarországi nemes családokról, és abban találtak egy soproni Hegedüs családot, amely Mária Teréziától címeres levelet kapott. Csináltattak is gyorsan címeres névjegyet, levélpapírt, pecsétgyűrűt a sakkozott címerpajzzsal és a három búzakalásszal. Csak a 90-es években jöttem rá, hogy az a család nem a mi családunk, bár valószínűleg távoli rokonok, mert a „felsőőri” (sőt: „felső-cőri”) előnevet viselik.

Annak ellenére, hogy hétszilvafás nemesből kisvárosi értelmiségivé, majd városi mesteremberré, később pedig élelmiszeripari szakemberré avanszált felmenőim egyre távolabb kerültek a népi Magyarországtól, az én születésem valamiképpen mégis a falusi népnek és a néphagyománynak köszönhető. 1968 nyarán édesapám a győri múzeum fiatal munkatársaként egy csapatnyi főiskolást látott el szakmai tanácsokkal, akik néprajzi gyűjtőúton vettek részt Szanyban és környékén – a zeneművészeti főiskolások között ott volt édesanyám is.

PAPP ISTVÁN: SOFŐRÖK, MÁJAK, PAPUCSOK (PUSZTAINE)

2015. július 16.

A hajópadlónak számos kellemetlen tulajdonsága van. Egyrészt igen rossz hőszigetelő, akadálytalanul süvít át rajta a földből áradó hideg levegő. Másrészt a vizet sem igen tartja vissza, repedésein könnyen kis erecskék jelennek meg. Gyakran homokot tesznek alá, ami persze nem sokat véd, még az is megesik, hogy halványsárga folyóvíz terpeszkedik a recsegő deszka alatt. Meg persze könnyen kopik: ha élesebb tárgy karistolja a felszínét, az így támadt barázdák örökre benne ragadnak a fában. Legtöbbször barnára festik, de hiába: a rossz minőségű festék hamar pattogzani kezd, így foltossá válik a felszíne. Emlékszem,

amikor egyetemista koromban Mezőtúron az öreg kántorházat újjátottuk fel, hogyan hordtuk ki talicskával a földdel szinte egygyé vált, korhadt fát a termekből.

A hajópadló maga az ideiglenesség, az elhalasztott döntések, a befejezetlen felújítások örök jelképe. Ahogyan a téglával aládúcolt tető, amit bevakolni már nem lehetett, így nagy folt éktelenkedik az ablakok felett. Anikóék is ilyen házban élnek, s ami feltűnő, ágyak nélkül. Földre vetett szivacsokon alszik az aprónép, csupán a legkisebbnek jut egy apró gyerekágy, de már azt is kinőtte az egyik pici. Így testvérei és anyja között alszik a földön, pontosabban a hajópadlón lévő matracon. Itt még a fiúk is csókolomot köszönnek nekem, ahogy a szobába lépek. Szinte minden bútor kölcsön, a java része a hetvenes évek konfekciódivatjának maradványa. De nagy az öröm mégis, mert ruhát hoztam, ami itt bizonyos értelemben életmentő. A szatyrot Zsófi kaparintja meg, s nem is sokáig vár; míg a felnőttek körbeudvariaskodják egymást, ő természetes ösztönnél elkezd kipakolni a rékliket, nadrágokat, zoknikat, felsőket. Az édesanyja szinte minden darabot elkapkod tőle, és hangosan dicséri. Néha lesütöm a szemem, kicsit zavarodottan egy fakó festékfoltot bámulok, de azért nagyon is hallom az áradó, kissé tán kántáló szavakat. A kis ruhákat sorba ráillesztik az alig egyéves kis csöppség testére, és bármelyik darab kerül elő, őszinte öröm sorjázik a szobában. Nem ez az első alkalom, hogy itt járok. A múltkor az özszegegyült ruhákat postán adtam fel, s a szomszéd Ica néni vette át a csomagot, no persze szét is kürtölte, hogy Laciéknak Pestről jött ajándékuk. Nagy szó ez a faluban.

A szűnyográcsos ajtó zörgését hallom – „megjött anyu” –, vág közbe Anikó. Ötven év körüli asszony lép bele, magam sem tudom miért, a lábára nézek. Eszembe jut egy régi nyári este, amikor arról beszélgettünk, milyen szép, új, kék műanyag papucsot vett anyu egyik unokatestvére. Mert az esemény volt. Józsi új papucsot vett, ráadásul nem is egy párat. Külön zacskókban árulták, tán ötszáz forintot is elkértek érte, s legalább három-négy hónapig kitarzott. Az asszony, aki Pusztainéként mutatkozik be, hasonló lábbelit visel. Az ujjai ványadtak, napégette, fáradt a bőre, mint amikor szólót présel az ember, s a fekete lé befeseti néhány napra a kézfejét. Kiderül, hogy hamarosan utazni fog. Ausztriába megy takarítani Bandival, a fiával, aki ott csomagkihordó. Svarcba dolgozik, tizen-négy-tizenöt órát is egy csomagküldő szolgálat sofőrjeként. Meredek hegyi szerpentinekre is ki lehet küldeni a magyar fiút. Csak ne hogy úgy járjon, mint S. Imre, villan eszembe, aki a fáradtságtól a kormányra borult a mohos ír utak egyikén, és már nem ébredt fel e világon. Hamvait kettéosztották: felét a felesége őrzi Dublintól négyóránnyira egy kisvárosi szobában, a másik felét hazaküldték Lőkösházára édesanyjához.

Persze nem kell ahhoz a zöld szigetre menni, hogy ilyesmi megessen. S. Laci mesélte még Mezőtúron, hogy ők tyúkot és pulykát jártak kopasztani, napi tizenkét órában, minimálbérért, szinte természetes ez Hunnia földjén. Gány munka volt, a forró víz leégette a bőrt, órákig nem lehetett felállni, s a hosszú műszak után még másfél óra zötykölődés hazafelé. A sofőr is dolgozott, s néhány éve, tán Kunszentmárton mellett, nem lépett időben a fákra. Szétfröccsenő

emberi testek az út mentén. A baleset egyik túlélője a városi újságban köszönte meg az önkormányzattól kapott támogatást: a háza előtt lebetonozták a törött járdát ingyen, így könnyebben bicegphetett el két botján a boltba. No, de megbocsáthatatlanul elkalandoztam Pusztainétól, aki O-ban dolgozik, egy baromfibontó és csomagoló üzemben. Neki csupán a pulykamájak osztályozása és csomagolása a feladata. Nagy hidegben végzi, a jégben tartott májak néha felsértik az ember bőrét, a munka menete monoton. Nem oly rég közölték az emberekkel, hogy a gyár a csőd szélén egyensúlyoz, ezért többet kellene dolgozni, amit persze nem fizetnek ki. Egy este úgy könyörögtem el magam, hogy elérjem a fél kilences vonatot, mondja az asszony minden felháborodás nélkül. Aki netán szóvá tenne valamit, rögtön megkapja, hogy el lehet menni. Hej, hányszor hallottam ezt a három szóból álló mondatot gyermekkoromban, és azóta is. Hány bányász, állatgondozó, szövőnő, kőműves, villanyszerelő, műtőseged, traktoros kapta ezt válaszként, ha úgymond a törvényben rögzített munkaidőt és bért, túlórapénzt vagy szabadságot kérte számon? Az utóbbi ebben a világban igen relatív fogalom. Pusztainé például azzal üti el, hogy ő nem marad otthon szabadságon, mert csak nem lopja a napot, inkább elmegy Ausztriába dolgozni. Pusztainé, akinek úgy látszik, csak ez a kurta név jutott, mégsem szomorú. Képzeld, Pista, a múltkor, amikor a csomagja megjött, kivettünk belőle mindent, és kiraktuk az ágyra. Körbeültük hármasban, és néztük egy darabig. Olyan jó kedvünk lett tőle. Becsukom magam mögött a szűnyoghálós ajtót, átlépek a ház előtti árkot. Talán őszig megint kinő annyi ruhát Ági, hogy lesz mit körbeülni az ágyon. Ebben bízom.

PAPP ISTVÁN: CIGÁNYFILM

2016. január 6.

Kamaszkoromban kacérkodtam a gondolattal, hogy filmrendező legyek. Éppen úgy, ahogy száz évvel korábban minden ifjú Petőfi nyomán költő szeretett volna lenni. Csupán addig jutottam el, hogy a gimnáziumi évek eseményeiről forgattam volna egy sorozatot, s magamban már össze is állt néhány rész címe. Ám ezek az álmok hamar tovaröppentek, s csak a mozgókép iránti szenvedélyes rajongásom maradt rendíthetetlen. Tétova percekben azért fel-felöltött bennem, hogy mi mindenről is forgatnék filmet.

Így szívesen elmeséltem volna nagymamám 8 testvérének számomra csodál-nivalón szép élettörténetét, vagy egy históriát arról, hogyan indul el egy szegény fiú manapság, s veszi be a tudomány vagy a művészet várait Budapesten. Néha arról is ábrándoztam, hogy a cigányokról készítenék mozit, de erről az ideámról végképp letettem Emir Kusturica *Macskajaj* című filmjét látva. A sokat emlegetett életsmeret áradt ebből a filmből, s világossá vált számomra, hogy csak az fogjon a húrok pengetéséhez, aki ilyen színvonalon tud egy történetet mozgóképen

elmesélni. De azért engedjétek meg, hogy hajdani ábrándjaim előtt tisztelegve elmeséljek néhány kockát abból a soha meg nem valósult filmből. Mikor találkoztam először cigányokkal? Alighanem Lina néni volt az első, aki kora gyermekorom emlékmorzsái közül szilárd alakot ölt. Mindig vasárnap délelőtt jött hozzánk, letelepedett a nagyház előtti szürke betonküszöbre, megigazította tiritarka kendőjét, s folyton kárált nagymamámnak. Ő szerette Linát, s tudom, hogy gyakran jutalmazta finom, fahéjas, meleg almáslepénnyel kis történeteit. Néha vitt tőlünk régi vásznakat, kopott rékliket is, sőt télvíz idején még egy darab avas szalonnát is. Bár az én gyomromat bizonyára megféküdte volna az émelyítő zsírdarab, az a nemzedék, amihez nagymamám s a nála idősebb Lina – mint később megtudtam: Karolina – néni tartozott, valószínűtlen élvezettel rága a zsíros darabkákat, lelkesen cuppogott szájuk a cipőtalp keménységű szalonnabőrt szopogatva.

Egy idő után Lina néni eltűnt, s az öreg Balogné váltotta fel. Ő jó sokáig járt hozzánk, még egyetemista éveim elején is csikorgatta a zöldre festett kapunk kilincsét. Többször mondta anyu, hogy itt volt megint Guszti bácsi felesége, s kérdezte, merre jár a kislegény. No, el kell, hogy mondjam, Baloghékat eléggé tisztelték anyuék. Az öreg Guszti még nagyapámmal dolgozott a téglagyárban, fiai, akik közül többen is járt egy osztályba anyu, kivétel nélkül elvégezték a nyolc osztályt. Volt, aki szintén a téglagyárba került, más a lovakkal kupeckedett, egy harmadik kovácsnak állt. Negró és Fakanál, így hívták a két legidősebbet. Sőt volt egy lány, Ibolya is, ott lakott a sze'miklósi úton az öreg Molnár Laci bácsi, a borbély mellett. A házát a valószínűtlenül tarka színekről lehetett kiszűrni: olajzöld fal meredt a rikító kék kerítésre, s citromsárga ablakkeretek társultak mindehhez. Különben Baloghék nagyjából egy csomóban éltek az Eper utcában, nem messze tőlünk. Az öregasszonyt leginkább azért szemléltem kíváncsisággal, mert mint nagymamám elmondta, Kolozsvárról jött, s nekem ismeretlen világcsodának tűnt akkoriban a Szamos-parti város. Hogy mi történt Baloghékkel? A téglagyár már rég megszűnt, a hagyományos lovas fuvarozásnak is leáldozott, ahogy mondani szokás, „kiszorultak a hivatalos munkaerőpiacról”. Bizony, a magyar rendszerváltás történetének egyik legszakszerűbb és legridegebb mondata ez.

S voltak-e cigány osztálytársaim? Talán három is. Rácz Icát főként azért csodáltuk, mert képes volt órák alatt két szék lába közé az akkoriban népszerűvé váló rugalmas madzagot kifeszíteni és zavartalanul ugrálni. A legifjabb Balogh Gusztival szintén jártam pár osztályt, most is előttem van, ahogy parizert eszik, s közben a félliteres zacskóból tejet szürcsöl hozzá. A legtovább Ajtai Sanyi kísért el, ő talán öt osztályt is végig tudott járni, mielőtt végleg elmaradt az iskolából. Ő volt az egyetlen, akitől félttem is, egyszer meg is kergetett többekkel együtt. Beszédhibás volt, erősen dadogott, emiatt persze cukkolták is eleget. Nagyon korán serkent a bajusza, és foci közben hihetetlen lelkesedéssel vetette bele magát a játékba. S persze el ne felejtsem a végén Mihácsi Attilát, ő azt hiszem, a nyolcat is kijárta, bár ebben nem vagyok biztos, mert akkor már az „A” osztályhoz tartoztam. Kis hetyke, kivagyfi fiú volt ökelme. Gyermekarcok, akik hamar

eltűntek az iskolából. S ki mindenki villanna még fel a következő kockákon? A csúcsos fekete kalapú, élénken gesztikuláló, peckes gábor-cigányok, akiket Nagyváradon láttunk. Aztán meg Rácz Peti, amint éppen a disznó lábát kaparja és mossa egy hideg decemberi reggelen. Míg odakint görnyedt, a garázs tapasztott falai között arról tanakodtak, vajon cigány vagy csak a bőre fekete. De végül is mit számított ez, Peti igazán derekasan segédkezett, s jót lakmározott a fagyasztott meggyből is, amivel anyu körbekínálta a népet. És ki ne felejtsem Szegedit, akit Kiss Istvánnak kereszteltek, s ötödikes korában a legtúzeszübb fiúnak tűnt a Szegedi Kis István Református Gimnáziumban. Biztos voltam benne, hogy sokra viszi, s nagyon elszomorodtam, mikor tudomást szereztem róla, hogy a szerelem eltérítette őt a felemelkedés újáról. Igaz, ő legalább érettségizett, s így mégsem veszett kárba az a sok-sok lapát föld, amit édesapja árokásás közben kifordított.

Persze nem hiányozhat e tablóról Laci, az ismeretlen gitáros fiú, aki a nagydobronyi református lelkész biztatására oly szépen kísért a zsoltárokat. Egy kisbusszal látogattuk meg ezeket a roppant szerény körülmények között, putriknál alig jobb házban élő embereket. Itt értettem meg, mi is az élő hit. Az első szelíd ösztönzésre összegyűltek a kis imaházukban Istent dicsérni, s olyan őszinte hittel kérték Jézus segítségét, olyan póre lélekkel és naiv nyíltsággal imádkoztak, hogy leforrázva tértünk vissza szállásunkra. Hol van ehhez képest az én hitem és eklézsiám?

Az utolsó filmkockák egyike a földi élet utolsó állomását, egy temetést mutatna. Lakatos Jenőné búcsúztattuk, közelről láttam a szertartást, mivel a református kántust én is erősítettem kényszer szülte megoldásként. Persze a cigány temetésekről mindenki tudott egy-két furcsa történetet: a sír szélén hisztérikusan zokogó asszonyokról, meg az öreg vajdáról, Rafael Pálról, aki üvegkoporsóban fektettek Szent Mihály lovára. Azonban alighogy elhagyták ajkunkat a *Tebenned bíztunk eleitől fogva* utolsó hangjai, váratlanul előrelépett az egyik lelógó bajuszú, gyászoló férfi mögül egy nagybögős, mellette két hegedűs. És szépen, ütemesen eljátszották a hét gyermeket nevelő Lakatos Jenőné legszebb nótáit. Ahogy hazafelé indultam, s a temető régi sírhalmait, meg a repkény futotta akácfákat kerülgettem, az a furcsaság keringett fejemben, lám, az utolsó néprajzi csoport, s milyen szerencsés vagyok, hogy láthattam őket.

Elvágom most a film gyorsan pergő szalagját. Nem esett szó a vasas cigányokról, a piacon tyúkra kitartóan alkudozó huncut férfiakról, vagy a nagybögösökről, akivel a szombathelyi vonaton találkoztam, s tíz perc után azt ígérte, játszik majd a lakodalmamon. Nem is ez a fontos. Minden cikk, ami a honi cigányságról íródik, azzal zárul, hogy a szerző ilyen vagy olyan módon tudja, mi a megoldás e nép ezer keservére. Én nem vagyok ilyen magabiztos, s nem is akarok az lenni. Csupán néhány kockát villantottam fel egy képzeletbeli filmből. S ha majd egyszer valaki elkészíti, csak arra kérem, hogy színes legyen, ne pedig fekete vagy fehér.

Csorvási szalmásszekér

IX. Tehetségmentés – oktatás

PAPP ISTVÁN: ÖREGDIÁKOK

2014. április 15.

Ebben az írásban nem lesz szó asszimilációról, disszimilációról, kettős társadalomról, torz modernizációról, arányszámokról és paragrafusokról, csupán két költőről. Az ő történetüket szeretném elmondani, hogy egy kicsit belegondoljuk, mi történt magyarok és magyarok között hetven évvel ezelőtt.

Az első költő koldusszegény tanító fiaként Huszton született, később Hajdúszoboszlóra került, és 1899-ben tűnik fel neve a Mezőtúri Református Gimnázium évkönyvében. A következő esztendőben már különdíjat nyer *Szép Juhászné* című „népies tárgyú elbeszélő költeményével”, sőt 1902-ben *Első csokor* címmel, 18 évesen verseskötete is megjelenik a mezőváros egyik áldozatkész nyomdatulajdonosának köszönhetően. A fiatal költő később is sokszor és szívesen tért vissza kedves gimnáziumába, *Hetedikbe jártam* címmel regényben dolgozta fel itteni diákélményeit. 1930-ban, a gimnázium fennállásának 400 éves jubileumán, alkalmi verset írt *Az öregdiákokhoz* címmel. Bár alkotása kétségkívül nem a lírai életmű csúcspontja, de amíg lesz mezőtúri identitás, a vers ennek megkerülhetetlen darabjaként él tovább.¹²⁹ Az ekkor már befutott költő és novellista a kor első számú folyóiratához, a *Nyugat* köréhez tartozik. A másik költő koldusszegény uradalmi béres fiaként 1912-ben iratkozott be a mezőtúri református gimnáziumba. Lírai tehetsége neki is hamar megmutatkozott, útját az önképzőkörben a fáradhatatlan Kolosváry Aladár tanár úr egyengette, akárcsak néhány évvel idősebb társát. A fiú 1916-ban hadiérettségit tett, és a háború után üstökösként robbant be az irodalmi életbe: Petőfi utódjaként tekintettek rá, ő a népi forrásokból táplálkozó líra megújítója, négyszer nyerte el a Baumgarten-díjat, és rendkívüli hatással van pályakezdő József Attilára. Teméntelen költeménye jelenik meg a *Nyugat* hasábjain, közöttük *A bósi halottak emlékére*, amelyet egykori kedves túri igazgatójának ajánlott 1930-ban.¹³⁰

¹²⁹ Aki kíváncsi rá, itt elolvashatja: <http://piskozat.hu/index.php?p=post&id=5269> (Letöltve: 2015-11-15)

¹³⁰ Az öt részletben közölt vers itt olvasható: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00499/15515.htm> (Letöltve: 2015-11-15)

1932-ben a két túri öregdiák egymás mellett állt azon a híres képen, amely a Zeneakadémián készült a *Nyugat* 25. évfolyamát ünneplő esten. Az idősebb költőt Szép Ernőnek, a fiatalabbat Erdélyi Józsefnek hívták. S hogy nem csupán a véletlen sodorta egymás mellé őket, arról tanúskodik többek között a *Mezőtúr és Vidéke* tudósítása, amely egy 1934-es irodalmi estről ad számot: „Az est fénypontja Nagy Emma, Erdélyi József és Szép Ernő versei voltak. Nagy Emma és Erdélyi József nehéz, komoly, néha fájoan szomorú versei után kellemesen hatott Szép Ernő – novella helyett felolvasott – bájos kis verse a tiszai halászlőről, akiről talán a jó Isten is elfeledkezett.”

Három évvel a közös költői estet követően Erdélyi József megírta a *Solymosi Eszter vére* című versét, amellyel újra bedobta a közéletbe a tiszaezslári vérvád mérgező ügyét. Innét szinte nyílegyenes út vezetett 1944 késő őszén publikált soraiig, amelyekben őszinte örömet fejezte ki mindazért, ami a magyarországi zsidósággal történt. Ugyanezekben az októberi–novemberi napokban Csomád és Gödöllő vidékén baktatott, erődöt építve, árkot ásva és nap mint nap a haláltól rettegve Szép Ernő, aki néhány évvel később *Emberszag* címmel formálta meg a holokauszt irodalmának – legalábbis számomra – legmegrendítőbb könyvét. A kötet csupa játék és kedvesség, még csak neheztelő mondat sincs benne, s éppen ezáltal tudja a lelket annyira felkavarni. Vajon eszébe jutott-e Erdélyi Józsefnek 1937 után, de különösen 1944 folyamán a másik túri öregdiák? Gondolt-e közös mesterükre, Kolosváry tanár úrra? Fülébe csengtek-e a költőtárs emlékvésének szavai? Felrémlettek-e a közös költői estek? Lehet, hogy naiv, lehet, hogy tán túlzottan egyszerű kérdések ezek. De a veszteség megértéséhez fontosabbak, mint bármely terjedelmes társadalomtörténeti értekezés.

PAPP ISTVÁN: ÚT A TANYÁKRÓL

2014. március 11.

A cím mindig vezeti az embert, idézte egy kedves barátom jó tíz évvel ezelőtt Sütő András bölcs megállapítását. Magam is hiszek ebben, ezért hívtam segítségül Sarkadi Imre mára feledésbe merült drámájának címét. A kisregényből kinőtt tragédia a termelősövetkezetekbe szorított paraszti élet konfliktusait próbálta számba venni, emberi módon ábrázolni, éppen annyira igaz és hiteles módon, amennyire 1952-ben magyar színpadon lehetett. Most azonban nem a zaklatott életű író kevésbé maradandó alkotását szeretném felidézni, inkább csak a találó metafora ragadott meg. A mögöttünk hagyott században sok-sok tehetség rótt a maga valóságos és képzeletbeli útját, amely egy-egy tanyáról indult, s gyakran szédítő magasságokba emelkedett.

Sok szép és tragikus példát idézhetnék ilyesféle sorsokra. Most egy kevésbé ismert életutat, a 2014 januárjában elhunyt idős nyelvészprofesszor, Hajdú Mihály karrierjét szeretném röviden felrajzolni. Darvas József földijeként a „leg-

nagyobb magyar faluban”, Orosházán született. Érettségi után egy évig képe-sítés nélküli tanyasi tanító Várhelyi-pusztán, majd Kardoskúton, Nagyszénáson és szülővárosa gyógypedagógiai iskolájában nevelte a nebulókat. Közben leve-lező tagozaton tanítói diplomát szerzett, elvégezte a tanárképző főiskola ma-gyar–angol–orosz, majd a pesti bölcsészkar magyar–könyvtár szakát is. Ezek után 1961-ben még mindig csak az orosházi mezőgazdasági technikumban kapott állást, de tudományos érdeklődése hamar kiemelte őt: a század egyik nyelvészóriása, Benkő Loránd karolta fel, és 1966-ban, 33 éves korában elindult töretlen egyetemi pályafutása. Ennek végén a professzori titulus, nagydoktori cím és a névtani kutatásokat felölelő tekintélyes tudományos életmű állt. Ez az út átvitt és valóságos értelemben is a tanyáktól az egyetemi katedráig vezetett.

Miért meséltem el mindezt? Ne ijedjenek meg az olvasók, nem a Rákosi- és kora Kádár-korszak nem egy esetben valóban erőltetett, személyes tragédiákat is hozó, számos alkalommal a minőségi kiválogatódást mellőző, igen gyakran politikai alapon is szelektáló társadalmi mobilitásának himnuszát zengem. Ugyanakkor mély meggyőződése, hogy a tartós és stabil demokrácia elenged-hetetlen feltétele a társadalmi felemelkedés, a szegénysorból való felkapaszkodás sokak által megtapasztalt élménye. Ha valamit meg kell őriznünk, és folytatnunk kell a magyar népi mozgalom örökségéből, akkor ezt az eszmét bizonyosan. Mélyen gyökerező és természetes emberi igazságról van szó, utalhatunk a mesék legkisebb fiújára, az ügyes pásztorokra, az agyafúrt szegénylegényekre, de a magyar politikai gondolkodás egyik legkiválóbb alakjára is.

Barankovics Istvánra, a Demokrata Néppárt hajdani kiváló elnökére gondol-tam, akinek életművét mélyen átjárta a szociális gondolat, nem utolsósorban a népi írók hatására. A magyar kereszténydemokrácia legnagyobb alakja, aki megértette, hogy a katolikus tanítást mély szociális elkötelezettséggel kell páro-sítani (ezzel nagy kortársai, De Gasperi és Adenauer útjára lépett), 1945 utáni írásaiban, beszédeiben a „társadalmi demokrácia” fontosságáról beszélt. E fo-galom alatt azt értette, hogy a demokratikus intézményrendszer megléte önma-gában nem elegendő, ha a szegényebb néprétegekhez tartozóknak nem adatik meg a felemelkedés esélye. Hosszasan sorolhatnám még, hogy ki mindenki tartotta fontosnak a társadalmi mobilitás ügyét, de a példák számbavétele helyett írásomat három rövid kérdéssel zárom, vállalva annak kockázatát is, hogy erősen sugalmazom a választ. 1. Vajon áthatja-e napjainkban a közgondolkodást Ba-rankovics István szelleme? 2. Lehetnek-e olyan fényes életutak, mint Hajdú Mihályé volt egykoron? 3. Van-e ma út a tanyákról?

BARTHA ÁKOS: EGY „NÉPI SKÓLA” TÖRTÉNETE¹³¹

2014. szept. 27.

Aligha kétséges, hogy a 21. században még a tradicionális oktatási és kulturális műhelyek sem tekinthetnek el saját maguk hiteles népszerűsítésétől, „menedzselésétől”. Református berkeken belül ilyen üdvözlendő vállalkozás a Debreceni Református Kollégium történetét bemutató, 2008-ban megjelent kötet,¹³² míg tisztáninneri viszonylatban Dienes Dénes és Ugrai János munkáját – jelen ismeretű tárgyát – *A Sárospataki Református Kollégium története* című kötetet (2013) emelhetjük ki. Egymás mellé helyezve e két munkát rögtön szembeötlőek a különbségek: míg a kislakú debreceni kötetet gazdag és színes képi illusztráció jellemzi, addig album méretű sárospataki társánál bár szolidabb a külcsín, a tartalom egységesebb, koncepciózusabb.

A szerzőpáros öt kronologikus fejezetben tárgyalja a „szegények iskolájának” történetét, így minden jelenség saját történeti kontextusában, az ismételtség vagy „melléírás” veszélye nélkül járható körbe. Először a 16. századi kialakulásról („teológiába ágyazott humanizmus”) olvashatunk Dienes Dénestől, aki három fejezeten át a felvilágosodásig kalauzol minket a Bodrog-parti iskola történetében. A várost illetően elég szűkszavú a teológus szerző, ami egyrészt érthető, hiszen a várostörténeti szakmonográfia még várat magára, másrészt viszont jó lett volna többet olvasni a kollégium helyi előzményeiről. Erdemben a melanchtoni alapokra épített protestáns iskola kialakulásának bemutatásával kezdődik tehát a kötet, az ismert(ebb) mecénások ténykedése mellett felvillantva, hogyan váltak Patak bázisává az olyan kis mezővárosok, mint Mezőtúr, Sajószentpéter, vagy Szikszó. A főnemesek mellett polgárok által is támogatott kollégium a 17. század első felében élte első fénykorát, aminek betetőzésésképp Lorántffy Zsuzsanna hívására négy évig (1650–1654) tanulmányi felügyelőként Sárospatakon működött a kor ünnepezt pedagógusa, Comenius. Ezt követően rosszabb idők jöttek, és az aktivizálódó ellenreformáció csúcspontjaként a skóla száműzésre is kényszerült (Gyulafehérvár, Marosvásárhely, Gönc, Kassa).

A történeti részeket kiváló leíró elemzések lazítják – visszatérő jelleggel –, így többek között bepillantást nyerhetünk a korabeli teológiai vitákba, és megismerhetjük a nemegyszer diáklázadásokig fajuló pezsgő kollégiumi életet és hierarchiát. Csupán egyetlen adat az oktatás színvonaláról, kedvcsináló gyanánt: Simándi István fizikaprofesszor már a 18. század elején „kivetítő” (laterna magica) segítségével tanított, elsőként Magyarországon. De remek portrékat kapunk a nemegyszer megosztó, nehéz természetű (pl. Tolnai Dáli János, ifj. Csécsi János) professzorokról, és megismerhetjük az intézmény gazdasági alapjait is.

¹³¹ DIENES DÉNES, UGRAI JÁNOS: *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, Hernád, 2013, 196.

¹³² GYŐRI L. JÁNOS: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világitó lámpása” – *A Debreceni Református Kollégium története*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2002.

Ez utóbbit illetően ne valamiféle állandósult modellre gondoljunk, mivel a kollégium a körülményeknek megfelelően váltogatta a majorsági gazdálkodásból (rétek, szántók, szőlők), alapítványi tőkékből, adományokból (szupplikációk, legációk), hitel- és egyéb szolgáltatásokból (nyomda, kocsmá, mészárszék, malom, fuvarozás stb.) álló repertoárját.

E sok lábon álló rendszert már Ugrai János fejezeteiből ismerhetjük meg részleteiben, aki 1777-től ismerteti a kollégium történetét. A neveléstörténész szerző láthatóan nem a fióknak szánta szövegét, hiszen visszatérően kitér a környezeti feltételekre (és a szellemiségre), mely eljárással elősegíti az információk értelmezését. Hogy egy „népi” példát említsek, a regionális környezeti feltételeknek leginkább megfelelő iskolahálózat a kora újkorban a partikulák rendszerre volt, vagyis az anyaiskolához kötődő kis- és középfokú vidéki iskolák hálója. A kollégiumból kikerülő „iskolamester” itt terjeszthette a környék falvai, mezővárosai számára a friss szellemet, míg ő maga a lelkipásztori munkára való felkészülést, esetleg peregrinációja anyagi előkészítését remélhette e néhány évtől. A kötetből megtudjuk, hogyan változott a „rektori” hivatal (presztízse), és miként viszonyult az állami ráhatással egybekötött professzionalizációhoz (Ratio Educationis-ok, Entwurf stb.) a saját szervezeti struktúráját is folyamatosan átalakító kollégiumi és egyházi vezetés, valamint (a súlyát egyre veszítő) diákönkormányzat. Sokat olvashatunk korszakalkotó személyiségekről (pl. Vay József és Miklós), nagyformátumú professzorokról (pl. Kövy Sándor, Erdélyi János, Finkey Ferenc) és dolgoz tanárokról, talán többet is, mint amit a főszöveg elbírt volna (e téren praktikusabbnak tűnik a debreceni kötet függelékes megoldása).

A polgári korszak vissza-visszatérő kérdései a regionális határhelyezetre, a feltörő Miskolccal való rivalizálásra és az egyre erősebb állami befolyásra összpontosulnak. Ezt az epochát a folyamatos szervezeti átalakulás jellemezte, mely a főgimnázium vontatott önállósulásában, a dualizmus alatt virágzó jogakadémia Trianon utáni megszűnésében (1923), a tanítóképzés kollégiumi ki- (1869) és beszerzésében (1929), valamint az Angol Internátus megalapításában (1931) öltött testet. Ez utóbbi elitképzési formában szerencsésen találkozott a nagypolitika angolszász kultúrdiplomáciai törekvése és a számos gonddal küzdő kollégium megújulási, megmaradási igénye. A skóla sokoldalúságát, nyitottságát jelzi, hogy a hazánkban meglehetősen gyökértelen cambridge-i minta épp akkor lelt hazára Patakon, amikor „a nép” kutatását zászlójára tűző sárospataki faluszeminárium is megalakult Újszászy Kálmán vezetésével (a maga nemében egyik első ilyen csoportként Magyarországon).¹³³ Nem különösképpen meglepő tehát, hogy a diákság körében „mini népi–urbánus vita” zajlott a harmincas években, méghozzá szervezett keretek között, elsősorban a könyvben is részletesen ismertetett önképzőkörökben.

A kötetet végig a hagyománytisztelőt és a korszerű eredmények érvényesítésének kettőssége hatja át – és ez így is méltó a témaválasztáshoz. A teológus–ne-

¹³³ Vö. BARTHA ÁKOS: *Falukutatás és társadalmi önismeret: A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai*. Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013, 328.

veléstörténész szerzőpáros finom nyelvi megoldásokkal (pl. „a pataki hagyomány úgy tartja”) érzékelteti ezek esetleges konfliktusát, nem mulasztva el megemlíteni a néha kevésbé patetikus valószínűbb verziót sem. További pozitívum, hogy (a debreceni kötettel ellentétben) sikerült elkerülni a tanulmánykötetté válás csapdáját, a fejezetek ugyanis szerves egészet alkotnak és stílusban is jól összedolgozottak. Ami a tartalmat illeti, noha az előszó a tudományos ismeretterjesztést jelölte meg szerény célként, a fejezetek végén „szakirodalomként” felsorolt korabeli periodikák, levéltári jelzetek és iskolai értesítők érzékeltetik, itt azért némileg többről van szó. S bár egyet kell értenünk a szerzőkkel, hogy a tudománynépszerűsítés nem teszi lehetővé a vitás kérdések tisztázását, jól érzékelhetőek a gócponatok, ahol érdemes lenne további kutatásokat folytatni. Hogy csak néhányat említek, ilyen a város és a kollégium konfliktusoktól terhelt kapcsolata, a 19. századi vasútfejlesztések, a filoxéra-vész, és később Trianon regionális anomáliái, majd a 20. század derekán a kommunista rendszerhez való viszony és a bezártság kényese, nem csak levéltári forrásokkal, de életútinterjúkkal is rendkívül nehezen megközelíthető kérdésköre.

Végezetül szóljunk a könyv nagylelkű patrónusáról is, hiszen jelzésértékű, hogy a kötet főtámogatója a kollégium volt diákjaként az USA-ban neves filmproducerré lett Halmi Róbert. Jelzésértékű, hiszen napjainkban egyre hangsúlyosabbá válik a kulturális tartalmak „piacosítása”, az állami dotáció helyetti (melletti) külső támogatás, a valós társadalmi igényekhez való igazodás. A látszat ellenére ez nem csupán pénzügyi kérdés. Ha valaki több mint kétszáz filmmel a háta mögött egykori – több mint hetven évvel korábbi – gimnáziumát jelöli meg sikerei fő letéteményeseként, okkal állapíthatjuk meg: ez az iskola valóban az életre nevelt. Mi a titok? „Megtanítottak itt, hogy hogyan olvassak” – fogalmaz egyik félmondatában Halmi (a hátsó borítón), a kompetenciafejlesztő oktatás zavarba ejtő hagyományaira hívva fel a figyelmet. Zavarba ejtő, hiszen a „kompetenciafejlesztéssel” valahogy úgy állunk, mint az „interdiszciplinaritással”: míg régebben szívesen művelték (ld. a Harsányi-féle tehetségmentést a kötetben, vagy az interdiszciplináris hungarológiát), addig manapság gyakorta inkább csak hivatkozunk rá. Még jó, hogy van hová visszanyúlnunk, ha esetleg komolyan akarjuk venni ezeket a hívószavakat. Ha nemcsak beszélni akarunk róluk.

KATTEIN-PORNÓI RITA: HARSÁNYI ISTVÁN, A NÉPI TEHETSÉGEK PATAKI GYÁMOLÍTÓJA

2015. szeptember 17.

Harsányi István 1908. január 20-án született Abaújszántón, régi református családban. Tanulmányait a Sárospataki Református Gimnáziumban folytatta. A gimnázium elvégzését követően természetesnek tűnt számára, hogy a pedagógusi hivatást választja, követve a családi tradíciót. Célja elérése érdekében

1926-ban felvételizett és felvételt nyert a Pázmány Péter Tudományegyetemre és Eötvös-kollégistaként folytatta tanulmányait. Azt tervezte, hogy a budapesti tanulmányokat befejezve visszakérül Alma Materébe, és ott gyakorolja a tanári hivatást. Ez a későbbiekben meg is valósult. Harsányi a budapesti tanulmányait ugyanolyan fontosnak értékelte, mint a sárospatakit, hiszen ekkor eszmélt rá, hogy ő nem csupán pedagógus akar lenni, hanem pszichopedagógus is. A megfelelő pszichológiai ismeretek nélkül ugyanis nem lehet a korszerű pedagógiát sem elsajátítani, sem pedig a gyakorlatban alkalmazni.

1933-ban Sárospatakon kezdi meg pedagógusi pályáját mint magyar–latin szakos tanár. Már a szeptemberi, tanév eleji értekezleten meggyőződik arról, hogy ez idáig komolyabb pedagógiai kérdéseket nem feszegettek a tanári gyűléseken. Így mint modern pedagógiai és filozófiai ismeretekkel rendelkező ifjú vállalkozott, hogy előadást tart „Adler individuálszichológiájának jelentősége a nevelésben” címmel. (Egy későbbi cikkében pedig a tanárok szigorúbb selekciójának szükségességéről írt.) Kollégái visszaemlékezéséből tudhatjuk, hogy Harsányi újító gondolatai milyen visszhangra találtak az idősebb, vaskalapos tanárok körében. Dávid Zoltán felhívta kollégája fegyelmét: „*István, ha így folytatod, akkor kitaszítanak a kollégium tornyából, mint annak idején Apáczai Csere Jánost Gyulafehérvárott [...]*”.¹³⁴ Kollégái közül Képes Géza, Szathmáry Lajos (később Hódmezővásárhelyen a Tanyai Tanulók Otthonát igazgatta), Szabó Ernő, Erdélyi László, Rácz István, Hegyi József, Maller Sándor voltak, akik megértették, az iskolában folyó pedagógiai reformokat támogatták és a megvalósítás menetében is aktív szerepet játszottak. Hegyi a változás szelét abban vélte felfedezni, hogy míg az „öregek” a katedráról tanítottak, addig a fiatal tanárok, mint Harsányi vagy Szathmáry Lajos már a padok között sétálva tartották az óráikat. Jól látható tehát, hogy az iskola 30-as években történt eseményei egybeestek a gimnázium tanári karának generációváltásával.

A sárospataki iskola a 30-as években

Sárospatakon 1928–29-ben újjáépült a főiskola tömbje, 1931-ben megnyitották a gimnázium angol tagozatát az új internátusban, és ugyanebben az évben megindult a teológián a faluszeminárium is. Az Angol Internátus a kor viszonyaihoz képest komoly tandíj befizetése mellett várta a diákokat, ezért csak a jobb módú családok engedhették meg maguknak, hogy gyermekeik ott tanulhassanak. Mivel azonban Sárospatak mindig is arról volt híres, hogy támogatta a szegény református családok gyerekeit, az iskola vezetősége olyan lehetőséget keresett, mely utat nyitott a szegényebbeknek is.

Így az Angol Internátus manzárdszobáját tizenkét szegény körülmények között nevelkedő, de „*kitűnő előmenetelű és példás magaviseletű gyermekeivel népesítették be*”.

¹³⁵ Az így felvételt nyert úgynevezett manzárdisták az internátusban lakók hiva-

¹³⁴ Emlékkönyv: Harsányi Istvánnak nyolcvanadik születésnapján szerető barátaitól és tisztelőitől (1988. január 20.)

¹³⁵ SRKL Tehetségekutatás 1940 Kdd. IV.7. Kt. Ha. I. 223 5.

talos korrepetitorává váltak. Patakon minden diák tisztában volt vele, hogy ez a maréknyi fiatal milyen szigorú kiválogatási procedúrán ment át egy manzárdhely megszerzéséért. A sikeres felvételi azonban még nem szavatolta, hogy a teljes gimnáziumi tanulmány alatt az iskola falain belül maradhatott a diák. Ehhez a szemeszterek során kiválóan kellett teljesíteni. Ám ez nem okozott gondot, hiszen az idekerült diákok, ahogy Harsányi írja: „hajtották és sarkantyúzták önmagukat és egymást”.¹³⁶ Mikor 1939-ben a manzárdszobákat is át kellett adni a „fizetős” diákoknak, a gimnázium vezetősége úgy döntött, hogy kibérel egy megüresedett tanári házat régi lakóknak – ez volt a Rácz-ház. Így 1939-től ide telepítették át az eddig az Angol Internátusban lakó diákokat, illetve a megüresedett helyekre a „tehetségvizsgásokat”. A Rácz-házban lakó eminens diákokat a gimnázium többi tanulója tisztelte, hiszen ők voltak a tanárok és az internátusi nevelők legfőbb segítői, munkatársai. A fent említett kiváló tanulók támogatásának rendszere, a Rácz-ház működése egészen az 1945–46-os tanévig folyt. Vagyis, a Harsányi által pedagógiai kísérletnek aposztrofált munka 16 évig működött a gimnáziumban. 1981-ben Harsányi levélben kérdezte meg a fent megnevezett intézményben tanuló öregdiákokat élményeikről. Tizennégy ember adott választ tapasztalatairól, a következőkben néhány visszaemlékezőtől idézünk.

Többen a Rácz-ház lakóinak „szoros szövetségét”, illetve Szabó Gyulának, az Angol Internátus igazgatójának szerepét emelik ki, aki a manzárdisták felé mély bizalommal volt. A legtehetségesebbek homogén csoportba sorolását (manzárdista szoba) is pozitívnak ítélték az egykori diákok, hisz kialakult bennük egy egészséges versenyszellem, mely nem hagyta őket elkényelmesedni. Emellett a tanári kar szigorú és következetes, de egyben kollegiális viszonya is szolgálta a diákok fejlődését. T. S. egyetemi docens véleménye szerint a pataki szellem az internátus intézményében ragadható meg, melyben az élet rendje azonos volt a diákok számára, vagyis itt lehetőség nyílt egymást nevelni. Így emlékszik vissza: „Én például először ültem életemben vonaton, amikor Patakra vittek. Nem ismertem a fogkefét, nem tudtam, miért kell a »kötelező« hálóing. Pár hét alatt mindezeket megtanultam, s úgy ettem késsel, villával, mint akit esetleg erre otthon nevelőnő tanított.”¹³⁷ N. J. államtitkár visszaemlékezésében található konkrét utalás a tanulmányi eredményre vonatkozóan: „[...] ha valakinek év végén akár csak egy-egy főtantárgyból is rosszabb jegye volt a jelesnél, akkor a következő évben már nem lakhatott ott.”¹³⁸

A tehetségmentés gyakorlati megszervezése

Harsányi felismerte, hogy Patak nem teljesíti tökéletesen az úgynevezett „szegények iskolája” feladatát, hisz az ösztöndíjak csupán azoknak a diákoknak teremtetek esélyt, akik már a gimnázium falai között tanultak. Ezért felhívta a figyelmet azokra a parasztygyermekre, akik anyagi helyzetük miatt kimaradtak

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ SRKL Tehetségkutatás 1940 Kdd. IV.7. Kt. Ha. I. 223 9.

¹³⁸ SRKL Tehetségkutatás 1940 Kdd. IV.7. Kt. Ha. I. 223. 10..

a gimnáziumi oktatásból. Javasolta, hogy egy alap létrehozásával az arra érdemesnek tartott diákok – a falun tevékenykedő pedagógusok és református lelkészek ajánlása alapján – jelentkezhesse nek tehetségvizsgára. 1934. június 18-án Medgyasszay András főiskolai igazgatótanácsos vezetésével az igazgatótanács elfogadta Harsányi azon javaslatát, mely szerint ösztöndíjalapot hoznak létre a tehetséges, de szegény gyerekek támogatására. Sárospatakon 1935-től 1939-ig 14 tanuló élvezhette a gimnáziumi létet a tehetségmentő alap terhére, 1939 és 1944 közt pedig 45-en nyertek felvételt. (A háború utáni időszak a fokozatos megszűnés időszakát jelentette.) Az 1941-es tehetségvizsga már a legújabb módszerek felhasználásával zajlott le. Harsányi István arra törekedett, hogy a szakmában felmutatott legújabb eredmények alapján állítsák össze a feladatsorokat, így kollégájával, Erdélyi Lászlóval Budapestre utazott, és több szakemberrel konzultálva alakították ki azt. Cser János szociális felügyelővel, Noszlopi Lászlóval, a „székesfővárosi pedagógiai szeminárium” szakemberével, Schnell János ideggyógyással, Boda István és H. Schiller Pál egyetemi magántanárokkal több napon keresztül egyeztetve állították össze a tehetségkutató teszteket, melyeket először Sárospatakon próbáltak ki, majd mikor országos méretűvé vált a tehetségmentés, az egész országban használták.

A sárospataki tehetségmentés legfontosabb része a kiválogatás volt. E munka felelőssége legfőképpen azokra az emberekre hárult, akik a diákokkal közvetlen kapcsolatban álltak. Vagyis a lekipásztorok és a tanítók szakmai megalapozottságú véleményére voltak utalva a gimnáziumi felvételt lebonyolító tanárok. E munka megkönnyítése érdekében Harsányiék egységesítették a beadandó jelentkezési lapot, mely három részből tevődött össze. Egyrészt a gyermek családi hátterét feltáró részt állították össze, másrészt fontosnak vélték az elemi iskolában a tanítók által feljegyzett úgynevezett megfigyelési lap megszerkesztését (mely a diákra legjellemzőbb jellemtulajdonságokat tárta fel), legvégül pedig a személyi lapban a diák tanulmányi eredményeivel kapcsolatos jellemzőket tüntették fel. Harsányi részletes beszámolót ad egy 1940-ben zajlott tehetségvizsgáról. Az első napon egy kisebb kirándulást téve ismerkedtek meg a tanárok a felvételiző gyermekkel, akiknek megfigyelése sok információt adott a felvételizetőknek. Ugyanezen a napon délután írásbeli vizsgát kellett teljesíteniük. E feladatok elvégzését követően a gyermekeket vacsorára invitálták, majd egy alapos orvosi ellenőrzésen estek át. A következő napon reggel 8 órától folytatódott tovább a felvételi eljárás, amikor is hat feladat várt a felvételizőkre. Miután a vizsgabizottság tagjai egyeztettek az eredményekről, a felvett tanulókat elhelyezték az internátusban. Ezt követte a „follow up” szakasz: tanulmányaik alatt naplót vezettek róluk, mely négy ívből áll. Az első ív a családi viszonyokra vonatkozó adatot, a második ív az iskolai eredményeket, a harmadik a diák által igénybe vett kedvezményeket, a negyedik pedig az érettségi utáni időszakról származó adatokat tartalmazta.

Harsányi István az általa szervezett tehetségmentő akcióról ekképp vélekedett: „Ma már tudjuk, hogy néhány parasztygyermek iskoláztatása nem elégíti ki a demokrácia követelményeit. Azt azonban nem vitathatjuk el a sárospataki kez-

deményezéstől, hogy a maga idejében a legtöbbet tette meg azért, hogy az iskolázás, a tanulás kiváltsága megszűnjék, s hogy az arra érdemesek társadalmi helyzetüktől, anyagi lehetőségeiktől függetlenül juthassanak hozzá magasabb iskolához.”¹³⁹

RÉVÉSZ RITA: EVANGÉLIKUS NÉPFŐISKOLAI KEZDETEK A FINN KAPCSOLAT TÜKRÉBEN

2015. december 21.

A népfőiskolai mozgalom Magyarországon az 1930-as és 1940-es években élte virágkorát. A népfőiskolák célja az 1941-ben alakult Népfőiskolai Tanács megfogalmazásában a „felnőttkor határán levő ifjúság vallási, nemzeti és hivatásbeli szolgálatra való nevelése volt.”¹⁴⁰ Az 1930-as évek egyúttal a magyar és finn evangélikusok kapcsolattartásának is rendkívül gyümölcsöző időszaka volt. A finn hatás sokféle módon érvényesült a magyar evangélikus egyházban. E hatás egyike volt az evangélikus népfőiskolák létrejöttére. Bár evangélikus népfőiskola már az 1920-as években is létezett (Stréter Ferenc evangélikus birtokos, későbbi evangélikus, majd szabadkeresztény lelkész már 1925-ben szervezett népfőiskolai tanfolyamot), de az első saját épületekkel rendelkező intézmény a Nagytarcsán alapított Tessedik Sámuel evangélikus népfőiskola volt, melyet követtek a továbbiak, többek között Orosházán, Budapesten, Győrött.

Az evangélikus népfőiskolák esetében egyformán fontos szerepet kapott a népfőiskolai és a keresztény jelleg. Egyfelől a magyar népi írók szellemiségén haladva akarták a népfőiskolai oktatás révén megsegíteni a paraszti réteget, amelyre mint a nemzeti érték letéteményesére és a nemzeti megújulás hordozójára tekintettek. A népfőiskolásokkal olvastatták Erdei Ferenc, Féja Géza, Veres Péter műveit, emellett előadónak meghívták a népi írókat. Másfelől a népfőiskola keresztény egyházi intézményként működött, lelkészi vezetővel. A tananyag része volt az egyházismeret, de még ennél is nagyobb szerep jutott a hitébresztő alkalmaknak, hogy ne csak ismeretekben gazdag, hanem élő hitű keresztény fiatalok hagyják el a tanfolyam végén az intézményt.¹⁴¹ A legerőteljesebb finn hatás az első, nagytarcsai intézménynél mutatható ki, így cikkemben azt igyekszem bemutatni, hogy milyen szerepet játszottak a finn–magyar egyházi kapcsolatok a nagytarcsai evangélikus népfőiskola elindításában. A magyar és finn evangélikus egyházak között az első világháborút követően jött létre rendszeres kapcsolat. Az egyházi vezetők a szorosabb kapcsolattartás érdekében

¹³⁹ Emlékkönyv: Harsányi Istvánnak nyolcvanadik születésnapján szerető barátaitól és tisztelőitől (1988. január 20.)

¹⁴⁰ HARSÁNYI István (szerk.): *Népfőiskola tegnap, ma holnap*. Püski, Bp., 1991. 58.

¹⁴¹ CSEPREGI Béla: Népfőiskoláink négy évtized távolából. In: *Diakónia*, 1979/2, 86–87.

megállapodtak abban, hogy ösztöndíjas teológuscserét indítanak el, amelynek segítségével a Finnországban tanuló magyar, illetve a Magyarországon tanuló finn hallgatók elsajátíthatják egymás nyelvét, és jobban megismerhetik a finn, illetve a magyar evangélikus egyház életét is.

Az első magyar hallgató 1927-ben indult el Helsinkibe, s utána 1939-ig szinte minden évben tanult magyar ösztöndíjas a helsinki egyetem teológiai karán. A Finnországban tanuló magyarok többsége általában szorosabb kapcsolata került valamelyik finn ún. ébredési mozgalommal. A finn evangélikus egyházban az 1930-as és 1940-es években négy, a hivatalos egyházi kereteken belül maradó, úgynevezett klasszikus ébredési mozgalom fejtette ki hatását. A mozgalmak a finn evangélikus egyházban a 19. században indultak, és az intézményes vallásszállal szemben a személyes újjászületésre (megtérésre), a személyesen megélt hitre és az ennek megfelelő életvitelre helyezték a hangsúlyt. A magyar ösztöndíjasok az 1930-as évek végéig az ún. „felébredtek”, vagy más néven körtiek ébredési irányzatával kerültek szoros kapcsolatba. A mozgalom tagjait a többi irányzattól az különböztette meg, hogy elsősorban a mindennapi bűnbánat fontosságát, valamint az ember kicsinységét és Isten nagyságát hangsúlyozták.¹⁴²

Az első finn népfőiskolák dán hatásra alakultak meg a 19. század végén. Többségük a keresztény háttérű, elsősorban az ún. ébredési mozgalmak által fenntartott népfőiskola volt, ahol a gyakorlati gazdálkodási ismeretek elsajátításán túl a keresztény hit tudatos megélésére is nagy hangsúlyt fektettek.¹⁴³ A magyar ösztöndíjasok tanulmányaik ideje alatt hamar felfedezték, hogy milyen fontos szerepet töltenek be a finn oktatásban a népfőiskolák. Közülük az 1931–32-ben Finnországban tanult Sztéhlo Gábor volt az, aki teológiai tanulmányai mellett törekedett a finn népfőiskolai munka megismerésére, ennek érdekében ösztöndíjas éve alatt több keresztény népfőiskolát is meglátogatott. A nagytarcsai evangélikus népfőiskola megalapításához nagyban hozzájárult az 1937 májusában Budapesten tartott finnugor lelkészkonferencia, amelyen magyar, finn és észt lelkészek vettek részt. A hazafelé tartó úton a finn résztvevők körében ugyanis döntés született arról, hogy gyűjtést indítanak annak érdekében, hogy a magyar evangélikusoknak is legyen népfőiskolájuk. Az első nagyobb finn adomány segítségével egy nagytarcsai parasztfiatalt, Sebők Istvánt hívták meg egy ösztöndíjas évre Finnországba a portanpää-i keresztény népfőiskolára. Sebők István hazatérve több évig Sztéhlo Gábor munkatársa volt a meginduló nagytarcsai népfőiskolán. Az oktatók között ott volt Csepregi Béla lelkész is, aki az 1938–39-es tanévet töltötte Finnországban ösztöndíjasként, kint szintén tanulmányozva a finn népfőiskolákat.¹⁴⁴

¹⁴² RICHLY Gábor: A finn ébredési mozgalmak. In: *Hagyomány, közösség, művelődés*. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. 262.

¹⁴³ http://www.kansanopistot.fi/ybdistys/medialle/tiedotteet/historia_kansanopistot_suomessa.pdf 2015. 11. 06.

¹⁴⁴ CSEPREGI Béla: Finn segítség a magyar népfőiskolai mozgalom elindulásához. In: *Uő: A kegyelem forrásánál*. 180–193.

A gyűjtés az 1938-as év folyamán is folytatódott Finnországban, ahol számos városban rendeztek gyűjtést az indítandó magyar népfőiskola felépítésére. Eddigre már a hazai egyházi vezetés is döntött arról, hogy az indítandó intézmény Nagytarcsán kapna helyet, és Sztehlo Gábort bíznák meg a vezetésével. A finnországi gyűjtőakciók közül a legnagyobb, ünnepséggel egybekötött gyűjtést 1938. március folyamán a helsinki Dómtemplomban rendezték, ahol sikerült is mintegy 1 000 pengőt gyűjteni a nemes célra. Eközben Magyarországon is folyt a gyűjtés: 1937 nyarán Gyenesdiáson az evangélikus egyház egyik hitmélyítő konferenciáján arra kérték a résztvevőket, hogy tegyenek megajánlásokat az építendő evangélikus népfőiskola javára. A gyűjtés Magyarországon innentől kezdve folyamatos volt. 1938 októberének elején indult meg az építkezés. A finn adományokból felépülhetett a „finn ház”, a magyar adományokból pedig a „magyar”, majd később a Stühmer család adományából a harmadik, ún. Stühmer-ház. Ez utóbbi 1939 tavaszára készült el, s a felavatásán részt vett Onni Talas finn nagykövet is.¹⁴⁵ Az első növendékek 1938. november 15-én érkeztek meg.

A nagytarcsai népfőiskola vezetője a kezdeti években Sztehlo Gábor volt, az intézmény tanárai között többek között lelkészt, tanítót, gimnáziumi tanárt, magkereskedőt, járási tiszti főorvost találunk. Sok esetben egy-egy oktatott tárgy kiegészítésére meghívott előadók is tartottak külön tanfolyamokat. (Az 1939–40-es tanévben például Kodolányi János a magyar sorskérdésekről, Erdei Ferenc pedig a *Magyar falu* címmel tartott előadást.) A népfőiskola minden tanévről egy, az év munkáját összefoglaló értesítőt adott ki, amely tartalmazta az órarendet, a tanév eseményeinek rövid ismertetését, tanárok, előadók, valamint a növendékek névsorát, a szervezeti felépítést, a pénzügyi beszámolót, valamint a tudnivalókat a következő évi felvételihez.¹⁴⁶ Nagytarcsán a finnekkel való kapcsolattartás állandó volt, Sztehlo Gábor a finn ébredési irányzatok közül az ún. „felébredtekkel” tartotta a kapcsolatot, s rendszeresen küldött beszámolókat az irányzat folyóiratába a *Hengellinen Kuukauslehti*-be (*Lelki havilap*). Az anyagi segítségen kívül tehát a finn hatás a lelki-hitbeli síkon is megmutatkozott Nagytarcsán. A nagytarcsai népfőiskola tevékenységére is kihatott a háború, az utolsó tanfolyamot az 1943–44-es tanévben tartották. 1944 őszén bár indult az oktatás, decemberben a háborús események miatt mégis félbeszakadt. 1945-ben a népfőiskola bútorait és könyveit Fótra szállították át, ahol a háború után az 1948-ban bekövetkező államosításig még két további tanfolyamot tartottak.¹⁴⁷ A nagytarcsai épületek közül a volt Stühmer-ház jelenleg falumúzeumként működik.

¹⁴⁵ MOLNÁR Lajos: *A nagytarcsai népfőiskola 1938–1988*. 34.

¹⁴⁶ A Tessedik Sámuel Evangélikus Népfőiskola 1939–40. évi értesítője. 16–25.

¹⁴⁷ MOLNÁR Lajos: *A nagytarcsai népfőiskola 1938–1988*. 106.

Tanyasi iskola udvara (1940)

X. Interjú, riport

**SZÉCSÉNYI ANDRÁS: „ZSIDÓNAK LENNI FALUN”. CSÉRI LAJOS EMLÉKEI
SÁRRÉTUDVARIRÓL**

2015. szeptember 30.

A *Népiblog* olvasói számára nem jelent újdonságot a két világháború közötti vidéki Magyarország különféle aspektusból történő bemutatása. Ez persze nem csoda, hiszen éppen ez az időszak a magyar népi kultúra iránti közéleti és tudományos érdeklődés kiteljesedésének időszaka. A népi írók megjelenése, az 1930-as évek derekára kiteljesedő falukutatás minden korábbinál élesebben mutatott rá a Horthy-korszak visszás társadalmi viszonyaira. A népiekkel foglalkozó műveket forgatva hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy a holokauszt előtti időben a falvakban, mezővárosokban jelentékeny számú izraelita lakosság élt. Egy részük – a többségi lakossághoz viszonyított, általánosságban kétségtelenül meglévő foglalkozásszerkezeti különbségek dacára – ugyancsak kétkezi munkával, kereskedéssel kereste meg maga és családja számára a mindennapi betevőt. Az ő életükbe engedett betekintést egyebek mellett a Néprajzi Múzeum közel-múltbeli *Kő kövön* című időszaki kiállítása is.

Most Cséri Lajos szobrászművész szemüvegén keresztül adunk ízelítőt abból, miképpen élte életét a Bihar vármegyei (ma: Hajdú-Bihar megye) Sárrétudvari községben egy falusi zsidó család a holokauszt előtt. Előrebocsájtom, hogy a nyolcvannyolcadik életévében lévő Lajossal tíz éve barátságban vagyok. Ismeretségünk kezdetben munkakapcsolatnak indult: vele mint holokauszt-túlélővel találkoztam, sok mindent megosztott Auschwitzba deportálásáról, majd onnan német lágerekbe hurcolásáról, családja kiirtásáról...E fájdalmas talajon kezdődött tehát barátságunk, amely a mai napig tart. Az alábbiakban közölt, vele készített interjú az életét meghatározó zsidóüldözés, vészkorszak eseménysorát csak érinti, a hangsúlyt a gyermekkori, falun töltött emlékei adják.

(Az interjút 2015. augusztus 18-án rögzítettük).

Kérlek, mesélj gyerekkorodról!

Hajdúböszörményben születtem 1928-ban, Klein Lajos néven. Négyéves koromtól Sárrétudvariban éltünk a szüleimmel és a bátyámmal. Családom mindkét ágón ortodox izraelita, magam is a zsidó vallásban nevelődtem. Apai felme-

nőim Hajdúböszörményben éltek, nagyapám, Klein Ábrahám bádigos volt, de nincsenek róla személyes emlékeim. Anyai nagyszüleimhez sokkal több élményem kötődik, ők ugyanis Sárrétudvariban éltek velünk együtt. Nagyapám, Weisz Áron nagyváradi születésű tanító volt, Kolozsvárott tanult. Mivel a falunkban egyetlen elemi volt, a református elemi, ott tanított. Emellett pedig hitoktatóként és nyelvtanárként, háztanítóként is dolgozott a környékbeli falvakban, városokban. Nagyanyám, Katz Irma háztartásbeli, parasztasszonyként élte mindennapi életét.

Hogy nézett ki akkoriban Sárrétudvari?

Egyik rokonom „Pocsolyafürednek” nevezte, ugyanis minden csupa sár volt, csak a főút volt lekövezve. Se csatorna, se villany nem létezett. Ha autó áthajtott, eseményszámba ment. Sárrétudvari az én időmben 5 000 lakost számlált, tiszta református volt, leszámítva a zsidókat, akik 35–40 családot számláltak, köztük a miénket. A zsidók jelentős szerepet játszottak: volt köztük földműves, de többségük kereskedő és iparos volt (Fried a szatócs, Ehrenfeld kereskedő és mások), illetve a tehetős Berger család tulajdona volt a falu egyetlen malma. Az egész falu akkoriban egy vékony réteget leszámítva mérhetetlen szegénységben élt. A családok három-öt holdas földeken nyomorogtak, már akinek volt. Kevesen engedhették meg, hogy lóval szántsanak, ezt általában nem tudták megfizetni, emlékeim szerint szántáskor többnyire az asszony húzta az ekét, nem ökör vagy ló... 1938 előtt egyébként nem léteztek a reformátusok és zsidók között ellentétek. Egyedül a vagyoni különbségek szabtak köztünk határt. Például mai napig legjobb barátom, a nálam két évvel fiatalabb református Jenei Sanyi rokonságával az én családom a legjobb viszonyban volt. A falu elitjéhez tartozó zsidó malmos Berger Jenő (akit később, 1944-ben Dachauban meggyilkoltak) azonban szóba sem állt velünk, lenézett bennünket.

Ti milyen anyagi viszonyok között éltetek?

Mi is a szegényekhez tartoztunk. Édesapám a füzesgyarmati Moskovitz-cipőgyárban volt alkalmazott, aki a környékbeli hetivásároknak árulta is a lábbeliket, de szinte be volt oltva a kereskedés ellen. Jellemző, hogy egész gyerekkoromban csak egyszer engedhette meg apám, hogy az általa árult cipők közül számomra vásároljon. Különben a falubeliek zöméhez hasonlóan másoktól levett ruhákban, nyáron cipő nélkül jártunk a testvéremmel. Tizenévesen összesen egy ingem volt, nem tellett többre. A bátyám csizmában, csizmanadrágban járt, tipikus parasztleány volt, aki a szomszédoknak élelemért cserébe, vagy fillérekért segített az állatok ellátásában, aratási munkákban.

A falu egyetlen iskolájába, a református elemibe jártunk, ahol Weisz nagyapám is tanított németet és rendhagyó módon, tekintettel a jelentős számú zsidóra, héber nyelvet. Mivel rossz anyagi körülmények között éltünk, a református egyház ingyen étkeztetését élvezhettem. Édesanyám háztartásbeli volt, apám segítségével kis földünkön gazdálkodott, szabad idejében pedig a falubeli nőket tanította hímzésre – ingyen. Szüleim vallásos emberek voltak, bibliaolvasók és a zsidó vallási ünnepeket megtartották, s mindezt a viszonyulást (több-kevesebb

sikerrel) nekünk is továbbadták. Egyébként viszont semmiben sem különböztek a többi falubeli parasztembertől.

Mi a Zrínyi utcában laktunk, bérelt házban, amely a falu egyik végén volt, a cigánysor mellett. Az itteni szoba-konyhás lakásban éltünk a szüleimmel és bátyámmal. Nyolcéves koromban átköltöztem Weisz nagyapámékhoz, akik a szemközt lévő házban éltek. Ez idő tájt, 1938-ban született a húgom, Anna, aki anyámékkal maradt. Mindkét lakhely nádfedeles, fehérre meszelt vályogház volt. Hasonlóképp klasszikus konyha-tisztaszoba-lakószoba elosztásúak voltak, hozzájuk kis föld, veteményes tartozott, ezt mi műveltük. A ház (s a többi zsidó ház) semmiben sem tért el a többitől, kemence (amelyet kukoricaszárral és vásárolt szalmával fűtöttünk), sparhelt volt benne.

Hogyan teltek a mindennapjaitok?

Mind mondtam, édesapám igen szerény kenyeret biztosított. Különösen megromlott a helyzet, miután 1940-ben behívták munkaszolgálatra. Az itt szerzett, felfázásból eredő betegségében halt meg 1942-ben. E helyütt hosszabban meg kell említenem drága anyai nagyszüleimet, hiszen, mint mondtam, évekig velük laktam, s anyám mellett hozzájuk fűzött a legszorosabb kötelék. Nagyapám, Weisz Áron iskolánk köztisztviselőként álló tanítója volt, engem is oktatott német nyelvre. Mint említettem, szüleim istenfélő emberek voltak. Még inkább igaz ez ortodox nagyszüleimre, akik példás vallási életet éltek: kóser háztartást vittek és a zsidó vallási előírásokat szigorúan betartották. A faluban ugyanis kóser húsbolt is működött, ott vásároltunk. Családunkban a Szentírás mindennapi olvasása hagyomány volt. Weisz Áronné Katz Irma nagyanyám utolsó útjára, Auschwitzba is az Ótestamentumot vitte magával, és a vagonba zsúfolt deportáltaknak ebből olvasott fel – ezt egy vele utazó személy, Haas Ignác mesélte Auschwitzban. Nagymama, aki tizenegy gyermeket szült (közülük ketten az első világháborúban meghaltak) megjelenésében tipikus sötét ruhás, fejkendő parasztasszony volt, nagypapa viszont ortodoxként sötét öltözetet, kalapot, hófehér szakállat viselt.

A ti családotok miben volt más, mint a környezetedben élőké?

Megjelenésükben kevésbé, mentalitásukban inkább különböztek sorstársaiktól. Elsősorban azért, mert rengeteg könyvük volt. Magam sem tudom, hogyan, de a hat elemi végzett Katz nagymamámtól ismertem meg Petőfi, Arany, sőt Ady költészetét, Jókai, Gárdonyi regényeit. Emellett pedig szépen énekelt, és tőle tanultam sok-sok magyar népdalt, amit ma is tudok. Különben mind a szüleim, mind a nagyszüleim kiválóan tudtak németül és jiddisül. Utóbbi nyelven csak a sakterrel meg néhány más falubeli zsidóval kommunikáltak, egyébként minden zsidó magyarul beszélt. Nagyszüleim emellett a Szentírást héberül olvasták, kolozsvári rabbiképzőt végzett nagyapám hovatovább beszélt a román nyelvet és – mint említettem, tanította is – az újhébert. Ez a műveltségi szint Sárretudvariban korántsem volt általános, a falu apraja-nagyja apró-cseprő írásos ügyével ezért rendszeresen nagyapámat kereste fel, hogy segítsen levelet fogalmazni, intézkedni stb.

Emlékszem, nagyapám egy ízben valakinek németországi ügye elintézésében magának Adolf Hitlernek címezte levelét. Leginkább azonban Horthy Miklósnénak, ugyanis a legtöbb családnál az volt a probléma, hogy a hitellel épült családi házak részletfizetései gondot jelentettek, és a kilakoltatás, vagy türelmi idő kérésének céljából fordultak kérvénnyel a kormányzóéhoz. Éppen Jenei Sanyi barátom mesélte, hogy a debreceni levéltárban találkozott nagyapám sok írásával, kérvényével, amiket a sárrétudvari emberek érdekében, nevében írt... A Borcsa cigányasszonynak nagyanyám éppúgy tanácsokat adott, mint legkedvesebb szomszédjának, Mariska néniének. Nagyszüleim könyvei között szép számmal voltak európai klasszikus szerzők is, bár nagymama a kortárs ponyvát sem vetette meg, s fennhangon bosszankodott, ha a neki kedves regényhős sorsa neki nem tetszően alakult. Emlékszem, amikor hozzájuk költöztem, lefekvés előtt késő éjjelig, a petróleumlámpa fénye mellett mindig könyvet olvastak. Sőt, „Weisz úrnak”, „Tanító bácsinak” tisztelt nagyapám a hozzá fordulóknak számára kölcsönzött is a köteteiből, igazi falusi kölcsönkönyvtárat működtetett, hiszen a sárrétudvari parasztembereknek nem tellett saját könyvekre.

Sokan tízesével kérték kölcsön a ponyvaregényeket azzal, hogy „Tessék adni valami olvasnivalót, Weisz bácsi!” Nagyanyám gyakorta kérdezte a férjét: „Áron, miért adod ezeket a ponyvaregényeket oda azoknak az egyszerű embereknek?” Mire azt válaszolta: „Tudod, Irmám, hozzá kell szoktatni az embereket, hogy olvassanak...” Mindez oldott légkört teremtett, nyitott ház volt a mienk. De magam is és zsidó barátaink ugyanúgy átjártak a keresztény társainkhoz játszani. Mindezt cserébe kaptunk tojást, vaját, lisztet tőlük, ami mérhetetlen szegénységünkben nagyon jól jött. Egész teleken krumplit, tésztaféléket, télen tököt ettünk. Húst, baromfit hetente legfeljebb egyszer.

Érzékeltél-e Sárrétudvariban antiszemitizmust? Hogyan viszonyultak a falubeliek hozzád, zsidókhoz?

Mint mondtam, nagyszüleimet, szüleimet tisztelte-becsülte mindenki. 10–12 éves koromig semmiféle megkülönböztetésben, megszólásban nem részesültem, békesség volt. Aztán a politika szépen leszívargott ide is. Kamaszkorom elejétől értek az utcán antiszemita megjegyzések falubeliektől is, ilyenek, mint „zsidó, zsinagregre való!” Persze én is visszaszóltam: „Zsidó vagyok, nem tagadom, amit szarok, nektek adom!” Volt, hogy megkergettek. Ha magamat nem tudtam megvédeni, nagyapám mindig megvédett. Meg kell mondanom, nagyon fájt neki mint erdélyi embernek, ha azt hallotta, hogy nem teljes értékű magyar embernek nevezik. Ezzel együtt is addig, amíg én elkerültem Szentesre, ennél többet nem éreztem. Szentesen már igen.

A falu zsidó lakosságát különben erős hazaszeretet fűtötte. Házunk kerítésén a Nagy-Magyarország emblémája volt kifüggesztve „Nem! Nem! Soha!” felirattal, illetve a *Magyar Hírszekegy* is ott lógott. Nagyapámat mint erdélyi magyart különösen fűtötte a revízió vágya, roppant büszke volt erdélyi származására. Ő az iskolai ünnepségeken különösen ügyelt arra, hogy a *Himnusz*t teljes mozdulatlanlansággal állja minden tanuló végig.

Elemi után hova mentél?

Szentesre kerültem, ahol anyám legkisebb húga, Rózsika családja élt. Ők vettek magukhoz abban a reményben, hogy továbbtanulhatok. Ez így is lett, polgárba kerültem. A taníttatás és ellátás fejében azonban minden délután dolgoznom kellett nagybátyám bórdíszműves műhelyében, és vigyázni a gyerekekre. 1942-ben zsidóként nem lehettem rendes levante, csak munkaszolgálatos levante. Az én munkám ebbéli minőségemben évekig az volt, hogy a Horthy-háznak nevezett levante ház folyosóit és vécéit takarítsam. A levanteoktató egy helyi tornatanár volt, gyűlölte a zsidókat, szidott bennünket, és azt élvezte, ha megalázhathat. Szentes egyébként olyan volt nekem, falusi kölköknek, mint egy metropolisz: az utcákon autók, mozi, színház. Sosem fogom elfelejteni, hogy a Tóth József Színházban én még láttam Fedák Sárít játszani a *Tokaji aszú* c. darabban a kakasülőről. Szerény keresetemből moziba és a városi könyvtárba is jártam. Kocsigyertyákat vettem, és késő éjszakába nyúlóan olvastam. Nagymamám is meglátogatott, olyankor mindenki tudta a faluban, hogy Weisz néni meglátogatja Lajkót. Én pedig összekuporgatott fillérjeimből konflist fogadtam, úgy vittem a vasútállomástól a lakásig.

Mi történt ezután?

Az már egy másik történet, de érdemes meglátni az összefüggéseket. A német megszállás ideje Szentesen ért. Áprilisban az ott felállított gettóba kerültem nagynénémmel, nagybátyámmal és a kisfiukkal együtt. Innen vittek el Szegedre, ahol a csendőrök előbb a sportpályán helyezték el a szentesi gettó lakosait, majd az újszegedi téglagyár szárítópólcain. Ütöttek-verték minket, a Csillag Börtönt kellett takarítanunk. Innen, Szegedről deportáltak minket marhavagonban Auschwitz-Birkenaubába, ahol a szelekción munkaképesnek ítélték. Borzalmas volt az egész, sokat tudnék mesélni. Innen vittek el sokadmagammal Németország más lágereibe. Elsőként a bajorországi Kauferingbe, majd Dachaubába, Allachba, végül Feldafingba. Élet és halál között irtózatosszerű nehéz munkát végeztünk. Rengetegen meghaltak a megfelelő ruha nélkül végzett munka, a hideg, a bántalmazás, élelem- és gyógyszerhiány vagy a fizikai kimerültség miatt. Én 1945. május 1-jén szabadultam fel, 37 kilósan...

Nem részletezem, csupán azt teszem hozzá, hogy a felszabadulás után az amerikai hadsereg és a Vöröskereszt Weilheimbe vitt, ahol az utcáról 1945 nyarán módom nyíltott látni az oda internált Horthy családot is. Mi több, Horthy Jenőtől, a volt kormányzó öccsétől, aki a weilheimi utcán árulta ingóságait, csak hogy pénzhez jusson, az amerikaiaktól kapott kevés javakból cigarettát is vásároltam. Így ér össze a történelem. A holokauszt során Sárretudvariból Auschwitzba deportálta a magyar állam az említett példás hazaszeretetű nagyszüleimet, édesanyámat és kishúgomat, akik mind odavesztek. A tágabb rokonságomból, baráti körömből ugyancsak több tucat embert gyilkoltak ott meg.

A magam fizikai gyógyulása is évekig eltartott, a lelki sebeket eltüntetni nem lehet. 1945-ben teljesen új életet kezdtem, immár távol Sárretudvaritól. Rövidesen felköltöztem Budapestre, egy barátom segítségével az Áchim András Kollégiumba kerültem, majd más kollégiumba, s nevet változtattam. Ferenczy Béni és Pátzay Pál növendékeként 1952-ben szobrászként végeztem a Képző-

művészeti Főiskolán. Mára a falum díszpolgárává fogadott, munkáim ott állandó kiállításon tekinthetők meg. Számos szakmai siker birtokában, a gyerekkori nyomor és a holokauszt után is azt mondhatom: egész életemen át, ha haza gondolok, mindig Sárrétudvari jut eszembe, sok munkám róla szól. Kötetésem a falu iránt megmaradt, s úgy hiszem, ez halálomig elkísér.

SZÉCSÉNYI ANDRÁS: A „SÁRRÉT RÍMKOVÁCSA”. TÖREDÉKEK NAGY IMRE KÖLTŐRŐL

2015. november 16.

Legutóbbi bejegyzésünkben Cséri Lajos szobrászművész Sárrétudvariban töltött gyerekkorára emlékezett. Ebben a Bihar vármegyei faluban élt Nagy Imre (1896–1942) költő, a hazai népi irodalom feledésbe merült alakja. E homályba burkolózást pedig nem indokolná a költő teljesítménye. Méltán állítható, hogy költészetének helye volna a 20. század élvonalában. Fontosságát aláhúzza, hogy kevés olyan versformáló létezett, aki a szegényparaszság soraiból kiindulva a szegényparasztágról szólt. Tragédiája, hogy helyzetéből kitörni nem volt képes, halálát is a folyamatos nélkülözésből, éhezésből eredő szegénység okozta, Veres Péter szavaival szólva „elnyűtt”. Az alábbiakban nem kívánom sem a költő Nagy Imre mégoly vázlatos életrajzát megírni, még kevésbé munkásságának elemzését elvégezni. Ezt szerencsére már megtették néhányan.

Az 1943-tól az 1960-as évekig gyakorlatilag teljesen ismeretlen Nagy Imre felszínre hozásában a legnagyobb érdem talán Bakó Endre irodalomtörténészé, aki az összegyűjtött verseit közlő, három kiadást (1971, 1976, 1986) megért *Tűcsök a máglyán* c. kötethez írt színvonalas, adatgazdag utószót. Mindezt új kutatásokkal bővítette *A pár testamentuma* c. kis életrajzi köteté (2004). Egyébként már a *Népi írók bibliográfiája* (1972) hiánytalanul tartalmazza munkáit (a róla szóló cikkeket pedig Bakó említett munkáiban vette lajstromba). Mégis röviden érdemes néhány szót szólni e jobb sorsra érdemes, kivételes tehetségű parasztköltőről. Sárrétudvariban született (pontosabban Biharudvariban, 1920-ig így hívták a települést) 2 holddal bíró családba. A hat elemi elvégzése után, a falu 10 %-át kitevő agrárproletárokhoz hasonlóan napszámos lett.

Még gyermekkorában súlyos baleset érte, amelynek következtében bal karja megnyomorodott. 1928-ban nősült, a házasságból öt gyermek született, közülük egy csecsemőkorában meghalt. Legénykorától írott verseinek anyagát személyes sorsa, illetve környezete alakította, ezért korai versei a szegénységről, nélkülözésről, emberi érzelmekről szólnak, számos esetben pedig a természeti környezetről vetette papírra tűpontos sorait. Kállai Gyula 1937-ben így látta: „ha valakivel találkozik, verset mond neki. Ha társaságban van jelen, az ő rigmusai emelik a kedvet magasra. Ha egy legény szerelmi lázban szenved, epedő verséért hozzá szalad. Ha valakit elragad a Kaszás, az ő siratóversei csendülnek

fel a vénasszonyok ajkán. Mindig alakít, mindig teremtmény lánban ég. A legnehezebb testi munka közben is. A népköltőt a közösség állandó ébrenlétre sarkallja. [igazában minden esemény az ő tolmácsolásában lesz közösségi élmény. [...]] Ha kint dolgoznak a pernyési vagy hosszúhátú uradalomban, este számon kérik tőle a nap eseményeit. Kapálás vagy répaegyelés közben ki kell alakítania a verset a fárasztó munkáról, valamelyik társuk neves cselekedetéről vagy éppen a szigorú intézőről. Este aztán boldogan hallgatják a hódályban. Ez a napi munka fűszere és csemegéje. Így születik a hódály poézise.”

Valóban, a napszámosok ökörhódályában született rigmusai, versei élesen világítják meg a csoport mikrovilágát. „Költő Nagy Imre” – ahogyan a sárrétiiek nevezték – valódi költővé válásához a fentiekben túlmenően kellett az irodalom magába szívásának lehetősége. Erre azonban nem sok lehetősége adódott: nem hogy könyvre, újságra nem telt, de a napi betevő előteremtése is fejszaggató gondot okozott számára. Nagy Imre családjának az éhezés mindennapos létforma volt. A nyilvánosság elé is későn, 31 évesen lépett. Előbb a *Magyar Falu* karolta fel a verseit, 1929-ben a lap bronztulipán-díját is elnyerte. Ekkortól jelennek meg „póri versei”, amelyekben nyíltan, szociográfiai hitelességgel társadalmi problémákat feszeget, s miáltal 1932-ben kikerült a kormánypártivá váló lap köreiből. Ezt követően hosszú csend borul rá. Megismerkedik a szocialista irodalommal, Kállai Gyula és Veres Péter egyengetik az útját. A szociáldemokrata kapcsolat miatt a csendőrség rendszeresen zaklatta a nyomorgó költőt és családját. 1938-tól a *Népszava*, valamint Szabó Pál hetilapja, a *Szabad Szó* közli egy-egy versét, ritkábban a *Kelet Népe*, a *Szabadság* és mások, darabonként 40-50 fillérért cserében. Ezekbe már nemcsak „póri verseket”, hanem rövid esszéket, napszámos szociográfiákat is közöl. Néhány barát 1942-ben kiharcolja Püski Sándornál, hogy a *Magyar Élet* adja ki első verseskötetét. A *Holtak derese* – Nagy Imre csalódására – mégis visszhangtalan maradt, tiszteletdíj nélküli kötetét vásárokon kínálhatja. Ekkor már nagyon beteg, kórházi ápolásra szorul. Berettyóújfaluban gyomorproblémákkal a kórház fiatal orvosa, barátja, Zöld Sándor gyógykezel, hiába: 1942. december 5-én gyomorrákban meghal. Noha 1943-ban összegyűjtött verseit – Veres Péter előszavával – Püski kiadta, hosszú csend következett.

1959-ben jelenhettek meg válogatott versei kötetben, de a szerkesztői munkát végző Pintér László láthatóan kínosan ügyelt arra, hogy véletlenül se nevezze népi írónak, amely viszonyulást az MSZMP KB Elméleti Munkaközösségének egy évvel korábbi, a népi írókat ledorongoló állásfoglalása indokolta. Ezzel együtt ismertsége innentől fogva kezdett kibontakozni: cikkekben ébresztgették emléket, 1971-ben pedig már szülőfaluja könyvtárát is róla nevezték el. A Kádár-rendszerben a plebejusnak számító, az akkori kulturális irányítás szemüvegével nézve a Horthy-kori politikai életben be nem sávozódott költő verseinek kiadása inkább a „túrtság” és „támogatottság” határmezsgyéjén mozgott. Rozzant, földpadlós viskójában ragadt tulipános ládájában rejlő hagyatéka a Bihar Múzeumba került, amely lehetőséget nyújt a kutatásra. Szűkebb pátriájában mára szobrok, közterek viselik nevét, 1997-ben addig rejtőzködő verseit csokorba

gyűjtő kötet látott napvilágot, teljessé téve a Nagy Imre-életművet. Személye, életműve az országban mégis árnyékban maradt. Ma már kevés olyan földije lehet, akinek személyes emlékei vannak róla. Cséri Lajoson (1928–) kívül talán nincsen senki sem. A következőkben éppen ezért az ő hangját veszem igénybe, hogy felidézsem Nagy Imre alakját, azt a keveset, ami belőle mint parasztemberből megmaradt.

(Az interjút 2015. augusztus 18-án rögzítettük).

Kérlek, beszélj nekem a költő Nagy Imréről! Hogyan ismerted meg?

Nagy Imre szülőfalum szegényei közé tartozott. Ugyanúgy, ahogy mi is. A Nagy család tiszta református volt a falu többségéhez hasonlóan, mi, Kleinek zsidók. Nem ez számított, hanem a nélkülözés, nehéz sors, azonos életkörülmények. Nagyék is úgy voltak, mint mi: élelem alig jutott. Ha volt egy kis liszt, zsír, pláne hús, nagy öröm volt. Nagyanyám mindig azt mondta, „Majd a Jóisten kiparancsolja” azt, ami szükséges. Sok krumplit, rántott levest ettünk. Egész télen tököt fogyasztottunk. Az élelmet mi is, ők is a szerdai hetivásárokon szereztük be, igaz, mi zsidók kóser boltnál vettünk kevéske húst. Az Istenben való hit olyan tényező, amely rengeteget segített ez éhezés leküzdésében. Azt hiszem, Nagy Imrének is ez segített sokáig.

Hol laktak?

Egy utcában velünk. Mi a Zrínyi utcában laktunk, amely Biharnagybajom irányába vitt ki. Ennek az utcának a vége az úgynevezett „Zugba” torkollott. Nagy, vagy ahogyan faluszerke nevezték, „Költő Nagy Imre” és családja a „Zugban” éltek. Ugyanolyan házban laktak, mint mi, de még szegényebb, rozszantabb kivitelben. Fűnélküli, kopár, kicsi udvaruk volt. Nem voltam bent a házukban soha, csak az udvaron. Talán szégyellte. Én még ismertem az apját is, illetve az apja második feleségét is, és természetesen a nálam fiatalabb gyerekeit ugyancsak. Mindhárman valamilyen testi problémával rendelkeztek. A felesége kötényeket varrt, erre emlékszem, eseti munkái voltak.

Hogyan jellemeznéd Költő Nagy Imrének a karakterét?

Emlékszem, mindig, nyáron is csizmanadrágot viselt, cipőt, csizmát viszont nem hordott. Olyan szegények voltak, hogy a csizmát csupán télire tartogatta, tönkre ne menjen, ha hideg lesz. Igaz, a mi köreinkben, zsidó és nem zsidó szegények között szinte mindenki így járt. Télikabátja sem volt rendes, másoktól levetett, komikus gyermekkabátot viselt. Volt egy kevéske kis földjük, de egyébként napszámba járt ez a kis ember. Gyerekfejjel is felfogtam, hogy nem bírja a fizikai munkát. Aztán később elhatalmasodott rajta a tbc, valószínűleg a vitaminhiánytól, ez látványosan összetörte.

Mindenki jött a kútra vízárt a Zrínyi utcában, ő is, és a szülei is. Én ott találkoztam vele először és aztán rendszeresen. Alacsony, sovány, gyenge fizikumú ember volt.

Van valamilyen emléked, hogy meglátogatta-e valaki?

Igen, Kállai Gyula, aki berettyóújfalusi volt, segítette, sőt lejött Sárrétudvariba is. Ő sokat segített, más semmit.

A nagyszüleid ismerték őt?

Persze, szoros viszonyban voltak, rendszeresen beállított hozzájuk, illetve hozzánk, hiszen később velük éltem. Nagy Imre a sorsnak magát megadó, halk szavú teremtmény volt. Sokszor megkérte Nagypapát, hogy segítsen azzal, hogy „Weisz úr, írjon már egy kérvényt, legyen szíves!”. Egyszer átjött, hogy az egyik gyerekének gyógyfűzőre van szüksége, ezt is nagypapám intézte el neki. Tette ezt annak dacára, hogy Nagy Imre persze nagyon jól írt, mégis, mint a szegényeknél ez szokás, nem bízott magában, inkább zsidó nagypapámban, aki a falu „intézője” volt. Már akkor is tudtam, hogy ismerte Kállai mellett Veres Pétert. A Verestől kapott dedikált Ady-kötetét elsőként hozzánk vitte el megmutatni. Ebből volt talán a legnagyobb hasznom, mert onnantól fogva nagyanyám belőle olvasta fel nekem Ady Endre verseit, s ez volt az első találkozásom az irodalommal.

Különben is rendszeresen megfordult nálunk, s élvezettel szavalta el frissen szerzett verseit. Gyerekként ezt szájatva hallgattam a szobában. Megmondom őszintén, Weisz nagypapámnak nem volt mindig türelme hozzá, és óvta a politizálástól is; nagyanyám ellenben mindig kedvesen fogadta. Ma is fülemben cseng a szava: „Jó napot, kedves Nagy Úr, mi újság a családjával? És írt valamit?” Mire a válasz rendszerint így szólt: „Hogyne írtam volna, Weiszné asszony!” Majd odatámaszkodott az én ágyam végébe, és kántálva, éneklő hangon adta elő friss költeményeit. Nagyanyám, megigazítva a kendőjét, egyszer megkérdezte: „Kedves Nagy Úr, miért mindig erről a mérhetetlen szegénységről ír?” „Kedves Weiszné asszony, miről írjak, ha mindig ezt látom?” Ez szó szerint elhangzott. Nagy Imre különös becsben tartotta írástudó nagyszüleimet, ugyanakkor a szegénység ugyanúgy döngicsélt, mint nála. Lelki szükséglete volt, hogy kiadja magából, elmondja a verseit. Nagy Imre is azok között volt, akik tőlük könyveket kölcsönöztek, azt hiszem, eredendően ez alapozta meg a jó viszonyt. Sőt, nemcsak könyveket, de újságot is, hiszen nagypapámnak szegény sora dacára előfizetése bolt a Pesti Naplóra.

„Szoktam írni névnapj és lakodalmi köszöntőket, halotti búcsúztatókat és életírásokat. A köszöntőkért 40-50 fillért, a búcsúztatókért pár pohár bort és egy kis ennivalót kapok. Bizony, keserves kenyér ez!” – nyilatkozta a *Tovább* című lap munkatársának 1938-ban.

Ez így volt, hogy kis pénzért, vacsoráért cserében lakodalmakba is eljárógatott verset mondani. Neki, a zsellérnek ez a kis kiegészítés is számított. Amikor ment a járdán, ment a kútra, két vizeskanna a kezében, mindig rám mosolygott. Bevallom, csodáltam, hogy egy ilyen egyszerű falusi bácsiban ez a sok szép, amit a versekben hallottam, és amilyen empátikus módon hozzánk zsidókhoz is viszonyult, hogy szorulhatott belé. Többször is látta például, hogy Jenei Sanyi barátommal a sárban játszottunk. Én már akkor is szerettem formázni, gyúrni. Egy alkalommal – tizenkét éves forma lehettem – természetes malacot formáztam az utcai sárban. Ezt örököltette meg Az én utcám című versében.

Az is közel hozta a szívemhez, hogy a munkaszolgálatban összeszedett betegségében meghalt édesapámmal egy napon, 1942. december 6-án hunyt el.

Én akkor már Szentesen éltem, és nem értem időben vissza a temetésükre. Apám a zsidó temetőben, Költő Nagy Imre a két református temető egyikében, a pérei temetőben nyugszik. Nekem ez az útravaló: nagyszüleim nyitott háza, ahová bárki betérhetett, olvashatott. Ezt kaptam örökül, ezt kapta tőlük Nagy Imre is, talán talált benne örömet.

Nagy Imre: *Az én utcám*

Por és lárma sok viskó közt,
s a nap a játékot csodálja:
póri gyermekek dinnyehéjban
port hordanak a pocsolyába,

hidat építenek, s az arcukon
a nap legbúsabb csókja ragyog –
nő a csalán az árokparton,
nőnek, játszanak a parasztok.

Itt játszik a jövő csürhése
sárból csinált kövér malaccal,
ökrök mellé nő itt a béres,
itt mosdatja arcát a hajnal.

Békanyálat pocsolyák partján,
Isten látja csak a sorsot:
viskó viskótól kér és kap kölcsön
sót, kenyeret, ecetet, borsot.

Itt a szegénység döngicsél csak,
s bodzafára terített rongyok
fehérlenek az istenhez föl,
mint elkeshedt póri mosolyok...

Így élnek itt, ez az én utcám,
áldottak itt a szilfaárnyak,
fáradt paraszt pihen meg rajtuk,
s álmodat hullat rá a vasárnap.

KORTÁRS BÁRDKÖLTÉSZET? BARTHA ÁKOS INTERJÚJA ASBÓTH BALÁZZSAL A SLAM POETRY-RŐL

2014. március 6.

Általános vélekedés szerint a klasszikus szociográfia csöndes haláltusáját vívja. Míg a harmincas években az országos ismertséget jelentette – bestsellerek által – a népi íróknak, manapság az érdektelenség diszkrét bája lengi körül. Illene tehát elkeseredniünk. Vagy mégsem?

Lehet, jobban tesszük, ha körbekukkantunk a világban, melyek a korunk kibívásainak leginkább megfelelő valóságértelmezési formák. Hiszen egy nyolcvan évvel ezelőtt virágkorát élő irodalmi műfaj siratása körülbelül olyan, mintha a két világháború közt kapacitáltak volna írókat nemzeti eposzra, esetleg verses regényre. Interjúnkban a „kortárs bárdköltészetet”, a slam poetry-t mutatjuk be Asbóth Balázs („Asy”) segítségével, aki maga is „slammer”.

Rossz szokásom szerint először a jelenség historikumáról faggatlak. Mi a slam poetry, és honnan ered a műfaj?

A műfaj Amerikából eredeztethető. Születését az a törekvés motiválta, hogy a kissé fotelba süppedős, álmos hangulatú irodalmi rendezvényeket fel kellene dobni némi versengéssel. Tekintve, hogy ez a 80-as években artikulálódott egy chicagói fiatalemberben, Marc Smith-ben, úgy gondolom, a terv sikerült, hisz' a műfaj életképes maradt.

Magyarországon 2006-tól beszélhetünk a slam poetry jelenlétéről, de széles körben elterjedté, ismertté csupán az utóbbi három évben vált. Sokan, sokféleképpen definiálták már, én azt mondanám e meghatározásokat használva, hogy egy olyan 3–4 perces, előadott szöveg, melynek első hallásra tud a befogadó olvasatot adni. Tehát szerintem a közérthetőség a legfontosabb ismérve.

Mi a tapasztalat: a spontán szóbeliség merre viszi el az előadót? A közéleti (netán direkt politikai) vagy a hagyományos (politikamentes, PC, magánéleti) poptémák a kedveltebbek? Vannak alműfajok, „iskolák”, vagy egyénfüggő a témaválasztás?

Nyilatkozni a magyar slam-közegről tudok, néhány helyen megfordultam személyesen, de például a pezsgő budapesti slam-életbe legtöbbször csak Youtube-on keresztül nyertem bepillantást. E tapasztalatok tükrében úgy gondolom, hogy nagyon erős a slam közéleti meghatározottsága, pontosabban az előadóknál megjelenő rendszerkritikus értelmiségi attitűd, ami sokszor konkrét pártokat, politikai szereplőket és eseményeket állít mindenféle irodalmi burok, allegorizálás nélkül a középpontba. Ezeknél a közérthetőség kritériuma maximálisan kielégítetik. Vannak persze olyan művek is, melyek árnyaltabbak, s szép számmal olyanok is, melyek nem a politikummal vagy a közélettel foglalkoznak.

Kikből lesznek slammerek? Van jellegzetes társadalmi bázis? Vannak itt is „sztárok”, vagy inkább az „underground demokrácia” a jellemző(bb)?

A mozgalom (mert a slam poetry-t nem csupán műfajnak tekinthetjük) gyakran hangsúlyozza demokratizmusát, ami abban nyilvánul meg, hogy bárki kiállhat a színpadra, a lényeg, hogy a saját szövegét adja elő. Szóval „a mindenkiből” lesznek a slammerek. Természetesen egy szereplési alkalom után nem özönlenek majd az emberek az illető valamely divatos romkocsmába tervezett önálló slam-estjére. Azaz, rátérve a második kérdésre, megvannak a műfaj sztárjai, akik egyben a magyar nyelvű slam terjesztői is. Mind fellépéseik, mind Youtube-nézetségük arról árulkodik, hogy megvan a kialakult közönségük.

Tényleg, a közönség! Egyáltalán hogyan kell elképzelni egy slammer rendezvényt?

A közönség élvezni akarja a műsort, ami különböző formákban tárulhat elé. Egyrészt beszélhetünk olyan alkalmakról, ahol meghívott előadók szórakoztatják a nagyérdeműt. Itt a közönséget legtöbbször nem csupán a slam, hanem az előadók már kialakult nimbusza is vonzza. Az illetők felváltva, blokkokban (ahogy jól esik) prezentálnak szövegeket. A szabad mikrofonos forma szintén kedvelt, amikor is – *nomen est omen* – bárki magához ragadhatja a kezdeményezést, s megoszthatja a publikummal a szövegét. Az ilyen típusú slam lehet a meghívott előadók műsorának kísérője is. A legizgalmasabb talán a verseny, melynek során csak egy 3 perces szeletkét látunk egy slammerből, azaz mindenkinek egy-egy művével igyekszik elvarázsolni a nézőket és a zsűrit. A zsűri lehet tisztán szakmai, verbuválódhat a közönség tagjaiból, vagy e kettő közötti átmenetet is alkothat. Maga a pontozás úgy zajlik, akár a pontozásos sportágakban: a két szélsőérték kiesik, a középső értékelések összege pedig megadja a versenyző elért pontszámát. A verseny tematikusan kötött, vagy kötetlen.

A slam poetry nevében viseli a költészetet, neves irodalmi folyóiratok foglalkoznak a jelenséggel, vagy éppen szerveznek versenyeket. Az egyik plakáton például Petőfi Sándor szerepel, a következő szöveggel: „Eminem és Petőfi? Légy egyszerre a kettő!” Hogyan látod a létjogosultságát az efféle párhuzamoknak? Van egységesen vállalt irodalmi/történelmi előképek?

Eminem és Petőfi? Szerintem összefér! Elvégre Petőfi – a hagyománnyá nemeseedett legenda szerint legalábbis – kiállt a múzeum lépcsőjére szavalni, a közönség megőrült a szövegéért, szóval e szempontból ő tekinthető az egyik legderekabb magyar slammernek. E párhuzam ugyanakkor egy csalogató médiafogás, annyiban azonban szerencsés, hogy megmutatja: a slam költészeti és a rap felé is nyitott horizonttal rendelkezik.

A másik kérdésre azt tudom válaszolni, hogy nincs közös előkép – legyen szó irodalmiról vagy popkulturálisról –, mindenki ahhoz nyúl, akihez szeretne. Mármost annak a textusához. Az viszont gyakran előfordul, hogy egy slam-szöveg önreflexív, s nem csupán olyan téren, hogy magát a műfajt/mozgalmat igyekszik definiálni, hanem hús-vér szereplőket is megnevez a mai slam-szcénából, azaz az egyes slammerek verbálisan egymást is megjelenítik, hasonlító, hasonlított, megszólított stb. szerepben. Ilyen formában ez nem is előkép, hanem időben párhuzamos személyek (illetve azok műveinek) megidézése. E

citált pozícióba érhető módon csak a legismertebbek, az alapvetően Budapestre koncentrálódó kör kerül.

Előző kérdésemhez visszakanyarodva: az említett plakát kifejezetten középiskolásoknak készült. Azt hiszem, eléggé általános tapasztalat (főként tanárok körében), hogy a fiatalokat nem lehet megszólítani hagyományos módon, a megszokott felületeken. Szörnyű gyanúm például, hogy a Bëlga együttes munkássága több nyomot hagyott a diákok történelmi tudatában, mint történelemtanáraik erőfeszítései. Mintha a média újabban ráértzett volna erre a tendenciára, és a *Népiblog* is lényegében a hagyomány vs. modernség mezejében keresi a helyét. Szerinted lehet „trendi” a nemzeti hagyomány? Kell egyáltalán annak lennie, vagy maradjon inkább mindenki a saját felségterületén?

Nem tudok mások nevében véleményt formálni, de nekem fontos a nemzeti hagyomány. Ez alatt én azt a Kárpát-medencében kiépült, kavargó kultúrát értem, mely magában foglalja a felfedezhető tájakat, a történelmünket, a mai és a korábbi magyar irodalom alakjait, természetesen műveikkel együtt, a gasztronómiai sajátosságokat, a sportsikereket és balsikereket, és az egyik legfontosabbat, a magyar nyelvet. Ezek folyton jelen vannak, vagy ha más nem, rendre visszatérek hozzájuk, nem tudom őket kikerülni, s nem is szeretném.

Egyébként magyar–történelem szakos tanárként azt gondolom, érdemes reflektálni a Bëlga együttes (s más formációk) ezen számaira, mert egyrészt a tudomány/magaskultúra számára a populáris partner indikátorként segédkezhet, másrészt mert viccesek.

Beszéljünk kicsit rólad is! Mikor kerültél kapcsolatba a slam poetry világgal, és mik a céljaid a „szakmában”?

Tagja vagyok a DEIK-nek (Debreceni Egyetem Irodalmi Kör), s a negyedévente megjelenő *Amúgy* című online folyóiratunk szokásos lapszámbemutatóján, 2012 decemberében slameltem először, többedmagammal, bár ekkor még nem igazán tudtuk, hogy mi ez, s mit csinálunk, vannak-e a slamnek bármilyen keretei. Ez alapján meghívást kaptam Áfra Janitól a 2013. márciusi KULTok Konferencia záró slam poetry eseményére, ahol a magyar elit három tagjával, Závada Péterrel, Süveg Márkkal és Simon Mártonnal léphettem fel.

A fura az volt, hogy még ekkor sem voltam túl tájékozott a slammel kapcsolatban – ez megmutatkozott abban, hogy minden előadott szöveget kissé rap-szerűen, dalszerűen, folyamatosan mondtam, nem tartva szünetet a hatás számára, és kevés volt a csattanó poén –, s csak később kezdtem videókat nézegetni. Az igény is később fogalmazódott meg bennem a slam-rendezvények látogatására. Amik aztán jöttek, annyiban egy kalap alá vehetőek, hogy mindegyiken valamilyen irodalmi szervezet felkérésére léptem, léptünk fel. Jártunk Berki Teofillal a Hajdúböszörményi Írótáborban (HÍR), kiegészülve Balogh Ádámmal a kultur.hu sátrában a Campuson, az Irodalmi Jelen biztosította pódiumon a SZIN-en, s ezek mellé még jutott néhány fellépés a Debreceni Egyetem magyar szakán keresztül (nyílt nap, szakest, Kutatók Éjszakája). Célom, hogy eljussak egy pár slam-versenyre, főleg Budapestre, ahol a havi Slam Poetry Bu-

dapest Klub versenyébe eddig csak egyszer sikerült belekóstolni. Emellett bízom benne, hogy Debrecenben is fellendül a slam-élet, itt is megsokasodnak a versenyek, estek.

Kádármunka, 1970-es évek (Szász Ilona)¹⁴⁸

PAPP ISTVÁN INTERJÚJA HAAS GYÖRGGYEL

2014. november 8.

Ma kísérik utolsó útjára Haas György újságírót, a hajdani ausztriai magyar emigráció ismert alakját. Az egy hónappal ezelőtt elhunyt, pályafutását pilótaként kezdő, majd 1965-ös emigrációját követően újságíróként folytató férfit a kisgazda és a népi hagyomány egyik ápolójaként tartották számon, határon innen és túl. Az 1947 előtti politikai elit külföldre kényszerült tagjai közül többekkel ápolt szoros barátságot. Így a Nemzeti Parasztpárt egykori főtitkárával, a Néma forradalom írójával, Kovács Imrével is. Az alábbi interjúrészlet egy 2012-ben

¹⁴⁸ Történelemtanárok Egylete, Családtörténeti életútinterjúk. <http://www.tte.hu/toertenelem/csaladtoertenelet-es-életútinterjúk> (Letöltve: 2016-01-22)

készített hosszabb anyagból származik, és Haas Györgynek a jeles népi íróval kapcsolatos emlékeit idézi fel.

Hogyan ismerkedett meg Kovács Imrével?

1965 szeptemberében mentem el Magyarországról. Van ennek egy előélete is. Szoktam mondani előadásokon is, hogy egy ember életében döntő, hogy 11 és 15 éves kora között mit él meg. A 45 és 48 közötti idő rendkívül benne maradt a lelkemben. Talán ez segített hozzá, hogy a hátralévő két évtizeden keresztül engem soha sem tudtak megdolgozni. Nem lettem párttag, tartottam magam az eredeti elveimhez. Így kerültem ki az emigrációba. Erről nem írhattam Magyarországon; amit írtam abban az időben, az a repüléssel volt kapcsolatos. Amikor kikerültem az emigrációba, lágerban voltam Traiskirchenben, és egy katolikus lelkész, Szollár atya hozott ki újságokat.

Az egyik újság volt a *Magyar Híradó*. Belelapoztam és mindjárt megéreztem, hogy ez az újság ennek a generációnak a lerakata. Ez az emigráns kormánynak, a Nemzeti Bizottmánynak a lapja volt, nem hivatalosan. A főszerkesztője Klamár Gyula, kisgazda újságíró volt. 56-ban is ő szerkesztette az akkor megjelent *Kis Újság*ot. Ott kezdtem el írni, az első cikket a lágerből küldtem be. Ezek a cikkek mindig a 46–47-es időkről szóltak. Ez ritka valami volt abban az időben, mert az emigrációnak a skáláján ennek a nemzedéknek (Nagy Ferenc, Varga Béla) nem volt olyan támogatottsága az emigrációban, mint idehaza. Az emigráció megoszlott volt az ún. jobboldal, azon belül tovább oszlott a nyilasok fele is.

Egyszer kaptam egy levelet New Yorkból, talán Varga Béla írta. Senki nem írt erről, se a jobboldal, se a liberális *Irodalmi Újság*. Akkor írt, amikor én meg Csicsery-Rónay egy-két cikkel jelentkezünk. Egyszer jött egy levél, hogy Varga Béla titkárnője Bécsbe jön, és akar velem találkozni. Egy idős hölgy volt, 38-ban keveredett ki Amerikába. Leültünk beszélgetni, nem Varga Bélának tűntem én fel, hanem a Nemzeti Bizottmánynak. Szép lassan kapcsolatba kerültem Kovács Imrével és Nagy Ferencsel. Akivel szorosabb levelezésbe kerültem, az Varga Béla volt és Kovács Imre. Attól kezdve Imre két helyen volt, ha Európába jött. Rendszerint Borbándi Gyulánál lakott Münchenben, ám ha Bécsbe indult, én szereztem neki szállást. Legutolsó alkalommal a szaléziánusoknál lakott, de már nagyon beteg volt. Ha jött Európába, Bécset mindig érintette. Az első feleségét nem ismertem, sőt a másodikat se. A harmadik feleségével egyszer találkoztam, az utolsó előtti európai útja alkalmával, akkor Borbándinál lakott. Akkor már kicsit meglepődtem, mert ránéztem, és láttam a szemén a megtört fényt, hogy bajok vannak. A harmadik felesége mellett boldog volt. Rendkívül csinos nőként emlékezem rá, intelligens, európai műveltséggel rendelkezett, franciául is perfektül beszélt. Aztán Imre írt nekem egy levelet, hogy szeretne a testvéreivel találkozni. Akkor már sejtettem, hogy itt nagy bajok vannak.

Ők nem találkoztak azóta, hogy elhagyta az országot?

Egyszer találkoztak valamikor a hetvenes években, Jugoszláviában. Írt nekem, hogy szervezzem meg, hogy jöjjön ki a két testvére. Akkor kijött Imre, és éreztem, hogy még egy találkozás nem lesz. Megesett, hogy amikor lent volt a PEN-kong-

resszuson (76-ban), nyíltan nem mertek vele találkozni, mert ott voltak Boldizsár Ivánék, akik figyeltek mindenkit. Volt egy nagyon érdekes eset. Mikor Kovács Imre megjött, elmondta, hogy meghívták őt – nem tudom hogyan – egy vacsorára Bécsbe, az Elisabeth Hotelbe. Ez a Kärtner Strasse egyik mellékutcájában volt, nagyon patinás hotelnek számított a náci időkben is, Ribbentropék is ott szálltak meg. Akkor a magyar ÁVO-nak lett patinás helye, többször láttam, hogy magyar rendszámú Mercedesek ott álltak. Kovács megkért, hogy menjek el vele. Éreztem, hogy valamit gyanít: nem akarják-e elfogni? Együtt elmentünk, s láttam, hogy a tulajdonos – akinek egyszerre volt magyar és izraeli útlevele – meglepődött, hogy nem egyedül jön. Bemutattak egy rendkívül csinos nőt. Állítólag ez a férfinak lett volna valami rokona, s mindjárt lehetett látni, hogy rá volt állítva Imrére. Imre ezt felmérte. Utoljára Hollandiából jött ide a Mikes Kelemen Kör egyik rendezvényére. Ez azon nyugati emigráns szervezetek közé tartozott, amelyek a hivatalos Magyarországgal tartották a kapcsolatot. Mesélte, hogy ott volt S. Hegedűs László a Népfront színeiben, és rászállt, hogy miért nem jön haza látogatóba. Akkor mondta nekem, hogy „nyugodj meg, engem ők soha nem fognak megvenni”.

Említette, hogy volt egy alkalom, amikor a határig is elmentek.

Az akkor volt, amikor a PEN-kongresszusra jött, és volt egy rendezvény Kis-martonban, az Esterházy-kastélyban. Előbb értünk oda, velünk volt Erzsébet, Varga Béla titkárnője. Hamar odaértünk és kimentünk a határhoz, Fertőmegyeshez. Kiszálltunk, a magasfigyelőt lehetett látni teljesen közlelől. Tudtam, hogy a határkő és a szögesdrót 3–4 méterrel beljebb van. Amikor már a szögesdróthoz megy, már magyar területen van. Az osztrákok 56-ban minden határkőnél leszúrtak egy botot, rajta volt a piros-fehér-piros zászló azért, hogy a menekültek lássák, mikor lépik át a határt. Imrének lehetett érezni a rendkívüli honvágát; olyan volt, mint Mózes, mint amikor benéz Kánaánba. Elindult párhuzamosan, egész odament a szögesdróthoz.

Kovács vagy Nagy Ferenc hazatérése óriási siker lett volna a rendszer számára. Cs. Szabóval megcsinálták ezt, Boldizsár Iván szervezte Bécsben a dolgokat. Emlékszem, vívódott, heteket volt Bécsben Cs. Szabó. Ott is nő játszott bele. Cs. Szabó állandóan azt mondta, hogy ő hazamegy, de semmilyen hivatalos rendezvényen nem vesz részt. Meglátogatja a főiskolát. Nem telt el két nap, és már Aczél Györgynél járt. Amikor visszamentünk Imrével a délutáni rendezvényre, egy asztalhoz kerültünk Keresztury Dezsővel, talán Illyés Gyulával, a burgenlandi tartományi kormány kultuszminiszterével, Kéryvel, és a tartományi főnökkel, aki később kancellár lett, Fred Sinowatz-cal.

Hogyan zajlott a Kovács testvérek utolsó találkozósa?

Olyan találkozás, ahol én is jelen voltam, egy volt: amikor a lakásomon találkoztak. (Keresztury Dezsővel is a lakásomon találkoztam.) A bécsi tartózkodás nem volt több mint három-négy nap. Egy napot töltött a testvéreivel. Érdekes, hogy azokban az emberekben, akik paraszti miliőből jöttek, bennük volt, hogy a legidősebb testvér felelős a másikért. Hiába élte az élete java részét városban, ezt hozta magával. Azon a napon, amikor kikísérte az állomásra a testvéreit, azt

mondta nekem a Westbahnhofon, hogy: „te mindig írtál Odeschalchi Margitról. Nem lehetne megkeresni?” Apponyi Györgynek, Apponyi Albert fiának volt a felesége, és Imre 44-ben az ő nyírségi birtokukon bujkált mint tanító. Odeschalchi Margit 44-ben a kommunista párthoz csatlakozott. Attól kezdve Imre és közte megszűnt minden kapcsolat. Tudtam róla, hogy egy alsó-ausztriai faluban él, és éjjeliőr egy csirkefarmon. Lementem, emlékszem a lányom kislány volt, s kérdezte: „*hova megyünk apu?*” „Egy hercegnőhöz” – feleltem. Odaértünk egy düledező házhoz, ami alul vizes volt – egy helyen élt a csirkékkel. Rám nézett a lányom, hogy apát biztos valami szélütés érte. Alacsony néni volt, parasztkendővel a fején. Ő 49-ben vagy 50-ben kultúrattasé volt a washingtoni magyar követségen. Akkor a külügyből elkerült, és Szőlészeti Intézetben volt 56-ig. A lelkiismeret-furdalás dolgozhatott nála, mert beszélt vagy hat nyelvet, lett volna más lehetősége is, hogy elhelyezkedjen. Teljesen osztrák feudális jellege volt a falunak, a polgármester nem tudta, hogy ő kicsoda, mindig azt mondta, hogy a Tante Margit. Olyan házak voltak, mint az egykori cselédházak Magyarországon. Imre megdöbbsent, hogy ő itt lakik. Magyarország leggazdagabb női közé tartozott. Elindultunk a falu felé, örült is, hogy találkoztak. Egy vagy két órát beszélgettünk a falu vendéglőjében. Imre másnap utazott Svájc fele. Nagyon rosszul volt, mondta, hogy bemegy Párizsban egy amerikai kórházba.

TAKÁCS RAJMUND: ANNYIT DÓGOZNAK, DE A NŐKNEK NEM KÖLLENÉK”: A VAJDASÁGI VIDÉK ÖNBIZALOM NÉLKÜL MARADT AGGLEGÉNYEI¹⁴⁹

2014. november 5.

Takács Rajmund különdíjas riportja a vajdasági vidék mindennapjaiba enged betekintést. Az alábbiakban ebből a megrázó, naturalisztikus írásból közlünk részletet.

Fogy a magyar, a vajdasági magyar meg hatványozottan. Tudjuk és félünk tőle. Az értelmiségünk a száraz statisztikai adatokat lebegteti, a sajtó néha hírverést csap körülötte, megoldást azonban nem nyújt, rejtve marad a valóság. Nem elég a divatos szavakat mantrázni, mint amilyen a „munkahelyteremtés”, a „felzárkóztatás”, a „szülőföldön maradás”. Szintén haszontalan a dohos, mellveregető nacionalizmus felmelegítése, álhazafias szólamok puffogtatása a gyermekáldásról, miközben figyelmen kívül marad, hogy ezek a gyerekek miért is nem születnek meg. Elnéptelenedő falvakról siránkozunk, azonban akinek megsüpped a suvickolt cipője a sárban, az szűkülve menekül vissza a politika, a színház és irodalom langymeleg gondjaiba. Vannak sorsok és helyek, amelyek közösségünk minden baját a maga legtisztább valójában mutatja. Az út vár, csak el kell indulni.

Elszaladt az élet

¹⁴⁹ A teljes írás elérhető: <http://www.press-szo.com/nemkollenekanoknak/> (Letöltve: 2015-11-16)

A szántóföldek között vékony betoncsík vezet a faluba. A faluba, mely szakasztott mása megannyi társának. Régi parasztporták váltakoznak kockaházakkal, és elszórt emeletes monstrumokkal. Az ágas-bogas fák sötét árnyat vetnek a kihalt utcára, ahol csak egy asszony biciklizik. A központban szinte elbújik a távolról még hivalkodó templomtorony, egy jellegtelen parkocskában egy földszintes középület. A sarki boltnál balra, aztán jobbra. „Ez még nem az, ez sem, majd a következő” – tanakodunk a cifra vaskapuk előtt haladva. A sátortetős jellegtelen házat magas kerítés takarja, az előkertben kivénhedt gyümölcsfák, az esőzéstől begazosodott a ritkás pázsit. Benyitunk. Nem rendetlenség fogad bennünket, hanem középszerűség, fájdalmas falusi megrekedtség. A hosszú portán fészerek, istálló, különböző hevenyészett pajták. A göré mellett traktor árválkodik, kapcsolható eszközök hosszú sora, a tyúkok kapargálják a jászolból kitúrt szénát.

„Erre gyertek, idetaláltatok? Nem volt nehéz, megmondtam.” – tessékel be bennünket házigazdánk, a harmincas éveie elején járó fiatalember. Kicsit kínosan mosolyog, modoroskodik. – „Kicsit furcsa így kimondani, hogy agglegény lettem – őszintén nevet – ,de nem baj, hát most ha ez az igazság, akkor ez. Így harminc felett már valóban az felé tendálok. Habár mindenhol sok a válás, mi meg még mindig ajvékolunk [*jajveszékelünk*]. Lehet, hogy sokan ebbe menekülnek, na de ki tudja, lehet, hogy én sem agglegény vagyok, hanem szingli! Most mit mosolyogsz? Ez most divat, nem? Na, de álszent vagyok, mert nekem is van egy képem az agglegényekről. Szerencsétlen kiöregedett alakok, akikből kocsmatöltelék lesz. Azért én is rájövök, hogy senki sem önként választja ezt, hanem van ott valami bibi a háttérben. De szinglinek nem mondanám őket. A szingli egy életformát jelent, amit többé-kevésbé mindenki maga választ. Meg tudtommal csak a párkapcsolatra vonatkozik, attól még egy szinglinek van munkája, karrierje, barátai, hobbjai, élete. Na, ezeknek a falusi agglegényeknek a felsoroltakból semmijük sincs. Nincs élet komám, ez a mocskos falu kifacsarja belőled.

Pedig rajtad nem látszik, humorodnál vagy, a lányok pedig szeretik a szórakoztató fickókat – vetem közbe, tulajdonképpen nem is csak illemből. Valóban az.

„Nahát, az nem sokat számít ismertség meg önbizalom nélkül. Nekem meg egyik se volt. Meg errefelé senkinek. Miből lett volna? Már gyerekkorodtól kezdve beleverik a fejedet ebbe a paraszt életbe. Félre ne érts, nem a munkáról van szó, a munka jó dolog, csak szélesedik az ember válla. (nevet) Amerikában is dolgoznak a fiatalok, nincs ezzel semmi baj. Szörnyűbb a lelki terror, az állandó ajvékolással, a lelkiismeretfurdalás-keltéssel. Mintha ebben élvezkednének az emberek, nem tudom, miért van ez így. Tudod mit? Én hazai tévét, meg rádiót már nem hallgatok. Mert ott is csak ezt csinálják, pedig inkább nyugtatni kellene az embereket, hogy hagyjátok már a francba, megveszik azt a jószágot, terem a föld, nincs semmi baj, éljeteink inkább, élvezzétek az életet, amíg lehet. Ez ment itt is, kis karót nyelt hülyék voltunk, voltam én is. Ez meg ezekbe a vacak diszkókba pláne nem működik.”

Akkor ezek szerint jártatok szórakozni?

„Ó hogya, mint a nagyok!” – tör ki belőle egy harsány nevetés, azzal az alig észrevehető gúnnyal, mely sok elpocsékolt évvel való leszámolást mutat. *„Mentiünk a diszkóba! Beült öt béna a rozoga autóba, és mentiünk szórakozni, közben megtárgyaltuk, hogy szárad a széna, ki vett földet a faluba. Az új traktor az fél éves téma volt. Aztán odaértünk be a hangos zenébe, a tömegbe. Mit csináltunk?... Körbementünk, aztán körbeálltunk, és ittunk csöndben. Aki nem volt szegénylős, az megbámulta a csajok seggét. Ismerkedni? Ha én pali létemre ilyen jó véleménnyel voltam magunkról, akkor a lányok vajon mit gondolhattak... Na, bagyjuk már!”*

Ha nem is mondjuk ki, rájövünk, ő is áldozata annak a helyzetnek, ami a vidéki fiatalok nagy részét sújtja. Lakhelyének elzártsága miatt nincs lehetősége szélesebb ismeretségi kör kialakítására, amit súlyosbít, hogy magángazdálkodásban tevékenykedik, ahol szintén nem találkozik a kortársaival. A falusi földműves fiatalok számára az egyetlen társas lehetőség a hétvégi diszkó, ahol a már meglévő kapcsolati háló működik. Tehát azok beszélgetnek, táncolnak, szórakoznak együtt, akik már eleve ismerik egymást. Paradox módon, a közvélemény el is ítéli azokat, akik diszkóban ismerkednek.

„Nem voltam soha olyan társaságban, hogy lányok lettek volna a közlemben. Akkor még nem voltak ilyen osztálybulik, meg ilyen nagy társaságok, mint a mostaniaknál. A lányok már nyolcadik után férjet vadásztak maguknak, rögtön összejöttek valami öreg ipsével, oszt lekomolyodtak, nem jártak így bulizgatni. Nekem meg nem voltak lány rokonaim, szomszédaim, akiken körösztil ismerkedhettem volna. Kicsi nagyon ez a falu itt, nem tudsz találkozni, nincs sport, nincsenek üzletek, vendéglő, park, tér, mittudomén, valami klub, vagy ahol megismerkedhetnél, esetleg szimpátia kialakulna. A szüleink elintézték azzal, hogy »eridj a diszkóba, oszt fogj a nagylányt«. Persze voltak azért kapcsolataim. És? Nem voltak jók, mi ebben a furcsa, miért, egy falusinak vernie kell a seggét a földbőz, ha valakit sikerül összeszedni? Nem tudom, nem akarom ezt az életet. Láttam, ahogy a nők tették magukat, szédítették a pasikat, aztán mikor összeszedtek valakit maguknak, pár hónap alatt olyaná váltak, mint bármelyik paraszt öregasszony. Nekem ez nem kellett, változtatni meg nem tudtam. Most meg már mit csináljak? Megöregszem...”

A világ végétől balra

Kanyar jobbra, kanyar balra, csapong velünk a keskeny betonút. A kietlen tájon hatalmas gabonátáblák, kiégett szikesek. Egy forduló után régi hodályok tucatja mered ránk. Állattenyésztő telep volt, ma üres mind. Néhol már csak a tetők és a vázszerkezet látható. Épületcsontváz. Amíg működött a „birtok”, éltette a helyieket, aztán a kilencvenes években elsőként lopták szét...

Ahogy elérjük az első házakat és letérünk az útról, a kátyús kis ösvényen traktorok sora jön szembe. A több százezer eurós gépcsodák mellett szegénylősen eltörpülnek a málló vakolatú viskók. A fényes burkolaton megcsillan a napfény, minden alkatrész kidolgozott, erős és fenséges. Vezetőik ránk sem hederítenek, büszkén trónolnak vagyont érő játékszereikben. Hát ez a modern mezőgazdaság! Az új urak a helyieket már nem alkalmazzák, nem lehet rájuk bízni a vagyont érő erőgépeket. Hozatnak más helyekről, családos fiatalembe-

reket, akiknek szükségük van a havi harmincezerre, egy ideig. Amíg ki nem mennek németbe. Már készül az útlevel, az új, az uniós. Az ittenieket ez már nem érdekli. Szociális segély, napszám a néhány nyomorúságos tanyán, kukoricaböngészés a pár malacnak. Ennyi. Ebből kell élni, vagyis túlélni. Az egyetlen utca nyomorult kis zsellértelep, szűk portácskák, keskeny vályogházakkal, a felső faluban elszórt tanyaformák, előnyük a nagy udvar és a lejárata a surjános, vizes laposhoz. A kettő között a szociális házak. A munkásoknak építtetett, nyomorúságos kis egyenviskók, nagy füves terület közepén. Park lett volna itt, mozi, pad, játszótér. Igazi szocialista falut akartak létrehozni, de csak ez a furcsa kutyaszikeredett belőle. Itt lakik következő vendéglátóm. Viszontagságos gyermekkor, eltéblábolt fiatalkor, alkoholfüggő férfikor. Élete deléhez érkezett, nem akar egyedül megöregedni.

„Most mit monddjak, mit gondolsz, milyenek voltak az én szüleim? Apám egy szerencsétlen részeges szar volt, akit nem is érdekeltünk. Állandóan cirkuszott, aztán elment. Csak azt érezted, hogy mennyire utál bennünket, mennyire fölöslegesek vagyunk, mint-ha tönkretettük volna az életét. Nem tudott mással se kijönni, zavarodott szerencsétlen volt. Haragszom-e rá? Haragszom, fene tudja, egyszerre haragszom és sajnálom is. Néha azt gondolom, jobb, ha valaki árván nő fel, az legalább tiszta sor. Akkor másokat hibáztathatsz, de ha a sajátjaidat utálod, az mindennél rosszabb! Na, ilyen gondolni, milyen szar ember vagyok már, hogy ilyen gondolok, nem?”

Csupasz udvaron botorkálunk át, meg-megbotlok a frissen vágott tövekben. A kerítés mellett halomban a száradó lombok, gyomok, látszik, hogy óriási gazt takarítottak el a portáról. Most gyümölcsfák sorakoznak hátul. Ha lesz asszony jó, de ha nem, pálinka akkor is lesz.

„Nagyon rossz a lelkiismeretem, mert láttam én azért, hogy szeretnének ők mások lenni, látom én az emberekben, hogy néznek azgal a szerencsétlen tekintetükkel, mint egy kiveret kutya, de nem tudnak megváltozni. Nem, csak eszik a szart tovább, és akkor pedig olyan düb önt el, hogy... hubb, valakit agyon tudnék ütni. Félek a nőktől is ez miatt, az az igazság, nagyon félek, hogy eljárna a kezem, vagy kifordulnék magamból. Annyi tüske, annyi sértettség van bennem, hogy én azt nem tudom elfelejteni. És már láttam, hogy a nőket ez mennyire nem érdekli, ilyen állapottal nem szabad nőülni. Hazugságnak tartom, amiket a nőkről mondunk, hogy a nők megértők és megteremtik a családi békét és nagy a lelkiük.”

Fájdalmasan, majdnem horkantva nevet, utána felkel, idegesen körbejár a kis szobában, kivesz egy cigarettát a gyűrött dobozból, és visszahuppan mellém.

„Ez van, a nők nem értik meg a nyomort, a nőknek erős, egészséges férfiak kellenek, mint az állatoknál, minden tehén a legnagyobb bika után szaladgál. Én tudom, őriztem teheneket Bánátba. Kibaszott a gazda egy pusztaságba, aztán még majdnem úgy köllött hazaszökni. Élet ez? Munka ez? Ha innen elmegyek, csak ilyen mocskok munkát talállok, itt meg nincs semmi nagyon, csak ez a nyomorult házam, próbálom legalább ezt rendbe tenni. Jajj, asziszed, nem próbálgattam én még megváltozni, próbáltam én már egy kicsit megnyílogatni, meg elmagyaráztatni, hogy értse meg, nekem nem volt könnyű gyerek-korom, sok bajom van, legyen türelmes, de á, semmi... minden nő ugyanazt nyomta, azt

a manipulálást, az állandó zsarolást, megpukkad, rí, hisztériázik, meg nekik elvárásaik vannak, az apjuk büdös robadt faszját az elvárásaikkal! Mer? Van nekik picsájuk oszt azé?... jajj, istenem, és ugyanaz lesz a vége, mert én meg egyre jobban megutálom őket.”

Felpattan és újra tölt a pálinkásüvegből, amit gyorsan leránt, majd újra teleönti a kispoharat. Tőlünk már nem kérdezi, talán jobb is. Majd egy hirtelen mozdulattal kilöki az ajtót és kiáll a verandára. Leordítja a kutyát, ami már egy ideje folyamatosan csahol. Hosszasan végignéz a szürke tájon, majd visszajön. Idegesen ránganak az arcizmai, felkapja a stampedlit és lerántja az italt, azzal a lendülettel még egyet. Tudjuk, miután elmegyünk, elfogy a többi is, utána pedig várják a cimborák az egyetlen, a csak itt éjfélig nyitva tartó bolt előtt. Néha harmincan is, harminc hasonló sors.

„AHOL A GYERMEKEK MEGSZÜLETNEK”. PÉTERFI GÁBOR INTERJÚJA EGY KISVÁROSI NAGYCSALÁDOS KÖZÖSSÉGRŐL

2014. december 23.

Magyarországon a XIX. század végén kezdődött meg a népesség termékenységi arányszámának csökkenése. A népesedéspolitika Trianon után vált nemzeti sorskérdéssé, az 1930-as években színre lépő népi írók falukutatói pedig szélesebb körben is ismertté tették a népességfogyás problémáját. A népességfogyás kérdésének aktualitást ad napjainkban, hogy 2010-ben 10 millió alá csökkent a magyar lakosság létszáma, a magyar termékenység – az egy nőre jutó megszületett gyermekek száma – pedig az egyik legalacsonyabb Európában (1,3, míg a népességszám megőrzéséhez minimum 2,1 kellene). A Népi blog szerkesztősége a következő interjúban egy olyan város kisközösségét mutatja be, ahol egyre több fiatal család vállal több gyermeket. A népességfogyás okainak vizsgálata helyett ezúttal arra koncentrálnunk, hogy a felülről az elmúlt években kétségtelenül megjelenő állami ösztönző lépések (családi adókedvezmény kiszélesítése, diplomás gyed bevezetése stb.) mellett egy „alulról” építkező, számos nagycsaládos fiatal felvonultató kisközösség miként tud vonzó alternatívát nyújtani. Gödöllőn járunk, Péterfi Gábor beszélgetőtársa Hankó Balázs.

Ha valaki belép egy szentmisén a templomba, rögtön szembeötlő a sok gyermek és fiatal. Hogyan látod, minek köszönhető ez?

Az élő, egymásra figyelő, egymást segítő és befogadó, azonos értéket valló és gyakorló közösségnek. Az egyházközségünkben számos csoport működik. Ilyen a „fiatal” házaspáros közösségünk is, amelyik immáron közel 15 évvel ezelőtt indult útjára a közösségépítésbe rengeteg energiát fektető plébános, Péter atya kezdeményezésére. Akkoriban egy-két frissen házasodott házaspárral kezdődött, majd az első években egyre többen csatlakoztunk, miután házasságkötésünkkel kinőttük az ifjúsági hittant (így feleségemmel mi is). Máig fülemben

csengenek Péter atya szavai, amikor elmondta, hogy mindig az élethelyzetünknek megfelelő, abban segítő, nehézségeinket, örömeinket Jézusban egymás között megosztó közösségre van szükségünk. Így maradhatunk meg egymásnak és másoknak.

Hogyan növekedett a közösségetek?

A kezdeti időkben még egymás lakásán tartottuk a kéthetenkénti keddi esti összejöveteleinket, majd a plébánia nagy asztalát ültük körül, ma pedig már hetven házaspár tartozik közösségünkhöz. Így a máig megmaradt keddi esti együttléteinken betöltjük az újonnan épült közösségi ház nagytermét, kiscsoportos beszélgetéseinkkor pedig kistermeit. A hagyománnyá vált évnnyitó és évzáró vidám játékos összejöveteleinken majd 150 gyermek lármája veri fel az egyházközségi óvoda udvarát. Nagyon szép emlékek fűznek azon időszakhoz, amikor a gyermekek születésének hatására felajánlásból, összefogásból elindult – a már működő egyházközségi általános iskola mellett – az óvoda is. Amiben tudtunk és lehetett, kisebb munkákban igyekeztünk mi is részt venni a hétvégén, miközben gyermekeink, a későbbi óvodások pedig az építkezés körüli földhányásokon játszottak. Fontosnak érzem, hogy a közösségbe való meghívás folyamatos mind a templomba járó fiatalok, jegyesoktatásban résztvevők és az egyházközségi iskolába, óvodába járó szülők felé.

Mivel értelemszerűen 70 család között nem lehet ugyanolyan szoros kapcsolatot tartani, az elmúlt években folyamatosan próbálunk hangsúlyt helyezni arra, hogy a nagyközségi tanító jellegű, általában az atyák által vezetett alkalmak mellett legyenek kisebb csoportos, általunk koordinált együttlétek is, amelyek alkalmasak az élethelyzetünkből adódó nehézségek, örömök, küzdési stratégiák megbeszélésére. Bár mi is még fiatalnak érezzük magunkat, de a kiscsoportjaink közül már közel húsz házaspár alkotja a két legfiatalabb kiscsoportot, tapasztaltabb házaspár vezetésével. Számukra kifejezetten arra van szükség, hogy a házasságkötést követő első időszak főbb kérdéseit beszéljék át. Más csoportokban pedig igyekszünk a több éve tartó házasságok buktatóinak elkerüléséről, a házassággal járó nehézségek feldolgozásáról beszélgetni.

Miben mutatkozik meg a közösséghez tartozó családok összetartása?

Ennek vannak lelki és praktikus, gyakorlatias elemei is. Jó érzés egy-egy nagy közös alkalmat lezáró imánál azt érezni, hogy egyek vagyunk. De ugyanúgy jó tudni azt, hogyha valamilyen segítségre van szükséged, legyen az víz-, gázszerezés, vagy bármilyen más munka, akkor vagy van ilyen szakember közösségünkből, vagy rögtön tud ajánlani valakit. Nem jelent gondot az sem, ha a gyermekedet a közösségből valaki más viszi, vagy hozza el az iskolából, óvodából, különóráról, mert te nem érsz rá. Ha éppen lekésted a vonatot, akkor is biztos van egy fuvar Pestről hazafelé. Közös beszerzéseket (élelmiszer, gyümölcs, zöldség) is szervezünk, ahol a helyi őstermelőket preferáljuk. Nehézségeink, betegségeink idején igyekszünk egymást segíteni, egymást hordozni. Jó érzés az, hogy tudod, legyen bármilyen napszak, bizton felhívhatsz bárkit a közösségből, és ő lehetőségeihez képest, sőt sokszor még azon túl is segítségedre lesz.

Miként tartjátok egymással a kapcsolatot?

Sokszor már régen vége a szentmisének, vagy a kedd esti házas hittanos alkalomnak, de a családok még mindig a templom, a közösségi ház körül beszélgetnek, melyben sokszor a téli hideg sem jelent akadályt. Ugyanakkor aktív a levelezőlistánk, és igyekszünk az egyházközségi programok mellett további találkozásokat is megszervezni. Így a már említett évnnyitó, évváró együttléteken hagyományosan a fiúk készítik az ételt, vagy minden évben a farsang idején mi még külön is tartunk egy gyermekmentes társasjátékos-táncos bulit. De a nyári hosszúhétvégés együttlétek is fontosak. Mindezek mellett pedig a mindennapokban vásárláskor, a városban járva szinte nincs olyan alkalom, mikor ne találkoznánk össze egymással. A házas hittanhoz kapcsolódik még a havi rendszerességű Borozgató Papák Klubja, vagy a feleségeinknél a Limonádé Klub, baba-mama találkozók pedig kéthetente vannak a közösségi házban.

Milyen a kapcsolat a gyerekeitek között?

Egyik nyári alkalommal említette a szállásadó, hogy itt mindenki neveli mindenki gyermekét, de ebből nincsen konfliktus. Azaz bizton engedjük el egymáshoz gyermekeinket, hiszen tudjuk azt, hogy hasonlóan gondolkozunk, azonos értéket vallunk. A tanárok is elmondják, hogy a házas hittanosokhoz tartozó gyerekek az osztályokban is összetartanak, segítik egymást, sokszor alkotva koalíciót. No, ezt nem mindig a tanárok örömeire! De segítik a felsőbb osztályba járó gyermekek az alsósok beilleszkedését is, vagy a nagy ovisok figyelnek az éppen beszoktatós házas hittanos kisebbekre. Ha megkérdezed a gyerekeinket, hogy melyik csoporthoz tartoznak, válaszuk nem lesz más, mint hát hát ők is házas hittanosok.

Szerinted miért lehet vonzó a nagycsaládos élet?

Aki megérzi annak az ízét, hogy milyen jó úgy hazaérkezni, hogy felesége csókja mellett még gyermekek is csüngenek a nyakában, vagy nyaraláskor a családi csapat ellen játszanak a helyiek, akkor ennél több nem kell. Csak hagyni kell, hogy ezt megérezhesse!

Napjainkban egyre többen vitatják a házasságra épülő családmmodell létjogosultságát. Mi erről a véleményed?

Itt lehetne jól megalapozott érveléssel alátámasztani a házasságra épülő családmmodell fontosságát, azonban azt gondolom, hogy ennél beszédesebb a közvetlen környezetünk. Ahol bár a mindennapok nehézségei ugyanúgy hatnak ránk is, de jó a receptünk erre.

Nektek a feleségeddel mit jelent a házas hittanos közösség?

Egyszerűen nem tudjuk elképzelni az életünket a közösség nélkül. Nincs olyan beszélgetésünk, ami ne kapcsolódna valamilyen formában a házas hittanosokhoz. Barátaink, gyermekeink barátai, rengeteg közös élmény, együtt megélt bánat, öröm, csalódás, átbeszélgetett este, kirándulás, szórakozás, együtt várt gyermekszületés mind-mind a közösséghez kötődik. Felelősek vagyunk egymásért, gyermekeinkért, közösségünk gyermekeiért. Hiszen ez a Karácsonykor megszületett jövőnk záloga!

RIÓTÓL NÓGRÁD MEGYÉIG. PÉTERFI GÁBOR INTERJÚJA A CIGÁNPASZTORÁCIÓ LEHETŐSÉGEIRŐL

2015. március 24.

Bár tagadhatatlan, hogy a két háború között a megoldatlan földkérdés miatt nem volt felbőltlen a magyar népi mozgalom és a történelmi keresztény egyházak kapcsolata, az is igaz, hogy a protestáns többségű népi írókra éppúgy hatott a reformátusok magyarságszeretete, mint a Prohászka Ottokár nevével fémjelzett szociális katolicizmus. Példa a népi-ek és a református egyház közötti kapcsolatra, hogy a Trianon után létrejött Soli Deo Gloria nevű református diákmozgalom adott otthont a híres 1943-as szárszói találkozónak, ahol a népi írók többsége is fellépett. Továbbá megemlíthető, hogy a katolikus cserkészethől, a Fiatal Magyarság mozgalomból indult a falvak szisztematikus feltárását kezdeményező Szabó Zoltán. A múltbéli példák után adódik a kérdés: a mai vallásos fiatalok körében mennyire van jelen az a fajta szociális érzékenység, amely akár a falvakban élő szegények felemelését is megcélozza. A mai Magyarországon a szegényekkel való foglalkozás kapcsán nem kerülhető meg a cigányság egy meghatározó részének lecsúszott helyzete. Két fiataalt – Ziemer Tamást és Verseczkei András Manót – arról kérdezett Péterfi Gábor, hogy miként kerültek kapcsolatba a magyarországi cigányság helyzetével (is) foglalkozó Legio Christi nevű katolikus lelkeségi mozgalommal, s mit jelent számukra a szociális kérdés.

Néhány társaddal egy Nógrád megyei faluban töltöttél el néhány napot cigánypasztoráció céljából. Honnan jött a gondolat, hogy belevágtok ebbe a munkába?

A Legio Christi nevű mozgalommal már sok hazai és külföldi misszióban vettünk részt mind a ketten. Ezen missziók egyrészről mind ugyanolyanok, ugyanaz a céljuk – evangelizáció, oktatás, segítségnyújtás –, másrészről mind-egyik egy kicsit más. Volt, ahol kimondottan a fizikai segítségnyújtásra koncentráltunk (árvaház felújítása, sportpálya karbantartása stb.), volt, ahol pedig inkább a lelki támogatást igyekeztünk előnyben részesíteni. 2014 őszén készültünk ismét visszatérni Nógrádmegyerbe és Magyargécra pár napos misszió keretében. Ennek szervezését Bátovszki Márton barátom vállalta el, és ő szólt nekünk, hogy ez alkalommal újabb vizekre evezünk, és megpróbálunk cigány családoknál missziós tevékenységet folytatni. Az ötlet kitalálásában az is közrejátszott, hogy egyik missziós vezetőnk a jogi diplomamunkáját éppen a cigánypasztoráció kérdésköréből írja, így Michael atya jónak látta, ha a gyakorlatban is megtapasztaljuk, hogy milyen a társadalomból leginkább kitaszítottak és legszegényebbek között missziós munkát folytatni. Természetesen igent mondtunk, vállaltuk a küldetést, és egy kis csapattal elutaztunk Nógrádmegyerbe.

A Legio Christi tagjaként vállalkoztatok minderre. Mit kell tudni a szervezetről?

A Legio Christi, magyarul a Krisztus Légiója Kongregáció egy, a 20. század közepén alapított római katolikus rend. Magyarországon 1996 óta van jelen, s

jelenleg több plébániát, iskolát, óvodát tart fenn. Sok missziót, tábort szervezett az országban, ahol Isten ígését juttatták el az emberekhez, s azt a gondolatot, mennyire fontos az egység és összetartás egymással és Istennel.

Ti hogyan kerültetek kapcsolatba a Legio Christi-vel?

A renddel először 2001-ben találkoztunk, egy ministráns foglalkozásra jött el bemutatkozni két atya, Michael Duffy ír és John Simoneou amerikai atyák. Ők hozták be a rendet Magyarországra. Mi azóta, a kezdetektől tevékenykedünk velük.

Hogyan fogadtak benneteket Nógrád megyében?

Már nem először voltunk ott, így a többségi társadalom tagjai tárt karokkal vártak minket újból, de végül több ok miatt csak részben valósultak meg a cigánymissziós elképzeléseink. A probléma nagyon komplex, de egy vegyes missziót azért még tudtunk folytatni, ahol együtt játszottunk a cigány és magyar gyerekekkel. Érdeemes még megemlíteni, hogy az eddigi missziók során a bevett szokás szerint mi látogattunk el az emberekhez, családokhoz, azonban most először fordult elő, hogy a családok, gyerekek jöttek hozzánk. Ebben nagyon nagy segítségünkre volt Zalán atya, a helyi plébános, aki kihirdette mindkét faluban, hogy missziós fiatalok várják őket egy kis programmal egy adott időpontban Magyargécen, a helyi iskolában, és Nógrádmegyében, a művelődési házban. Bátran mondhatom, hogy mindannyian kicsit izgultunk, hiszen ilyen-fajta missziót most csináltunk először. Eljött a várva várt nap, kocsiba szálltunk és elindultunk az említett helyszínre. Emlékszem, hogy a kocsiban kíváncsian saccolgattuk, vajon hány fiatal fog eljönni (mert elsősorban a gyerekeknek lett kihirdetve a program). Megérkeztünk a helyi iskolába, leparkoltunk az üres udvaron. Senkit nem láttunk se az utcán, se az udvaron, nagy csönd volt mindenütt. Emiatt egy pillanatra megijedtünk, azonban az ajtón belépve hatalmas meglepetés fogadott. Körülbelül harminc mosolygós és vidám gyermek várt bennünket. Játszottunk, énekeltünk velük, és a foglalkozás végén alig akartak elengedni minket. Itt átlagban a 7–10 éves korosztály volt jelen. Később, a második helyszínen már vegyesen voltak, egészen az elsősöktől a kamaszokig. Itt már csoportos beszélgetéseket is tartottunk a játék végén. Mind a két faluban nagyon kedvesen fogadtak minket. Úgy véljük, sikerült közelebb kerülnünk a helyi közösséghez.

Milyen helyzetben van meglátásokatok szerint az ottani cigányság?

Sajnos, nagyon kevés bepillantást nyerhettünk a három nap alatt az ottani cigányság életébe és mindennapjaiba, főleg így, hogy nem mi látogattunk el minden egyes házhoz, hanem iskolában, művelődési otthonban tartottunk közös foglalkozásokat. De azt tapasztaltuk, hogy nagyjából ugyanazok a társadalmi és szociális viszonyok jellemzik az itteni cigányságot, mint az ország többi területén. Cigánypasztorációs téren a térségben az egyik legrosszabb a helyzet, nem véletlenül forszírozza Beer Miklós püspök atya is a cigánymissziót. Egyes statisztikák kimutatták, hogy Nógrád megyében egyetlenegy cigány vallási gyülekezet sincsen. Hasonló negatív adatot csak Vas megye tud felmutatni, de ott

lényegesen kisebb a cigányság számaránya. Egyszóval, van mit tenni, az aratni-való sok, csak a munkás kevés...

Mi jelenti a legnagyobb problémát számukra?

A probléma nagyon összetett. Azonban kiemelhetjük a nagyarányú munkanélküliséget és az infrastruktúra hiányát. Szerencsére van ellenpélda is, hiszen Nógrádmegyerben egy frissen felújított és modern művelődési házban játszhatunk a gyerekekkel. Láttuk, hogy szívesen térnek be ide, ahol lehetőségük van tanulni, kikapcsolódni, internetezni, szakkörökre járni. Vallási, közösségi oldalról megközelítve pedig sajnos negatív tény, hogy nincs elég pap a térségben, bár ez szintén országos tendencia. Egy plébánosnak kell több faluban is egyszerre tevékenykedni, ami komoly nehézségeket jelent. Így kevésbé van ideje és kapacitása összefogni a közösségeket. Ezért próbálunk minél többször menni, és az ő munkáját is segíteni.

Ti miben látjátok a cigányság felemelésének útját?

Szeretnénk kiemelni, hogy ez egy nagyon nagy és komplex problémakör, és a mozgalommal ahhoz még túlságosan gyerekcipőben járunk, hogy komplett megoldást találjunk a cigányság problémáinak leküzdésére. Azonban úgy gondoljuk, hogy dolgozni kell rajta. Mi elsősorban a fiatalokban látjuk a jövőt. Ha őket sikerül megszólítanunk, elérhetünk valamit. Erre itt, ezen a misszió is volt példa. A gyerekek annyira jól érezték magukat velünk, hogy többen a meghívásunkra eljöttek az esti misére. Olyanok is, akik még soha nem voltak. Már ezt óriási eredmények tekintjük. Jó volt látni, hogy felnéznek ránk, hogy pár közös játék és néhány kedves szó mennyire megérinti, megfogja őket. Persze egy alkalom kevés bármilyen célnak is az eléréséhez. Ennek egy folyamatnak kell lennie, és nem szabad abbahagyni, feladni. Ugyanakkor az egyik missziós társunk véleményét is osztjuk, miszerint a cigánymissziót a magyarok körében kell elkezdeni. Először őket kell rávennünk arra, hogy nyissanak a cigányság felé, és utána lehet csak eredményes a missziós munka a cigányok között. Tehát az egyik legnagyobb problémát a – sokszor sajnos érthető – előítéletek jelentik, illetve a kilátástalan helyzetük. Ugyanakkor nem elég csupán lelkileg megsegíteni, tanítani, nevelni, hanem szociálisan is kell segíteni őket, többek között munkahelyteremtéssel.

Hogyan tartjátok a kapcsolatot a Nógrád megyei közösséggel?

A nógrádi cigányközösséggel nincs rendszeres kapcsolatunk, ennek kidolgozása még a jövő zenéje. Ott most tud majd csak elkezdődni a munka. Más megyékben vannak szép eredmények, most Nógrádon a sor. Az internet világában élünk, ezért a közösségi oldalak nyújtotta lehetőségeket mi is igyekszünk kihasználni a velük való kapcsolattartás céljából. Jártunk Bőjte Csaba dévai árváinál is, az ottani fiatalok például többször megkeresnek valamelyikünket egy-egy üzenetben, s elmesélik, hogy éppen mi történt velük. Valakivel pedig csak évente, félévente tudunk találkozni személyesen, a missziók során.

Brazíliában is végeztetek szociális munkát. Hogyan kerültetek Rióba?

Brazíliába egy 12 fős kis csoporttal mentünk. A légiós atyákkal elkezdtük közösen szervezni az utat, támogatókat keresni, és a Jóisten segítségével minden

összejött, útnak tudtunk indulni. A kis csoport célja az volt, hogy eljussunk a Riói Ifjúsági Világtalálkozóra. Ennek előzménye, hogy páran voltunk a két évvel ezelőtti találkozón Madridban, és ott megfogadtuk, hogy a következőre is elmegyünk, akárhol is lesz.

Ha összehasonlítod a braziliai szegények és a Nógrád megyében mélyszegénységben élők helyzetét, milyen hasonlóságokat és különbségeket látsz?

Életkörülményeiket tekintve majdnem azonos a helyzetük: gyakorlatilag kilátástalan. Társadalomból kitaszítottságukat tekintve nem mondható el ugyanaz, hiszen Brazíliában sok borszín létezik, így nem néznek ki valakit egy munkahelyről pusztán a borszíne miatt. Tehát a negatív diszkrimináció nálunk sokkal inkább érvényesül, etnikai alapon. Hasonlóság még a transzcendensbe vetett hit. Nem nagyon találkozni ateista cigány emberrel, ami a favella-lakókról is elmondható. Annyi kisegyházat egy helyen még nem láttunk korábban, mint ott kint.

Milyen tapasztalatokat szereztek a külvárosi favellákban?

Ott mi jelenti a legnagyobb problémát? A három hétből két hetet az egyik favellában (Rio das Pedras) töltöttünk, ami területre akkora, mint Isaszeg, viszont 170 000 fő lakja. Rióban még több mint 700 ilyen favella van. Ott éltünk a nyomornegyedben közöttük, és mivel a nyelvüket nem beszéltük, ezért fizikai munkával segítettük őket. Egy katolikus otthont újtottunk fel. Amikor megérkeztünk este 11 órakor, és kiszálltunk a taxiból, megdöbbsentett a hely látványa. Mindenkit az az érzés fogott el, hogy ezt nem éljük túl. Össze-vissza épített házak, amik nincsenek befejezve, a csatorna nem bírja el a szennyvizet, ezért az utcán folyik, a vezetékek tömkelege összevissza lóg, fut a házak között, a szűk sikátorok tele szeméttel, illetve ismeretlen sötét arcok mindenhol. Ez a dilemma tartott két napig. Ezután rájöttünk, hogy nincs mitől félnünk. Elfogadtak, tudták, hogy segíteni jöttünk, és nem volt semmi rossz érzés bennünk, már egyedül is mertünk este sétálni. Sok helyi katolikus segítségével megismertük a terepet, barátkoztunk, szórakozni jártunk velük, ebédre hívtak meg, bár semmijük nem volt, mégis meghívták az egész csapatot. A szállást úgy kaptuk, hogy egy kedves hölgy a saját kis lakását adta oda, és ő a családjával átköltözött a rokonaihoz. Tehát egyszóval mi akartunk adni, de sokkal többet kaptunk.

Az egyszerű ember életmódját ott úgy lehetne megfogalmazni, hogy a szükségletet és az igényt megcserélték. Legalábbis Maslow piramisa itt egészen át rajzolódik. Ez alatt azt értjük, hogy nem érdekli az embereket, milyen házban laknak, milyen környezetben élnek, még a higiéniai viszonyok sem. Viszont legyen tv, autó, motor, internet és szórakozni tudjanak. Akármilyen hihetetlen, ez ott így néz ki. Reggel 8-tól hajnal 4-ig szól a zene minden áldott nap a kocs mákból, a boltokból, az oszlopra erősített hangszórókból, az autókból. Dolgoznak, cserélgetnek, éldegélnek, de hogy mi történik ezalatt kint a nagyvilágban, az annyira nem is érdekli őket. Mindezek ellenére boldogok, és sajnos azt kell, hogy mondjuk, sokkal segítőkészebbek, mint a magyarok. Ha az ember átél egy ilyen utat, és hazajön, teljesen máshogy tudja mérlegelni, mit adunk és kapunk,

milyenek vagyunk itthon, milyen dolgokért sírunk és könnyörgünk, mik a fontosak számunkra, és talán a legfontosabb, mit jelent számunkra a **BOLDOGSÁG**.

A favella-probléma rendkívül komplex, ahogy a magyarországi cigányság helyzete is. A szinte kilátástalan szegénységet tovább tetézi a kiterjedt bűnözés. Az emberkereskedelem mindennapos, a favellák nagy részét drogkartellek irányítják a kormány helyett, rendkívül magas a rendőrkorrupció, jellemző a drogkereskedelem, a lőfegyverhasználat, a prostitúció, a gyerekbűnözés, emellett mindennaposak az összecsapások a drogbandák és a hatóságok között. A foci-világbajnokság miatt folyamatosak voltak a megtisztulásra tett kísérletek, ezek révén némileg javult a helyzet, azonban az egészségügyben, az oktatásban és számos más fontos szektorban még mindig nem tapasztalható érdemi javulás.

23 évesek vagytok. Hogyan tudjátok összeegyeztetni a munkátokkal a szociális tevékenységet?

Még mind a ketten egyetemre járunk, ami mellett rendszeresen dolgozunk is. Sajnos kevés időnk van, de próbálunk minél nagyobb részt vállalni a mozgalom tevékenységeiben. Szerintünk most még több lehetőségünk van minderre diákként, mint majd később apukákként, család és állandó munkahely mellett.

Cséplés Szatmárnémetiben az 1930-as években. Szőke (Sternberg) Lajos uradalmi bérlő munkásai körében. Holokauszt Dokumentációs Központ Gyűjteménye (eltári szám: 2013.20.3.), Szécsényi András szívességéből.

Életrajzok

Barta János (1961, Eger), informatikus-rendszergazda a Veszprémi Járásbíróságon, valamint: zenész (klarinétos), Veszprémer Klezmer Band.

Barta Tamás (1986, Veszprém), PhD-hallgató az ELTE-BTK Kelet-Európa Története Tanszéken (19. és 20 századi kelet-európai történelem doktori program), valamint néptáncos (Műegyetemi Néptáncegyüttes), és Barta Léka Tamás néven költő.

Bartha Ákos PhD (1982, Budapest) történész, az MTA Történettudományi Intézetének posztdoktor kutatója.

Ecker Olivér (1998, Budapest), az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium és Kollégium ikladi tanulója.

Eszenyi Klaudia (1995, Kistarcsa) Az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnáziumban érettségizett, jelenleg a Budapesti Gazdasági Főiskola hallgatója Gazdálkodási és Menedzsment szakon. Emellett egy ügyvédi irodában gyakornok.

Hajdú Rebeka (1997, Hatvan) Az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnáziumban érettségizett, 2015-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem pszichológia szakos hallgatója.

Hankó Balázs PhD (1978, Salgótarján) a Semmelweis Egyetem főgyógyyszerésze, egyetemi docens.

Hegedüs Gyula PhD (1970, Balassagyarmat) történész, nyelvtanár, fordító. A Budapesti Gazdasági Egyetem, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Karának tanszékvezető főiskolai docense.

Hunyadkürti Soma (Kaposvár, 1994) történészhallgató (ELTE-BTK).

Kattein-Pornói Rita (1985, Debrecen) absolváló doktorandusz (Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program).

Németh Endre (1972, Budapest) Matematikus, informatikus. Kutatási terület: populációgenetikai modellek matematikai és szoftveres támogatása.

Paár Ádám PhD (1983, Budapest) történész, politológus, a Méltányosság Politikaelemző Központ kutatója, a Berzsenyi Dániel Gimnázium és a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola tanára. 2015-ben védte meg disszertációját az ELTE-BTK Történelemtudományok Doktori Iskolájában.

Paksa Rudolf PhD (1981, Ajka) történész, az MTA Történettudományi Intézet (2009-től) fiatal kutatója, 2012–2014 között tudományos segédmunkatárs, 2014-től tudományos munkatárs.

Papp István PhD (Mezőtúr, 1979) történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára tudományos munkatársa.

Pál Zoltán (1987, Budapest) történész, ELTE-BTK Történettudományok Doktori Iskola hallgatója, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának munkatársa.

Péterfi Gábor PhD (1977, Hatvan) az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium kutatótanára, történész, az Oktatási Hivatal tudományos-szakmai szakértője.

Révész Rita Boglárka (1974, Orosháza) történelem–német–finn–hittanár szakos pedagógus, történész. A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Iroda, Ökumenikus és Külügyi Osztály külügyi (2010–2011), majd bajor–magyar óvodai és iskolai kapcsolatok referense (2011–2015).

Szabó András (1979, Mezőtúr) pályázatkészítő és projektvezető, jelenleg egy vállalkozás ügyvezetője.

Szécsényi András PhD (1979, Budapest), történész, muzeológus, gyűjtemény-vezető, munkahelye a Holokauszt Emlékközpont.

Takács Rajmund (1986, Topolya/Gunaras) amatőr szociográfus-újságíró-író, fizikai munkás.

Vári György (1978, Budapest) kritikus, a Népszabadság kulturális rovatának munkatársa.

Veres Sándor dr. (1978, Tatabánya) történész, levéltáros, jogász.

Verseczki András Manó (1991, Budapest) az Óbudai Egyetem Kandó Kálmán Villamosmérnöki Karának hallgatója, a Legio Christi világi szervezetének, a Regnum Christi Mozgalomnak a tagja.

Ziemer Tamás (1990, Kerepestarcsa) a Szent István Egyetem turizmus–vendég-látás szakán szerzett diplomát (2015), a Legio Christi világi szervezetének, a Regnum Christi Mozgalomnak a tagja.